АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК
Серія «Бібліотека «АПН»

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

Випуск 1(11) – 2019

Видавництво Політія
Київ – 2019

ISSN 2518 – 7546

Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». Київ. Видавництво Політія, 2019. Випуск 1(11)-2019. 472 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus international (Варшава, Польща) 18 грудня 2018 року. Статті журналу прирівнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях.

Рекомендовано до друку Вченою радою Громадської організації «Академія політичних наук» (протокол № 14 від 5 лютого 2019 року)

Журнал видається за сприяння **Юрія Павловича Бишовця**

Свідоцтво про державну реєстрацію науково-популярного видання «Суспільно-політичні процеси» Серія КВ № 22292 – 12192ПР від 23 вересня 2016 року видано Міністерством юстиції України

ISSN 2518 – 7546

© Редакційна колегія, 2019
©Громадська організація «Академія політичних наук», 2019
©Автори статей, 2019

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»,
(протокол № 8 від 15 вересня 2017 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент.
Смолянюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Мироненко Петро Володимирович – доктор політичних наук.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

Мудрієвська Ірина Ігорівна – кандидат історичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор.
Думенко Сергій Петрович – доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна – доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна – доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор.
Малиновський Валентин Ярославович – доктор політичних наук, професор.
Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент.
Михальченко Микола Іванович – доктор філософських наук, професор.
Смешко Ігор Петрович – доктор технічних наук, професор.
Смолянюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Стойко Олена Михайлівна – доктор політичних наук.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович – доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович – доктор політичних наук, професор.

AKADEMIIA POLITYCHNYKH NAUK
Seriia «Biblioteka «APN»

SUSPILNO-POLITYCHNI PROTSESY

Naukovo-populiarne vydannia

Vypusk 1(11)-2019

Kyiv – 2019
Vydavnytstvo Politiia

ISSN 2518 – 7546

Suspilno-politychni protsesy. Naukovo-populiarne vydannia Hromadskoi orhanizatsii «Akademiia politychnykh nauk». Kyiv. Vydavnytstvo Politiia, 2019. Vypusk 1(11)-2019. 472 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitliuiut fundamentalni ta prykladni naukovi doslidzhennia problem politychnoi nauky u konteksti analizu i prohnozu suspilno-politychnykh protsesiv.

Zhurnal vkliucheno do mizhnarodnoi naukometrychnoi bazy Index Copernicus international (Varshava, Polshcha) 18 hrudnia 2018 roku.
Statti zhurnalu pryrivniuiutsia do publikatsii u zarubizhnykh fakhovykh vydanniakh.

Rekomendovano do druku
Vchenoiu radoiu Hromadskoi orhanizatsii
«Akademiia politychnykh nauk»
(protocol №14 vid 5 liutoho 2019 roku)

Zhurnal vydayetsya za spryannya **Yuriya Pavlovycha Byshovcya**

Svidotstvo pro derzhavnu reiestratsiiu
naukovo-populiarnoho vydannia «Suspilno-politychni protsesy»
Seriia KB № 22292 – 12192ПР від 23 veresnia 2016 roku
vydano Ministerstvom yustytsii Ukrainy

ISSN 2518 – 7546

© Redaktsiina kolehiia, 2019
©Hromadska orhanizatsiia «Akademiia politychnykh nauk», 2019
©Avtory statei, 2019

ISSN 2518 – 7546

Redaktsiinu kolehiiu naukovo-populiarnoho vydannia
«Suspilno-politychni protsesy»
zatverdzheno rishenniam Vchenoi rady
Hromadskoi orhanizatsii «Akademiia politychnykh nauk»,
Protocol №8 vid 15 veresnia 2017 roku.

RETSENZENTY:

Malkina Hanna Mykolaivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyl Mykolaiovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.

HOLOVNYI REDAKTOR

Myronenko Petro Volodymyrovych – doktor politychnykh nauk.

ZASTUPNYK HOLOVNOHO REDAKTORA

Horbatenko Volodymyr Pavlovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

VIDPOVIDALNYI REDAKTOR

Mudriievska Iryna Ihorivna – kandydat istorychnykh nauk.

REDAKTSIINA KOLEHIIA

Andrushchenko Viktor Petrovych – doktor filosofskykh nauk, profesor.
Dumenko Serhii Petrovych – doktor bohoslovskykh nauk, profesor.
Karmazina Mariia Stepanivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Malynovskyi Valentyn Yaroslavovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Malkina Hanna Mykolaivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Mykhalchenko Mykola Ivanovych – doktor filosofskykh nauk, profesor.
Smeshko Ihor Petrovych – doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Stoiko Olena Mykhailivna – doktor politychnykh nauk.
Tkachenko Vasyl Mykolaiovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shkliar Leonid Yevdokymovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksii Vasylovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

ЗМІСТ

Розділ І.

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

Вітання Святійшого Патріарха Філарета Блаженнійшому Митрополиту Епіфанію в день інтронізації. 12

Виступ Президента України після Різдвяної Літургії в Софійському Соборі. 14

Промова Митрополита Київського і всієї України Епіфанія на церемонії підписання Патріаршого і Синодального Томосу. 18

Із промови Вселенського Патріарха Варфоломія 6 січня 2019 року. . .22

Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві України. 24

Розділ ІІ.

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Смешко І.П. Передвиборна програма кандидата у Президенти України. 30

Розділ ІІІ.

ПРИСВЯТА НАШИМ ЮВІЛЯРАМ

Ювілейна Академія з нагоди 90-ліття Святійшого Патріарха Філарета. 39

Мироненко П.В. Передмова до ювілейного видання «Василь Ткаченко. Вибрані твори. Київ: Видавництво Політія, 2018. 999 с.». 43

Наход М.А. Першопроходець науки державного управління і децентралізації (до 60-річчя від дня народження академіка Академії політичних наук В. Я. Малиновського). 96

Розділ IV.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Горбатенко В.П. Основні етапи і специфіка формування інформаційної політики незалежної України у державотворчому процесі. 110

Столяров В.В. Лобізм як форма політичної діяльності: особливості в Україні. 134

Розділ V.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Мельниченко В.Ю. Тарас Шевченко:
«Я сьогодні ж пишу і Кулішеві». 149

Ткаченко В.М. «Корисні ідіоти»: клініка чи політичний ґешефт? 202

Гай-Нижник П.П. Володимир-Лука Темницький – міністр закордонних справ УНР і лицар західноукраїнської соціал-демократії. . .259

Розділ VI.

ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

Держалюк М.С. Угорська Революція 1956 року та відгуки на неї в Україні. 297

Толстов С.В. Сепаратизм і шляхи його подолання в Іспанії: міжнародний вимір. 332

Шморгун О.О. Міжнародні санкції як інструмент впливу на агресора: історія і сьогодення. 377

Розділ VII.

РЕЦЕНЗІЇ

Мельниченко В.Ю. Рецензія на книгу В.М. Ткаченка «Україна-Росія: на сконі «пропащого часу». Київ. ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. 482 с.». ТАРАС ШЕВЧЕНКО: «Встане Україна. Світ правди засвітить…». 458

CONTENT

Chapter I.
FORMATION OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE

Congratulations of His Holiness Patriarch Filaret to His Beatitude Metropolitan Epiphanius on the Day of Enthronement. 12

Speech by the President of Ukraine after the Christmas Liturgy in St. Sophia Cathedral. 14

Speech by Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epifaniy in the Ceremony of Signing of the Patriarchal and Synodal Tomos. 18

Ecumenical Patriarch Bartholomew during a Solemn Mass in the Church of St. George in the Residence of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in Istanbul made a speech on the Occasion of Handing over the Tomos of Autocephaly for Ukraine on January 6, 2019. 22

Patriarchal and Synodal Tomos for the Bestowal of the Ecclesiastical Status of Autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine. 24

Chapter II.
ELECTION OF THE PRESIDENT OF UKRAINE

I. Smeshko Pre-election Program of the Presidential Candidate of Ukraine. 30

Chapter III.
DEDICATION FOR OUR PERSONS WHOSE JUBILEES ARE BEING CELEBRATED

Jubilee Academy on the Occasion of the 90th Anniversary of His Holiness Patriarch Filaret. 39

P. Myronenko Preface for the Jubilee Edition "Vasyl Tkachenko. Selected Works. Kyiv: Publishing House Politia, 2018. 999 p.". 43

M. Nakhod Pioneer of the Science of State Governance and Decentralization (to the 60th Anniversary of the Birth of an Academician of the Academy of Political Sciences V.Ya. Malynovskyi). 96

Chapter IV.
THEORY OF POLITICAL SCIENCE

V. Gorbatenko Main Stages and Specification of Formation Informational Policy of Independent Ukraine in the State Process. 110

V. Stoliarov Lobism, as a Form of Political Activity: Features in Ukraine. 134

Chapter V.
INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

V. Melnychenko Taras Shevchenko: "I Am Writing to Kulish Today". . . .149

V. Tkachenko "Useful Idiots": a Clinic or a Political Deal? 202

P. Hai-Nyzhnyk Volodymyr-Luka Temnitsky – Minister of Foreign Affairs of the UPR and Knight of Western-Ukrainian Social-Democracy. 259

Chapter VI.
POLITICAL CONFLICTOLOGY

M. Derzhaliuk The Hungarian Revolution of 1956 and a Few Feedbacks in Ukraine. 297

S. Tolstov The Challenge of Separatism and its Consequences in Spain: International Dimension. 332

O. Shmorgun International Sanctions as an Instrument of Influence on the Aggressor: History and Present. 377

Chapter VII.
REVIEWS

V. Melnychenko Reviw V. Melnichenko on the book V. Tkachenko "Ukraine-Russia: at last of the "lost time". Kyiv: Publishing House Politiia, 2018. 482 p.". 458

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе – припиняє своє існування.

Петро Мироненко,
головний редактор журналу

Розділ І.

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ

ВІТАННЯ СВЯТІЙШОГО ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА БЛАЖЕННІЙШОМУ МИТРОПОЛИТУ ЕПІФАНІЮ В ДЕНЬ ІНТРОНІЗАЦІЇ

Ваше Блаженство, дорогий владика Епіфаній, Митрополит Київський і всієї України!

На жаль через заборону лікарів у зв'язку зі станом здоров'я, я не можу в цей урочистий день бути разом з Вами. Але цим письмовим поздоровленням хочу найперше висловити свою велику радість. Адже Вас на Соборі у Святій Софії 15 грудня 2018 р. було обрано Предстоятелем помісної, автокефальної Української Православної Церкви, а сьогодні відбулася Ваша інтронізація.

Здійснилася мрія багатьох поколінь православних українців мати свою єдину і визнану автокефальну Церкву. Київський Патріархат, з яким об'єдналися Українська Автокефальна Православна Церква і частина Української Православної Церкви Московського Патріархату – утворили єдину вже Церкву, яка отримала від Вселенського Патріарха Варфоломія Томос про автокефалію та була внесена до Диптиху Помісних Церков.

Тому ми вдячні Його Всесвятості Вселенському Патріарху Варфоломію за його рішучість. Він не піддався на тиск і вчинив по правді, задовольнивши справедливе прагнення Української Церкви.

Ми також вдячні Президенту України Петру Олексійовичу Порошенку і всім, хто з боку української держави сприяв цій справі. Ваша наполегливість допомогла досягти успіху.

Ваше Блаженство!

Вітаючи Вас з інтронізацією, а також із 40-літтям від Дня народження, бажаю мудрості, сил, міцного здоров'я та Божої допомоги у звершенні важкого і відповідального Предстоятельського служіння. Ззовні в ньому бачать почесті, але насправді воно – важкий тягар, хрест, нести який можливо лише з допомогою Божою та за підтримки повноти Помісної Церкви. Бог і Церква покликали Вас на служіння Предстоятеля у молодому віці, але у своєму служінні на різних посадах у Київському Патріархаті Ви показали, що здатні віддано і успішно працювати на благо Церкви.

Ми маємо Помісну Українську Православну Церкву, але вона поки що не стала єдиною. Вам разом з єпископатом і духовенством та усіма вірними належить не лише зміцнювати внутрішню єдність, але зробити все для того, щоби до Української Церкви увійшли і ті православні, які поки що залишаються в підлеглості іншому Патріархату.

Це – складне завдання. Але як на початку боротьби за автокефалію я був одним з небагатьох, хто вірив у її успіх, так і зараз я переконаний, що Помісна Українська Православна Церква у майбутньому об'єднає всіх православних в Україні. І тоді, як одна з найбільших Помісних Церков у світовому Православ'ї, Українська Церква буде піднесена до статусу Патріархату.

Ваше Блаженство, нам разом із Вами належить розв'язувати складні та відповідальні завдання. Молюся Богу, щоби Він допоміг у цій праці.

Нехай Господь благословляє Ваше служіння на многії і благії літа!

Філарет, Патріарх Київський і всієї Руси-України

3 лютого 2019 р.

Вітання було зачитане архієпископом Вишгородським Агапітом після Божественної літургії у Соборі Святої Софії.

ВИСТУП ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ПІСЛЯ РІЗДВЯНОЇ ЛІТУРГІЇ В СОФІЙСЬКОМУ СОБОРІ 7 січня 2019 року

Ваше Блаженство!
Ваше Високопреосвященство!
Всечесні отці!
Дорогі українці!

Христос народився!

Ці слова говорить сьогодні вся Україна. В них традиційно лунає надія на мир, надія на щастя, надія на справедливість. Але цього року у голосах українців набагато більше переможності і впевненості. Бо напередодні Господь явив нам справжнє Різдвяне диво.

Цього року Різдво для нас – особливо велике й урочисте. Свято подвійне – Православна Церква України отримала Томос про автокефалію.

Нашу давню Церкву, історія якої сягає часів рівноапостольного князя Володимира, ми, нарешті, визволили з московської неволі. І вона, рівна між рівними, наша Церква, увійшла у родину, яка тепер складається із п'ятнадцяти незалежних православних церков.

«Над вертепом зірка ясна світлом засіяла…», – як ми щойно співали тут у відомій колядці. А українська зірка засяяла у «сузір'ї незалежних та рівних національних Церков». Саме таким сузір'ям, за словами Його Всесвятості Вселенського Патріарха Варфоломія, і є світове православ'я.

Отже, вперше світлий день Різдва Христового ми святкуємо у автокефальній Православній Церкві України в стінах Святої Софії.

Вперше її Предстоятель Блаженнійший Епіфаній вчора співслужив з Вселенським Патріархом Варфоло-

мієм і отримав з його рук Томос – як грамоту про визнання самостійності нашої української Церкви. Хто хоче в цьому переконатися, буде мати можливість прочитати це.

Тепер цей історичний документ – одна із найголовніших наших українських реліквій. От довгоочікувані слова Томоса: «Однодумно визначаємо та проголошуємо, щоб уся Православна Церква, що знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України разом із священними митрополіями, архієпископіями, єпископіями, монастирями, парафіями та всіма в них церковними установами, котра знаходиться під покровом Засновника Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви Боголюдини Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа, – існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядною. Ми закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру та згадувати під іменем «Святіша Церква України», – як таку, що має своєю кафедрою історичне місто Київ». А серце Києва – це є Свята Софія.

Я вітаю вас з цим!

Ці тисячолітні стіни дочекалися, нарешті, на подію, про яку мріяло точно не одне покоління українців. Мріяло, молилося. І це стало можливим не лише зусиллями мене грішного і моєї команди, не лише зусиллями наших ієрархів церков, які продемонстрували єдність. Це стало можливим зусиллями десятків мільйонів українців, які в Україні і по всьому світові молилися, молилися багато поколінь, щоб Господь нам подав незалежну, автокефальну помісну церкву. І Господь почув нас. І сьогодні ми святкуємо це.

І тепер перша після Томосу служба відбувається саме тут, під покровом Богородиці Оранти – Нерушимої Стіни, яка довгі століття берегла цей собор, берегла Київ. Оранта, яка берегла всю Україну.

Створення автокефальної Православної Церкви України і є запорукою нашої незалежності. Це – основа основ нашої духовної свободи. Ми розірвали останні пута, які прив'язували нас до Москви з її фантазіями про Україну як канонічну територію Російської православної церкви. Цього немає і вже не буде

В кожного з нас є трохи від Фоми Невіруючого, який все ставить під сумнів. Але не раз вже переконувалися, що для нас немає нічого неможливого, коли ми солідарні, коли ми всі діємо спільно як єдина українська політична нація. Це стосується не лише Томосу, але й Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Це стосується і безвізового режиму, і енергетичної, газової незалежності від Росії… Рівно, як і інших надскладних завдань, які ми вирішували протягом останніх п'яти років в рамках нашої української, європейської та євроатлантичної державницької стратегії.

Відтак і в майбутньому збудеться те, чого ми так прагнемо і що лише на перший погляд виглядає непосильним. Як в Україні кажуть: якщо навіть очі бояться, а руки роблять. І буде результат! Прийде і перемога, прийде мир. А Україна – країна успішна, країна заможна, країна щаслива, і країна радісна стане членом Євросоюзу і НАТО.

Дорогі співвітчизники!

Слово «Томос» не просто увійшло до української мови. Слово «Томос» стало словом року. Цей факт є надзвичайно красномовним. Адже мову творить народ, і він вводить в обіг лише важливі терміни, без яких ніяк вже не можна. Томос додався до таких неологізмів, як Євромайдан, кіборг, безвіз… Це все частина нашої з вами великої історії.

Від усього серця вітаю вас і кожного з вас зі святом Різдва Христового, зі святом народження Спасителя. Вітаю з Томосом про автокефалію весь український

народ. Незалежно, до речі, від віросповідання, бо це основа духовної незалежності нашої держави.

Бажаю всім радості, миру та віри всім українцям, усій нашій єдиній родині.

Нехай наша спільна молитва і щирі побажання утверджують добро та любов на нашій землі!

Христос народився!

ПРОМОВА
МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ ЕПІФАНІЯ НА ЦЕРЕМОНІЇ ПІДПИСАННЯ ПАТРІАРШОГО І СИНОДАЛЬНОГО ТОМОСУ

5 січня 2018 року

Патріарший храм св. Георгія, Фанар

Ваша Всесвятосте кир кир Варфоломій, Архієпископе Константинополя – Нового Риму і Вселенський Патріарх, Предстоятелю Великої Христової Церкви, яка для багатьох народів, і серед них для українського народу, стала Матір'ю, через проповідь та купіль хрещення понад тисячу років тому народивши наших праотців від води і Духа для вічного життя!

Улюблені у Христі співбрати-архієреї, побожні клірики та миряни, що зібралися у цей урочистий і хвилюючий момент! Ваша Високоповажносте Президент України Петро Олексійович Порошенко та всі, хто представляє Українську державу і всі присутні!

Пам'ятаючи настанову апостола Павла: «Завжди радійте. Безперестанно моліться. За все дякуйте: бо така щодо вас воля Божа у Христі Ісусі» (1 Солунянам 5:16-18) – ми, хто прибув сьогодні з Києва, з України, до цього благословенного Богом великого і славного Міста, яке в нашій слов'янській традиції віддавна іменується Царгородом – з благословення Вашої Всесвятості у кафедральному храмі святого великомученика Георгія звершили подячну молитву. Адже Бог дає «усьому життя і дихання, і все» (Діяння 17:25) – тому обов'язок наш найперший дякувати Йому. І якщо щодня дякуємо Богові за кожну мить життя, і за кожен подих, і за всі інші незліченні благодіяння до нас – то тим більше маємо дякувати Йому з такої особливої нагоди, як та, що зібрала сьогодні всіх нас у Вселенській Патріархії.

Ми піднесли ці подячні молитви рідною нам українською мовою, засвідчивши цим також і те, що Помісна Церква нашого народу, як і Помісні Церкви інших слов'янських народів – є плодом благословенної праці рівноапостольних Кирила і Мефодія. Згадані святі брати були послані від Великої Христової Церкви і від цього Міста на працю проповіді та багато потрудилися для того, щоби народи слов'янські рідною для них мовою почули Божественне Євангеліє і священні молитви Богослужінь. Серед інших Церков плід їхньої праці – і наша Церква, і це також підкреслює зв'язок Церкви-Матері з нами – її Дочкою.

Сьогодні Ваша Всесвятість покликали нас прибути з України та зібрали всіх тут для того, щоби довершити справу, витоки якої лежать у глибині віків. Адже Патріарший та Синодальний Томос, підписання якого тут відбувається, для всієї повноти Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви проголошує, що народжена понад тисячу років тому в хрещальних водах річки Дніпро Церква – зросла і утвердилася для самостійного, автокефального буття.

Як діти, коли зростають, розпочинають самостійне життя, але ніколи не забувають про батьків своїх, адже це є природний закон і Сам Бог сказав: «Шануй батька твого і матір твою, щоб тобі було добре і щоб продовжилися дні твої на землі» (Вихід 20:12) – так і наша Церква-Дочка ніколи не забуватиме всього, що дала нам Церква-Мати від часів давніх і дає аж дотепер, жертовно проголошуючи для всієї Повноти Православ'я, що у Священні Диптихи входить нова Церква-Сестра Українська.

Складний був шлях до сьогоднішнього благословенного дня. Але саме таким – складним і скорботним – є шлях правди. Бо ми знаємо з Писання, що «багатьма скорботами належить нам увійти в Царство Боже» (Діяння 14:22).

Сьогодні, дякуючи Богу, дякуючи Церкві-Матері, особливо хочу подякувати Вашій Всесвятості, а також Преосвященним архієреям – членам Святого і Священного Синоду, подякувати уповноваженим Вашою Всесвятістю та Синодом ієрархам – Митрополиту Галльському Еммануїлу, Архієпископу Памфілійському Даниїлу та Єпископу Едмонтонському Іларіону – за всю працю, здійснену для того, щоби цей благословенний день настав.

Ваша Всесвятосте!

Ви, як перший серед православних ієрархів, в силу свого служіння несете особливу відповідальність утверджувати канонічний порядок, підтримувати єдність та мир. На Вашу Всесвятість канонами та традицією покладено обов'язок, з Божою допомогою, розв'язувати такі питання церковного життя, для яких часто немає ані прикладу, ані аналогії, і тому необхідні особлива мудрість, наполегливість і сміливість, щоби йти першим та іншим вказувати вірний шлях. Ми дякуємо Вам за те, що Ви маєте всі ці необхідні якості для звершення такого відповідального служіння і ніколи не припинимо підносити за Вас наші молитви до Бога. Нехай Господь щедро і стократно подає Вам Свої милості – за всі добрі справи, які Ви звершили і далі звершуватимете для побожного українського народу та для Церкви.

Також хочу засвідчити нашу подяку Президенту України Петру Олексійовичу Порошенку і всім, хто разом з ним і під його керівництвом трудився і трудиться для того, щоби допомогти нам звершити мірою поколінь українських православних ієрархів, кліриків, ченців та мирян – мати єдину помісну автокефальну Православну Церкву. Ім'я Ваше, пане Президент, навіки увійде в історію українського народу і Церкви – поруч з іменами правителів наших князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Костянтина Острозького та гетьмана Івана Мазепи.

Ваша Всесвятосте!

Ми з трепетом і піднесенням чекаємо завтрашнього дня, коли Вами буде вручено підписаний сьогодні Патріарший та Синодальний Томос і це велике історичне діяння та наше єднання будуть скріплені співслужінням Святої Божественної Літургії, Причастям Тіла і Крові Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа. Всім відомо, що у Давній Церкві події Різдва Христового та Богоявлення святкувалися разом в один день – 6 січня. І мабуть символічним є те, що така велична подія, як всеправославне проголошення автокефалії для нашої Церкви, долаючи відмінність у календарях, завтра з'єднає радість цих двох величних і спасительних Свят, особливо помноживши її для побожного українського народу. Богу нашому слава на віки віків! Іс пола еті, Панагіотате Деспота!

(частину промови було виголошено грецькою мовою)

ІЗ ПРОМОВИ ВСЕЛЕНСЬКОГО ПАТРІАРХА ВАРФОЛОМІЯ ПІД ЧАС УРОЧИСТОГО БОГОСЛУЖІННЯ У ЦЕРКВІ СВЯТОГО ГЕОРГІЯ В РЕЗИДЕНЦІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В СТАМБУЛІ ВИГОЛОСИВ ПРОМОВУ З НАГОДИ ПЕРЕДАЧІ УКРАЇНІ ТОМОСУ ПРО АВТОКЕФАЛІЮ 6 СІЧНЯ 2019 РОКУ

Частина тексту промови:

«Зима минула» для схизми та розділення. «Дощ скінчився та канув» для еклезіастичної ізоляції. Квітка єдності «з'являється на землі» та «приходить час» для славної Святої Київської митрополії отримати свою еклезіастичну незалежність.

Щодо історичних обставин, згадуючи нашого попередника Діонісія IV (саме при ньому у 1687 році Київська митрополія була підпорядкована Москві – ред.), Екуменістичний Патріархат дозволив рукопокладання митрополита Київського патріархом Московським, втім ніколи не визнавав його канонічної юрисдикції щодо підпорядкування російському патріархату.

Як свідчать архівні джерела та події, що відбувалися, ті, що були у минулому, та теперішні, йдеться не лише про те, що віряни Києва коли-небудь вважали себе частиною Церкви Москви. Вже від 1325 року (тоді була заснована кафедра митрополита у Москві, до того вона була у місті Владимир – ред.), коли митрополія Києва була тимчасово передана Москві, віряни в Києві прагнули еклезіастичної незалежності – це бажання не зникло протягом століть і перетворилося на «потужне та непереборне бажання їхньої душі». Саме тому перша конституція України (Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика – ред.),

яка з'явилася у 1710 році, зазначила, що «Православна церква України має залишатися під святим апостольським престолом у Константинополі».

Отже, враховуючи беззаперечні та непохитні історичні свідчення, ми звичайно взяли до уваги постійні запити дарувати автокефалію і в частині ієрархії, і в питанні статусу (церкви – ред).

Сьогодні розпочинається нова сторінка в історії України. Константинопольська церква, яка таким саме способом дарувала еклезіастичний статус автокефалії всім новим заснованим церквам, сьогодні дарує її вам.

Сьогодні, офіційно та канонічно, ви стаєте 15-ю церквою у благословенному хорі автокефальних церков.

ПАТРІАРШИЙ І СИНОДАЛЬНИЙ ТОМОС НАДАННЯ АВТОКЕФАЛЬНОГО ЦЕРКОВНОГО УСТРОЮ ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ УКРАЇНИ

Варфоломій, милістю Божою Архієпископ Константинополя, Нового Риму і Вселенський Патріарх.

«Ви приступили до гори Сіонської… і до Церкви первородних» (Євр. 12:22-23), блаженний серед народів Апостол Павло говорить усім вірним; і дійсно, Церква є горою, тому міцною і стійкою, непорушною та непохитною. Хоча одним стадом та одним тілом Христовим є і називається Церквою Божою, яка повсюди має сповідання православної віри, спільність в таїнствах у Дусі Святому та непорушність апостольського спадкоємства та канонічного порядку, але ще від апостольських часів складається з Церков, розташованих по місцях і країнах, внутрішньо самоврядованих власними пастирями та вчителями, і служителями Євангелія Христового, тобто кожного місця єпископами, з причин не лише історичного значення міст і країн у світі, але й внаслідок особливих пастирських потреб у них.

Отож, оскільки благочестива та Богом бережена земля України укріплена та звеличена вищим промислом та отримала свою повну політичну незалежність, державні та церковні керівники якої вже тридцять років палко просять її церковного самоврядування та пліч-о-пліч з народом й суголосно з давніми його проханнями, свого часу зверненими до святішого Апостольського Константинопольського Престолу, котрий за багатовіковим канонічним переданням зобов'язаний турбуватися про Святі православні Церкви, які мають в цьому потребу, а найдужче про ті, які від початку з ним зв'язані канонічними узами, як-от історична Митрополія Київська, – то наша Мірність з Преосвященними при нас Митрополитами та всечесними, улюбленими в Святому

Дусі братами та співслужителями, з обов'язку турботи Великої Христової Церкви за Православний світ, для зцілення постійно загрожуючих розколів та розділів у помісних Церквах, однодумно визначаємо та проголошуємо, щоб уся Православна Церква, що знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України разом із Священними Митрополіями, Архієпископіями, Єпископіями, монастирями, парафіями та всіма в них церковними установами, котра знаходиться під покровом Засновника Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви Боголюдини Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа, існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою, маючи Першого в церковних справах і визнаючи кожного канонічного її Предстоятеля, який носить титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України», – не допускається якогось доповнення чи віднімання від його титулу без дозволу Константинопольської Церкви, – який є головою Святішого Синоду, котрий щороку скликається з Архієреїв, запрошуваних почергово за їхнім старшинством, з числа тих, що мають єпархії в географічних межах України. Таким чином управлятимуться справи Церкви в цій країні, як проголошують божественні та святі Канони, вільно й у Святому Дусі, та безперешкодно, без будь-якого іншого зовнішнього впливу.

До того ж, цим підписаним Патріаршим і Синодальним Томосом ми визнаємо та проголошуємо встановлену в межах території України Автокефальну Церкву нашою духовною донькою та закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру та згадувати під іменем «Святіша Церква України», як таку, що має своєю кафедрою історичне місто Київ, не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави; вже існуючі відтепер підкоряються, згідно з порядком,

Вселенському Престолу, який має канонічні повноваження в Діаспорі, бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави.

І ми надаємо їй привілеї та всі суверенні права, належні автокефальній церковній Владі, так що відтепер Митрополит Київський і Всієї України, здійснюючи богослужіння, поминає «Усіх Єпископів Православних», а сонм найсвятіших Архієреїв при ньому поминає його ім'я як Першого та Предстоятеля Найсвятішої Церкви в Україні. Те, що стосується внутрішнього церковного управління, розглядається, судиться та визначається виключно ним і Священним Синодом, слідуючи євангельському та іншому вченню, згідно зі священним Переданням і шанованими канонічними постановами нашої Святої Православної Церкви, і настановою 6-го канону I Нікейського Вселенського Собору, який визначає, що «якщо ж при спільному голосуванні всіх, яке буде справедливим і згідно церковного канону, двоє чи троє через власну схильність до суперечок будуть [це] заперечувати, то нехай має силу рішення більшості». до того ж зберігається право всіх архієреїв та іншого духовенства на апеляційне звернення до Вселенського Патріарха, який має канонічну відповідальність приймати безапеляційні судові рішення для єпископів та іншого духовенства помісних Церков, згідно з 9-м і 17-м священними канонами IV Халкідонського Вселенського Собору.

Прояснюємо до вище сказаного, що Автокефальна Церква в Україні визнає головою Святіший Апостольський і Патріарший Вселенський Престол, як і інші Патріархи та Предстоятелі, та має разом з іншими канонічними обов'язками та відповідальностями насамперед збереження нашої Православної Віри неушкодженою та канонічної єдності та спілкування з Вселенським Патріархатом й іншими помісними Пра-

вославними Церквами непорушними. І до цього, Митрополит Київський і Всієї України, як і Архієреї Найсвятішої Церкви України, обираються віднині відповідно до належних положень божественних і священних Канонів і згідно з відповідними положеннями її Статуту, які мають в усьому обов'язково відповідати положенням цього Патріаршого і Синодального Томосу. Усі архієреї зобов'язані турбуватися, щоб боголюбно пасти народ Божий, провадячи в страху Божому мир і згоду в країні та в своїй Церкві.

Але щоб в усьому перебував не применшений зв'язок духовної єдності та спілкування святих Божих Церков, бо ми навчилися «зберігати єдність духа в союзі миру» (Еф. 4:3), то кожний Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України повинен поминати за давніми Переданнями святих Отців наших Вселенського Патріарха, Блаженніших Патріархів та інших Предстоятелів помісних Православних Церков, у ряду Диптихів, згідно з канонічним порядком, отримавши своє місце після Предстоятеля Церкви Чехії і Словакії в священних Диптихах і на церковних зібраннях.

Таким чином, Православна Церква в Україні, через свого Першого чи канонічного місцеблюстителя Київського Престолу, зобов'язана брати участь стосовно важливих канонічних, догматичних та інших питань у міжправославних нарадах, які збираються час від часу, за священним звичаєм, від початків усталеним Отцями. Перший же, настановлений, зобов'язаний обов'язково посилати необхідні належні Мирні Грамоти до Вселенського Патріарха та до інших Предстоятелів, і сам має право від них отримувати, починаючи свої мирні поїздки від Першопрестольної Церкви Константинополя за звичаями, отримуючи від неї і Святе Миро, для вияву духовної єдності з нею. Для вирішення значних питань церковного, догматичного та канонічного характеру

слід Блаженнішому митрополиту Київському і всієї України від імені Священного Синоду своєї Церкви звертатися до нашого Святішого Патріаршого і Вселенського Престолу, прагнучи від нього авторитетної думки та твердого взаєморозуміння, причому права Вселенського Престолу на Екзархат в Україні та священні ставропігії зберігаються непримененшеними.

Отже, на всіх цих умовах наша Свята Христова Велика Церква благословляє та проголошує Православну Церкву в Україні Автокефальною та щедро закликає на Ієрархію на Українській землі, непорочний клір і благочестивий народ її, з невичерпного скарбу Святого Духа, божественні дари, молячись, щоб Перший і Великий Архієрей Ісус Христос, заступництвом всенепорочної і всеблагословенної Владичиці нашої Богородиці і пріснодіви Марії, святого славного і рівноапостольного князя Володимира і святої славної княгині Ольги, преподобних і богоносних Отців наших, подвижників і монахів Києво-Печерської Лаври та інших монастирів, укріпив назавжди її в тілі Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви таким чином зараховану Автокефальну Церкву України і подав їй благостояння, єдність, мир і зростання, на славу Його і Отця і Святого Духа.

Таким чином, таке вирішене та розсуджене і в радості сповіщене вам від шанованого Центру Православ'я було соборно затверджено, для постійного збереження видається цей Патріарший і Синодальний Томос, написаний і підписаний в Кодексі нашої Великої Христової Константинопольської Церкви, вручений в точній і ідентичній копії Блаженнішому Предстоятелю Святішої Церкви України, кір Епіфанію та його високопревосходительству, Президенту країни пану Петру Порошенку, для вічного доказу та постійного представлення.

Року дві тисячі дев'ятнадцятого, місяця січня, 6 числа, індиктіона 12.

† Вселенський Патріарх Варфоломій, в Христі Бозі вирішує
† митрополит Вріульський Пантелеймон,
† митрополит Італійський і Мальтійський Геннадій
† митрополит Германський Августин
† митрополит Транупольський Герман
† митрополит Нью-Джерський Євангел
† митрополит Родоський Кирилл
† митрополит Ретімнський і Авлопотамський Євгеній
† митрополит Корейський Амвросій
† митрополит Сингапурський Контантин
† митрополит Австрійський Арсеній
† митрополит Сімський Хризостом
† митрополит Чиказький Нафанаїл

Розділ ІІ.
ВИБОРИ ПРИЗЕДЕНТА УКРАЇНИ

Передвиборна програма кандидата у Президенти України СМЕШКА Ігоря Петровича, доктора технічних наук, професора, віце-президента Академії політичних наук «СІМ ПЕРЕМОГ ДЛЯ УКРАЇНИ»

Після Революції гідності з'явилась надія, що влада консолідуватиме суспільство на побудову країни мрій мільйонів українців. Передусім – побудову **демократії**, як це передбачено ст.1 Конституції України. Це повернуло би Україну на свій шлях цивілізаційного розвитку. Адже, **РУСЬ** – **УКРАЇНА** була і до Переяслава. Цього не сталося. На сьогодні влада має усі ознаки **кланово-олігархічної автократії**, яка нищить економіку, виштовхує людей за кордон, а тих хто залишається, перетворює на жебраків.

Це робить Україну вразливою перед внутрішніми та зовнішніми загрозами. Головні з них – **деіндустріалізація** та **демографічна криза** із катастрофічним зменшенням кількості українців, що є основою економічної та оборонної могутності держави, а також **агресія з боку Росії**.

Сила Президента України не у додаткових повноваженнях, а у досвіді, професіоналізмі та політичній волі. З опорою на Конституцію та верховенство права, жорсткішого до можновладців та олігархів, він буде здатен провести незворотні демократичні зміни, забезпечити безпеку держави та гідний рівень життя людей.

У разі довіри Народу, маю волю, досвід та професійну команду, щоб зупинити подальше його зубожіння, дати гідну відсіч агресії та **досягти ключових перемог** для забезпечення розбудови основ демократії та **від-**

родження України як незалежної та суверенної європейської держави.

Перемога перша. Відновлення стабільності і керованості держави.

Невідкладно спрямую всі сили на об'єднання українців та збереження Україною своєї державності, для чого основні зусилля зосереджу на:

вжитті заходів із **подолання бідності українців**, у тому числі, через ліквідацію корупційної складової у тарифах на електроенергію, житлово-комунальні послуги; ініціюванні звільнення сімейного бізнесу від податків на прибуток; податковій підтримці середнього класу як основи демократії в Україні, а також **створенні робочих місць, що стимулюватиме українських громадян працювати в Україні, а заробітчан – повернутися додому;**

формуванні дієвих механізмів повернення анексованого Криму та деокупації Донбасу шляхом дипломатичних та економічних заходів міжнародного впливу, насамперед, у **рамках зобов'язань країн-підписантів Будапештського меморандуму**;

запровадженні реальних реформ у Збройних Силах України із нарощуванням їх бойових та оперативних спроможностей і **створенні гідних умов служби й життя для військовослужбовців, наших ветеранів та членів їхніх сімей;**

зміцненні органів державної влади професійними позапартійними кадрами – «золотим фондом України» з урахуванням їхніх знань, досвіду та морально-психологічних якостей;

реалізації на практиці положень чинного законодавства щодо **запобігання втечі за кордон викритих корумпованих політиків і чиновників** та виведення активів злочинного походження.

Перемога друга: повернення Донбасу та Криму.

Як професіонал я знаю – перемога можлива шляхом зміцнення економіки, підвищення рівня життя українців та нарощування бойових спроможностей Збройних Сил разом з упевненим просуванням до євроатлантичної спільноти.

Формат країн-підписантів Будапештського меморандуму 1994 року стане основним форматом для політико-дипломатичних заходів і дій з метою примушення агресора до виконання гарантій територіальної цілісності і недоторканості кордонів України.

Ці права України є невід'ємними і такими, які ґрунтуються на Віденській Конвенції 1969 року стосовно права міжнародних договорів. Україна задіє усі міжнародні правові механізми для виконання цього міжнародного договору ядерними державами-підписантами.

Гарантовану воєнну безпеку держави забезпечу з опорою на високоефективний Сектор безпеки і оборони України. Як Верховний Головнокомандувач орієнтуватимуся на:

повагу до вищої цінності нашого війська – **життя і гідності військовослужбовця**; гідне грошове та інші види забезпечення українських воїнів на рівні стандартів найближчих країн-сусідів членів НАТО; викорінення корупції в оборонній сфері; розв'язання житлової проблеми військовослужбовців;

скоординовану **реформу силових структур** із демократичним громадським контролем та захистом в них позапартійних професіоналів від партійно-кланового впливу;

забезпечення **сумісності з НАТО**, що сприятиме отриманню **Плану дій щодо членства в Альянсі**;

поступовий **перехід від змішаного принципу комплектування** Збройних Сил **до створення професійного національного війська** за рахунок підвищення

якості, мотивації та забезпечення ратної праці; створення оперативного і стратегічного резерву на базі формувань територіальної оборони;

забезпечення державної підтримки переселенців з анексованого Криму та окупованих територій Донбасу, пільгового кредитування та врегулювання майнових відносин між фінансовими установами та цими громадянами.

Перемога третя. Подолання корупції.

Маю волю, знання і план знищення системної корупції в Україні:

спрямую діяльність правоохоронних органів України на забезпечення **верховенства права** з невідворотністю покарання за корупційні злочини;

домагатимусь ухвалення жорсткіших правових норм щодо покарання за бізнесову діяльність під час перебування на державній службі;

жорстко контролюватиму **завершення процесу створення Антикорупційного суду**, забезпечення чистоти рядів суддівського корпусу через механізми кадрового відбору та контролю його діяльності з боку державних та громадських антикорупційних органів;

домагатимусь для **забезпечення ефективності роботи НАБУ** та правової визначеності відповідальності за стан боротьби із корупцією в Україні передання до Національного Бюро Національного Агентства із запобігання корупції (НАЗК) та більшості функцій колишніх підрозділів по боротьбі із корупцією;

ініціюватиму створення державних комісій: з викриття фактів вивезення капіталу за кордон, починаючи з 1991 року, та повернення вкраденого; з розслідування роботи Нацбанку України за останні 5 років; з розслідування процесів непрозорої приватизації;

домагатимусь забезпечення відкритості та прозорості джерел фінансування політичних партій, а також підконтрольності фінансового політичного спонсорства;

підготую пакетні зміни до чинного законодавства з **руйнування економічних основ корупції, активізую роль Антимонопольного комітету.**

Перемога четверта. Відновлення середнього класу українського суспільства як основи державності України.

Надважливе завдання Української Держави – створення умов для **формування потужного середнього класу**, який мав би становити понад 50% населення:

до нього за рівнем доходів, освіти, культури й оплати праці мають належати не лише **представники малого і середнього бізнесу, а й наукова і творча інтелігенція, лікарі, вчителі, державні службовці, включно із військовослужбовцями, а також кваліфіковані працівники реального сектору виробництва, в тому числі й ті, що вже вийшли на пенсію**;

буде сформована ефективна **системи законодавчого захисту приватної власності, що передбачатиме дієві правові механізми запобігання рейдерству в Україні;**

у державі мають бути створені соціальні ліфти і преференції задля **реалізації природних талантів і власної продуктивної праці її громадян.** Це убезпечить країну від подальшого соціально несправедливого розшарування суспільства та відтоку молоді і фахівців, який зменшує продуктивний людський потенціал України. **Це є моїм стратегічним пріоритетом.**

Перемога п'ята. Економічна відбудова України.

Людину-громадянина з її потребами, прагненнями і безпекою ставлю над усе в президентській діяльності. **Зростання людського потенціалу має забезпечуватись шляхом державного стимулювання розвитку освіти, науки, культури, сфери охорони здоров'я та підтримки сім'ї.**

Тому основними напрямами діяльності Президента розглядаю:

деолігархізацію, демонополізацію, деофшоризацію та детінізацію економічних відносин, відновлення соціальної справедливості в питаннях власності, у поєднанні з державними преференціями для малого і середнього бізнесу;

державне регулювання і стимулювання, а також збереження і **розвиток високотехнологічного та наукомісткого промислового виробництва**, венчурних та інвестиційних проектів;

земельну реформу та впорядкування земельних відносин з урахуванням інтересів громадян України, створення Державного Земельного Банку і його відділень у регіонах;

забезпечення енергетичної незалежності України на базі відновлювальних та екологічно чистих джерел енергії, модернізованої ядерної енергетики, державного стимулювання зростання видобутку природного газу в Україні;

запровадження державної екологічної програми «Ч**иста вода, чисте повітря, чисте довкілля»**;

сприяння **компенсації збитків громадянам** від банкрутства комерційних банків за рахунок майна власників банків;

заміщення сировинних пріоритетів економіки **технологічною переробкою** на кінцеві продукти з системною рекультивацією та екологічним відновленням територій.

Перемога шоста. Реформа державно-політичного устрою України.

Без реформування державно-політичного устрою економічна, військова та політична могутність України неможлива, отже Україна повинна отримати:

демократичну модель, у якій визначення посадових обов'язків Президента і Прем'єр-міністра має **ліквідувати конфлікт політичних інтересів** у керівництві виконавчою гілкою влади;

системні та консолідовані зміни у пакеті законів і нормативно-правових актів таким чином, аби положення Конституції стали де – факто нормою прямої дії у судах України.

Закон щодо імунітету Президента України виключно на час перебування його на посаді. Депутатський імунітет – захищатиме лише від відповідальності за прийняття політичних рішень та політичні висловлювання. Для політичного контролю за діяльністю Президента буде прийнято закон з **прозорою процедурою його імпічменту**.

Закон, що передбачатиме, після закінчення терміну повноважень Президента, його обов'язковий **Звіт** перед Верховною Радою та Конституційним Судом України щодо дотримання Конституції та законів України під час виконання обов'язків глави держави.

завершену **адміністративно-територіальну реформу**, що покликана зміцнити унітарність держави у поєднанні з її глибокою децентралізацією та передачею більшості внутрішніх функцій держави органам місцевого самоврядування;

норми підвищення **відповідальності колегіальних органів місцевого самоврядування** за ухвалення рішень, які в судовому порядку були відмінені або визнані незаконними;

реформу кадрового менеджменту через розмежування повноважень та відповідальності між політично призначеними особами і кадровими професіоналами, яким законодавством заборонено будь-яку політичну діяльність.

Перемога сьома. Будівництво справжньої демократії в Україні.

Перераховані вище перемоги повинні закласти основу будівництва демократії в Україні на основі її трьох сучасних законів.

Перший закон – необхідними умовами для її існування є **наявність у країні критичної маси заможного середнього класу із високим рівнем його політичної культури.**

Другий закон – максимум функцій держави має бути делеговано в органи місцевого самоврядування. Дієва виборність, підзвітність і прозорість органів влади та рівність громадян перед законом можуть бути забезпечені лише в разі **відокремлення законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.**

Третій закон – необхідною засадою для політичної стабільності за умов демократії є **наявність** хоча б двох основних, не вождиських, а **заснованих на ідеології демократії політичних партій з правовим захистом позапартійних професіоналів в органах влади від можливого партійно-кланового впливу на них із боку політиків.**

Тільки виконання цих законів і може забезпечити реалізацію історично визначеної триєдиної національної ідеї України:

БОГ, СВОБОДА, СІМ'Я і УКРАЇНА є найвищими духовними цінностями українського народу;

КУЛЬТУРА, НАУКА, ЗЕМЛЯ та ВЛАСНІТЬ – одвічно годуватимуть Україну;

ВИБОРНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ЗАКОННІСТЬ і АРМІЯ – завжди захищатимуть права українців на життя, свободу і щастя та боронитимуть соборність і незалежність Держави.

Маю честь!
І.П. СМЕШКО

Розділ ІІІ.
ПРИСВЯТА НАШИМ ЮВІЛЯРАМ

ЮВІЛЕЙНА АКАДЕМІЯ З НАГОДИ 90-ЛІТТЯ СВЯТІЙШОГО ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА

23 січня 2019 року в Національному палаці мистецтв «Україна» відбулася урочиста Академія з нагоди ювілею – 90-ліття від дня народження Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета.

Зал Палацу «Україна», що вміщає близько чотири тисячі глядачів, був заповнений – привітати Святійшого Патріарха Філарета з ювілеєм прибули Блаженнійший митрополит Київський і всієї України Епіфаній, Голова Верховної Ради України Андрій Парубій, Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман, дружина Президента України пані Марина Порошенко, єпископат Єдиної Помісної Української Православної Церкви, численне духовенство та миряни, члени Уряду, народні депутати, очільники та представники Церков і релігійних організацій, голови обласних, районних та міських державних адміністрацій, представники наукової та творчої інтелігенції, воїни Збройних Сил і Національної гвардії, політичні та громадські діячі з усієї України.

Урочисте дійство розпочалося зі співу молитви «З нами Бог» у виконанні зведеного хору капели «Думка», хору ім. Г.Верьовки та ансамблю Збройних Сил України. Вів святкову програму народний артист України Петро Мага.

На сцені Палацу «Україна» Святійшого Патріарха Філарета у своєму відеозверненні з ювілеєм привітав Президент України Петро Порошенко, який у цей час перебував із важливим візитом за межами України. Президент високо оцінив архіпастирське служіння Патріарха, висловив глибоку вдячність йому за молитви,

жертовне служіння Богу і українському народу. *«Ви вже увійшли в історію як духовний і державний лідер, один з творців церкви і держави. Ваше патріарше благословення під час важливих суспільно-політичних подій надихало людей йти шляхом правди, консолідувало та додавало сил. Так було в Помаранчеву революцію, так було в Революцію гідності. Так є і зараз під час російської агресії проти України… Висловлюю Вам, Ваша Святосте, глибоку повагу та вдячність. Бажаю Вам, істинно народному українському Патріархові і Героєві України, міцного здоров'я, радості і Божої ласки на многії і благії літа!»* – сказав у своєму зверненні Глава держави. Від імені Президента пані Марина Порошенко привітала Патріарха з ювілеєм і подарувала йому букет квітів.

Від усієї повноти Єдиної Помісної Української Православної Церкви Святійшого Патріарха Філарета привітав Предстоятель Блаженнійший митрополит Київський і всієї України Епіфаній.

Зі словами вітання до Патріарха Філарета звернувся Голова Верховної Ради України Андрій Парубій. Голова Українського Парламенту підкреслив, що під орудою Святійшого владики у Незалежній Україні була відроджена справжня Українська Православна Церква, відбудовані і збудовані тисячі храмів. І у цих храмах тепер щоденно лунає молитва українською мовою – за наш народ, за Україну, за українське військо! *«Важко уявити перемогу України, коли в українських церквах моляться не українською мовою і не за українську армію, а за армію чужу. І власне, Ваше служіння і Ваш подвиг призвели до того, що ми маємо українську церкву – і це Ваша життєва титанічна праця! І Ви змогли розбудувати одну з найбільших церков у всьому світі!…Щиро дякую Вам за активну роботу з розвитку капеланського служіння у Збройних Силах України, Національній гвардії*

та інших державних військових формуваннях, активну волонтерську працю для фронту. Адже Ваша особиста підтримка українських воїнів на Донбасі є неоціненною. Ви наближаєте перемогу України!» – наголосив Голова Парламенту.

Патріарха Філарета із ювілеєм привітав Прем'єр-міністр України Володимир Гройсман. Глава Уряду наголосив, що тільки зараз ми розуміємо, що мали боротися за успіх своєї країни з першого дня здобуття незалежності – так, як це робив Святійший Патріарх Філарет. «*Завдяки міцній вірі, єдності ми здобудемо перемогу. Україна буде процвітати – завдячуючи Вашому служінню, подвигу наших воїнів, волонтерів, всіх, хто бореться за велику європейську Україну, – сказав Прем'єр-міністр. – Ви боролися і вірили, що Україна вистоїть, що Україна отримає право на свою церкву. Ви йшли своїм шляхом, і скільки на ньому ставало перепон, загроз і небезпеки. Але Ви не зрадили тому, у що вірите. Сьогодні Ви по праву є духовним лідером нашої держави. Ми дякуємо, шануємо, поважаємо і любимо!»* – зазначив Володимир Гройсман.

Від імені Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій Святійшого Патріарха Фіарета привітав Глава і Отець Української греко-католицької церкви Блаженніший Святослав (Шевчук).

Вітальні слова на адресу Його Святості на сцені Палацу також виголосили Президенти України Леонід Кравчук та Віктор Ющенко.

Святійшого владику з ювілеєм привітали лідери кримськотатарського народу Мустафа Джемілєв та Рефат Чубаров, які нагородили Патріарха Філарета вищою відзнакою Меджлісу – Золотим Орденом – за укріплення незалежності України, рішучу позицію у питанні деокупації Криму і підтримку кримськотатарського народу.

Ведучий урочистої Академії зачитав привітання Патріарху від Міністра оборони України Степана Полторака, після чого ансамбль ЗСУ виконав марш українського війська «Зродились ми великої години».

Після цього Святійший Патріарх Філарет звернувся до присутніх з промовою, в якій окреслив шлях свого чернечого і архієрейського служіння, ті труднощі, з якими довелося стикатися Церкві у радянські часи, а також виклики, які постали перед нею в новітній період державної незалежності України. Промова Предстоятеля тривала близько години та неодноразово переривалася аплодисментами.

Всім присутнім на великому екрані був показаний новий фільм про життєвий шлях і церковне служіння Святійшого Патріарха Філарета, спеціально підготовлений до ювілею архіпастиря.

Мироненко Петро Володимирович
доктор політичних наук,
академік-засновник Академії політичних наук

ПЕРЕДМОВА ДО ЮВІЛЕЙНОГО ВИДАННЯ «ВАСИЛЬ ТКАЧЕНКО. ВИБРАНІ ТВОРИ. КИЇВ: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. 999 С.»

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе – припиняє своє існування.

НАШ СПІЛЬНИЙ БІЛЬ

Сторінками історіософського видання вибраних наукових праць доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки, члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України, академіка Академії політичних наук Ткаченка Василя Миколайовича

Саме такими словами, винесеними в заголовок, охарактеризував академік НАН України, Герой України, Лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка Іван Михайлович Дзюба фундаментальне багатотомне видання Василя Миколайовича Ткаченка, що вийшло у 2016-2018 рр. під грифом і патронатом Академії полі-

тичних наук – громадської наукової організації. Загальний обсяг багатотомника вражає – це 140 умовних друкованих аркушів (понад 2200 сторінок) густого наукового і, разом з тим, достатньо популярного для широкого читача тексту. Кожен із томів має свою назву: перший – «Україна: quo vadis – куди йдемо?» (2017 р.); другий – «Россия: беспутье агресора» (2016 р.); третій – «Україна: в пошуку ідентичності» (2018 р.); і, врешті-решт, четвертий – «Україна – Росія: на сконі пропащого часу» (2018 р.). В 2016 році окремим томом вийшла монографія Василя Ткаченка «Росія: ідентичність агресора». Усі томи (і це слід окремо зазначити) об'єднує наскрізна проблема: ***ідентичність України за умов нинішньої російської агресії.*** І в цьому як актуальність, так і новаторський підхід пропонованого читачу такого собі «багатокнижжя» або вибраних наукових праць [1-4].

Власне проблема нарощування ідентичності України актуалізувалася в громадській думці нашої країни ще до початку російської агресії 2014 р. Наприклад, у 2004 році на запитання редактора газети «День» Лариси Івшиної – чому «Польща вже в Європі, а Україна досі в «сірій зоні»?» – відповідь нашої славетної поетеси й високого морального авторитету Ліни Костенко була такою: «Тому що Польща завжди була і є Польщею, а Україна й досі не є Україною» [11].

Така ситуація, коли «Україна й досі не є Україною» стає неприпустимою за умов російської агресії, яка не віщує нам ні скорого пришестя стійкого миру, ані довгоочікуваної благодаті. Дехто з аналітиків заспокоює, що, мовляв, ось уже й Ізраїль майже півстоліття перебуває у затяжній війні, тож Україна теж має бути готовою до тривалого протистояння повзучій російській агресії. Воно ніби й так, але кожне порівняння, як відомо, кульгає. Принципова різниця полягає в тому, що для Ізраїлю

немає проблеми національної ідентичності – він лише вирішує проблему безпеки. В Україні все навпаки – доки не буде вирішена проблема національної ідентичності, дотоді про успішне вирішення проблеми безпеки годі й думати.

Роки триваючої гібридної війни засвідчили, що наші сподівання на суголосну людському єству «м'яку силу» об'єднаної Європи виявилися на практиці недостатньо ефективними. Намагання Заходу вибудувати такий міжнародний порядок, де б закон домінував над владою, Росія перекреслила своєю цинічною анексією Криму й відвертою агресією на Донбасі. Виклик часу показав, що зупинити агресора може лише сила – як економічна, політична й дипломатична, так і воєнна. Саме на цьому наголошував колишній прем'єр-міністр й міністр закордонних справ Швеції Карл Більд: ***«М'яка Європа не працює в жорсткому світі»*** [6] .

За цих обставин, зазначає у своєму багатотомному виданні Василь Ткаченко, роль і значення належним чином мобілізованої України в загальноєвропейському контексті постійно зростає. Нині Збройні Сили України мають чи не найбільший на континенті досвід стримування російської агресії. Знову ж таки, до фатальної авантюри Путіна щодо України вважалось немислимим розміщення на постійній основі бойових контингентів у кранах Балтії і в Польщі. Та на разі – це вже реальність. Так само адміністрація Президента США Дональда Трампа схвалила найбільше з 2014 р. комерційне постачання летальної оборонної зброї в Україну, а також ввела жорсткіші санкції проти російських порушників прав людини й територіальної цілісності України. Тож справа тепер багато в чому залежить від самих українців – нашої здатності відповісти на виклик часу.

За великим рахунком ідентичність несе в собі переважно гуманітарне наповнення. Однак такі фактори

«м'якої сили» як утвердження української мови, церкви й національної самосвідомості хоч і є необхідними умовами нашого протистояння російській експансії, але самі по собі вони не є достатніми. Тут було б варто зважати на слушні судження політичного оглядача Павла Казаріна: «Імперія [російська] міряє свої апетити не культурними різницями, а потенційними втратами. Зупинити чужу армію може лише власна. ***А ось від ідентичності цієї армії залежить те, чи буде вона готова відкривати вогонь***. Доведено Кримом» [7].

То ж проблема ***ідентичності України за умов нинішньої російської агресії,*** що широко висвітлена і глибоко аргументована у представленому Академією політичних наук вибраних наукових праць Василя Ткаченка, заслуговує, як на наш погляд, на прискіпливий професійний аналіз. Наратив ідентичності України тут подається в широкому контексті сучасної європейської дослідницької лінії, представленої, зокрема, постаттю легендарного соціолога й політичного мислителя лорда Ентоні Гіденса: «У світі майже безкінечних джерел можливої інформації уявлення про самого себе стає рефлексивним проектом. Усі ми маємо розгорнути повість про себе – сюжетну лінію, котра збирає наше життя воєдино – всупереч поточному світу» [8].

Громадянська позиція

Будь-яка претензія на науковий аналіз неминуче стикається з проблемою визначення системи координат. Так і при розгляді проблеми ідентичності України в контексті невщухаючої гібридної війни з боку Росії головною точкою відліку є адекватна характеристика стосовно обох сторін воєнного протиборства: хто є агресор, а хто – жертва агресії. Звертаючись до російських дослідників ще в 2014 р., Василь Ткаченко писав у російському журналі «Политическая концептология»

(№4): «відтепер ми опинилися – не образно навіть, – а фактично на протилежних сторонах від лінії фронту. І тоді в повен зріст постала проблема: як же нам тепер вести науковий дискурс? Робити вигляд, що нічого не сталося? Але ж трапилося». І якщо ми ухилимося від поставленої проблеми, зазначав український дослідник, «то наскільки наші публікації взагалі будуть соціально затребуваними? Адже існує ряд питань, які активно обходяться політиками й дипломатами. І одне із них звучить у всій своїй наготі таким чином: так чи є факт агресії з боку Росії, чи ні?… Адже момент істини при аналізі полягає саме в цьому: хто є агресор, а хто жертва агресії? Якщо цієї відправної точки немає, то тоді все стає хистким і розпливчастим» [4, с.188-189].

Хіба не був цей заклик до російських колег актом громадянської мужності? Не лише тому, що був опублікований на сторінках російського журналу (тут слід віддати належне й видавцям), але й тому, що лише через чотири роки (аж 18 лютого 2018 р.!) Верховна Рада України врешті-решт схвалила в цілому законопроект «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». І лише цей документ в остаточному варіанті став містити в собі принципове положення про те, що «Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань Російської Федерації».

Ось лише з прийняттям цього закону, як мовиться, всі крапки над «і» врешті-решт були розставлені. Зокрема в документі зазначалося, що формування РФ складаються з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони РФ, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим військовим формуванням РФ, їхніх радників, інструкторів,

озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією. В документі було визначено і статус окупаційної адміністрації Російської Федерації, котру складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України.

Але тоді (ще в 2014 р.), не оглядаючись на відсутність подібного законодавчого акту України, Василь Ткаченко уже однозначно заявляв: «вважаю, що усі розмови про романтиків-ополченців Донбасу, які стали на захист своїх сіл і міст під прапорами ЛНР і ДНР – все це від лукавого. Всі вони являють собою складову частину підрозділів агресора. А тому по відношенню до них тільки й залишається один формат поведінки – звільняти від них окуповані території» [4, с. 193-194].

Чи була така громадянська позиція Василя Ткаченка однозначно сприйнята його колегами – російськими дослідниками (про широку громадську думку Росії навіть не йдеться!)? Не відразу, але й згодом – коли й була сприйнята, – то із певними застереженнями. В цілому навіть найближчі за духом зарубіжні колеги закликали його позиціонуватися в ролі безстороннього дослідника «sine ira et studio – без гніву і пристрасті», дистанціюючись від політики й «не уподібнюючись політрукам». На що з боку українського автора було однозначно заявлено: «пояснюю своїм шановним колегам, що справа захисту Вітчизни – священна. Я приречений бути із своїм народом, як і мій батько під час Другої світової війни. Мій народ не воює десь під Бєлгородом чи Калугою, а відстоює незалежність і суверенітет на своїй землі. Це, з чуток, ваш Захар Прилєпін вирішив засвітитися в політруках-окупантах на Донбасі. Так що політрук політруку – велика різниця» [4, с. 268-269].

Свою позицію Василь Ткаченко окреслює як закономірну поведінку представника українського громадянського суспільства в рамках своєї компетенції наукового співробітника. Будучи прихильником правової держави, він виходить із того, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки згідно зі статтею 17 Конституції України є справою всього українського народу. Включно й автора багатотомника. А тому, заявляє він, «я, образно кажучи, покликаний самим життям на передову – посилити в міру своїх скромних сил інформаційну безпеку моєї Батьківщини. А на війні як на війні: є солдати-захисника, є дезертири, а є й колабораціоністи» [4, с. 268].

Чи є належне сприйняття такої громадянської позиції з боку російських колег? Скидається на те, що не в переважної більшості, але серед окремих представників ліберальної думки симпатики України не приховують своєї заінтересованості в успішному трансформаційному переході України до європейської моделі розвитку. Саме вони демонструють своє неприйняття наліплюваних українцям ярликів таких собі «патологічних русофобів». Більше того, наприклад, московський професор Ігор Клямкін наголошує на невгаваючому нав'язуванні саме в Росії психології «україно фобії»: «поруч з відвертою україно фобією ідеологів і пропагандистів альтернативної цивілізації [Росії] усе виразніше проглядає україно фобія сором'язлива в розрізнених рядах російських європейців». Вони ніби й не проти європейського вектора України, але висловлюють стурбованість з того приводу, «як погано буде українцям через їхній європейський вибір, які біди на них звалять ся» [12].

Отже, принципова позиція Василя Ткаченка полягає не в лицемірному дотриманні нібито «політичної коректності», не в загравanні перед російською аудиторією, не в бажанні сподобатися «старшому братові» й отримати його схвальне поплескування по плечу, а в донесенні принципової позиції України до російської громадськості – не зважаючи на те, чи готова вона сприйняти цю позицію, а чи віддає перевагу казенній зашореності в руслі кремлівської пропаганди.

Думається, що на такій платформі можна й потрібно вести конструктивний діалог з ліберальними силами Росії, які обстоюють демократичні принципи і європейські цінності. Представники цих сил усвідомлюють, що гібридна війна, розв'язана Росією проти України, ламає всі попередні лінії розмежування – між війною і миром, між силовими діями, політикою і дипломатією. Усе змішується й заплутується у якомусь безтямному стані, в якому всі колишні інструменти розв'язання конфліктів не працюють, блокуючи один одного, а інших немає. Тут, судячи з усього, доведеться вибирати одне з двох: або світова спільнота знайде спосіб цей феномен – гібридну війну – усунути, або вона буде вимушена пристосуватися до життя з розмитими кордонами між війною і миром.

Методологія

Головний об'єкт дослідження в зазначених працях Василя Ткаченка – Україна. Однак його дослідження не вміщується в руслі традиційної фахової дисципліни – «Історія України». Тут лейтмотивом дослідження є скоріше набуття Україною своєї цивілізаційної ідентичності в сучасному глобалізованому світі: ідентичності економічної, соціально-політичної, мовно-культурної, громадянської тощо. Тобто, йдеться власне про домінуючі тренди всесвітньої історії, серед яких Україна має віднайти свою траєкторію суспільного поступу.

Чи є цей підхід принципово новим в сучасних суспільних науках? І так, і ні. З одного боку, Василь Ткаченко апелює до авторитету Михайла Драгоманова, який ще півтора століття тому застерігав представників української демократичної думки: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитися тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас» [10]. Ось це положення й послужило однією віссю в установленні дослідницької системи координат. Другу визначальну вісь української національної ідентичності, як зазначає наш автор томів, сформулював Михайло Грушевський: «Студіюючи політико-державний устрій, ми, скільки можемо, повинні вияснити собі питання, в якій мірі він був ділом самого народу, и виріс він на ґрунті народнім, чи звідкілясь був накинений. Вияснити, наскільки відповідав він потребам народним…» [9].

Тож цілком умотивованою є й думка Василя Ткаченка про те, що визначальною точкою перетину цих двох осьових координат – демократичної М. Драгоманова та народницької М. Грушевського – став могутній акорд утвердження держави-нації з прийняттям влітку 1996 року Конституції незалежної України. Ось саме цим актом величезної історичної ваги було зафіксовано факт кардинального зрушення в самоусвідомленні «українського народу – громадян України всіх національностей». Цей культурно-інтелектуальний прорив започаткував перші кроки до подолання трагічної особливості нашої історії – тяглості її етнічної та перервності державно-політичної традиції. Конституція України провела історичну межу між бездержавним минулим і державотворчим сьогоденням нашого народу, заклала підвалини демократичних перетворень в країні. Настав час дієвого самоствердження України в сучасному глобалізованому світі.

Однак постає ряд питань з точки зору методології історичних досліджень. Одні дослідники можуть закинути: невже ми й до цього часу не вийшли за рамки основоположних ідей М. Драгоманова та М. Грушевського? Але другі можуть поставити запитання в іншій площині: а чи насправді ці рамки є настільки тісними й непорушними? Чи не можуть вони вмістити в себе додатково ще й сучасні уявлення про історичний процес, бути доповненими напрацюваннями наших сучасників – як сьогоденних, так і дещо вже віддалених у часі? Адже постійна модернізація методології досліджень зовсім не означає абсолютну відмову від напрацювань попередників.

Та й взагалі переломні часи в людському поступі часто-густо виливаються у своєрідну «соціальну смуту», породжують як відчай, так і пошуки перспективи – «світла в кінці тунелю». Досить згадати як ще у XIX ст. криза пізнання вилилася у «розлучення» науки з філософією – прихильники «емпіричної науки» відмовилися визнавати себе філософами. Відповідно в університетах факультети філософії розділилися на два відділення – факультети «природничих наук» і факультети «гуманітарні». Згодом відбувся ще один розкол – серед істориків у суспільних науках одні дослідники стали схилятися до позитивістського аналізу узагальнень й історичних закономірностей, а інші – до гуманітарних методів аналізу самобутності «людського фактора». Згодом виявилися подальші суперечності: оскільки історики обмежувалися дослідженням минулого, вони мало що могли сказати про поточні проблеми, з яким стикалися їхні держави. А тим часом в руслі ідеології лібералізму запанував розподіл суспільства на три соціальні сфери: ринок, державу й громадянське суспільство.

Врешті-решт ринок стали досліджувати економісти, державу – юристи і політологи, а громадянське суспіль-

ство – соціологи. Але й такий крок, зазначає Василь Ткаченко, не вирішував проблему, бо виникла потреба в об'єктивному знанні про суспільство в цілому, а не якоїсь із згаданих сфер зокрема. Історики, котрі виходили із постулату про унікальність соціальних явищ, тут мало чим могли зарадити. У підсумку до початку ХХ ст. створилася фрагментарна наукова структура, яка фактично збереглася аж по 1960-ті рр.. Світ у описанні цих дослідників розпадався на окремі елементи, а спроби філософського осмислення світу все частіше втілювалися під впливом трагедій ХХ ст. (світові війни, Голокост, Голодомор, ГУЛАГ) в сюжетах про ілюзорність людського прогресу взагалі. Як наслідок, було порушено проблему про власне наукову істину.

До честі Василя Ткаченка, у своєму дослідженні ідентичності України він враховує зазначені тенденції у розвитку світової наукової думки, які привели у другій половині ХХ ст. до фундаментальних зрушень. До них відноситься проблема: чи є доцільним досліджувати суспільний розвиток окремої країни, чи краще взяти за одиницю аналізу ширшу територію, в межах якої відбувається розподіл праці (наприклад, Україна як складова Європи). По-друге, було поставлено під сумнів питання про позачасові «вічні істини» – натомість автор вдається у четвертому томі, наприклад, до поняття «пропащий час» – своєрідний «структурний час» існування згубної для України російської імперської системи. По-третє, автор багатотомника тяжіє до комплексного історіософського аналізу історичного процесу, беручи до уваги результати багатьох суспільних наук – економіки, політології і соціології, тяжіючи до метадисциплінарних досліджень. Префікс *meta*– означає в даному випадку *понад те,* іншими словами, йдеться про розширення сфери традиційного розуміння об'єкта історичного дослідження за рахунок залучення фактів «на стику наук».

Але й представникам цих наук доводиться бути більш «історичними».

У підсумку це тяжіння до комплексності досліджень приводить Василя Ткаченка до сприйняття нового дослідницького напряму – єдиної синтезованої суспільної науки – світ-системного аналізу, пов'язаного з іменем американського дослідника Іммануїла Валлерстайна. У цій новій дослідницькій методології базовою одиницею аналізу замість національної держави була названа «світ-система» – яка сама по собі є своєрідним світом, хоча зазвичай і не охоплює увесь світ. Основний висновок, який привертає увагу професора Ткаченка у Валлерстайна і його учнів, звучить таким чином: національні держави не можуть бути самостійною й самоцінною одиницею вивчення, щоб на те приписували – ні національна гордість, ні міністерство науки та освіти. Як в астрономії об'єкт дослідження в принципі, один – Всесвіт, так і в соціальній історичній науці одиницею дослідження має бути вся світ-система. Лише в рамках світ-системи виникають і можуть плідно розвиватися дві основні інституційні опори сучасності – держави і ринки [1, с.104-152].

Світ-системний аналіз – концепція розповідна. Її прибічники дотримуються того погляду, що всі форми дослідницької діяльності мають використовувати оповідь (наратив). Питання в тому, що одні наративи відбивають дійсність краще, інші – гірше. Дотримуючись принципів комплексного відображення історії і метадисциплінарного підходу, прихильники світ-системного аналізу прагнуть зруйнувати жорсткі межі між економічними, політичними й соціально-культурними дослідницькими методиками.

Зрозуміло, що кожен наратив потребує власної головної дійової особи. У позитивістів усе оберталося навколо індивідуума, особистості. Для класиків мар-

ксизму головним героєм був пролетарій, а для істориків-державників – політик. Однак для системного світ-аналізу всі ці дійові особи, а також чисельні соціальні структури – лише ланки одного ланцюга. Вони розглядаються не як базові елементарні частинки, а як складні частини системної амальгами (суміші), із котрої вони вийшли й згідно з якою вони діють. Дійові особи вільні у власних кроках, але вони залишаються частиною загального соціуму, оскільки їхню свободу дій сковують конкретні біографічні й існуючі соціальні бар'єри.

Ще одна характерна для дослідницької діяльності особливість аналізу Василя Ткаченка – тяжіння до системного аналізу часу і простору. Власне ЧасоПростір, в якій існує соціальна реальність, не розглядається ним як якась незмінна даність (яка завжди була, є і буде). ЧасоПростір створюється й постійно змінюється кількісними і якісними показниками існуючого у ньому соціуму, того «пульсуючого організму», що в процесі еволюції стискається й розширюється. Це, зрозуміло, парадокс, але не протиріччя. Тому основне завдання історичної науки – навчитися долати цей парадокс.

Багатоваріантність ЧасоПростору кидала виклик і мислителям давніх часів. Приходить на думку відоме положення Блаженного Августина (354-430 рр.): «неточно висловлюються про три часи, коли говорять: минуле, сучасне й майбутнє; а було б точніше, здається, висловлюватися так: сучасне минулого, сучасне майбутнього» [5].

У наші дні проблема осмислення сутності й динаміки часу залишається актуальною. Нині, звертає нашу увагу Василь Ткаченко, досить поширеним є розуміння історичного часу в трактуванні німецького дослідника Р. Козеллека [13]. У його трактуванні динаміка історичного часу створюється напруженням, яке виникає між «простором набутого досвіду» і «горизонтом очікувань»

конкретного соціуму. Життя переконує, що чим менше досвіду, тим більше непродуктивних очікувань. І навпаки – чим більше досвіду, тим обережнішими і прозорішими стають наші очікування.

Тобто, не існує історії, яка б не творилася «простором досвіду» та «горизонтом очікувань» людей, що діють або страждають у ній. Щонайголовніше – конкретна історія людського поступу народжується не згідно узагальнених соціологічних концепцій або якихось «історичних рішень» правлячого синкліту, а лише в середовищі набутого національного досвіду й певних людських очікувань. А в підсумку в історії втілюється більше або менше від існуючих потенціальних передумов. В остаточному підсумку напруга, що існує між «простором досвіду» та «горизонтом очікувань» щоразу провокує нові рішення й в такий спосіб проростає історичним часом.

Економіка

Розпад Радянського Союзу, який більшість істориків не передбачала, поява демократичних сил там, де на них не очікували, і водночас уведення авторитарних режимів там, де не сподівалися демократії, – усе це стало ще одним свідченням варіативності й непередбачуваності історії людства.

Тож при аналізі розбудови незалежної України, зауважує Василь Ткаченко, беззастережно слід зважати як на гіркий «пласт історичного досвіду» народу, так і практичну відсутність чіткої картини «горизонту очікувань» в середовищі правлячого класу олігархів. Свого часу Володимир Винниченко красномовно визначав його зміст: «Історію України неможливо читати без брому». Більш як трьохсотлітнє перебування в політичному організмі Російської імперії – то під скіпетром двоголового орла, то під червоною зіркою із серпом і

молотом – негативно відбилися на свідомості українських можновладців, які мало не на генетичному рівні засвідчили свою здатність вірно служити імперії за маєтки й чини.

Російський фактор залишився дамоклевим мечем, що висів над Україною і в роки радянської влади, і після проголошення незалежної України. Як тут не згадати влучний вислів лауреата Нобелівської премії з економіки Джозефа Стігліца: «Росія – це драма, що триває вічно». Нині історики України намагаються підрахувати, яким незчисленним людськими й матеріальними жертвами обернувся нашому народу експеримент встановлення «загірної комуни» заради торжества так би мовити «диктатури пролетаріату». Далі – гірше. Новий «горизонт очікувань» впродовж вже багатьох років незалежності на шляху впровадження олігархами засад ліберального фундаменталізму призвів до несподіваного результату: довелося розпочати рахунок вже сучасним людським і матеріальним жертвам.

А поки що, констатує Василь Ткаченко, ми спостерігаємо своєрідне шокове оціпеніння більшості вітчизняних аналітиків, які ніяк не можуть зійти з доріжки, второваної адептами домінуючих на Заході теорій структурно-функціоналістського аналізу: чи то у вигляді моделей «модернізації», чи то «стадій зростання». У цих західних теоріях ішлося про прийняття «третім світом», у тому числі й Україною, образу ідеалізованої моделі Америки. На біду, ліберальну теорію «модернізації» некритично, майже «на ура» сприйняла більшість пострадянських науковців та освітян. Однак, і тут слід віддати належне нашому автору багатотомника, у номері від 4 січня 1992 р. газети «Демократична Україна», він застерігав: «Звичайно, через певні обставини, як це досить часто бувало у світі, політики можуть проголосити «найпередовішу» демократію, але згодом усе-таки життя

візьме своє і всі, зрештою, зрозуміють, що така демократія «не по кишені». Таке підґрунтя у вигляді громадянського суспільства власників ще треба створити. Коли ж соціальні реформи у цьому напрямі і далі будуть половинчасті і непослідовні, то, помножені на втому і масовий вичікувальний фаталізм одних людей і фанатизм інших, ці хисткі кроки викликатимуть неминучу небезпеку маневрування між демократією і диктатурою. Врешті-решт, ситуація приведе до нестійкого режиму, який завдяки уругвайському письменнику Едуардо Галькано вже зажив собі назви «демократура» [1, с.111].

То ж сьогодні залишається хіба що констатувати, що, власне, так і сталося. Цілком логічно постає питання: «Хто винуватий»? Насамперед – усі ми, бо ні наш набутий за радянських часів «простір досвіду», ні «горизонт очікувань» не відповідали новітньому виклику часу. Саме на цьому моменті наголошує згадуваний вище Дж. Стігліц: впровадження приватної власності на засоби виробництва не засвідчило для більшості громадян України зримої переваги ліберальних цінностей. І в цьому є певна вина західних радників – цих «євангелістів нової економічної релігії», які усвідомлювали недолугість запроваджуваних реформ, але, разом з тим, заохочували «ринкових більшовиків» до подальших кроків у цьому напрямі. Такої ж думки дотримується й співробітник британського Королівського інституту міжнародних відносин Джеймс Шерр: за часів Януковича «вперше країною керують люди, які не є ані демократами, ані державниками. Деякі з них навіть відверто не компетентні, і це вже ні для кого не секрет» [1, с.109, 112].

Подальший розвиток подій в Україні, пише Василь Ткаченко, можна охарактеризувати як незворотну дегрaдацію режиму. Результатів не довелося довго чекати: державна система, не вийшовши ще з «дитячого віку», увійшла у фазу старіння; криза державних фінансів по-

глиблювалася у процесі прямого розкрадання державного бюджету; виробнича та соціальна інфраструктури розсипалися на очах; за відсутності справжньої національної еліти з її безкорисливим служінням батьківщині політичний клас перетворювався на банду вбивць і грабіжників. Все це призвело до втрати моральної орієнтації широких верств населення за цілковитої недовіри до влади, з одного боку, але й за низького рівня здатності до самоорганізації – з другого. Однак у суспільстві вже визрівала критична маса харизматичних особистостей, здатних до рішучих і неординарних кроків у напрямі обмеження влади великих олігархів. Як наслідок – вибух народного гніву знайшов своє втілення у феномені Євромайдану [1, с.112].

Саме ж явище Євромайдану – за всіх його перипетій і суперечностей – засвідчило крайню необхідність вийти з тієї системної кризи, яка виявила себе певною мірою в нереформованості країни, неефективності пострадянської (часто кажуть – трофейної) економіки, тривалому політичному паралічі та неузгодженості зовнішньої політики. Отож нічого дивуватися, що у підсумку кризові явища переросли у владний параліч, виявили себе у нездатності незалежної України гарантувати людям безпеку і бодай якийсь прийнятний рівень соціальної справедливості. Тут не йдеться про «оплакування» ситуації, а про необхідність усвідомлення тих чинників, які довели наше суспільство до фази «напіврозпаду».

Саме тому маємо «зупинитися й оглядітися», аби спокійно усвідомити, що нині перебуваємо в точці біфуркації з пучком різних альтернатив, і лише від нашого нинішнього вибору може значною мірою залежати майбутня парадигма подальшого суспільного розвитку. А до того ще й усвідомити, що не все залежить від нашого свідомого вибору. Йдеться про наше повноцінне входження до Європейського Союзу. До цього ми вия-

вилися поки що не готовими, так само, як і євробюрократи, які часто-густо на практиці гальмують цей процес. Розмови про ті самі хиренні «двері до Європи, які для нас не закриті, але от тепер поки що не відкриті», вже не тішать нашого честолюбства. До того ж провідні країни світу самі загрузли у внутрішніх проблемах (взяти хоча б рішення про вихід Великої Британії з Євросоюзу), і дехто не проти того, щоб розв'язати їх на шкоду світовій периферії. Що багатьом з них до наших клопотів?

Капіталістична світ-економіка, згідно аналізу І. Валлерстайна, має свою архітектуру: ядро, напівperiферію і периферію. Ці три сфери взаємодіють між собою за принципом «залежного розвитку»: внаслідок нееквівалентного обміну ядро виграє (розвинуті капіталістичні країни), периферія програє («третій світ»), а напівпериферія – наприклад, так звані держави БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південно-Африканська Республіка) посідають проміжне становище і конкурують між собою за вплив на периферію.

В ядрі капіталістичної світ-економіки перебуває лідер-гегемон: з середини XVII ст. – Голландія, в середині XIX ст. – Великобританія, а з середини XX ст. – Сполучені Штати Америки. Хто може кинути виклик гегемонам? Як правило, претенденти «на папаху» з'являються насамперед в середовищі напівпериферії. Існуюча капіталістична світ-система потужно впливала на формування національних держав та визнання їхнього соціально-економічного статусу, втягуючи їх у процес капіталістичного виробництва або залишаючи обабіч магістрального напряму розвитку. Включення тих чи інших географічних зон відбувається поступово, в міру того, як ядро капіталістичної світ-економіки стає потужнішим. Допоки зберігалася можливість екстенсивного зростання капіталістичної світ-економіки, відбувався

процес відвертої колонізації. Однак у ХХ ст., коли ці можливості було вичерпано, світ-економіка вступила у нову фазу відносин ядра і периферії шляхом запровадження політики неоколоніалізму.

У світ-системі Валлерстайна країни капіталістичної периферії чекає сумна доля. В регіоні Східної Європи це ще не так однозначно. Але в регіоні кризової «південної дуги» становище щораз то більше погіршується. Після того, як Китай зайняв у товарних ланках місце безлічі країн третього світу, ті виявилися просто зайвими для функціонування наймогутнішого ядра накопичення капіталу – вони не мають перспективи ні як робоча сила, ні як споживачі.

За цих умов, зазначає Василь Ткаченко, логічно постає питання про місце України в ієрархії країн світу. Західні експерти поділяють країни світу на п'ять категорій: «із вільною економікою»; «із переважно вільною економікою»; «із переважно невільною економікою» та «країни із невільною економікою». У 2015 р. саме до п'ятої категорії й було віднесено Україну та ще зо два десятки таких країн, як М'янма, Еквадор, Болівія, Чад та ін.. Усі ці рейтинги мають одну системну причину – неефективність ланок державного апарату. Тож напрошується висновок: державу слід розбудовувати з притаманними їй ієрархією, субординацією, системами управління, обліку та контролю, чітким визначенням функціональних обов'язків, прав, повноважень та відповідальності. Без забезпечення цих умов ставити питання про здатність однієї держави самотужки і в доволі короткий термін подолати економічний розрив «стадій зростання» та наздогнати «велику двадцятку» дуже проблематично.

Тим, хто сьогодні безнастанно твердять про якийсь «національний розвиток України» без втручання Заходу хотілось би заперечити: за умов глобалізації вважати «розвиток» однозначно «національним розвитком» є в

кращому разі ілюзією, а в гіршому – цілеспрямованим одурманенням людей. Ніхто не стане заперечувати, що всі ми живемо у соціально несправедливому й висококонкурентному світі. Один і той же етап суспільного розвитку забезпечує одним народам багатство, а іншим – злидні. Те, що для одних стало злетом, для інших обернулося занепадом. Що важливо усвідомити – одного не буває без другого. Доки існує капіталістична світ-економіка, доти існує і її ядро за рахунок експлуатації периферії. Це ядро не може розширюватися, якщо не розширюється уся світ система. А їй вже нікуди нині розширюватися: бо вона охопила увесь світ.

В разі, коли складається така ситуація, що місця в ядрі вже зайняті, «національний розвиток», як правило, не дає позитивних результатів. Так само як капіталістами можуть бути лише декілька відсотків населення, а решта – переважна більшість – капіталістами ніколи не стануть, так і країн, що входять до ядра («світових капіталістів») завжди буде небагато. Решта ж залишається «світовим пролетаріатом» або навіть «світовими безробітними» з усіма соціальними наслідками цього становища.

Політика

Отже, на порядку денному України знову постає питання: що день прийдешній нам готує? Пошуки Василем Ткаченком відповіді підводять до справді філософської проблеми: а чи спроможні ми взагалі змінювати обставини свого життя, щоб ставити перед собою таку амбітну мету, як, наприклад, входження в зону напівперифериї, або до «великої двадцятки»? А чи навпаки – об'єктивні обставини життя врешті-решт візьмуть над нами гору? Чи не станеться так, що, надірвавшись у прагненні реалізувати завідомо недосяжну мету, ми вкотре будемо відкинуті на узбіччя нашої фатально бездержавної минулої історії?

Ось тут і слід з'ясувати: коли і завдяки чому людина робить суспільні структури підвладними собі, і навпаки, коли ці структури підпорядковують собі людину? Відповідь на зазначене питання у найбільш загальному вигляді сучасна наука трактує так: людина здатна кардинально змінити існуючі структури, але лише в короткі моменти біфуркації, коли стара структура увійшла у фазу кризи. Тобто фазу того самого переходу від одного порядку до іншого через хаос, коли ослабляються і стають рухливими суспільні скріпи. Більше того – на зламах історичного розвитку простір можливого стрімко зростає пропорційно глибині кризи. Тоді навіть слабкі та історично випадкові імпульси можуть спричинитися до історичних змін і тривалих наслідків. Наразі такі висновки вносять в суспільство певний елемент якщо не оптимізму, то, принаймні, хоча б надії на вихід із застою.

За інших умов, зазначає Ткаченко, (жорсткої стабільності, відсутності принципових транзитивних зрушень) людська діяльність має результат лише тоді, коли її вектор відповідає загальноприйнятому спектру допустимих дій. В разі, коли система не вичерпала себе і демонструє ще певну здатність до самовідтворення, навіть найбільш «героїчні» зусилля дисидентів чи бунтівників будуть погашені «зашкарублими» інерційними структурами.

Не йдеться ні про глорифікацію «революціонерів», ні про огуду «консерваторів». Поважна наукова критика, на відміну від публіцистичних заяв, завжди толерантна до своїх попередників. Адже будь-яка соціальна структура, перш ніж стати об'єктивною реальністю, а в подальшому увійти у стадію кризи, теж була колись і кимось з певних причин побудована. І ось тепер головне дослідницьке завдання полягає в тому, щоб знайти відповідь на запитання: чому і наскільки ефек-

тивно ця структура функціонує (або не функціонує)? Наскільки тривалою може виявитися її життєздатність? Наскільки кардинальними й ефективними можуть бути результати реформування капіталістичної світ-системи і, відповідно, України як периферії цієї системи? [1, с.131-133].

Отже, як випливає з аналізу, Василь Ткаченко ставить перед собою завдання здійснити теоретичний аналіз і максимально зрозуміти той світ, у якому живемо і де намагаємося здобути собі гідне місце. І тут в нагоді знову стають напрацювання Іммануїла Валлерстайна. Насамперед йдеться про три основні засновки до аналізу. *Перший*: історичні системи, як і будь-які інші, мають обмежений термін існування і добігають свого кінця в точках біфуркації. *Другий*: незначні дії в таких точках біфуркації можуть викликати значні зміни, але наслідки самих біфуркацій по самій своїй природі непередбачувані. *Третій* засновок полягає в тому, що сучасна капіталістична світ-система вступила в стадію завершальної системної кризи і навряд чи існуватиме через п'ятдесят років.

То що ж на нас чекає в найближчому майбутньому? Тут висновки Валлерстайна не надихають на оптимізм: оскільки результати кризи не можна визначити наперед, ми не знаємо, чи буде нова система (чи системи), що прийде на зміну, кращою чи гіршою від тієї, в якій ми живемо. Єдине, в чому можна бути впевненим, що перехідний період буде часом потрясінь, оскільки ціна переходу аж надто висока, а потенціал впливу, здавалося б, незначних змін на кінцевий результат може бути великим.

Як це не дивно, але ліберал І. Валлерстайн поділяє думку К. Маркса про те, що капіталізм призводить не лише до відносного, а й до абсолютного зубожіння більшості – велика ілюзія теорій модернізації полягала

в обіцянках зробити всю систему процвітаючим ядром, без убогих периферій. Сьогодні вповні очевидно, що це нездійсненно. Отже за ситуації, коли капіталізм нездатний забезпечити більшості населення Землі прийнятні умови життя, неминучим стає кінець його мирного панування і «вичерпаність» панівної ідеології – лібералізму. Суспільство рано чи пізно неминуче піде шляхом знищення існуючого донині непомірного капіталістичного присвоєння, переходу засобів виробництва в руки безпосередніх виробників. Тож поділ світу на ядро і периферію зникне не внаслідок долучення до ядра нових країн, а через поступове відживання самого капіталізму. Одначе і цей варіант розвитку не гарантований, а може бути завойований лише в наполегливій боротьбі.

Евристичний момент цього аналізу, звертає увагу В. Ткаченко, полягає в тому, що американський дослідник власним шляхом доходить висновків, які свого часу зробив К. Маркс. Іронія історії полягає в тому, що, послуговуючись теорією І. Валлерстайна, ми маємо справу не з варіантом марксизму, а з незалежним підтвердженням правоти окремих положень К. Маркса колишнім адептом ліберальної концепції «модернізації», що мала на меті замінити марксизм [1, с.134-135].

Критичну позицію щодо шляхів капіталістичного накопичення багатств у руках небагатьох займає і відомий британський соціолог і політичний мислитель лорд Ентоні Гіденс – автор відомої концепції «третього шляху», що лягла свого часу в основу політичного курсу уряду Тоні Блера. У своєму інтерв'ю від 31 січня 2018 р. він однозначно підтвердив своє упование на вихід із кризи «третім шляхом: «Як і раніше ключові позиції я віддав би «третьому шляху», який розуміється як здатність до повної зміни політичної орієнтації – такої, що вийшла б за межі національних держав. Перед нами стоїть серйозне

завдання – створити форму відповідального капіталізму, при котрому накопичення багатства узгоджується з соціальними потребами, в тому числі екологічними» [8].

При розгляді перспектив «третього шляху» для України, Василь Ткаченко з гіркотою нарікає, що, з точки зору українського обивателя, усі ці англійські лорди казна чим переймаються – нам би їхні проблеми. А тим часом Е. Гіденс акцентує увагу світової спільноти на проблемі, на яку українським аналітикам доведеться таки зважати: усі ми у цьому світі живемо у суспільстві високих можливостей і таких же високих ризиків, де практично неможливо наперед дізнатися, у що виллється взаємозв'язок між цими двома чинниками. А от на думку Е. Гіденса, саме цей взаємозв'язок – можливостей і ризиків – суть базовий для оцінки стану людства, в тому числі й існуючої ситуації в Україні [8].

В описані головної суперечності, з якою зіткнулася Україна після Революції гідності, Василь Ткаченко посилається на аналітику російського дослідника Ігоря Клямкіна та українського Олександра Пасхавера. Йдеться про ризики, пов'язані з переходом суспільства від державності приватизованої до державності правової. З огляду на ситуацію біфуркації, у які перебуває нинішнє українське суспільство ніхто не може дати гарантії, що цей процес переходу неодмінно закінчиться досягненням вихідних цілей у повному обсязі. Однак ніхто не може й заперечити й вірності обраного шляху – рухатися дорогою до права. А тим часом глибоко усвідомити, що «дорожню карту» з маршрутом до правової держави ще належить знайти, а потім з неї не сходити, хоч би яким вибоїстим цей шлях не був [4, с. 461-480].

А питання між тим залишиться відкритим аж до тих пір, допоки цю дорогу суспільство не пройде або ж не зверне з неї. Бо наступні події, у яких протистоятиме

буття наявне і буття потенційне, будуть представлені інтересами, історичними можливостями і волею різних суб'єктів. І якщо існуючі інтереси ще піддаються нашому сьогоднішньому розумінню, то можливості й вольові ресурси груп інтересів виявляться лише згодом у міру розгортання самих подій. Тож цикл суспільно-політичних подій все ще не замкнувся, його підсумки невідомі, а рівнодіюча зіткнень різних часто принципово протилежних інтересів проглядається хіба що на найближчу перспективу.

До того ж слід зважати на негативні зовнішні обставини: постійні намагання Росії нав'язати свій проект «альтернативної цивілізації» й зробити усе можливе й неможливе щоб європейський вибір Україні перекрити, створити умови щоб наша держава була повністю поглинена війною і політикою, від неї похідною. А те, що відбувається після Євромайдану з українською державністю було б відтиснене на периферію свідомості й мислення.

Тож проблемою проблем для України залишається те, наскільки Україна зможе просунутися до верховенства права у здійсненні державних реформ. І справа не в тому, вдасться чи не вдасться нашій країні впоратися з втіленням у життя широко описаної в науковій літературі ортодоксальної моделі «модернізації» в стилі горезвісної «вестернізації». А все тому, що в умовах пострадянської України ніякий шаблон не спрацьовує. Історії відомі трансформації тоталітарних політичних систем у правові. Але в ній не було прецедентів переходу в правовий стан квазідержави посттоталітарного типу, приватизованої групами приватних інтересів. А ці групи тим часом зуміли саме право перетворити в інструмент, що дозволяє це ж право безкарно зневажати.

Здавалося б справа за малим: після підписання Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу

суспільство має висунути зі свого середовища бажану національну еліту, здатну такі необхідні реформи здійснити. Але успадкований після Революції гідності державний апарат дістався тотально прогнилим. Як результат, в міру посування до мети стала раптом виявлятися непіддатливість проблеми реформування. З'ясувалося, що посткомуністична неправова державність не перетворюється в державність правову. Більш того, ця пострадянська система демонструє стійкість – вона блокує будь-які спроби демократизації політичної системи. І з нею поки ще не в силах впоратися ні вільні вибори, ні існуючі поза державним контролем ЗМІ, ні прийняті антикорупційні й люстраційні закони.

І тут на повну силу дався взнаки найважливіший фактор, що відображає собою сутнісну сторону пострадянської державної системи. Йдеться про корупцію, яка в цій системі вже не аномалія, а норма, органічно властивий цій системі спосіб існування і внутрішньої комунікації. Принцип функціонування корупції («гроші-влада-гроші»), який обслуговує приватні інтереси олігархів і бюрократії, встиг глибоко вкоренитися, а ґрунту для альтернативного йому принципу верховенства права в системі немає, він повинен бути привнесений ззовні, тобто з громадянського суспільства. Але поки що у владно– і олігархозалежному соціумі громадянське суспільство не має належної сили і волі для утвердження правового порядку.

І все ж, зазначає В. Ткаченко, всупереч всьому маємо виходити з того, що післямайданній Україні випала особлива доля в еволюції пострадянського простору. Країна стала своєрідним політичним «полігоном», на якому випробовується можливість трансформації цієї «держави-торжища» на державу правову без революційної зміни правлячого політичного класу, який називає себе «елітою». І не біда, що цей

досвід поки що повчальний не стільки результативними рішеннями, скільки виявленням складних проблем на шляху трансформації. Як то кажуть, суть справи не в тому, де ми нині перебуваємо, а в тому, куди ми рухаємося. Зрештою, важливо навіть осмислення джерел тих труднощів, які привели поки що до незначних успіхів [4, с. 461-466].

Соціум

Василь Ткаченко поділяє думку Олександра Пасхавера, що фундаментальною обставиною, котра визначає суперечливий характер української революції, є соціальні цінності більшості українського народу. Йдеться про стратегію виживання, вироблену століттями проживання в інших державах, найчастіше у ворожому середовищі. І ця стратегія рятувала згодом український народ і в кривавому ХХ столітті, і в новітній історії вже суверенної незалежної держави.

Однак було б некоректно не бачити новітні модифікації, набуті українським суспільством уже за роки незалежності. Той капіталізм, який утворився на пострадянському просторі, являє собою мережу монополій, в яких нувориші-власники, в союзі і під прикриттям бюрократії й політикуму, отримують свою монопольну ренту, ділячись із тими, хто їх «кришує». Сама архітектура піраміди являє собою сотні тисяч дрібніших монопольних утворень. Усе це складає ту соціальну матрицю, що являє собою тканину українського пострадянського життя. У ній вплетене все, включаючи рядових громадян, змушених шляхом корупції реалізовувати й захищати свої права. Ця соціальна матриця виникла і виявилася надзвичайно стійкою значною мірою тому, що цілком поєднується з домінуючою стратегією виживання.

Стійкість цієї олігархічної матриці забезпечується наступним чином. По-перше, вона постійно відтворює не-

гативний відбір еліт. Чесні професіонали, якщо вони потрапляють у бюрократію чи політикум, змінюються на корупційних «своїх». По-друге, підтримується монопольна структура у всіх заняттях, де тільки це можливо. Як наслідок – монополія перешкоджає розвитку і стає причиною нашої бідності. По-третє, все наше формальне законодавство і неформальні норми підлаштовані під інтереси олігархату. Ось усе це в сукупності – і корупційність еліти, і монопольна організація всіх публічних занять, і підступність всіх формальних і неформальних норм – все це створює важко розв'язувані проблеми для реформаторів. З'явись раптом якийсь герой-радикал, який бажав би розрубати цей вузол одним ударом, його б чекала ганебна поразка, або й економічний та соціальний колапс країни [4, с. 467-468].

Тож чи є якесь світло в кінці тунелю? Напевно можна сказати лише одне: «еліта» розділилася, що створює необхідні (хоча й недостатні!) передумови для революційних змін. Після Революції гідності влада була передана найбільш далекоглядним представникам старого політикуму. За переконаннями, судячи з усього, вони ліберали, але технології проведення реформ у них не радикально-революційні, скоріше їх можна назвати переговорно-реформаторськими. Іронія історії проявляє себе в тому, що глибоке знання олігархічної матриці і її трактування права допомагає реформаторам у цьому процесі.

Тож прагнучи реформ водночас доводиться враховувати ось цю пострадянську соціальність. А між тим час не жде, бо не лише над Україною чи Європою, але й над цілим світом уже чигає чорна тінь правого радикалізму в образі неприкаяного і «непередбачуваного прекаріату». Цим терміном у суспільних науках стали називати будь-яку ненадійну, нестійку, непостійну тру-

дову зайнятість, а також людей, яким таку форму зайнятості нав'язано. Віднині вже йдеться про новий суперклас, що перебирає на себе роль колишнього індустріального пролетаріату як новітнього «гробаря буржуазії» (висловлюючись термінологією Комуністичного маніфесту). Випустивши цей феномен з поля зору, нам рано чи пізно доведеться переконатися, що в наші дні вже не «привид бродить по Європі – привид комунізму», а дає про себе знати феномен соціального радикалізму, що прокладає шлях до фашизації суспільства [1, с.192-247].

Проводячи паралелі із зародження нацизму в часи Веймарської республіки, Василь Ткаченко нагадує, що як тільки Велика Депресія 1929-1933 рр. потрясла світовий капіталістичний ринок, демократію в Німеччині було з легкістю відкинуто, а Веймарську республіку замінив Третій Рейх. Посилаючись на аналітику американського політолога Олександра Янова, нині можна вже стверджувати, що доля веймарської Німеччини наразі оживає в долі «веймарської» Росії. Цей феномен, на щастя, деякі аналітики різних країн намагаються осягнути, і шукають шляхів, як йому протидіяти.

А для нас, українців, ця проблема уже давно перестала бути предметом академічних розмірковувань. Російська агресія проти України 2014 р. розставила усі крапки над «і». Росія не тільки проголосила себе унікальною цивілізацією, а й намагається нав'язати свою систему цінностей, далеку від засад європейської демократії, демократичних цінностей західного світу. Грузія 2008 р. та Україна 2014 р. – це лише перші кроки на шляху авторитарного імперського експансіонізму. Формуються й угруповання піхотинців «альтернативної Європи» – тих проросійських і антиєвропейських партій, які є в кожній європейській країні.

Закономірно виникає запитання: а яким же є соціальне середовище, що створює ґрунт для появи отих самих піхотинців? Бо настав час дати відповідь на сакраментальні питання: як, завдяки чому і ким стелиться доріжка радикалізації світового політичного пробудження?

Нас не повинно дивувати те, що поява прекаріату пов'язана з поступовим визріванням Четвертої промислової революції, або, як її ще називають, «Індустрії 4.0». Зміст поняття «Індустрія 4.0» означає створення на базі окремих автоматичних роботизованих систем відповідних комплексних структур, що забезпечуватимуть технологічні процеси та контроль за ефективністю роботи на будь-якому підприємстві. Першорядну роль на «розумних підприємствах» відіграватимуть автономні роботи. Четверта промислова революція змінить ланцюжок створення доданої вартості, призведе до зникнення цілих галузей і робітничих професій, призведе до збільшення масового безробіття, а поглиблення соціальної нерівності загрожує зростанням катаклізмів [1, с. 192-247].

Глобалізація світової економіки прискорює процес ерозії ринку праці. Неповноцінні, обмежені трудові відносини, котрі можуть бути розірваними роботодавцями будь-коли, сприяють зростанню специфічного соціального прошарку, який ніяк не може вибратися із стану прекаріату і вповні може стати живильним середовищем для соціального напруження в суспільстві. Позбавлені ліфта мобільності, люди зависають між потужною самоексплуатацією і свободою, що викликає постійне почуття тривоги. Страх втратити роботу, залишитися без звичного матеріального забезпечення й опуститися на соціальне дно став у сучасному світі настільки масовим явищем, що час вже вести мову про якусь подобу епідемії страху, знайому представникам усіх соціальних верств.

Тим часом, як стверджує американський соціолог Френсіс Фукуяма, за умов справді тектонічних змін, ніхто на Заході не запропонував будь-якої програми задля пом'якшення соціальної напруги. А тим часом глобалізацію слід контролювати насамперед політично, ринок не варто вважати самоціллю, а інвестиції слід розглядати не лише з позиції накопичення капіталу, а й як внесок у розвиток середнього класу. Натомість поки що гостроту проблеми намагаються зняти популістською критикою еліт, на чому власне й зіграв Дональд Трамп у боротьбі за президентське крісло у США.

Тим часом поки що незначна кількість дослідників взялися попереджати фінансово-промислові кола й фінансову еліту своїх країн, що прекаріат – зростаючий і потенційно небезпечний клас. Адже ті, хто не бачить перед собою безпечного й чіткого в статусному плані майбутнього, рано чи пізно відчувають страх і відчай. Як наслідок, ці люди можуть вимістити свій гнів на винуватцях свого нещастя. Відторгнуті від основних каналів економічного достатку, вони стають нетерпимими, часто навіть один до одного. То ж, як прогнозує американський соціолог Гай Стендінг, багатьох із них залучать популістські політикани й неофашистські заклики. І цей процес уже набирає силу [1, с. 209-215].

Яскравий приклад цього – ситуація, що склалася в Росії. Саме тяжіння прекаріату до популізму й фашистських закликів не може не насторожувати населення сусідніх з Росією країн. У російських наукових колах виникнення прекаріату пов'язують з першими роками після розпаду СРСР. Тоді інженери та наукові працівники ставали промоутерами різноманітних фірм, жителі периферії (з вищою освітою і без неї) – «човниками», студенти та колишні викладачі вузів, писали за гроші курсові й дипломні роботи тощо.

У підсумку, за даними російських дослідників, утворилася група ризику, представлена не лише нижнім прошарком населення (більш ніж половина населення), а й нижня частина середнього прошарку, представлена «білими комірцями». Характеристика цієї об'єднаної групи – невизначеність в трудовій зайнятості, втрата впевненості в майбутньому, хронічна тривожність. Їхня доля – неформальна зайнятість, будь-які види трудових відносин, заснованих на усній домовленості. До того ж, на відміну від Заходу, російська держава майже повністю самоусунулася від вирішення соціальних проблем. Прекаріат тут є не так наслідком постіндустріального світу, як «покинутості» державою. Ще одна причина – «здичавіння» населення, відсутність у населення необхідних базових знань, зокрема іноземних мов, брак навичок розбудови горизонтальних відносин, без яких немислимим є сам постіндустріальний світ. Майже половина молоді практично не читає художньої літератури, її пріоритетом стає дозвілля, а по суті – байдикування. Значна частина сучасної молоді Росії гадає, що аби чогось добитися в суспільстві, потрібні не трудові зусилля, знання та етичні настанови, а лише вміння підім'яти під себе інших. То ж чи варто дивуватися, що екстремізм у молодіжному середовищі Росії став масовим явищем? [1, с. 215-221].

Ситуація, аналогічна російській, знайома й громадянам України. Представники українського прекаріату не вмирають з голоду й холоду, але живуть гірше за тих, хто має постійну роботу. То ж їм доводиться в середньому впродовж життя змінювати близько 30 роботодавців. Поки що цей контингент не бере активної участі у масових акціях. Одна з причин тому – зростання соціального напруження в нашій країні на даний момент дещо притлумлене у зв'язку з агресією Росії проти України. Разом з тим насторожує те, що жодна політична партія про

прекаріат не дбає. Тобто – прекаріат України перебуває поза діючою політикою, і це несе в собі важкопрогнозовані ризики. Засоби масової інформації його практично ігнорують, зосереджуючись на перипетіях парламентської боротьби. А вітчизняна наука тим часом перебуває в стані напівнепритомності через постійні бюджетні секвестри. Працівники науки і освіти, які б місця вони не посідали в галузевій ієрархії, самі поступово скочуються до статусу прекаріату, формуючи його зубожілий «інтелектуальний сектор». Все це створює сприятливий ґрунт для соціального напруження [1, с. 221-228].

На цьому ґрунті, як правило, виростають популісти. Вони використовують страхи прекаріату у своїх цілях, переводять проблему у сферу соціальних утопій. Популісти обіцяють гарантовані соціальні трансферти, матеріальний статок, стабільність і збільшення чисельності робочих місць. А проблеми між тим не вирішуються. Більше того – частка прекаріату в Україні збільшилася у зв'язку з напливом вимушених переселенців, осіб, які втратили роботу в районах бойових дій. Процес трансформації працездатного населення в прекаріат триває, а це загрожує країні негативними наслідками.

Ідеологія

В цей час наростання загрози справжнього соціального потрясіння складається, тим не менше, гнітюче враження про відсутність ефективної соціальної стратегії, викладеної в доступній ідеологічній доктрині. І таке ігнорування ролі ідеології в суспільному житті викликає занепокоєння в академічних колах Заходу. І вже в 2012 р. Френсіс Фукуяма застерігав у статті (журнал Foreign Affairs, №1), що в світі нависає загроза концептуального вакууму – практично немає ідеології, яка б пропонувала розв'язання проблем на фоні «здутих» лівих і настільки ж «просілих» неоліберал ів.

Саме тому Василь Ткаченко у своєму аналізі наголошує, що запит на ідеологію є, а конструктивні пропозиції відсутні. Ніде правди діти – ідеології не вигадуються, вони визначаються суспільними силами й умовами життєдіяльності людей. А тому ідеї нездатні набути сили й поширення, якщо вони не звернені до нагальних потреб велетенської кількості звичайних людей [1, с. 205-209].

Насамперед потребує переосмислення домінуюча в сучасному світі модель ліберальної демократії. Тут слід усвідомити, що марксисти не здійснили свою комуністичну утопію саме тому, що зрілий капіталізм створив суспільство, основою якого став середній, а не робітничий клас. Саме тому варто акцентувати увагу на тому, що ж станеться, якщо подальший розвиток технологій і глобалізація підірвуть середній клас і зроблять неможливим досягнення статусу середнього класу для більшості громадян розвинутої країни? А загроза цьому наростає. Так, наприклад, сьогодні будь-який тренд у Кремнієвій долині означає ліквідацію низькокваліфікованих робочих місць в інших сферах економіки. Глобалізація ж призводить до того, що сотні мільйонів працівників у країнах «третього світу» обходяться корпораціям дешевше, ніж у розвинутих країнах.

Поки що жодної життєздатної альтернативи існуючій ідеології лібералізму не висунуто. Ідея «третього шляху» Ентоні Гіденса передбачає скоріше корекцію капіталізму і необхідність контролю за процесами глобалізації. Тут мова ліпше йде про ідеологічний продукт, що являтиме собою синтез ідей як лівих, так і правих, але, разом із тим, він має бути відмежованим від програм маргіналізованих груп. Водночас домінує думка, що в силу різкої соціальної поляризації в світі нова версія ідеології приречена бути популістською, а її посил має починатися з критики еліт, які дозволити собі пожертву-

вати благополуччям багатьох заради процвітання невеличкої групи.

Насамперед йдеться про самоочевидні «гріхопадіння» капіталізму: і про накопичення багатства мізерною групою «еліти»; і про оборудки фінансистів, які використовують своїх лобістів для уникнення прогресивних форм регулювання й оподаткування; і про погіршення умов навчання в загальнодоступних школах, на відміну від шкіл для багатих сімей. І чи не найголовніше – про відсутність рівного доступу громадян до політичного ресурсу з метою захисту своїх інтересів. Без виправлення цієї ситуації жодних змін, очевидно, не відбудеться. Тож альтернативна ідеологія, як очікується, має на Заході ось-ось з'явитися.

А тим часом в Україні свої замороки. Неможливо закривати очі на те, що переважна більшість населення країни існує в режимі виживання. З 1991 року мав місце не лише тривалий спад виробництва, але й поява справжньої прірви у розшаруванні суспільства. За експертними даними, якщо порівняти окремі країни, то співвідношення доходів багатих і найбідніших верств населення в Китаї складає 7:1; у країнах ЄС 5-7:1; у Японії 4,3:1; а в Україні – 30:1 [4, с.74].

До того ж, звісно, не хлібом єдиним живе людина. Проблема виживання тої чи іншої спільноти є не в меншій мірі проблемою збереження нею базових елементів традиційної гуманітарної культури з усталеними в ній нормами істини, добра і справедливості. Якщо соціальна нерівність у суспільстві стає досить великою, то сам інститут приватної власності втрачає свою легітимність в громадській думці. Тим більше це стосується етапу становлення незалежності України, коли власність, яка ще донедавна вважалася «загальнонародною», сьогодні вже стала власністю олігархів. Тут легітимність втрачає вже не лише неправедно нажите

багатство, а й та влада, яка потурає олігархам. В очах своїх громадян вона теж стає нелегітимною.

Так, зазначає Василь Ткаченко, впродовж перших років незалежності ВВП в Україні знизився до 40,8%, а після наступних дев'яти років зростання ВВП ледь сягнув лише 74,1% від рівня 1990 р. Після кризи 2008 року ВВП упав аж до 64% проти 1990 р. Нині, не в останню чергу внаслідок агресії з боку Росії, Україна так і не досягла рівня ВВП 1990 року. А в цілому впровадження приватної власності на засоби виробництва не засвідчило для більшості громадян зриму перевагу ліберальних цінностей. До того ж, за оцінкою лауреата Нобелівської премії в галузі економіки Дж, Стігліца, далися взнаки два первородні гріхи української суверенної бюрократії: відсутність верховенства права і несправедливо проведена приватизація. Як наслідок нинішні скоробагатьки змушені остерігатися за долю своїх мільярдів, а тому намагаються не реінвестувати їх у своїй країні, а швидко перевести за кордон.

Нині наші зарубіжні наставники перших років незалежності – зарубіжні адепти ліберальної демократії – визнають свої помилки щодо «огульного» роздержавлення й масової та неконтрольованої приватизації. Зокрема Мільтон Фрідман говорить: «Я був неправим. Виявляється, верховенство закону має більш фундаментальне значення, аніж приватизація». Так само й Френсіс Фукуяма визнає хибними свої думки щодо всесильної «невидимої руки ринку» й наполягає нині на розбудові сильної й ефективної держави. Одна із фундаментальних передумов демократії, на його думку, полягає в досягненні певного рівня добробуту населення. Бо лише добробут «слугує джерелом для виникнення стабільної демократії» [4, с.76-78].

Якщо вже йдеться про те, зауважує Василь Ткаченко, щоб ідеологія лібералізму була беззастережно сприй-

нята українським суспільством у ранзі всеукраїнської ідеї, відносини приватної власності мають набути масового характеру, зокрема у сфері малого та середнього бізнесу. Тоді людина буде здатною захистити себе й реалізувати свій творчий потенціал. Інакше, за умов подальшої люмпенізації суспільства, рано чи пізно спрацює попит на «сильну руку» авторитаризму, яка й навчить нас не лише «жити разом», але й марширувати строєм.

І тут на нас чигає небезпека абсолютизації ідеології українського «інтегрального націоналізму» донцовського штибу, що посилено культивується нині адептами ОУН-УПА. Не варто було б зайвий раз акцентувати на цій проблемі, оскільки вона не є центральною в сучасній історії України – найпевніше політичні аутсайдери гріють на ній руки. Тим не менше, зазначає Василь Ткаченко, якщо ми вже апелюємо до безальтернативності нашої євроінтеграції, то маємо хоча б усвідомити, з яким ідейним багажем на нас там чекають і яким історичним досвідом ми можемо збагатити європейську цивілізацію.

Звісно, ми маємо зважати й на те, що не завжди наше історичне минуле сприймають на Заході адекватно. Не в останню чергу завдяки агресивній російській пропаганді Європу залякують нібито небувалим посиленням в Україні правих рухів та ідеологій, неприйняттям нею культури постмодернізму, а натомість загравання з націоналізмом, намаганням опертися на традиції націоналістичних консервативних партій міжвоєнної доби, скомпрометованих співпрацею з фашизмом.

Що й казати – важко «старій Європі» осягнути специфіку формування націй у Східній Європі, а надто в новоутворених пострадянських країнах. Перейнявшись ідеєю «мультикультуралізму», європейці часто-густо

випускають з поля зору те, що громадяни пострадянського простору часто зазнавали в недалекому минулому подвійного приниження своєї ідентичності: і з боку комуністичного тоталітаризму, і з боку панівних титульних націй (досить згадати тост Сталіна «за великий російський народ» – переможця в війні, нібито інші народи й не поклали мільйони життів на олтар Перемоги). Зрозуміло, що нині ці пригнічені раніше нації проходять етап певної психологічної компенсації за минуле приниження.

Те ж саме й щодо ставлення до процесів глобалізації. Західна Європа реагує на них, спираючись на ефективні сформовані віками державно-управлінські структури. В той же час Східна Європа намагається утвердити свою ідентичність перед наступом космополітичної культури постмодернізму й телекомунікаційної цивілізації, спираючись на принципи національного солідаризму з їх психологією змобілізованості й соціальної відповідальності, як це було на Заході в XIX – початку XX століть.

Чи кожні набутки історичної спадщини України годяться для вирішення сьогоденних проблем? Звичайно ж, ні! Треба мати мужність переглянути минуле й провести певну інвентаризацію, бо нація, як на тому акцентував Ернест Ренан – це не лише те, що пригадують, але й те, про що забувають – викреслюють із святощів національного пантеону. Така робота в Україні вже була здійснена робочою групою істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. У підготовленому ними підсумковому документ, зокрема, наголошується на тому, що організатори й ідеологи ОУН прагнули запозичити елементи політичних і соціально-економічних програм італійського фашизму. Такий гріх лежить не лише на українцях – у свій час Вільям Черчилль дуже схвально відгукувався про політичний режим Муссоліні.

Та суть справи, зауважує Василь Ткаченко, полягає не лише в осмисленні історії, а у розв'язанні актуальних проблем сьогодення: чи можемо ми, долаючи спадщину радянського тоталітарного режиму й орієнтуючись на євроінтеграцію, опиратися при тому на духовну спадщину оунівського «інтегрального націоналізму»? І на це питання уже дали відповідь провідні українські історики: «Якщо брати до уваги набір зовнішніх і функціональних ознак у певний період існування ОУН (наприклад, культ вождя, прагнення встановити монопольну диктатуру, побудова чіткої партійної ієрархії із залізною дисципліною, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо), то цю організацію можна ототожнювати з радянським тоталітаризмом».

Аналогічну оцінку оунівському «інтегральному націоналізму» дає й представник української діаспори професор Іван Лисяк-Рудницький: «Український націоналізм підходить під поняття тоталітарного руху… Твердження, що націоналістичний рух уже в 1943-1944 рр. перейшов на демократичні позиції, не має достатніх підстав» [14]. Отже, робить висновок Василь Ткаченко, коло замкнулося і ніхто не зможе нас переконати, що «свій», «рідний» український тоталітаризм усе-таки нам ближчий, аніж «чужий» радянський тоталітаризм [3, с.111].

Тим не менше, на жаль, мусимо констатувати: з емігрантського середовища на ґрунт незалежної України була занесена збанкрутіла ідеологія інтегрального націоналізму тоталітарного штибу. Найгірше, що її підхопили молоді й недосвідчені в перипетіях ідеологічного протиборства часів холодної війни адепти, які й гадки не мають, яку тривалу й болісну еволюцію довелося пройти якійсь (на жаль – незначній) частині учасників визвольної боротьби, щоб, урешті-решт, стати на демократичну платформу.

У контексті проблем ОУН-УПА, вважає Василь Ткаченко, позитивною спадщиною можна вважати не стільки ідейні набутки організації, скільки нинішній практичний досвід подолання проблем, які залишилися нам у спадок і від радянського, і від оунівського тоталітаризму. Так, після довгих років замовчування, уже за часів Кучми-Кваснєвського було набуто досвід політичного порозуміння незалежної України з Польщею щодо Волинської трагедії 1943 р. – війни двох народних стихій, справжнього кривавого протистояння, яке було детерміновано обопільним екстремізмом, що знецінював людське життя, виправдовуючи все патріотичними гаслами. І тут не може бути виправдання жодній стороні.

Було б помилкою стверджувати, що Україна до часу великого примирення з Польщею щодо волинських подій не мала у своєму арсеналі принципів духовного очищення. Варто згадати заклик Тараса Шевченка в «Передмові» до «Гайдамаків» щодо єднання з поляками після кривавих подій Коліївщини: «Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами». Проте з боку Шевченка це був лише заклик, а реального примирення сторони досягли лише півтора століття по тому і, не в останню чергу, завдяки невтомній праці Єжи Ґедройця, котрий наполегливо популяризував серед поляків гасло: «Без незалежної України вільна Польща неможлива».

Тим часом проблема ОУН-УПА, напевно, ще довгі роки не буде знята з порядку денного, оскільки вона уособлює тривалий період боротьби значної частини українського народу за свою державу, часто-густо боротьби тими засобами й методами, які практикувалися в Європі часів її фашизації і в Євразії часів більшовицького тоталітаризму. Це зовсім не означає заклику «все забути і простити»: злочинці не мають уникнути

кримінальної відповідальності, де, згідно з принципами німецького філософа Карла Ясперса, вищою інстанцією є суд, що з дотриманням усіх необхідних формальностей точно встановлює склад злочину і застосовує відповідні закони. Крім того, зазначає філософ, кожна людина разом з іншими несе відповідальність за те, хто і як ним править – це і є політична відповідальність, де вищою інстанцією є воля і влада переможця. Так само кожен поступок підлягає й моральній оцінці, і вищою інстанцією тут є власна совість. В разі ж коли поряд творилося зло, а свідок нічого не зробив щоб зарадити справі – Ясперсом вводиться поняття метафізичної відповідальності, де вищою інстанцією є лише один Бог. В цілому це є проблемою особистісного вибору, пошуку шляхів внутрішнього очищення – катарсису.

В той же час, зазначав видатний німецький мислитель Теодор Адорно, не слід допустити колективної вини цілої нації. Тим більше тінь минулого не повинна вічно висіти над цілим поколінням, ввергнутим в бездну війни, оскільки конкретні люди завжди підвладні об'єктивним обставинам. І тут не слід забувати про нову небезпеку – опираючись на фразу, що все залежить лише від людей, на людей часто-густо звалюють усе, що залежить від обставин, внаслідок чого ці обставини залишаються непорушними. Звідси і висновок Т. Адорно: «Минуле буде опрацьовано лише тоді, коли вдасться подолати самі причини подій минулого» (4, с. 84).

Отже, лише всесторонньо осмисливши ситуацію можна дійти істини в опрацюванні минулого. І тут з самого початку необхідно проводити чітку грань у питанні про ступінь винуватості. Інакше зі злом не буде покінчено ніколи. Це – ази християнсько-іудейської парадигми європейської цивілізації, яка сама пережила глибину падіння в безодню фашизму, але віднайшла у собі силу й мужність переосмислити минуле й

дійти креативних висновків на майбутнє. То ж і ми маємо переосмислити минуле ОУН-УПА й усвідомити – їхня ідейна спадщина не є тим духовним набутком, якого чекає від нас нинішня Україна та й об'єднана Європа. Власне, проблема не в тому, як би сподобатися сучасній Європі. Це насамперед наша внутрішня проблема, яку неможливо вирішити лише в політичній площині, а неминуче так само в моральній, освітній, в поширенні історичної правди, якою б гіркою вона не була (4, с. 80-105).

Геополітика

Ставлення до геополітики в академічних колах складалося до недавніх пір дещо гордовито зневажливе – мовляв, усі ці геополітичні побудови відходять у минуле. Чи ж варто серйозно розглядати ідеї, засновані на суміші географії, біології та мальтузіанської демографії у вік глобалізації, коли ми оперуємо поняттями «інформаційної революції», «світ-системного аналізу», «мережевого суспільства» тощо?

І ось, згідно з концептом «русского мира», на світ Божий випливає політизація географічного фактора щодо захисту Росією таких собі «співвітчизників» – російськомовних громадян сусідніх щодо Росії країн. Здавалося б – де тут межа цинізму, коли фактор етнічного походження превалює над інститутом громадянства? Однак факт залишається фактом: гібридна війна у формі анексії Росією Кримського півострова, а також у машкарі воєнного протистояння на Донбасі повернули всіх до суворої реальності – у сучасному глобалізованому світі, як це не дивно, запанувала геополітика. У своєму багатотомному виданні В.Ткаченко піддає цей феномен глибокому аналізу. Насамперед це стосується другого тому під назвою «Россия: беспутье агрессора», цілеспрямовано виданого російською мовою у розра-

хунку на більш широке залучення російськомовної читацької аудиторії [2, с. 246-295].

А ще 25 років перед тим – 21 листопада 1990 р. Паризька Хартія для нової Європи сповістила про входження людства в еру демократії, миру та єдності. Якщо не всього, чи не всіх водночас, то принаймні держав Європи і тих країн Євразії, які зобов'яжуться дотримуватися європейських цінностей, зафіксованих у документі. Особливо надихав пункт Хартії щодо гарантування безпеки й відкриття нових можливостей для Європи за умови домовленостей щодо спільних зусиль у військовій сфері. Ішлось і про роззброєння та зміцнення довіри та безпеки, і про повну та загальну заборону хімічної зброї, і про завершення переговорів щодо «відкритого неба». А найголовніше – піднімалося питання про співробітництво щодо захисту демократичних інститутів від дій, котрі порушують незалежність, суверенну рівність і територіальну цілісність держав-учасників. Тобто йшлось про незаконні дії, що включають у себе тиск зовні, примушування і підривну діяльність.

І неспроста Василь Ткаченко ставить запитання: то чому ж не спрацьовує європейська безпека? Він висловлює припущення, що всі біди на голову України сталися, не в останню чергу, унаслідок принципової зміни міжнародної обстановки й характеру взаємовідносин між державами у XXI ст.. Холодна війна, на превеликий жаль не відійшла в минуле. Вона пережила інкубаційний період і з'явилася в нинішньому «постбіполярному світі» в новій мутаційній формі гібридної війни. Саме про це відверто було зазначено в доповіді Європейської ради з міжнародних справ (ЄРМС), опублікованій в листопаді 2014 р.. У ній йшлося про те, що у березні 2014 р. європейці несподівано проснулися у світі Володимира Путіна, де кордони можна змінювати явочним шляхом,

міжнародні інститути безсилі, економічна взаємозалежність стає джерелом небезпеки, а передбачуваність – скоріше обов'язок, ніж перевага. Вторгнення Росії в Україну змусило ЄС визнати, що замість того, щоб поступово, буквально молекулярно розповсюджуватися на увесь континент, а в остаточному підсумку – на всю планету, його ідея європейського порядку обрушилася. Постмодерністський європейський порядок неочікувано виявився у загоні. Криза в Криму ознаменувала закінчення постбіполярного європейського порядку [4, с. 248-251].

Отже після обвалу системи європейського порядку стало зрозуміло, що чутки про наглу смерть геополітики виявилися дещо перебільшеними. Ідеологеми «особливого шляху» та «суверенної демократії» в Росії стали не просто способом виправдання непорушності авторитарного режиму цієї країни, але й джерелом нещасть, страждань і смерті – насамперед в Україні. Тобто, ідеологічно розвінчану геополітику російська влада щохвилинно насаджує у сфері практичної політики. А тому саме нині й приходить розуміння того, що «концепт геополітики сьогодні вимагає найпильнішої уваги, оскільки за його прагненням до реінкарнації стоять реальні загрози загальноцивілізаційного характеру.

Іншими словами: геополітика – це сувора реальність наших днів, а породжені нею драми мають вивчатися і аналізуватися, але як свого роду політична кримінологія. Підхід до міжнародної політики як до гри «з нульовою нічиєю», в якій виграш одного дорівнює програшу іншого, ідеологічно повністю дискредитований. Але це не знищило його практичну живучість. Це проявилося і в тому, що Європа недооцінила, наскільки далеко В.Путін готовий зайти у захисті того, що він оголошує «ключовими інтересами Росії». Деякі європейські оглядачі прийшли до думки про те, що в результаті вийшла

доволі негарна історія зради національних інтересів України. А тим часом всім стало очевидно, що Путін перетворює Росію з колишньої світової держави на геополітичного рекетира.

Що приховується за настирними діями Путіна щодо відродження геополітики? А підспудна правда, вважає Василь Ткаченко, до банальності проста – черговий переділ світу після того, як Росія відновила свій військовий потенціал. Зрозуміла річ – із неминучим закріпленням за нею нібито належної їй «зони відповідальності».

Ідеологи Росії наполягають, що підсумки Другої світової війни мають і до сьогоднішнього дня залишатися інституціональною основою існуючого міжнародного порядку. Тому-то так бучно відзначається в Росії День Перемоги, щоб підкреслити, нібито нині вона вже відновила свій воєнно-політичний потенціал і не допустить жодної переоцінки принципів, які були усталені в результаті Другої світової війни. Росія всіляко демонструє, що не дозволить прирівнювати сутності нацизму в Німеччині і сталінізму в СРСР. Це Росію не влаштовує. Над Росію, виявляється, віднині і навіки має сяяти німб «переможця фашизму», що надає будь-яким її діям на міжнародній арені ореол святості. Зокрема, мовляв, це дає Росії право навішувати ярлик «фашистської держави» на нашу країну, і тим самим обґрунтовувати власне «право» на застосування будь-яких каральних акцій проти України.

При цьому Росія звинувачує Захід у тому, що нібито США та Європейський Союз нехтують ключовою умовою, на якій покоїться післявоєнний європейський, а у значній мірі і світовий порядок – фіксацією сфер впливу між державами-переможцями. На цьому, мовляв, базувалися Гельсінські домовленості – апофеоз Ялтинсько-Потсдамської системи. Отже, по-перше, *Росія переслідує мету зафіксувати сфери впливу великих*

держав, до яких відносить і себе. По-друге, на думку Кремля концерт великих держав має *протистояти лавині самовизначень*, коли ряд молодих країн стає на шлях пошуку своєї цивілізаційної ідентичності. По-третє, *Росія хотіла б гуманітарну «третю корзину» про права людини «прив'язати» до воєнно-політичних інтересів держави*. Тобто, має восторжествувати принцип «людина для держави», а не навпаки – «держава для людини» [4, с. 256].

Василь Ткаченко переконаний, що Путін і розпочав війну проти України щоб змусити Захід «явочним порядком» прийняти ці умови. Звісно, були тому й внутрішні причини: Путін зрозумів, що створений ним державний капіталізм більше не здатен забезпечувати економічне зростання. Держави подібного типу створювалися для війн. От щоб виправдати існування нинішньої системи влади, він був змушений цю війну розпочати.

Кинувши виклик цивілізованому світу, Росія сама опинилася у вкрай складному становищі. Її економічні та стратегічні позиції значно погіршилися, а доступних контрзаходів не так уже й багато, і до того ж вони мають вельми невизначений характер. Так що розвиток подій на лінії фронту є серйозною перевіркою на міцність Москви. Хід воєнних операцій на Донбасі довів, що російським збройним силам не вдалось окупувати якусь доволі помітну територію України, у тому числі й унаслідок незадовільних логістичних перспектив армії. Росія обмежена й щодо використання енергетичної зброї проти України, оскільки це неможливо без завдання збитків європейським країнам. Таким чином, судячи з усього, найбільш вірогідними діями на шляху продовження Росією гібридної війни проти нашої країни будуть дедалі частіші спроби у організації контрреволюції в Україні.

Звісно, Україна розраховує на належну допомогу з боку Заходу, насамперед США, а тому має рахуватися

із національними інтересами своїх партнерів. В цілому ситуація стала складатися таким чином, що Захід нині посідає завідомо виграшну позицію: він прекрасно розуміє, що єдина сфера, де у В. Путіна є щось схоже на паритет чи баланс сил, – військова. У всіх інших він передбачувано й безнадійно програє. Чи то ефективність економіки, чи соціальні програми, освіта, медицина та навіть інформаційний вплив. Лише на своїй – військовій – «території» він здатен вигравати. За цих умов важко уявити собі, що Захід утягнеться у збройне протистояння з Росією. Скоріш за все йому більш вигідна ситуація «замороженого конфлікту», та переходу до мирного співіснування. Схоже на те, Захід виходить із розуміння, що Донбас – це «чорна діра», свого роду гиря на шиї В.Путіна. Чи зможе Москва утримувати на плаву економіку та зберегти свою територіальну цілісність у поточних економічних умовах і за несприятливого співвідношення сил? Якщо ні – сама федерація перебуває під загрозою.

А тим часом геополітика набирає обертів. Росія показала себе експансіоністською державою. Вона втягнулася у процес створення навколо себе «буферних зон», а значить США будуть протидіяти Росії. Досягнення порозуміння в цій площині малоймовірне. Таким чином, напруга триватиме і в якійсь мірі навіть посилюватиметься. Не виключено, що ці процеси можуть розтягнутися на довгі роки, якщо не на десятиліття.

Утім, вважає Василь Ткаченко, наше майбутнє доволі таки непередбачуване й багате на різноманітні перипетії. Хто, приміром, міг передбачити, що В. Путін, якого ще 2013 р. проголосили «людиною року», лише за рік по тому стане ізгоєм у міжнародному співтоваристві демократичних держав? А що вже буде з самою Росією – час покаже.

Резонанс

Немає гіршої долі для людини як бути непочутою. Звісно, краще якщо тебе розуміють, сприймають або навіть і співчувають. Але бути непочутим – це вже справжнє лихо, безнадія і розпука. Це стосується і пересічної людини й геніальної. Візьмемо спершу для прикладу найвищу моральну мірку – душевне сум'яття Тараса Шевченка:

Либонь уже десяте літо,
Як людям дав я «Кобзаря»,
А їм неначе рот зашито,
Ніхто й не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.
….
Мені, було, аж серце мліло,
Мій Боже милий! Як хотілось,
Щоб хто-небудь мені сказав
Хоч слово мудре; щоб я знав,
Для кого я пишу? Для чого?
За що я Вкраїну люблю?
Чи варт вона огня святого?
…
Отак-то я тепер терплю
Та смерть із степу виглядаю,
А за що, єй-богу, не знаю!
А все-таки її люблю,
Мою Україну широку…

Що це, як не глас кричущого в пустелі? Хіба це не на рівні заклику біблейського пророка до розбудови шляху до Господа на місці убитого бездоріжжя? Згадаймо, як це у пророка Ісаї (40: 3-5): «На пустині вготуйте дорогу Господню, в степу вирівняйте битий шлях Богу нашому! Хай підніметься всяка долина, і хай знизиться всяка гора та підгірок, і хай стане круте за рівнину, а пасма гірські за долину! І з'явиться слава Господня, і разом по-

бачить її кожне тіло, бо уста Господні *оце* прорекли!».

Що з того, що усі ці заклики пророка люди пропускали мимо вух, адже в атмосфері відчаю мало хто відважився братися за такий тяжкий труд – стелити путь до Господа. Саме тому, з одного боку, оцей фразеологізм – «глас кричущого в пустелі» – набув такого песимістичного змісту. А втім, з другого боку, велич шевченкового слова у плинному житті й подальшій долі України надихає нас на віру в остаточну перемогу – хай здобуту не першим поколінням незалежної України, а принаймні другим, в усякому разі – третім. Адже побутує в народі житейська віра в те, що «джентльменом стають лише в третьому поколінні». Може «закон третього покоління» врешті-решт спрацює?

Звісно, важко дозволити собі міряти багатотомну наукову працю Василя Ткаченка шевченковою міркою. Але тоді виникає питання – «А якою ж?». Слід би уже долати наш комплекс меншовартості й ставити перед собою максималістські завдання «вимагати неможливого». Бо ж автор і сам заявляє: «Анексія Криму та розв'язання Російською Федерацією війни на Донбасі поставили питання ідентичності в принципово іншу площину. Настав час усвідомити, що Росія – це постійний виклик Україні, на який слід безперервно знаходити адекватну відповідь, формуючи українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки. Маємо жити і творити з урахуванням того, що є «час війни і час миру», бо, відповідно до Святого Письма, «для всього свій час, і година своя кожній справі» [1, с. 8-9].

От, здається, прийшов і його час… Бо ж на наукову продукцію Василя Ткаченка таки «гавкнули й лайнули» – судячи з усього на замовлення антиукраїнських сил. Одну «джинсу» підготував такий собі експерт – кандидат геолого-мінералогічних наук, спеціаліст по юрському періоду Костянтин Дикань. Другу «джинсу» опублікував більш зна-

ний український літературний критик та журналіст за спеціальністю «російська мова і література» Костянтин Родик. Ну, прямо тобі новітні балалаєчники-шарикови: «Эх, говори Москва, разговаривай Россия!». Обидва чомусь самозвано позиціонували себе експертами з питань суспільно-політичної літератури. Аналізувати їхні наскоки немає потреби – належну відсіч вони отримали від Василя Ткаченка в газеті «Україна Молода» від 11 квітня 2017 р., за що хочеться висловити вдячність редактору газети Михайлу Дорошенку, який, дотримуючись журналістської етики, розмістив цей матеріал-відповідь.

Особливо глибоку вдячність з боку Академії політичних наук хотілося б висловити головному редактору газети «День» Ларисі Івшиній за її постійну увагу до продукції Василя Ткаченка. Саме на сторінках цього видання знаний критик суспільно-політичної літератури Ігор Сюндюков опублікував три рецензії: «Небезпека виходить із Кремля» (День, 11-12 березня 2016 р.); «Книга для критичного думання» (День, 26-27 січня 2018 р.); «Доба особливих ризиків» (День, 20 липня 2018 р.). Якщо в нашому огляді обійтися без деталізації і виділити головне, що побачив І. Сюндюков у працях В.Ткаченка, то: «Перед нами – не просто збірка публіцистичних есеїв, а серйозне історіософське дослідження… Аби не діяти наосліп у сучасному жорстокому, непередбачуваному світі, і політикам, і «пересічним» читачам корисно буде ознайомитися з книгою Василя Ткаченка. Тим більше, що написана вона не «сухою» мовою, а, навпаки, цікаво і доступно».

В газеті «Нація і держава» від лютого 2016 р. відгукнулася на продукцію Василя Ткаченка й Марія Базелюк, зазначаючи, що автор книг «сам бере безпосередню участь у долі України», вдаючись, зокрема, до інтелектуального волонтерства – «видання книг власним коштом» (Базелюк М. Психологія орди як чинник агресії).

Як це годиться для солідної інституції, з плином часу книги Василя Ткаченка привернули увагу й такого поважаного часопису як «Український історичний журнал». Доктор наук з управління Олена Суший, даючи оцінку книзі «Россия: беспутье агрессора», вважає, що монографія є своєрідним зразком наративу – «реконструкції історії сьогодення як способу конструювання майбутнього… За жанром вона більше тяжіє до наукової публіцистики, що, однак, жодним чином не впливає на глибину аналізу та логіку викладу матеріалу» (Український історичний журнал. №4. 2017. С. 221).

Доктор історичних наук Сергій Падалка в рецензії на книгу «Україна: quo vadis – куди йдемо?» дає високу оцінку, вважаючи, що «Наукова новизна одержаних результатів обумовлена передусім темою роботи – першою у вітчизняній політології спробою комплексного дослідження ідентичності України» (Український історичний журнал. №1. 2018. С. 219).

Високо оцінив інтелектуальний доробок Василя Ткаченка й широко знаний серед науковців заслужений діяч науки і техніки України, доктор філософських наук Зореслав Самчук. Зазвичай скупий на похвалу і похватний на гостру критику, на цей раз З. Самчук розщедрився такою характеристикою: «Автор належить до плеяди мислителів класичного сократівського штибу, які бачать і відтворюють дійсність максимально виразно. Якщо переважна більшість колег Василя Ткаченка зосереджують значні зусилля на наданні своїм думкам якомога більш «академічного» забарвлення, то автор книги «Россия: беспутье агрессора» переймається діаметрально протилежною проблемою – як редукувати сократівську мудрість до того «горизонту можливостей і очікувань», який у змозі підкорити читач. Принагідно зазначу, що таке спрощення не позначається негативним чином на аргументаційному,

ілюстративному та інтелектуально-естетичному рівні опублікованої праці» (Суспільно-політичні процеси. №2-3 (6-7). 2017. С. 300).

Що ж стосується рецензій на продукцію Василя Ткаченка з боку лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, доктора історичних наук, академіка НАПН України Володимира Мельниченка, то це мало б бути предметом окремого наукового дослідження, настільки думки і судження обох переплітаються й синтезуються в глибоких умовиводах і блискучих, справді мистецьких характеристиках. Сьогодні ж ми обмежимося лише констатацією з боку В. Мельниченка того, що «інтелектуально густий текст викликає ремінісценції, асоціації, примушує замислитися». Тож, закликає рецензент, «обов'язково читаймо, а то й вивчаймо книгу Василя Ткаченка. Подібні праці можуть бути не менш корисними, ніж зброя. Сильною стороною дослідження вченого є широке залучення думок і констатацій, аналізів і висновків, як західних, так і російських політологів, а також соціологічних досліджень, які вкупі допомагають об'ємно розглянути параметри «гібридної війни» Росії проти України, глибше зрозуміти історичний смисл соціального феномену, відомого як Євромайдан 2013/2014 рр.» (Суспільно-політичні процеси. №1 (5). 2017. С. 361).

Володимир Мельниченко переймається проблемами інформаційно-інтелектуального простору в Україні, оскільки, на його думку, щодня з ранку до вечора по телеекрану віщують-торочать сучасні незліченні політологи, політтехнологи, експерти, аналітики, консультанти, коментатори, радники, котрі, звісно, позиціонують себе інтелектуалами та часто-густо не є ними. Воістину багато говорять ті, кому нічого сказати, і чимало пересічних людей заплутуються в потоці бездумно-зайвих слів. І в той же час, коли йдеться про наукову продукцію Василя Ткаченка, то: «автор із тих, які

вміють робити конкретну справу, і, якби ті, котрі цього не вміють, але вчать інших, зачерпнули з його книги дещицю наукових знань й інтелекту, тобто здатності думати, мислити, то це таки пішло б на користь і їм, і людям, до яких звертаються. Не кажу вже про купу депутатів, інших можновладців – їм би таки корисно було познайомитися з книгою «Україна: quo vadis – куди йдемо?». Може тоді, говорячи словами Шевченка, «розпадеться луда на очах ваших неситих…». Утім навряд… » (Суспільно-політичні процеси. № 1 (8). 2018. С. 269).

Ось на цій, хоч і не надто оптимістичній ноті, хотілось би поки що зупинитися. Будемо сподіватися, що наукова громадськість України ще не раз відгукнеться на появу нової продукції Василя Ткаченка, якому, наразі, виповнюється 75 ювілейних літ.

Література

1. Ткаченко В. Україна: quo vadis – куди йдемо? Київ: Видавництво ЛОГОС УКРАЇНА, 2017. 424 с.

2. Ткаченко В. Россия: беспутье агресора. Київ: Издательство ЛОГОС УКРАИНА, 2016. 432 с.

3. Ткаченко В. Україна: в пошуку ідентичності (Нариси політичної освіти). Київ: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. 560 с.

4. Ткаченко В. Україна – Росія: на сконі «пропащого часу». Київ: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. 482 с.

5. Августин А. Исповедь XI, 14. *Антология мировой философии.* Т. 1, Ч. 2. Москва, 1969. С. 588.

6. Бильд К. В мире началась новая эра. URL: http://inismi.ru/politic/20180110/241154174.html (дата звернення: 28.12.2018).

7. В Украине назвали единственный способ остановить армию Путина. URL: https://fakty.ua/277448-v-ukraine-nazvali-edinstvennyi-sposob-ostanovit-armiyu-putina (дата звернення: 28.12.2018).

8. Гидденс Э. «Мы страдаем от космополитической перегрузки», и перед нами стоит серьезная задача – создать ответственный капитализм». URL: http://gefter.ru/archive/23882 (дата звернення: 28.12.2018).

9. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3. URL: http://litopys.org.ua/hrushrus/iur3.htm (дата звернення: 28.12.2018).

10. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ, 1991. URL: http://litopys.org.ua/drag/drag19.htm (дата звернення: 28.12.2018).

11. Івшина Л. Ліна Костенко – геній в умовах розблокованої антикультури! *День.* 2016. 18-19 березня. С. 31.

12. Клямкин И.М. 2014-й год Украины. Москва, 2015. С. 63.

13. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. С. 350-375.

14. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 250, 256.

Наход Михайло Андрійович
кандидат наук з державного управління,
доцент

ПЕРШОПРОХОДЕЦЬ НАУКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ (до 60-річчя від дня народження академіка Академії політичних наук В. Я. Малиновського)

Динамічний розвиток українського суспільства потребує особистостей, які не лише здатні адекватно сприймати реалії і продукувати адекватні відповіді суспільно-політичним викликам сьогодення, а й формувати візію подальшого суспільно-політичного розвитку. Саме такою особистістю є український вчений, один з безпосередніх учасників формування нової вітчизняної науки – державного управління, талановитий педагог, управлінець і громадсько-політичний діяч, доктор політичних наук, професор, академік Академії політичних наук Валентин Ярославович Малиновський, якому 2 січня 2019 р. виповнилося 60 років з дня народження.

За порівняно нетривалий період наукової діяльності Малиновському В. Я. вдалося досягти вагомих результатів: підготувати і успішно захистити магістерську роботу, кандидатську і докторську дисертації, видати 10 одноосібних монографій, узяти участь у написанні 24 колективних монографій (загалом 313 наукових праць), отримати вчене звання професора, стати академіком Академії політичних наук! Працюючи на перетині кількох наукових галузей, Малиновський В. Я. у своїх працях актуалізує проблеми державотворення, відгукується на суспільно-політичні виклики, пропонує вирішення непростих суспільно-політичних проблем сьогодення.

Основні віхи життя і творчості. Уся діяльність Малиновського В. Я. пов'язана з Волинню, де 2 січня 1959 р.

він народився у м. Рожище у сім'ї будівельників. Там закінчив вісім класів СШ № 2 та музичну школу, після чого поступив до Луцького культурно-освітнього училища. Після його закінчення, у 1977 р. вступив до Рівненського державного інституту культури. Після завершення якого був направлений на роботу у Рожищенський відділ культури на посаду методиста. Однак, там попрацювати довго не вийшло, адже восени 1981 р. був призваний до лав Радянської армії. Пройшов шлях від рядового до лейтенанта. Після служби в армії, з 1983 р. працював у Луцькому СПТУ 10 на посаді художнього керівника.

Кардинальні зміни у житті В. Малиновського розпочалися з початком Перебудови в СРСР – у другій половині 80-х років. Він активно включився у процеси національного відродження України. На початку 1990 р. разом з однодумцями створив осередок Народного Руху в м. Рожище. Згодом, у 1991 р., він очолив Рожищенську районну організацію НРУ. У ці роки під його керівництвом організації вдалося досягти вагомих результатів у боротьбі з районною комуністичною партноменклатурою, відродженні українських традицій, піднятті національної свідомості краян. Отримавши підтримку земляків, у 1992 р. був обраний депутатом Волинської обласної ради від Рожищенського виборчого округу. Згодом був обраний співголовою Волинської крайової організації НРУ, членом Великої ради НРУ.

У 1992 р. розпочалася кар'єра державного службовця В. Малиновського, котра тривала 22 роки. За погодженням із Рухом дав згоду на роботу в органах влади, на посаді керівника секретаріату Рожищенської районної ради. Зважаючи на його активну позицію, як громадсько-політичного діяча і депутата, у 1993 р. його запрошують на роботу у Волинську облдержадміністрацію на посаду радника голови ОДА з політичних питань. Там він також очолив Політично-координаційну раду

Волині, що об'єднала майже всі національно-демократичні сили регіону. У 1993-1994 рр. був членом Луцького міського виконавчого комітету. Після ліквідації облдержадміністрацій, у грудні 1994 р. переходить на роботу в управління культури Волинського облвиконкому на посаду заступника начальника управління.

З метою здобуття спеціалізованої управлінської освіти, у 1995 р. вступає до Української Академії державного управління при Президентові України. Там обирається головою Ради слухачів Академії. У процесі навчання стажується у Міжнародному Інституті публічної служби (Париж), Університеті Північного Лондона та Міністерстві закордонних справ України. Підготував та успішно захистив магістерську роботу на тему «Становлення багатопартійної системи в Україні та перспективи її розвитку». У 1996 р. закінчив Академію з відзнакою, зайнявши перше місце у рейтингу слухачів Академії, отримав кваліфікацію «магістр державного управління» (М. Р. А).

Після навчання в Академії повернувся на Волинь, де був призначений на посаду першого заступника начальника управління культури облдержадміністрації. У 1998 р. паралельно з державною службою розпочав педагогічну діяльність на кафедрі політології Волинського державного університету імені Лесі Українки на посаді старшого викладача. Ним були розроблені навчальні програми і викладалися курси, які вперше апробовані на Волині: «Державне управління», «Соціальне управління», «Місцеве самоврядування», «Державне та регіональне управління», «Державна служба», «Виконавчі органи влади», «Законодавчі органи влади», «Політична культура управління», «Політичний менеджмент і маркетинг», що було вагомим внеском у справу підготовки спеціалістів для роботи в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Зважаючи на відсутність в Україні навчальної літератури з теорії державного управління, Малиновський В. Я. у 2000 р. видав навчальний посібник «Державне управління». У формі навчального матеріалу у ньому подані основні теоретичні засади управлінської науки – історія і теорія державного управління. За короткий час весь наклад розійшовся навчальними закладами України. Тому, вже у 2003 р. виходить доповнене друге видання цього навчального посібника.

У 2002 р. Малиновський В. Я. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему: «Оптимізація функцій органів виконавчої влади України: теоретико-методологічні засади» у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, отримавши науковий ступінь кандидата політичних наук.

У 2003 р. він видає навчальний посібник «Державна служба: теорія і практика». У ньому систематизовано знання з теорії і практики державної служби.

У 2004 р. Малиновському В. Я. присвоєне вчене звання «доцент».

У 2002 р. він повертається до активної політичної діяльності: обирається головою Управи Волинської обласної організації Української Народної партії та на постійній основі працює помічником-консультантом народного депутата України (фракція «Наша Україна»). З початком Помаренчевої революції стає членом обласного Страйкового комітету, а згодом – обласного відділення Комітету національного порятунку – керівних органів Помаренчевої революції у Волинській області.

Після перемоги Революції, у березні 2005 р. призначений начальником новоствореного Управління державної служби Головного управління державної служби України у Волинській області, яке очолював до вересня 2014 року. За цей час під його керівництвом було започатковано проведення в області Всеукраїнських конкур-

сів «Кращий державний службовець» та «Приязна адміністрація», щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення», видання довідника «Кадровий склад органів влади Волині», проведення Обласної спартакіади «Здоров'я» серед державних службовців, організована Школа молодого державного службовця. В. Малиновському присвоєно 5 ранг державного службовця.

Значним є його внесок у підвищення професійної компетентності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування Волині. Будучи викладачем Волинського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, він розробив основні модулі з державного та муніципального управління, публічної служби, запроваджені у навчальний процес цього навчального закладу.

У 2005 р. побачила світ чергова праця вченого – «Словник термінів і понять з державного управління», ярий містив визначення та опис понад 660 основних термінів і понять, найбільш уживаних у теорії та практиці державного управління. Зважаючи на науково-практичну цінність цієї праці, уже невдовзі, за ініціативою Центру сприяння інституційному розвитку державної служби, виходить друге доповнене видання Словника.

З 2005 р. Малиновський В. Я. бере активну участь у територіальній реформі. У складі Регіональної робочої групи з підготовки заходів щодо проведення адміністративно-територіальної реформи при Волинській ОДА ним була проведена значна робота щодо інформаційного супроводження реформи, а також підготовки проекту моделювання громад Волинської області. Незважаючи на поразку територіальної реформи, він продовжує наукові дослідження у цій сфері, що стали

основою монографії «Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації» (2010 р.) і докторської дисертації на тему «Концептуальні засади трансформації територіальної організації влади України: регіональний та місцевий рівні», котра була успішно захищена у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова (2012 р.). з присудженням наукового ступеня доктора політичних наук.

У 2013 р. побачила світ монографія вченого «Становлення і розвиток місцевого самоврядування у Волинській області (1990-2010 рр.)», в якій висвітлено двадцятирічний період суспільно-політичних процесів у регіоні, зокрема діяльності органів публічної влади та посадових осіб.

У 2014 р. Малиновському В. Я. присвоєне вчене звання «професор».

У вересні 2014 р. він завершує державну службу і переходить на постійну роботу у Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки на посаду професора кафедри політології та державного управління, на якій працює й сьогодні. У 2015 р. за його ініціативою та активною участю ліцензується нова для університету спеціальність «Державна служба».

З початком реформи з децентралізації влади в Україні, у 2015 р. Малиновському В. Я. випала щаслива можливість на практиці реалізувати свої багаторічні теоретичні напрацювання. У складі регіональної робочої групи він працює над Перспективним планом формування спроможних громад Волинської області, що був затверджений Кабінетом Міністрів України. З липня 2016 р. працює регіональним консультантом з юридичних питань проекту USAID «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні» (ПУЛЬС) Асоціації міст України. За цей час в області активізувалася робота зі створення об'єднаних територіальних громад. У 2017 р.

за основними показниками Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Волинська область стає одним з лідерів децентралізаційної реформи в Україні.

Зважаючи на його праці, присвячені історії рідного краю, у 2015 р. Малиновський В. Я. стає членом Національної спілки краєзнавців України.

У 2016 р. побачила світ чергова монографія вченого «Становлення і діяльність Народного Руху в Рожищенському районі», в якій проаналізовані процеси національно-демократичного відродження у кінці 80-х – початку 90-х років.

У вересні 2016 р. Малиновського В. Я. обирають академіком Академії політичних наук.

У 2018 р. вийшов підручник «Публічна служба в Україні», який автор присвятив 100-річчю державної служби України.

У рейтингу оцінювання викладачів за результатами річної діяльності постійно входить до 15 кращих викладачів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Малиновський В. Я. займав і займає різні посади у громадському секторі: вченого секретаря Волинського регіонального наукового центру Української академії наук з державного управління, регіонального представника і члена ради Інституту аналізу політики та стратегій, члена президії Волинського обласного комітету профспілки працівників державних установ, члена навчально-методичної ради Волинського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, голови обласного осередку Всеукраїнської Асоціації магістрів державного управління, члена редакційних колегій журналів «Вісник державної служби України», «Науковий вісник Східноєвропей-

ського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини», «Суспільно-політичні процеси», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Україна та Польща: минуле, сьогодення, перспективи», редакційних колегій «Бібліотека молодого державного службовця», Волинської універсальної енциклопедії.

Нагороджений ювілейною медаллю ювілейна медаль «10 років Незалежності України» (2001), Подякою Президента України (2004), Почесною грамотою Головного управління державної служби України (2006), Почесною грамотою Волинської обласної державної адміністрації (2000, 2009), Почесною грамотою Волинської обласної ради (2009, 2013), Подякою Волинської обласної державної адміністрації (1996), Почесною грамотою професійної спілки працівників державних установ України (2011, 2015), Подякою Ковельського міського голови (2013), Почесною грамотою Рожищенської районної державної адміністрації (2001, 2009), Подякою Рожищенської районної державної адміністрації (2014), Срібним нагрудним знаком СНУ імені Лесі Українки (2015), Подякою Федерації професійної спілок України (2018), Подякою Міністерства освіти і науки України (2018), Золотим нагрудним знаком СНУ імені Лесі Українки (2019).

Наукова спадщина. Зазначимо, що науковий доробок Малиновського В. Я. не обмежується вузькою науковою сферою, а охоплює широке дослідницьке поле. Він працює на перетині кількох наукових галузей, зокрема сфера його наукових інтересів стосується: державного управління, політології, місцевого самоврядування, публічної служби, територіальної організації влади, регіоналістики, децентралізації, адміністративно-територіальної реформи, краєзнавства, історії.

Найперше, варто відзначити його вагому роль у формування *теорії та історії державного управління*. Малиновський В. Я. започаткував процес написання навчальної літератури з державного управління. У навчальному посібнику «Державне управління» ним були визначені об'єкт і предмет, напрями дослідження управлінської науки. Як висновок вченого, державне управління як наукова галузь має своє чітко окреслене об'єктно-предметне поле досліджень, синтезуючи політичний, соціальний, історичний, юридичний, соціологічний, економічний, психологічний підходи, не обмежуючись і не зливаючись при цьому з жодним із них. Це наука, котра існує у поєднанні теоретичного (фундаментальні дослідження) і практичного (прикладні дослідження) аспектів, з метою одержання нових знань про діяльність державних органів, державних службовців, знаходження шляхів підвищення ефективності управління, оптимізації функцій, вдосконалення форм і методів державного управління. Водночас, прикладні дослідження спрямовані на практичне застосування отриманих фундаментальних результатів для вирішення конкретних завдань у сфері державного управління.

Малиновським В. Я. була здійснена *історична періодизація державного управління*, починаючи з часів Київської Русі до сьогодення. Особлива увага вченого зосереджена на державотворчому періоді Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського, адже саме тоді було запроваджено інститут державної служби в сучасному розумінні, а також сформована система центральних органів державної влади. Здійснений аналіз того нетривалого, але продуктивного періоду вітчизняної історії, дав підстави вченому виокремити повчальні для сучасної практики державного управління аспекти.

Малиновським В. Я. запроваджена систематизація *функцій державного управління*. Обґрунтована і сфор-

мована ним у кандидатській дисертації класифікація функцій на три види – основні, загальні, допоміжні, дістала розповсюдження у науці і стала основною в теорії державного управління.

Значним є внесок вченого у формування *теорії публічної служби*. У посібнику «Державна служба: теорія і практика» були сформульовані основні складові державної служби – державного правового і суспільного інституту, зокрема здійснена класифікація посад державної служби. У підручнику «Публічна служба в Україні» ним вперше, після зміни назви галузі знань 281 «Публічне управління та адміністрування», комплексно розглянутий вітчизняний інститут публічної служби. У результаті, Малиновським В. Я. був запроваджений новаторський підхід щодо класифікації видів публічної служби. При цьому, окремі з цих видів та їх назви були вперше введені у науковий обіг: «політична служба», «безпекова служба», «правнича служба». Як і в попередніх його працях, до наукового обігу вітчизняної управлінської науки була введена ціла низка нових понять. Зважаючи на децентралізаційну реформу, що супроводжується зростанням ролі місцевого самоврядування, вченим окреслені сучасні тренди реформування публічної служби, зокрема муніципальної.

Суттєвим є науковий внесок Малиновського В. Я. у сферу *територіальної організації влади*. У монографії «Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації», а згодом у докторській дисертації ним було науково обґрунтовано параметри трансформації територіального устрою України на всіх трьох рівнях адміністративно-територіального устрою: базовому, субрегіональному і регіональному, а також запропоновано модель публічної влади на місцевому і регіональному рівнях. Зазначена модель територіальної організації влади покладена в основу реформи

децентралізації влади в Україні, зокрема формування базового рівня через створення об'єднаних територіальних громад на основі соціально-економічного підходу. Вченим доведена необхідність формування спроможних територіальних громад шляхом укрупнення існуючих невеликих і неспроможних сільських, селищних рад навколо центрів соціально-економічного і культурного розвитку – міст з передачею ним відповідних бюджетних, податкових, інфраструктурних, кадрових ресурсів і владних повноважень (утворення в Україні приблизно 1400 громад). При цьому, ґрунтуючись на зарубіжному досвіді реформування, Малиновський В. Я. зробив фундаментальний висновок – об'єднання територіальних громад має здійснюватися динамічно, на основі адміністративно-примусового підходу, за якого реформа проводиться з ініціативи центральних органів державної влади, які приймають відповідні закони, окреслюють параметри територіальних громад, формують відповідні контури нового базового рівня і реалізують відповідні рішення, контролюючи процес реформування.

Вченим також здійснено моделювання субрегіонального (районного) рівня територіального устрою України. На основі базових критеріїв (кількість населення, розмір території, наявність самодостатнього адміністративного центру, історичні традиції, логістика) він пропонує сформувати замість нинішніх 490 районів, утворених ще в радянський період, шляхом їх укрупнення 136 повітів.

На переконання Малиновського В. Я., основним методологічним концептом трансформації публічної адміністрації є зміщення центру ваги системи публічного управління з центрального рівня на регіональний і місцевий через перерозподіл публічних завдань і функцій на той рівень публічної влади, котрий спроможний їх виконувати найбільш ефективно.

У цьому контексті слід відзначити наукову далекоглядність і дар прогнозування вченого, адже у процесі децентралізаційної реформи його основні наукові ідеї і теоретичні розробки, здійснені у 2005-2011 рр., реально втілюються в життя.

Вагомим є творчий доробок Малиновського В. Я. у сфері *регіоналістики*. На відміну від галузевих підходів до регіональної науки, ним сформульоване універсальне визначення регіоналістики як міждисциплінарної субдисципліни, а також її об'єктно-предметне поле. На переконання вченого, недостатня увага до регіональних проблем обумовлює труднощі не лише у загальному доктринальному розумінні базових термінів, а й у прикладному аспекті. Пов'язані з цим гострі питання (регіоналізація, автономізація, федералізація, бікамеральний парламент, інститут префектур тощо) значною мірою стали предметом досліджень не вчених-політологів, а спекулятивною темою політиків, що не лише не сприяє їх вирішенню, а ще більше розколює українське суспільство. Усе це негативно впливає на розвиток регіональної теорії та практики регіоналізму, свідченням чого є вкрай непослідовна регіональна політика держави, складність та неоднозначність трагічних політико-правових процесів: окупація Криму, самопроголошення так званих ДНР і ЛНР.

У цьому контексті особлива увага Малиновського В. Я. зосереджена у сфері політичної регіоналістики. Згідно політико-правового статусу регіонів, рівня їхніх самоврядних повноважень, ним обґрунтовані три моделі регіоналізації: децентралізація, автономізація, федералізація з відповідними формами регіонів (адміністративний, автономний, суб'єкт федерації) і формами державного устрою (унітарна, регіоналізована, федеративна).

Аналіз зарубіжного досвіду та внутрішньополітична ситуація дали підстави вченому зробити висновок про те, що українські умови суттєво відрізняються від європейських: в умовах анексії Криму Російською Федерацією, окупації територій та військових дій на Донбасі необхідні нетрадиційні механізми вирішення регіональних проблем. Зокрема, центральна влада має залишати за собою дієві важелі впливу для забезпечення законності та дотримання Конституції і законів України в регіонах з ефективними механізмами локалізації сепаратистських дій. Зважаючи на те, що українська спільнота та й політикум у переважній більшості негативно сприймають будь-які автономізаційні проекти, найбільш придатною для України формою державного устрою є децентралізована унітарна держава.

Професор Малиновський В. Я. є знаним *енциклопедистом*. Особливо цінним був його внесок у формування *категоріального апарату* державного управління у процесі формування нової науки. «Словник термінів і понять з державного управління» відобразив термінологічний доробок вченого на початковому етапі формування управлінської науки. Окрім зазначеного Словника, як співавтор він узяв участь у написанні таких енциклопедичних і словникових праць: «Політологічний словник» (2005); «Енциклопедичний словник з державного управління» (2010); «Енциклопедія державного управління: у 8 т. (2011); «Історія політичної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник» (2014); «Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник» (2014); «Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник» (2015); «Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори)» (2015); «Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник» (2015); «Політологія: навчальний енцик-

лопедичний словник-довідник: 2-ге видання» (2015); «Політологічний енциклопедичний словник» (2015); «Політологія: енциклопедичний словник» (2016).

Підсумовуючи творчий шлях Малиновського В. Я., можна констатувати, що він, як справжній патріот України і багатогранна особистість, завжди відгукувався на злободенні теми розвитку держави. У результаті, його праці є актуальними для науки і практики державотворення. Володіючи майстерністю прогнозування, багато його наукових ідей та гіпотез випереджали час і згодом втілювалися у практику державотворення. Вагомим є його внесок у цілий ряд наукових теорій, а науковий доробок слугує джерелом для подальших розвідок. Зустрічаючи свій 60-річний ювілей, Малиновський В. Я. повний сил і творчих планів. Бажаємо ювіляру нових наукових звершень і успіхів, реалізації запланованого, а також міцного здоров'я для реалізації цих намірів.

Розділ IV.
ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32: 316.32: 004

Горбатенко Володимир Павлович
доктор політичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

ОСНОВНІ ЕТАПИ І СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У пропонованій статті охарактеризовано основні етапи формування державної інформаційної політики України. Прослідковано специфіку розвитку і вдосконалення зазначеної політики в умовах загальносвітових процесів демократизації, інформатизації, домінування новітніх засобів передачі інформації. Систематизовано дані щодо законодавчого забезпечення інформаційної сфери. Показано взаємозв'язок між функціонуванням інформації та політичною комунікацією, між наявними інформаційними ресурсами та інформаційною безпекою, між доступом до публічної інформації та засобами контролю за її використанням. Визначено основні напрями діяльності держави в умовах воєнно-політичної та інформаційної агресії Російської Федерації.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, державна інформаційна політика, інформаційне законодавство, інформатизація, інформаційна безпека, інформаційна експансія, асиметрична стратегія.*

У розвинених західних країнах на кінець XX ст. уже було загалом сформовано, а в країнах, що з різних причин відстали у своєму розвитку від Заходу, формується якісно новий суспільний організм, в основі якого лежить раціональне використання інформації та інформаційних технологій на всіх напрямах індивідуально-суспільного розвитку. Цей феномен, який удосконалюється надзвичайно швидкими темпами, одержав свою фіксацію у словосполученні «інформаційне суспільство», яке в сучасних умовах «можна розглядати як продовження революції індустріального та постіндустріального суспільства, де спостерігається швидке зростання секторів створення та споживання інформації, що перетворюється на один із найважливіших ресурсів поряд з енергією та корисними копалинами» [1, с. 6–7].

При всій розбіжності тлумачення цього поняття, незаперечним у будь-яких підходах залишається те, що з ним пов'язується стан суспільства в майбутньому. У відповідності з цим в останні десятиліття минулого століття однією з найстійкіших тенденцій світового розвитку постала інформатизація. Під впливом цього процесу, що розвивався як цілеспрямовано, так і спонтанно, Європейське співтовариство в 1994 році визначило стратегію руху Європи в напрямі інформаційного суспільства («Europe and the global information society. Recommendations to the European Council»). Зазначена стратегія передбачала відповідні програми наукових досліджень, лібералізацію телекомунікаційного сектору, розширення програм обміну між країнами у сфері освіти, підтримку регіональних ініціатив, вироблення спільних правил для переходу до глобального інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство в сучасних умовах стає визначальним чинником суспільного розвитку загалом, і від того, як люди зможуть його сприйняти та інтерпре-

тувати, залежить успіх чи поразка державотворчої діяльності будь-якої країни. В сучасних умовах рівнем інформатизації перевіряється та оцінюється ступінь зрілості суспільства, розвиненості країни, а також готовності державної влади до адекватного сучасним потребам виконання свого призначення. У свою чергу, влада, якщо вона сповідує демократичні принципи й діє в умовах відкритого суспільства, також зацікавлена в ефективному використанні інформатизації усіх сфер суспільного розвитку та індивідуального людського буття. Це стосується насамперед країн, що перебувають у стані переходу від авторитаризму до демократії, для яких перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Для цього достатньо «уявити собі ситуацію, яка виникне при монополізації планетарної інформаційної системи та її підпорядкуванні егоїстичним інтересам окремих груп людей» [2, с. 14]. Як підтвердження вищезазначеного, вже з перших років незалежності України було започатковано процес формування власної інформаційної політики. Таке завдання було визначено як у зв'язку із загальносвітовою тенденцією домінування інформації, з потребою гнучкого реагування на нові суспільно-політичні виклики та необхідністю необхідністю захисту національного суверенітету держави.

Отже, від початку незалежності України для суб'єктів політики постала необхідність формування державної інформаційної політики, оскільки в умовах відстоювання незалежного існування інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів країни. Зазначене словосполучення не одержало чіткого правового визначення на рівні окремо затвердженого закону. Хоча в науковому сенсі розуміння державної інформаційної політики на рівні дефініції загалом сформувалося й відповідно остання в широкому контексті визначається як «цілес-

прямована діяльність суб'єктів політичної влади, які наділені відповідними повноваженнями» й основною метою якої є «регулювання інформаційних відносин на території країни та формування її іміджу на міжнародній арені» [3, с. 527]. Для зручності розгляду процесу формування і функціонування державної інформаційної політики в Україні слід запропонувати його періодизацію. Спроби визначення останньої мають місце в українській науковій літературі. Зокрема, одну з найґрунтовніших її версій запропонував В. Дрешпак [4]. Однак, на нашу думку, пропонована версія є, з одного боку, надмірно деталізованою (включає п'ять періодів з гіпотетичною завершальною фазою у 2015–2016 рр.), з іншого боку, оскільки її було оприлюднено у 2013 році, вона об'єктивно не могла врахувати складність нинішнього етапу її формування і функціонування. Звідси спробуємо задля зручності систематизації матеріалу запропонувати власну періодизацію, що складається з чотирьох етапів. ***Перший етап (1991–1995 рр.)*** – формування основ інформаційного законодавства, визначення принципів, завдань, основних напрямів державної інформаційної політики. ***Другий етап (1996–2004 рр.)*** – конституційне унормування державної інформаційної політики, прийняття законів, визначених Конституцією України 1996 року та поправок до раніше прийнятих законів, спроба уніікації нормативно-правової бази та інформаційних відносин. ***Третій етап (2005–2013 рр.)*** – прагнення до лібералізації і стандартизації сфери інформаційних відносин, спроби (переважно за президентства В. Ющенка) надання публічності політичній діяльності через засоби масової інформації. ***Четвертий – нинішній етап, – що досі триває (з 2014 р.)*** – суттєві зрушення в модернізації інформаційної сфери через наближення її функціонування до європейських стандартів, поглиблення взає-

модії інформаційної сфери із стратегічними завданнями національної безпеки, що зумовлено збройною агресією Російської Федерації проти України.

Важливою ознакою формування інформаційної політики України ***в рамках першого з названих вище етапів (1991 – 1995 рр.)*** є поступове створення її первісної правової бази, що було пов'язано з нагальними потребами утвердження національної державності. Зокрема, було прийнято базовий правовий акт у системі регулювання інформаційних відносин в Україні.

Таким базовим актом став Закон України «Про інформацію» (1992). Дію цього Закону було розповсюджено на інформаційні відносини, які виникають у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. Згідно з цим Законом до пріоритетних напрямів державної інформаційної політики віднесено: забезпечення доступу кожного до інформації, рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору. Закон містить у собі важливе застереження, згідно якого реалізація права на інформацію громадянами, юридичними особами і державою не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та

інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Інформаційна діяльність розглядається в Законі як сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Важливе місце в Законі належить описові механізму функціонування інформаційних потоків у суспільстві, що передбачає контроль за режимом доступу до інформації, забезпечення додержання вимог законодавства про інформацію всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями.

Положення Закону України «Про інформацію» конкретизуються в інших законах про інформаційну діяльність, які мають більш конкретний характер, а також у низці інших нормативно-правових актів. У відповідності з цим поряд з базовим законом у сфері інформаційного розвитку в 1992–1993 рр. Було ухвалено цілу низку законів: «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992); «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992); «Про науково-технічну інформацію» (1993); «Про телебачення і радіомовлення» (1993); «Про авторське право і суміжні права» (1993); «Про Національний архівний фонд України і архівні установи» (1993).

На основі прийнятих законів в Україні формується інформаційне законодавство – відповідна сукупність нормативних актів та окремих правових норм, що регулюють відносини, які виникають при збиранні, отриманні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. За підрахунками фахівців корпус законодавства у цій сфері «нині містить близько 4-х тисяч законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють сучасні інформаційні відносини та створюють правові передумови для розвитку функціональних напрямів інформаційної діяльності» [5, с. 34].

Процес розширення інформаційного законодавства поступово визначав і потреби формування інформаційної політики держави. Вже існуюча нормативно-правова база дозволяла сформулювати її основні завдання: створення розвиненого інформаційного середовища; модернізація інформаційної інфраструктури; розвиток інформаційних і телекомунікаційних технологій; ефективне формування і використання національних інформаційних ресурсів та забезпечення вільного доступу до них; розвиток незалежних ЗМІ і забезпечення громадян суспільно вагомою інформацією; сприяння міжнародному співтовариству в інформаційній сфері та утвердження інформаційного суверенітету України; запобігання загрозі заподіяння в процесі інформаційної діяльності шкоди життєво важливим інтересам особи, суспільства, держави [1, с. 6–14]. Однак відсутність єдності державних інститутів, роз'єднаність національної еліти не дозволяли повною мірою реалізувати зазначені завдання. Те ж саме стосується й базових принципів інформаційної політики, які, виходячи із функцій інформаційної сфери та політики європейської інтеграції України в ідеалізованому варіанті доцільно визначити, спираючись на науковий підхід М. Пахніна. Йдеться про наступні принципи: відкритості – всі основні заходи інформаційної політики повинні відкрито обговорюватися суспільством; рівності інтересів – політика рівною мірою враховує інтереси всіх учасників інформаційної діяльності незалежно від їх положення в суспільстві і форми власності (єдині для всіх «правила гри»); системності – під час реалізації прийнятих рішень щодо зміни стану одного з об'єктів регулювання повинні враховуватися його наслідки для стану інших і всіх у сукупності; пріоритетності вітчизняного виробника – за рівних умов пріоритет віддається конкурентному вітчизняному виробнику інформаційно-комунікаційних засобів, продук-

тів і послуг; соціальної орієнтації – основні заходи державної інформаційної політики повинні бути спрямовані на забезпечення соціальних інтересів громадян України; патріотизму – всі заходи щодо розвитку інформаційної сфери мають реалізовуватися на основі захисту національних інтересів; пріоритетності права – розвиток і застосування правового регулювання має пріоритет перед будь-якими формами вирішення проблем інформаційної сфери [6, с. 3].

Однією з найважливіших проблем в умовах утвердження національно-державного суверенітету України на початку 1990-х років постала необхідність захисту національних інформаційних ресурсів. Усвідомлюючи, що «ефективність державного управління та захисту національних інформаційних ресурсів значною мірою визначає рівень національної безпеки, а будь-які недоліки в структурі й функціонуванні системи державного управління цими процесами призводить до непоправних збитків суспільства й держави» [7, с. 103]. Верховна Рада України доповнила існуюче законодавство в інформаційній сфері ще одним різновидом – законодавством про таємну (конфіденційну) інформацію. Зазначене засвідчують прийняті в 1994 році Закони України «Про захист інформації в автоматизованих системах» та «Про державну таємницю».

Правильність такого кроку підтверджується подальшим історичним розвитком, зокрема тим, що комп'ютерні хакери атакували грузинські урядові вебсайти протягом тижнів, що передували військовому конфлікту. Це була перша масштабна кібератака, що супроводжувала збройний конфлікт. У цьому контексті професор Гарвардського університету, письменник Дж. Най зазначає: «Кіберзагрози та потенційні кіберзасоби ведення війни відображають зростаючу вразливість і втрату контролю в сучасних суспільствах» [8].

Кібератаки здатні вразити національні лінії електропередач, зашкодити роботі фінансових ринків. І ще один приклад. 2007 року, коли уряд Естонії скинув статую радянського солдата Другої світової війни, хакери помстилися атакою, наслідком якої стало тимчасове закриття доступу Естонії до мережі Інтернет. Принагідно, слід зазначити, що стримування кібератак є досить складним завданням, оскільки уряд не може визначити, звідки походить кібератака: від ворожої держави чи кримінальної групи, що маскується під іноземний уряд. Отже, слід на рівні своїх можливостей наполягати на розвиткові системи захисту від хакерського втручання у всьому світі, що зможе мінімізувати шкоду, заподіяну кібер-терористами. Потрібна співпраця з кожним членом суспільства, з компаніями, які спеціалізуються на кібер-захисті, оскільки світове співтовариство стоїть на порозі масштабної загрози, яка з кожним роком стає дедалі серйознішою. Сучасні технології відкривають широкі можливості щодо руйнації інформаційних систем. Експерти з держбезпеки США Дж. Арквілла і Д. Ронфельдт запровадили до наукового обігу нове поняття «мережні війни» («netwar»). Цей термін відображає новопосталі реалії життя людства в інформаційну епоху. Небезпека мережних війн полягає в тому, що сьогодні людина з метою винищення або захоплення території може спрямовувати удари одразу в кількох напрямках. Комп'ютерні технології дають можливість керувати зброєю на відстані кількох тисяч кілометрів і максимально точно спрямовувати удар.

У 1995 році процес нарощування інформаційного законодавства продовжується. Зокрема, були ухвалені Закони України «Про зв'язок»; «Про інформаційні агентства»; «Про бібліотеки і бібліотечну справу». За цих умов і на науковому рівні активізується процес визначення перспектив розширення інформаційного простору.

Так у червні 1995 року в Києві було проведено Всеукраїнський форум «Інформаційний простір і безпека України», в рамках якого було наголошено на необхідності активізації процесів убезпечення країни від небажаних зовнішніх і внутрішніх інформаційних впливів. Особливу увагу було звернено на тісний взаємозв'язок інформаційної безпеки й національного суверенітету, на вірогідність деструктивного впливу інформаційних загроз на всі сфери державного розвитку і на процеси демократизації суспільства. Такий висновок 1996 року було реалізовано у статті 17 Конституції України, де було чітко зафіксовано: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу». Поряд з цим у статті 34 гарантується право кожного на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації.

Від перших років національної незалежності Україна разом з іншими країнами бувшого Радянського Союзу прагнула до рівноправного двостороннього й багатостороннього співробітництва в рамках Співдружності Незалежних Держав. Про це свідчать нормативно-правові акти, прийняті у сфері обміну інформацією: угоди «Про співробітництво в галузі інформації» (1992), «Про міждержавний обмін економічною інформацією» (1992), «Про міждержавний обмін науково-технічною інформацією» (1992) «Про обмін правовою інформацією» (1994) та ін. Однак, усвідомлюючи прагнення керівництва Російської Федерації до підпорядкування собі України, керівництво останньої відмовилось від підписання Концепції формування інформаційного простору СНД від 18 жовтня 1996 р., а також інших документів, покликаних регулювати питання створення зазначеного простору. І як показала подальша історія, це рішення було абсолютно виправданим.

Конституційний процес зумовив суттєву активізацію розвитку інформаційної сфери ***в рамках другого з визначених нами етапів (1996 – 2004 рр.).*** Зокрема, були прийняті Закони України «Про рекламу» (1996); «Про звернення громадян» (1996); «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» (1997); «Про видавничу справу» (1997); «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» (1997); «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (1997); «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» (1997); «Про Національну програму інформатизації» (1998); «Про концепцію Національної програми інформатизації» (1998).

З ухваленням концепції Національної програми інформатизації практично завершився важливий період формування основ інформаційного законодавства України. В результаті, за оцінками вчених, «наприкінці 90-х рр. минулого століття інформаційне законодавство вже становило значний масив нормативно-правових актів (понад 260 законів, 295 постанов Верховної Ради України, 470 указів і розпоряджень Президента України, 1370 постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також понад 1500 актів міністерств і відомств)» [5, с. 35].

Взятий курс на інформатизацію суспільства означав включення України у загальносвітовий процес, оскільки інформатизація суспільства справляє вирішальний вплив на розвиток політичної комунікації, яка в сучасних умовах виступає «своєрідним соціально-інформаційним полем політики»; забезпечує «процеси передачі, обміну політичною інформацією»; «структурує політичну діяльність і надає їй нового значення»; постає як «невід'ємний елемент політичної системи суспільства, ча-

стина суспільно-політичної свідомості і буття людини» [9, с. 273–274]. В умовах значного підвищення динаміки суспільно-політичних процесів та розширення інформаційного потоку виникає принципово нова система здійснення політичної комунікації. До базових параметрів, які реформують зазначену систему і впливають на функціональні ознаки самого суспільства, виходячи зі змісту фундаментальних досліджень з питань політичної комунікації, можна віднести такі:

1. Інформація циркулює між різними елементами політичної системи, між політичною і соціальною системами, між індивідами та між управляючими й підлеглими. Все це помножене на безперервність процесу обміну інформацією, на думку французького соціолога Р.-Ж. Шварценберга, дозволяє забезпечувати досягнення згоди у сфері суспільно-політичних відносин. Стабільність інформаційного обміну дозволяє передавати політичний досвід, знання, координувати спільні зусилля людей, здійснювати процеси політичної соціалізації, структурування політичного життя, встановлювати зв'язки між інститутами політичної системи і т. ін. [9, с. 273–274].

2. Засоби масової інформації за останні роки, поряд з інформуванням суспільства про прийняті рішення, починають більше уваги надавати механізмам зворотного зв'язку, що значно розширює можливості групового та міжособистісного спілкування, участі населення у політичних процесах.

3. Розвиток політичної комунікації перебуває в безпосередній залежності від ступеня демократичності політичного режиму, а також від рівня політичної культури. Зазначені умови сприяють рівноправності чи її порушенню, утвердженню лише вертикальних рівнів чи поєднанню останніх з горизонтальним рівнями обміну інформацією.

4. Ефективність політичної комунікації тісно пов'язана з компетентністю та толерантністю суб'єктів передачі інформації (комунікаторів). Зазначене передбачає: повагу до чужих культури, звичаїв, переконань, цінностей; недопустимість використання високого статусу своєї країни, культури, посади в міжкультурних контактах; дотримання адекватних ситуації комунікативних засобів з метою запобігання попрання інтересів інших людей, створення фальшивих, спотворених образів у свідомості тих, на кого розрахована комунікативна дія, заради власної вигоди чи зручності; заперечення таємності й безвідповідальності у використанні інформації та застосування принципів відкритості, розширення, збагачення людського знання.

5. Важливе значення в сучасних умовах має ціннісний вимір політичної комунікації, який повинен грунтуватися, на думку Ю. Ірхіна, на таких принципах, як «пріоритетність якостей і цінностей даної культури (ієрархія); рівні права й широкі можливості для залучення до інформації внаслідок утвердження справедливості демократії та широких прав громадян (рівність); близькість до культури нації, етнічної спільності чи релігійної більшості (ідентичність); врахування моральних норм і вимог (уподобання і мораль)» [9, с. 280].

У 2002 р. Урядом України було схвалено «Стратегію розвитку України», згідно з якою інформаційна політика держави має полягати у створенні умов для динамічного розвитку національної інформаційної інфраструктури. До основних завдань державної інформаційної політики зазначеною стратегією були віднесені: створення належного громадського контролю за розбудовою інформаційного суспільства; стимулювання національних інноваційних структур; підвищення ролі українського сегмента Інтернету; забезпечення системної координації у процесі запровадження інструментів е-демократії.

В рамках третього етапу (2005–2013 рр.) осмислення і втілення інформаційної політики держави значно активізувався дискурс щодо її дефініції. До цього дискурсу, започаткованого свого часу такими вченими як Л. Угрин, А. Манойло, В. Бебик, долучилися такі науковці як В. Вакулич, О. Бухтатий, Ю. Нестеряк, Г. Почепцов, М. Еделєва, В. Дрешпак та ін. Систематизувавши існуючі підходи, М. Еделєва дійшла висновку, що державна інформаційна політика «сприяє поширенню, обміну, охороні інформації; передбачає контроль держави за змістом та спрямуванням інформації; визначає темпи і рівень розвитку держави; створює певні умови функціонування інформаційної системи; сприяє налагодженню діалогу між державою та громадянським суспільством тощо [10, с. 64].

У 2007 році з ухваленням Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» було визначено інформаційний напрям розвитку державної політики як пріоритетний, а також концептуально визначено основу щодо розробки завдань розвитку громадянського суспільства. Цим законом було визначено важливі стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства: активне використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у державному управлінні; захист інформаційних прав громадян та розширення можливостей їх доступу до інформаційних ресурсів; покращення стану інформаційної безпеки суспільства; налагодження розвиненої системи медіа-освіти та ін. Досить важливим положенням даного закону став захист національно-ідентифікованого Інтернет-середовища.

Останнє визначило важливий, сучасний вектор інформаційної політики держави, оскільки, як відомо, Інтернет створювався хаотично, «знизу», без єдиного плану. Через десятки субкультур він об'єднує мільйони

людей. Жодна офіційна юрисдикція не поширюється на це задзеркалля. Комп'ютерний активізм – основа моральної паніки. Коли те, що відбувається, стає диким, дике стає звичним. Інформація прагне бути вільною з двох суттєвих причин: 1) технології її збереження й поширення звільнились від більшості попередніх фізичних обмежень; 2) важко заставити людей за неї платити. Однією з проблем найближчого майбутнього є катастрофічне відставання юриспруденції від реалій сучасного життя. «Поки ви юридично визначите, що таке «браузер», війна браузерів уже скінчиться. До того часу, поки ви приймете закони про перетікання капіталів, ваша економіка вже рухне. Поки ви будете боротися з телефонними монополіями, фіни і японці винайдуть принципово нові телефони. Поки ви будете захищати дані про взяті напрокат касети Берка, всі вже відмовляться від відеокасет» [11, с. 174]. Отже основна характеристика інформаційної доби – можливість швидкісного зв'язку. І сьогодні, і в наступні десятиліття це породжуватиме багато конфліктів. Разом з тим інформаційна доба може сприяти новим формам кооперації країн, ринків і політичних акторів. Все це виражатиметься у поширенні знань, цінностей, ідеалів, етичних норм, правил, стандартів. Вона зумовить і новий тип світосприйняття – мозок, який осягає одразу всю планету.

У 2011 році було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації». Цей закон наблизив реальне забезпечення конституційного права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію, а також визначив більшу прозорість і відкритість у діяльності органів державної влади. Цим законом передбачено активний і пасивний способи доступу громадян до інформації. Активний полягає наданні інформації за їхніми запитами. Пасивний – у

обов'язковому офіційному оприлюдненні суспільно важливої інформації. До того ж, цей закон став важливим кроком до виконання Україною європейських стандартів щодо можливостей швидкого одержання інформації та оскарження в судах законних інтересів громадян, порушених розпорядниками інформації.

В рамках третього етапу набула більш чітких обрисів проблема кодифікації інформаційного законодавства, висловлена ще в 1995 році Національним агентством з питань інформатизації при Президентові України. Значних зусиль до реалізації цієї ідеї доклали Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Урядова комісія з питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади. Останньою було запропоновано проект «Концепції реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин». У 2012 році вченими Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України було розроблено проект Концепції кодифікації інформаційного законодавства України. Потреба такої кодифікації, за висновками фахівців, на часі. Відповідно такий кодекс «має чітко визначити об'єкт, предмети інформаційного права, суб'єкти інформаційних правовідносин, правовий режим доступу до інформації, а також передбачити механізми забезпечення інформаційного суверенітету України та забезпечення інформаційної безпеки громадян, суспільства та держави як складових національної безпеки України» [12, с. 96].

Слід зазначити, що зазначений процес триває невиправдано довго, без видимих результатів, викачуючи кошти з державного бюджету. Щоправда розроблено вищезазначену концепцію, в якій вмотивовано історичні та суспільно-правові передумови й потреби кодифікації, визначено основні проблеми, що потребують врегу-

лювання, обґрунтовано її теоретико-методологічні засади, окреслено її напрями, механізми й ресурсне забезпечення [13].

Агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася у 2014 році з анексії Криму, а потім продовжилась у вигляді гібридної війни на Донбасі зумовила активізацію ***в рамках четвертого (нинішнього) етапу (з 2014 р.)*** використання засобів інформаційно-психологічного впливу з метою протистояння деструктивному впливу більш могутнього противника. Ситуація, що постала в Україні, додала розуміння щодо нагальної необхідності запровадження в рамках інформаційної політики асиметричних інформаційних дій, здатних ефективно протистояти масованій пропаганді. В даному випадку йдеться про роз'яснювальну роботу для населення окупованих територій; викриття діяльності незаконних збройних формувань; використання лінгвістичної зброї, насамперед мовного чинника, особливо по відношенню до потенційного поясу нестабільності (Закарпаття, Чернівецька область, Південно-Східні області); формування морально-психологічної стійкості суспільства до диверсійних та терористичних актів.

17 квітня 2014 р. було ухвалено Закон України «Про суспільне телебачення і радіомовлення», а 7 листопада цього ж року прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 693 «Про утворення публічного акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України (НСТУ)». Наступним законом, що стимулював подальший процес запровадження даного інформаційного поля став Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення і радіомовлення України». Цим законом, зокрема, було визначено фінансування, умови оплати праці, захист інтересів трудового колективу, порядок нагляду за діяльністю вищеозначеної телерадіокомпанії.

Важливим кроком на шляху протидії масованій інформаційній пропаганді РФ стало прийняття Закону України «Про систему іномовлення України (2015), який сприяє інтеграції вітчизняного контенту у світове інформаційне співтовариство й сприяє забезпеченню захисту національних інтересів України за кордоном.

Вагомим чинником у протистоянні інформаційній війні має слугувати боротьба з інформаційно-психологічними впливами: подолання комплексу меншовартості, психології раба, сформованої ідеологією «старшого брата»; створення каналів інформаційної взаємодії з опозиційно налаштованою російською аудиторією; захист національного інформаційного простору України шляхом спеціальних інформаційних операцій; подолання світоглядного хаосу, некритичності мислення, диктату міфів, забобонів, цілеспрямоване розвінчування інформаційної агресії, серйозною зброєю якої стали інформаційні фантоми: «хунта», «київські фашисти», «розіп'ятий хлопчик», «каральні батальйони», «чобіт натівського солдата», «бандерівці». В утвердженні вищезазначених стереотипів пропагандистська машина Російської Федерації розраховує на архаїчні зразки ідентичності й поведінки не лише населення своєї країни, а й населення російськомовних регіонів України. Зважаючи на це, фахівці рекомендують: «Виходячи з позицій інтеркультуралізму, слід уникати ситуацій, коли певна спільнота отримує можливість ізольованого розвитку від більшості, сповідування власних, і зокрема регіональних, цінностей без огляду на звичаї і традиції країни, в якій вона проживає» [14, с. 89].

Інформаційна експансія сусідньої держави спонукає Україну до інтенсивної розробки ефективних напрямів застосування інформації як потужного ресурсу в умовах протистояння агресії. У цьому відношенні важливе зна-

чення мають Концепція інформаційної безпеки України, розроблена Експертною радою при Міністерстві інформаційної політики, а також Доктрина інформаційної політики та Державна програма розвитку інформаційного простору України. З весни 2015 року розпочала свою діяльність Комісія з питань забезпечення стабільного функціонування системи національного телебачення і радіомовлення, в рамках якої діє моніторингова місія Міністерства інформаційної політики в Донецькій і Луганській областях, яка, зокрема, здійснює перевірку присутності в ефірі ліцензованого українського мовлення та убезпечує телеканали і радіостанції від проникнення в ефір медіа-терористичних організацій. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, відзначаючи ці досягнення, закликають не зупинятись на здобутому: «Поміж можливих кроків, що мають сприяти вирішенню зазначених проблем, є збільшення кількості альтернативних джерел у межах спеціального мовлення на сході України (регулярна ретрансляція авторитетних міжнародних медіа на кшталт Euronews, BBC, Радіо Свобода, Deutche Welle, CNN тощо), а також тих російських ЗМК, що не є транслятором офіційної кремлівської пропаганди та антиукраїнської риторики (наприклад, телеканал «Дождь», радіостанція «Эхо Москвы»)» [15, с. 293].

Протистояння дезінформації передбачає вивчення й максимальне залучення потенціалу інтернет-користувачів. У цьому контексті важливе значення має співтовариство Анти-Фейк, представники якого створили відповідний сайт для перевірки фактів StopFake.org. Ініціаторами створення цього проекту виступили випускники і студенти Національного університету «Києво-Могилянська академія». Метою проекту є розвінчування російських каналів масової інформації, які поширюють фейки про події в Україні, маніпулюють іс-

торичними фактами. Ця акція отримала всебічну підтримку з боку журналістів, маркетологів, програмістів. До неї приєдналося навіть Міністерство закордонних справ Чехії.

Отже, у короткостроковій перспективі асиметрична стратегія України і Європейського Союзу має бути оборонною, тобто спрямованою на мінімізацію негативних наслідків від дій суперника, який має значну перевагу за військовим потенціалом і нав'язує свою волю та інтереси. Та вже у середньостроковій перспективі зазначена стратегія має набути наступального характеру й повернути спільно з країнами та інститутами світового співтовариства міжнародні відносини в річище демократичного правопорядку та європейської безпеки, що передбачає: непорушність кордонів, побудову ефективної енергетичної безпеки, недопущення застосування сили у вирішенні політичних проблем; подолання латентних загроз, до яких відносяться тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, кібератаки, сепаратизм, глобальні зміни клімату, розповсюдження зброї масового ураження і засобів її доставки.

На основі викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки, спрямовані на удосконалення правового регулювання відносин в інформаційній сфері, підвищення ефективності інформаційної культури населення, відповідального ставлення населення до користування інформаційним простором, оптимізацію системи управління інформаційними ресурсами як на загальнодержавному, так і на індивідуальному рівнях.

1.У процесі інформаційного розвитку України за роки її незалежного існування намітились позитивні тенденції, що включають: законодавче оформлення інформаційних відносин; здатність засобів масової інформації впливати на настрої населення у зміцненні демократичних прин-

ципів, цінностей і норм; формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені; поступове формування демократично орієнтованої масової свідомості, становлення галузі послуг, пов'язаних з одержанням, поширенням і використанням інформації, розвиток адміністративного законодавства у сфері інформаційних процесів інформатизації і захисту інформації; становлення інформаційного права як самостійної галузі права.

2.Поряд з позитивними досить стійкими залишаються й негативні тенденції: відсутність виваженої інформаційної політики держави та її слабкість як суб'єкта інформаційного ринку; недостатня розвиненість інформаційної інфраструктури та низький рівень використання сучасних інформаційних технологій; неналежна залученість України до процесів глобалізації; інформаційна експансія інших держав на території України, недостатня інформаційна захищеність від засобів ведення інформаційної війни; відсутність чіткого визначення завдань і пріоритетів, основних напрямів інформаційної політики держави на період втілення державної стратегії; неналежна оцінка ступеню впливу інформації на політичний, економічний, культурний і соціальний розвиток держави; переважання деструктивних цілей використання інформації суб'єктами політики й державотворчої діяльності.

3.Подальша реалізація інформаційної політики держави в Україні повинна включати такі напрями як: адаптація інформаційної законодавчої бази України до норм міжнародного права й політичних стандартів, інтеграція у світовий інформаційний простір з урахуванням національних особливостей та державних інтересів; визначення правил функціонування ринку інформаційної продукції і послуг, а також створення правових умов для об'єднання державних і недержавних інформаційних ресурсів, стимулювання національного виробництва

засобів інформатизації і телекомунікації, зменшення податкового тиску на випуск національної інформаційної продукції; забезпечення взаємодії держави і громадянського суспільства, що передбачає зміцнення єдності інформаційного простору та попередження й усунення загроз цілісності держави; забезпечення фінансування державних ЗМІ в повному обсязі; цілеспрямоване пропагування курсу держави на інформатизацію, розвиток відкритого інформаційного суспільства; сприяння формуванню ринку інформаційних ресурсів, послуг, інформаційних систем і технологій, засобів їх забезпечення, підтримка проектів і програм інформатизації; правове регулювання функціонування в Україні міжнародних інформаційних систем; формування розвиненого інформаційного простору здатного використовувати ресурси інформаційної політики для досягнення пріоритетних завдань розвитку держави й суспільства.

Література

1. Іванченко Ю.М. Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipu.pdf. (Дата звернення: 10.09.2018).

2. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможности и реальность. *Политические исследования.* 1993. № 3. С. 6-14.

3. Ковалевський В. Наукове вивчення інформаційної політики держави. *Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень.* НАН України, Ін-т політ. і етнонац. Досліджень ім. І. Ф. Кураса; редкол.: чл.-кор. НАН України О. Рафальський (голова), д-р політ. наук М. Кармазіна, д-р іст. наук О. Майборода; відп. ред. і упоряд. О. Майборода. Київ: Парлам. вид-во, 2016. 704 с.

4. Дрешпак В. М. Концептуальні основи періодизації державної інформаційної політики України. *Аспекти публічного управління.* 2013. № 2. С. 41-47.

5. Пилипчук В. Г., Цимбалюк В. С. Історико-правові проблеми становлення і розвитку інформаційної сфери та інформаційного права в Україні (кінець XX – початок XXI століття). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 4 (87). С. 29-44.

6. Пахнін М. Л. Принципи, завдання та інструменти державної інформаційної політики України в сучасних умовах. *Теорія та практика державного управління.* 2014. Вип. 3(46). С. 1-9.

7. Нестеряк Ю. Державна інформаційна політика та управління національними інформаційними ресурсами України. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2013. Вип. 1 (16). С. 94-104.

8. Най, Джозеф молодший. Інформаційна вразливість. *День.* 2008. 16 грудня.

9. Ирхин Ю. В. Политология: [учеб. пособие]. [2-е изд., перераб. и доп.]. Москва: РУДН, 1996. 463 с.

10. Еделєва М. А. Концепт державної інформаційної політики в сучасних умовах. *Грані.* 2016. № 3 (131). С. 62-67.

11. Стерлинг, Брюс. Будущее уже началось: Что ждет каждого из нас в XXI веке? (Пер. с англ. И. Цибизовой). Екатеринбург: У-Фактория, 2005. 264 с.

12. Мудрак Л. Інформаційне суспільство як формат розвитку громадянського суспільства. *Ефективність державного управління.* Збірник наукових праць. 2015. Вип. 43. С. 91-98.

13. Від редакційної колегії: Розробка проекту концепції кодифікації інформаційного законодавства України. Інформація і право. 2012. № 1 (4). URL: http://ippi.org.ua/vid-redaktsiinoi-kolegii-rozrobka-proektu-kontseptsii-kodifikatsii-informatsiinogo-zakonodavstva-ukr (Дата звернення: 11.11.2018)

14. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

15. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2015. 100 с.

Volodymyr Gorbatenko
Doctor of Political Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Political Sciences

Main Stages and Specification of Formation Informational Policy of Independent Ukraine in the State Process

The proposed article describes the main stages of the formation of the state information policy of Ukraine. The specifics of the development and improvement of the mentioned policy in the conditions of global processes of democratization, informatization, and dominance of the newest means of information transmission are traced. Information on the legislative provision of the information sphere is systematized. The relationship between the functioning of information and political communication, between available information resources and information security, between access to public information and means of control over its use is shown. The basic directions of activity of the state in the conditions of military-political and information aggression of the Russian Federation are determined.

On the basis of the above material, the following conclusions can be made to improve the legal regulation of relations in the information sphere, increase the effectiveness of the information culture of the population, responsible attitude of the population towards the use of information space, optimization of the information resources management system at both the national and individual levels.

1. In the process of informational development of Ukraine, during the years of its independent existence, there were positive trends, including: legislative registration of information relations; the ability of the media to influence the mood of the population in strengthening democratic principles, values and norms; formation of a positive image of the state on the international scene; the gradual formation of a democratically oriented mass consciousness, the formation of the service sector, related to the receipt, dissemination and use of information, the development of administrative legislation in the field of information processes informatization and information protection; the formation of information law as an independent branch of law.

2. Apart from the positive ones, the negative tendencies remain rather stable: lack of a balanced information policy of the state and its weakness as a subject of the information market; insufficient development of information infrastructure and low level of use of modern information technologies; the inadequate involvement of Ukraine in the processes of globalization; information expansion of other states on the territory of Ukraine, insufficient information security from means of conducting information warfare; lack of clear definition of tasks and priorities, main directions of the state information policy for the period of implementation of the state strategy; inadequate assessment of the impact of information on political, economic, cultural and social development of the state; the prevalence of destructive purposes of using information by actors of politics and state-building activity.

3. Further implementation of the information policy of the state in Ukraine should include such directions as: adaptation of the information legislative base of Ukraine to the norms of international law and political standards, integration into the world information space taking into account national peculiarities and state interests; definition of the rules of functioning of the market of information products and services, as well as creation of legal conditions for the consolidation of state and non-state information resources, stimulation of national production of means of information and telecommunications, reduction of tax pressure on the production of national information products; ensuring interaction between the state and civil society, which involves strengthening the unity of the information space and preventing and eliminating the threats to the integrity of the state; ensuring full financing of state mass media; purposeful propagation of the state's course on informatization, development of an open information society; promotion of the formation of the market of information resources, services, information systems and technologies, their means of support, support for projects and programs of informatization; legal regulation of functioning of international information systems in Ukraine; the formation of a developed information space capable of using the resources of information policy to achieve the priority tasks of the development of the state and society.

Key words: *information society, state information policy, information law, informatization, information security, information expansion, asymmetric strategy.*

УДК 342.6: 328.181

Столяров Віталій Вікторович
магістрант Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

ЛОБІЗМ ЯК ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

У статті представлено феномен лобізму як інструмент репрезентації інтересів соціуму в контексті розвитку демократичних політичних систем. Розглянуто форми та методи лобістської діяльності. Виявлено основні характеристики, що визначають явище лобізму в сучасному суспільстві. Проаналізовано моделі лобіювання в США та країнах Західної Європи, показано особливості їх інституціоналізації. Окреслено специфічні ознаки розвитку та сучасний стан лобіювання в Україні у процесі розвитку демократичної політичної системи.

Ключові слова: *лобізм, лобіювання, групи інтересів, політична комунікація, публічна політика.*

Демократично розвинуті держави характеризуються тим, що державна влада не може існувати окремо від інститутів громадянського суспільства. Наявність і взаємодія з державними органами неурядових організацій є рушійною силою розвитку демократичних відносин та запорукою сталого розвитку політичної, економічної, правової, соціальної систем. Можемо спостерігати, що кількість неурядових організацій, юридичних осіб, які професійно займаються лобістською діяльністю в Україні з кожним роком зростає, розвиток політичних відносин робить їх вплив дедалі більш значущим та таким, що впливає на процес вироблення і прийняття політичних рішень. Реформування органів виконавчої влади в умовах європейської інтеграції України створює передумови та появу нових засобів представництва інтересів заінтересованих груп. Відсутність в Україні

відповідного законодавчого забезпечення лобістської діяльності сприймається як негативне, позаправове, приховане явище, пов'язане з корупційними схемами, що призводить до несприйняття громадськістю лобізму як позитивної форми представництва групових інтересів.

У вітчизняних наукових джерелах дослідження лобізму поступово набуває свого поширення, що зумовлено актуальністю проблематики в контексті розвитку взаємовідносин державної влади та інститутів громадянського суспільства. Теоретико-методологічному аналізу лобізму як явища політичної діяльності приділив особливу увагу В. Нестерович, який глибоко розкриває теоретичні та прикладні аспекти лобістської діяльності [1]. Проблематику, пов'язану з представництвом інтересів та лобіюванням, висвітлено в працях зарубіжних дослідників А. Бентлі, Р. Даля, А. Лейпхарда, М. Дюверже, К. Поппера, Ф. Баумгартнера та ін. Серед українських науковців, що досліджують явище лобізму, варто зазначити праці Є. Тихомирової, яка розглядає дану проблему в контексті політичної комунікації; О. Золотарьова та Л. Бакун, які розкривають концептуальні моменти реалізації групових інтересів; М. Бризіцького, який дослідив лобізм як правовий механізм у міждержавних правових системах. Проблематику політичних інтересів досліджували В. Горбатенко, М. Головатий, В. Корнієнко, О. Лісничук та ін. Разом з тим у вітчизняній літературі недостатнім залишається розкриття специфіки функціонування лобізму в Україні, що потребує подальшого вивчення даної проблеми.

Мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити сутність лобізму як форми політичної діяльності та визначати особливості становлення і функціонування цього інституту в Україні. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких завдань: дати визна-

чення поняттю лобізму в політичній діяльності; розкрити форми та методи лобізму; проаналізувати досвід лобістської діяльності в сучасному світі; визначити можливість застосування зарубіжного досвіду інституціоналізації лобізму в умовах розвитку демократичної політичної системи України.

В сучасних демократичних політичних системах лобіювання є важливим суспільно-політичним інститутом, функціонування якого забезпечує політичне представництво інтересів різноманітних соціальних груп у політичній діяльності. Плюралізм, як один із головних принципів сучасного демократичного устрою виражається у множинності думок, поглядів, інтересів, що структурує суспільство на різноманітні групи інтересу, адже зазвичай значно легше відстояти свої інтереси та погляди об'єднавшись зі своїми однодумцями. Групи інтересів намагаються донести вимоги та задовольнити свої прагнення шляхом впливу на владні структури. Найпоширенішою технологією впливу даних організованих груп на органи державної влади є лобіювання.

Розкриваючи наукове осмислення лобізму, варто зазначити, що в науковому середовищі відсутня єдність стосовно визначення сутності даного явища. Зумовлено це особливостями політичних систем різних держав, а отже відмінними є роль та форма процесу лобіювання. У науковій літературі існують різні підходи до розкриття даного поняття. У політології лобіювання розглядається як процес реалізації взаємодії держави та громадянського суспільства. Так, «Політологічний енциклопедичний словник» визначає лобізм як «діяльність соціальних груп, які відстоюють свої особливі політичні інтереси» та засіб «тиску на органи виконавчої та законодавчої влади» [2, с. 310]. Юридичний підхід щодо розуміння сутності лобізму розглядає його лише як професійну діяльність юридичних та фізичних осіб, ор-

ганізацій, що спрямовують свою діяльність на просування інтересів клієнтів у органах державної влади [3, с. 132]. Як правило, в юридичній літературі лобіювання пов'язується з формалізацією джерела права [4, с. 4].

Лобістська діяльність ставить за мету: налагодження комунікації з представниками органів публічної влади; забезпечення представництва груп інтересів на всіх рівнях публічного управління; вплив на законодавство, що торкається інтересів певної організації; захист інтересів клієнта, використовуючи різноманітні засоби впливу на владні структури.

Виникнення лобізму як специфічного феномена політичної системи можна спостерігати вперше на інституціоналізованому рівні у США, де він був спрямований на представництво та вплив приватних, громадських організацій у процесі прийняття політичних рішень органами державної влади з питань внутрішньої та зовнішньої політики. У XIX ст. лобістами визначались прохачі, які приходили в державні установи з метою реалізації індивідуальних або групових інтересів, прагнули домогтись дотацій або субвенцій. Як правило, вони не допускались на засідання, в місця де приймались важливі групові політичні рішення. Оскільки вони не мали змоги потрапити далі коридорів та вестибюлів, їх якраз і стали називати лобістами (від англ. lobby – кулуари).

Лобізм може проявлятись у різних сферах та набувати різноманітних форм. Зокрема, він має місце у виконавчій, законодавчій та судових гілках влади, здійснюється на місцевому (органи місцевого самоврядування), регіональному (органи влади в областях, штатах), загальнодержавному (президент, парламент, кабінет міністрів), міжнародному (державні структури інших країн, міжнародні організації, наднаціональні органи) рівнях. Різноманітність та складність структурування процесу лобіювання зумовлені суб'єктами впливу та цілями, яких

вони прагнуть досягти в тому чи іншому процесі. Лобізм як дієвий інструмент варто розглядати у сфері взаємодії владних структур та недержавних установ, оскільки він являє собою специфічний механізм взаємозв'язку між інститутами громадянського суспільства, суб'єктами господарювання та органами державної влади [5].

Суб'єктами лобіювання можуть бути фізичні та юридичні особи, різноманітні приватні організації, союзи, асоціації, промислово-економічні групи, транснаціональні корпорації, які мають спільний інтерес і реалізація якого можлива через процес прийняття (або неприйняття) відповідного політичного рішення. Зазначені суб'єкти є результатом оформлення груп інтересів у вигляді стійких структур. Об'єднання спільних у своєму прагненні груп інтересів у єдину структуру зумовлює більш ефективну координацію наявних ресурсів та зусиль для реалізації спільних інтересів через органи державної влади.

Відповідно до сфери своєї діяльності суб'єкти можуть поділятись на: політичних лобістів – соціальні та фінансово-економічні групи, що прагнуть впливати через участь у політичній боротьбі; соціальних лобістів, якими є профспілки у певній галузі; економічних лобістів – фінансово-промислові групи, асоціації представників бізнесу, монополісти у тій чи іншій галузі виробництва, що використовують інструменти економічного тиску на процес ухвалення політичних рішень; регіональних лобістів, що прагнуть отримати субвенції для своїх територій; закордонних лобістів – групи тиску з центром в іншій державі, що прагнуть відстояти інтереси своїх общин, діаспор, або спрямовують свою діяльність на вираження своїх етнонаціональних інтересів.

Суб'єктами лобістської діяльності можуть виступати: індивідуальний лобіст – тобто особа, яка може бути як у штаті організації, чиї інтереси вона лобіює, так і зов-

нішнім лобістом, що спрямовує свою діяльність на просування інтересів певної зацікавленої групи; лобістські організації – групи лобістів, що займаються на професійному рівні просуванням певних інтересів і, як правило, використовують різноманітні форми впливу на владні структури та є більш ефективними, коли результат політичного рішення залежить від групи політичних осіб; корпоративні лобісти – члени певних організацій, що працюють у штаті корпорації, організації та здійснюють легальний лобістський вплив на користь організації, в якій вони працюють [1, с. 38]

Об'єктом лобістської діяльності виступають суб'єкти публічної влади, що мають, відповідно до своїх офіційно визначених повноважень, засоби, ресурси та владу для прийняття політичного рішення, що могло б задовільнити інтереси зацікавлених груп. Кожний орган влади має свій набір компетенцій, від яких залежать активність та ефективність лобіювання. Компетенції можуть бути формальними, тобто системні розподілені повноваження визначені нормативно-правовими документами, та неформальними, про які можна дізнатись лише при взаємодії з відповідальною особою у владних структурах [6].

У сучасному розумінні лобізм розглядається як система політичних відносин, що має за основу групи інтересів, де середньою ланкою є фахівець-посередник, а на вершині перебуває політик. Одним із завдань державної влади є спрямування своєї діяльності на задоволення інтересів різних соціальних груп, спираючись на спеціальний апарат та ресурси. Проте, не всі групи можуть донести свої вимоги до органів влади, що є природним, оскільки в політиці переважає вибірковість. Канали політичної комунікації, як правило, не передбачають безпосереднього просування інтересів груп та впливу на порядок денний органів влади. Лобіювання є

саме тією проміжною ланкою, що спрямовує свою діяльність на контакт груп інтересів та владних структур. Експерти-лобісти, що займаються просуванням інтересів на професійному рівні, мають більше засобів для впливу на владу з метою задоволення інтересів свого клієнта. Як правило, просування групових інтересів професійними лобістами підвищує в декілька разів вірогідність їх задоволення: внесення до порядку денного в органи державної влади та прийняття відповідного політичного рішення. Найчастіше лобіюванням переймаються некомерційні організації, бізнес-структури, які потребують реалізації власних інтересів через специфічні правові механізми.

Різновиди внутрішньої організації певної діяльності, характер впливу на владні структури, що мають повноваження приймати рішення, проявляються у формах лобізму. Відповідно до спрямованості зусиль існує два види лобізму: вертикальний та горизонтальний. Вертикальний проявляється у діяльності, яка спрямована на вищих посадових осіб (керівників органів влади, представників центральної влади). Горизонтальне лобіювання реалізується як посередництво та відзначається спрямуванням на достатньо широке коло осіб, які можуть впливати на прийняття рішень [7, с. 104].

Єдність у визначенні форм лобізму в науковому середовищі відсутня, що зумовлено широким полем діяльності лобістів та зацікавленості груп інтересів. Однією з найпоширеніших класифікацій форм лобізму є розподіл на прямий, непрямий та внутрішній лобізм [8, с. 206; 9, с. 47].

Прямий лобізм являє собою безпосередню цілеспрямовану співпрацю з представниками державного органу з метою досягнення прийняття рішення, що відповідає інтересам замовника. Виражається у безпосередніх зустрічах, персональних дзвінках, листуванні.

Непрямий лобізм спрямований на організацію опосередкованого тиску поза межами органів державної влади для підтримки певного рішення без вказівки кінцевого адресата. Зазначена форма лобізму використовує різноманітний арсенал реалізації впливу. Може проявлятись через формування та мобілізацію громадської думки, інформаційні кампанії в засобах масової інформації, наукові публікації відповідної тематики, вплив на адресата шляхом використання авторитетних знайомих, колег, помічників.

Внутрішній лобізм передбачає діяльність певної групи всередині державного органу для прийняття певного політичного рішення, використовуючи для цього різноманітні шляхи. Як правило, така форма лобізму використовує представників із числа штатних співробітників владних структур, службовців для налагодження зв'язків з органами державної влади та підтримку при прийняті потрібного проекту рішення серед своїх колег.

За класифікацією Є Тихомирової формами лобізму можуть бути: професійний та непрофесійний, легальний та нелегальний, зовнішній та включений, національний та міжнародний, місцевий та регіональний, несвідомий та свідомий, стихійний та організований, безпосередній та опосередкований, корпоративний, громадський, державний [10, с. 366].

Лобісти для досягнення своєї мети – задоволення інтересів клієнтів – використовують увесь наявний арсенал методів впливу та тиску на державні органи влади. Реалізується лобіювання через надання владним структурам проектів політичних рішень, супровідних документів, додаткової інформації з питань, що перебувають у сфері їх повноважень; участь у парламентських комітетах, комісіях та ін. структурних підрозділах; обговорення в державних органах влади, що мають вплив на процес прийняття політичного рішення; проведення

експертної оцінки проектів політичних рішень, висунення альтернативних варіантів та їх обговорення; налагодження контактів із посадовцями, народними обранцями, державними службовцями, чиновниками в безпосередній, усній, письмовій, електронній, телефонній формі з метою представництва клієнтських інтересів; інформаційні кампанії, мобілізація громадської думки, консультування представників влади та участь у їх виборчій кампанії. Використання зазначених методів у професійній діяльності лобіста дозволяє виробити ефективну лобістську кампанію, виходячи з інтересів клієнта та необхідного кінцевого результату.

У США формування інституту лобізму почалось із затвердження першої поправки Конституції, що закріпила можливість громадян звертатися з петиціями до уряду щодо задоволення скарг. У подальшому відбулися спроби правового регулювання лобізму, що було реалізовано через резолюцію Конгресу США від 20 травня 1876 року. Відповідно до неї були закріплені обмеження протиправних лобістських методів. У 1946 році лобізм отримав законодавче закріплення в Законі «Про регулювання лобізму», в якому було визначено обов'язки щодо реєстрації та розкриття інформації [11]. У 1995 році набув чинності Закон «Про розкриття лобіювання», який окреслив поняття та основні форми лобістської діяльності, виокремив її об'єктів, врахував відповідні історичні зміни в еволюції феномену лобізму [12, с. 44]. Згідно зі спеціальною постановою Верховного суду США, лобізм має розумітися з юридичної точки зору тільки як безпосередня взаємодія заінтересованої особи (лобіста) та посадовця з метою просування певних інтересів.

У Великобританії, на відміну від США, процес лобіювання відбувається шляхом подачі заінтересованим групам перед розглядом законопроекту в

парламенті проекту «зеленого документа». За результатами його розгляду видається «білий документ», що враховує позиції та інтереси заінтересованих лобістських організацій та груп. У подальшому «білий документ» стає основою для формування законопроекту [13, с. 199].

У ФРН лобізм не закріплений спеціальним законом, проте елементи лобіювання закріплені в низці нормативно-правових актів, що й дозволяє лобістам вести свою діяльність. Лобістським організаціям необхідно зареєструватись у так званий «відкритий список», який що річно публікується. При парламенті ФРН діє безліч союзів, асоціацій, профспілок, громадських об'єднань що можуть прямо або опосередковано впливати на процес розробки та прийняття політичного рішення.

В Європейському Союзі відношення держав до лобістської діяльності умовно можна розподілити на дві групи: перша – в яких немає спеціального нормативно-правового забезпечення лобістської діяльності, проте фактично існує; друга – в яких лобістська діяльність отримала законодавче закріплення, проте відповідні норми не завжди є обов'язковими та не охоплюють повного кола лобістських суб'єктів.

В Україні відсутнє нормативно-правове закріплення лобістської діяльності, проте лобіювання як явище існує в напівлегальному стані, про що може свідчити високий рівень корупції у владних структурах. Зараз можемо спостерігати дві форми лобізму в Україні – публічний та тіньовий. Публічний лобізм зазвичай представляє інтереси певних виробничих галузей та сфери економічної діяльності. Тіньовий – реалізується через прихований контакт заінтересованої сторони з посадовою особою, що має повноваження і здатність впливати на прийняття відповідного політичного рішення. Зазначені види лобістської діяльності не дозволяють зробити її універ-

сальним засобом для узгодження суспільних інтересів та стати проміжним інструментом для забезпечення взаємозв'язку держави й суб'єктів економічної діяльності [14, с. 324].

Легальний лобізм дозволяє стати законною альтернативою хабарництва та корупції, адже в разі прийняття відповідного законодавчого забезпечення лобістської діяльності зареєстровані групи, які займаються даним видом діяльності повинні будуть сплачувати податки, діяти в межах чинного законодавства. Разом з тим легальний лобізм дозволить залучити більше груп інтересів для вироблення узгоджених політичних рішень [13, с. 201].

В Україні вже обговорювались законопроекти, в яких передбачається унормування правового механізму застосування лобістської діяльності, проте низка положень потребують подальшого доопрацювання та обговорення. Представниками лобізму в Україні, зазвичай, є колишні державні службовці, депутати та інші колишні або діючі представники політичної влади. Оскільки процес просування рішень не унормований, лобісти ведуть свою діяльність у напівлегальний, непрозорий спосіб, що породжує корупційні схеми, підкуп. Така ситуація може деструктивно впливати на інтереси груп, що не мають легальних інструментів впливу на цей процес. Лобіювання здійснюється, зазвичай, у центральних органах державної влади з метою закріпити інтереси заінтересованих груп або осіб у нормативно-правових актах.

Представники великого українського бізнесу намагаються впливати на рішення через просування вигідних для його представників інтересів, кандидатур на важливі державні посади (керівні кадри комітетів, департаментів, державних підприємств) з метою в подальшому за допомоги цих інститутів лобіювати свої політико-економічні інтереси, тобто використовувати

форму внутрішнього лобізму. Результативність роботи такого посадовця не може бути об'єктивно високою та якісною, оскільки посадова особа, яку вдається просунути на відповідну посаду, буде, перш за все, представляти інтереси тих груп, за допомогою яких особа отримала дані повноваження.

Останнім часом спостерігається поява нових неприбуткових громадських організацій, зареєстрованих юридичних осіб та організацій, що покликані займатись даним видом діяльності, оскільки з кожним роком роль та вплив груп інтересів в Україні зростає, що формує суспільний запит на унормування лобістської діяльності та вироблення зрозумілих правил гри для всіх учасників політичного процесу.

Як висновок, слід зазначити, що лобіювання, як цілеспрямована діяльність представників групових інтересів, дозволяє сформувати ефективний механізм взаємозв'язку влади та інститутів громадянського суспільства. Специфічні особливості функціонування лобізму в Україні роблять його напівлегальним, схильним до використання тіньових засобів впливу. Розвиток демократичної політичної системи неможливий без урахування даного виду діяльності та унормування представництва інтересів відповідно до європейської моделі. Лобізм у негативній якості може проявлятися через нелегальний тиск на посадовців, формування корупційних схем для забезпечення певних інтересів через політичні рішення. Унормування лобістської діяльності є необхідним задля прозорості даного процесу та формування чітко визначених правил гри. Така форма представництва інтересів дозволить зробити латентний процес просування політичних рішень чітким і прозорим, що дозволить збільшити кількість суб'єктів, здатних впливати на процес розробки і прийняття політичних рішень.

Проаналізувавши моделі лобізму в США та ЄС, варто зазначити, що ефективним засобом представництва інтересів лобізм може бути як через прийняття відповідного спеціального законодавства, так і шляхом закріплення представництва груп інтересів в суміжних нормативно-правових актах. Демократична політична система України більш подібна до європейського типу, а отже й пошук необхідної моделі взаємозв'язку держави та соціуму необхідно здійснювати, беручи за основу європейський досвід інституціоналізації лобізму та на його основі формуючи власну модель відповідно до внутрішніх особливостей даного явища та оптимальної форми представництва інтересів різноманітних груп. При розробці нормативно-правового забезпечення лобізму необхідно враховувати також негативний зарубіжний досвід з метою запобігання деструктивного впливу на політичну систему шляхом проведення широкого громадського обговорення, залучення експертного середовища та інших апробованих демократичних чинників.

Література

1.Нестерович В. Ф. Види лобістів та вимоги, які встановлені щодо них: перспективи для України у контексті зарубіжного досвіду. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. Вип. 3. С. 37-47.

2.Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

3.GR и лоббизм: теория и технологии: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / под ред. В. А. Ачкасовой, И. Е. Минтусова, О. Г. Филатовой. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 315 с.

4.Бризіцький М. І. Соціальна сутність лобіювання. *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та асп. (16 травня 2014 року). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. С. 3-6.

5.Ворчакова І. Технології та механізми лобіювання інтересів: зарубіжний досвід та українська специфіка. *Освіта регіону.* 2015. №2. URL: http://social-science.com.ua/article/1316 (дата звернення: 14.10.18).

6.Профессиональный словарь лоббистской деятельности / под. ред. Толстых П. А. Центр по изучению проблем взаимодействия бизнеса и власти. URL: www.lobbying.ru/dictionary_word.php?id=19 (дата звернення: 19.10.18).

7.Тихомирова Є. Б. PR-формування відкритого суспільства: монографія. Київ: Наша культура і наука, 2003. 196 с.

8.Бедрак Н. М. Лобістська діяльність як складова процесу політичного представництва. *Молодий вчений.* 2015. № 10 (2). С. 204-207.

9.Биковець В. Лобізм в системі представництва інтересів. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 44-52.

10.Тихомирова Є. Б. Зв'язки з громадськістю. Київ: Наша культура і наука, 2001. 560 с.

11.Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательные акты: / Сост. В. И. Лафитский, под ред. О. А. Жидкова. Москва: Прогресс, Универс, 1993. 768 с.

12.Любимов А. П. История лоббизма в России. Москва: Фонд «Либеральная миссия», 2005. 208 с.

13.Сибіга І. Лобізм як механізм впливу неурядових організацій на державні структури України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 1. С. 197-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_27 (дата звернення: 16.10.18).

14.Піонтковська А. К. Лобізм: українські реалії та перспективи. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління.* 2014. Вип. 2. С. 319-332.

Vitalii Stoliarov
Masters of the National Pedagogical
Dragomanov University

Lobism, as a Form of Political Activity: Features in Ukraine

In the article is analyzed the phenomenon of lobbying in the context of the development of democratic political systems, as a form of representation of the interests of society. The forms and methods of lobbying activity are considered. The main characteristics defining the phenomenon of lobbyism in modern society are determined. The model of lobbying in the USA and Western European countries, features of their institutionalization are analyzed. Specific features of development and the current state of lobbying in Ukraine in the process of developing a democratic political system are outlined.

Bills in Ukraine, which stipulate the legal mechanism for the use of lobbying activity, are already discussed in Ukraine, but a number of provisions require further elaboration and discussion. Representatives of lobbying in Ukraine, as a rule, are former civil servants, deputies and other former or current representatives of political power. Since the process of advancement of decisions is not normalized, lobbyists conduct their activities in a semi-legal, non-transparent way, which generates corruption schemes, bribery. Such a situation can have a destructive effect on the interests of groups that do not have legal instruments for influencing this process. Lobbying is usually carried out in central government agencies in order to consolidate the interests of interested groups or individuals in regulatory and legal acts. Legal lobbying allows us to become a legitimate alternative to bribery and corruption, because if the appropriate

legislative support for lobbying is adopted, registered groups that engage in this type of activity will have to pay taxes and act within the framework of the current legislation. At the same time, legal lobbying will allow more interest groups to be involved in developing agreed policy decisions.

Lobbying, as a deliberate activity of representatives of group interests, allows us to form an effective mechanism for the interconnection of authorities and civil society institutions. Specific features of the functioning of lobbyism in Ukraine make it semi-legal, prone to the use of shadow means of influence. The development of a democratic political system is impossible without taking into account this kind of activity and normalizing the representation of interests in accordance with the European model. Lobism in a negative quality may manifest itself through undue pressure on officials, the formation of corrupt schemes to secure certain interests through political decisions. The normalization of lobbying activities is necessary for the transparency of this process and for the formation of clearly defined rules of the game. This form of representation of interests will allow making the latent process of advancement of political decisions clear and transparent, which will allow to increase the number of subjects that can influence the process of development and adoption of political decisions.

Having analyzed the models of lobbying in the USA and the EU, it should be noted that lobbying can be an effective means of representing interests through both the adoption of appropriate special legislation and the consolidation of the representation of interest groups in related regulatory acts. The democratic political system of Ukraine is more similar to the European type, and therefore the search for the necessary model of the relationship between the state and society must be carried out, based on the European experience of the institutionalization of lobbyism, and on its basis form its own model in accordance with the internal features of this phenomenon and the optimal form of representation of interests. various groups. When developing the legal framework for lobbying, it is necessary to take into account also negative foreign experience in order to prevent destructive influence on the political system through broad public discussion, the involvement of the expert community and other proven democratic factors.

Keywords: *lobbying, lobbying, interest groups, political communication, public policy.*

Розділ V.
ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 94(477)

Мельниченко Володимир Юхимович
доктор історичних наук, академік НАПН України,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: «Я СЬОГОДНІ Ж ПИШУ І КУЛІШЕВІ»

У 2019-му р. виповнюється 205 років з дня народження Тараса Шевченка та 200 років – Пантелеймона Куліша. Цим двом великим українцям, їх непростим творчим і особистим відносинам і присвячена стаття.

Куліш увійшов у національний наратив України як розробник української абетки й перекладач Святого письма українською мовою. Шевченко постав у історії України як геніальний поет, власне – духовний батько української нації. В час формування української національної самосвідомості ці дві великі постаті йшли пліч-о-пліч, однак вони репрезентували собою дві складові української інтелектуальної еліти.

У загальному підсумку у статті домінує думка про те, що не варто рівняти талант Куліша із талантом Шевченка: у першого здавалось би було все – лірика й епіка, слов'янофільство і демократизм – не було лише Шевченкового генія.

Ключові слова: *Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Осип Бодянський, Михайло Щепкін, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Максим Рильський, Юрій Барабаш, Іван Дзюба, українська ідея, історія України.*

«Так, мов я читаю історію України»

Пантелеймон Куліш розповідав про своє знайомство з Тарасом Шевченком у Києві в 1843 році в автобіографічній праці «Жизнь Куліша» (1867):

«Перша зустріч Куліша з Шевченком була характерна. Ввіходить хтось до Куліша у полотняному пальті. – «Здорові були!.. А вгадайте – хто?» – «Хто ж, як не Шевченко?» (А ніколи не бачив його і намальованого). – «Він і є!.. Чи нема в вас чарки горілки?»[1] і т. д. Тут уже й пішло справдешнє січове балакання, а далі й співи. (Шевченко мав голос пречудовий, а Куліш знав незліченну силу пісень.) Почали потім їздити навкруги Києва, рисовати, рибу за Дніпром варити. Тільки Куліш не зовсім уподо-

[1] Відомий Кулішевий біограф Євген Нахлік зауважив, що горілки в Куліша не виявилося, але виручив товариш по Києво-Подільському училищу – тамтешній учитель малювання і каліграфії Олекса Сенчило-Стефановський (родом із Ніжина), який квартирував у тому-таки будинку і любив хильнути – він умить приніс зі своїх запасів «графинчик запеканки».

Пантелеймон Куліш згадував:

«– Бач, яку вони тут горілку п'ють! – воскликнул добродушно Шевченко, осушив чарку, и живо напомнил мне стихи кобзарской думы, которыми сам он впоследствии восхищался много раз:

Мабуть, сей козак нігде не бував,

Добрих горілок не пивав».

Євген Нахлік зафіксував:

«Ставлення до спиртного, міра й наслідки його вживання були одними з тих чинників, що спричинювали побутово-психологічне розходження Куліша з Шевченком (надто на зламі 50—60-х років). На відміну від гедоністичного Шевченка, пунктуальний, усидливий і рівномірно працьовитий Куліш не мав схильності до мистецької богеми».

Нагадаю, що гедонізм – це стремління людини до насолоди й приємності як найвищого блага, життєвої мети. Саме про Шевченка сказано, правда? Не знаю, як читачеві, а мені не подобається, коли нібито гедонізм Шевченка протиставляється «рівномірній працьовитості» Куліша. Є й інші, більш важливі, порівняльні характеристики.

бав Шевченка за його цинізм; зносив його норови ради його таланту. А Шевченкові знов не здалась до смаку та аристократичність Кулішева… Кохавсь Куліш у чистоті і коло своєї особи вродливої, і навкруги себе, кохався у порядкові, як до річей, так і до часу; а ухо в його дівоче: гнилого слова ніхто не чував від нього. Можна сказати, що се зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником. А були, справді, вони представителі двох половин козащини. Шевченко репрезентував собою правобережну козащину, що після Андрусівського договору зосталась без старшини і опинилась під лядською кормигою, що втікала на Січ, а з Січі верталась у панські добра гайдамаками… Куліш походить з того козацтва, що радувало з царськими боярами, спорудило цареві Петру «Малоросійську колегію»[2], помагало цариці Катерині[3] писати «Наказ»і завести на Вкраїні училища замість старих бурс. Один учився історії просто від гайдамацьких ватажків, читав її з ураженого серця козацького, що рвалось і томилось у підданстві в козацького ворога ляха; другий дорозумувавсь української бувальщини від такого коліна, що спредку-віку не знало панщини, що стояло колись на узграниччі поруч із лицарями Лянцкоронськими, Претвичами, Вишневецькими, обороняючи Полуденну Русь, Литву і Польщу, а потім волею пішло обороняти Московщину. Глибина чуття своєї народності була в обох їх однакова, тільки в Шевченка кров буяла без упину; Куліш

[2] Малоросійська колегія – центральний орган російської колоніальної адміністрації в Лівобережній Україні. Створена 1722 року Петром I для контролю гетьманського уряду та поступового обмеження його прав. Діяла до 1727 року. Друга Малоросійська колегія (1764–1781) була створена указом Катерини II після остаточного скасування гетьманства.

[3] 1882 року Іван Франко писав, що Куліш «обдав» Катерину II «ореолом святості»: «Нам же Катерина ні сват, ні брат, і судимо ми її не по “ангельській” красі, а по її ділах…»

уже й тоді шукав рівноваги серця і розуму, рівноваги хочу і мушу. Енергія холодна, мовчазна, а проте необорима ні щастєм ні лихом була і є ідеалом його»[4].

Говорячи словами Пантелеймона Олександровича, цитовану «Жизнь Куліша» «писано року Божого 1867-го, місяця серпня, 20-го дня». Тобто, через шість з лишком років після смерті Шевченка Куліш упевнено відчував себе врівень з Кобзарем і вивищував свою персону в усіх інших іпостасях, як він, утім, робив і до того й ще впродовж тридцяти років опісля.

Саме про це я й хочу коротко розповісти читачеві, щоб у чималому масиві справедливо-величальних текстів про Куліша виокремити деякі сюжети (не всі), котрі показують, яким унікально-неповторним був Пантелеймон Олександрович у взаєминах із Тарасом Григоровичем і в посмертній пам'яті про нього.

Відразу зауважу, що **не заперечую сучасних основоположних оцінок життя та творчості видатного українського письменника, історика, фольклориста, етнографа та громадсько-культурного діяча Пантелеймона Куліша, зконцентрованих у двотомній науковій біографії Євгена Нахліка [1]. Тим більше, з пошаною ставлюся до високих характеристик Пантелеймона Куліша, висловлених Тарасом Шевченком і Миколою Гоголем**.

Тому прошу не турбуватися кулішезнавців, а, тим паче, кулішефілів.

Наразі чітко сформулюю заради чого написана ця стаття. Хочу в ній висловити свою переконаність в тому, що сучасний читач має право знати, хоча б у лапідарному викладі, повну правду про стосунки Куліша з Шевченком. У всіх публікаціях, у тому

[4] Як справедливо зауважив Іван Дзюба, говорячи про себе в третій особі, Куліш «не стримувався в самохарактеристиках».

числі енциклопедичних, довідникових, обов'язково необхідно про це писати. Та хіба невідома досі та сірячинна правда? Відома, давно відома! Але лише спеціалістам, які в своїх публікаціях її частенько замовчують або пропонують у дозованому вигляді, тобто як їм зручно чи вигідно. Соромно навіть іноді буває перед пам'яттю про Тараса Григоровича…

Мабуть, читачеві буде цікаво познайомитися з поглядами відомого Шевченкового біографа Павла Зайцева на початок і розвиток стосунків між Шевченком і Кулішем:

«Шевченко перевищував Куліша силою інтуїції й фантазії та яскравістю почувань, що ними завжди забарвлювались і його думки; Куліш перевищував Шевченка силою критичної аргументації і, як людина з більшою систематичною освітою, значно більше знав і тому мав більшу самовпевненість. Стиль їх взаємин безперечно усталився вже тоді: деяка протекційність і повчальність тону з боку самовпевненого Куліша, сполучена, увічі й на людях, із пошаною до поетичного дару Шевченка, а з боку Шевченка – завжди щире признання освіченості й національних заслуг Куліша при одночасному критичному – в душі – ставленні до його безмірної амбіції та самовпевненості. Шевченко завжди вмів визначити певну межу для Кулішевих тенденцій впливати на нього і його собі підпорядковувати. «Справдешнє січове балакання» не привело до справжнього січового побратимства: різниця психічних структур обох молодих титанів нашого відродження стояла між ними стіною, через яку вони, одначе, могли один одному простягати руки, коли було треба, Шевченко робив це завжди щиро, а Куліш – не завжди» [2, с. 98].

До цього додам, по-моєму, вкрай важливе: Шевченко найперше перевищував Куліша силою

свого генія, і цим врешті-решт визначалося все інше в стосунках «молодих титанів», в тому числі й войовнича заздрість Куліша.

Цю статтю про Тараса Шевченка й Пантелеймона Куліша написав для читача, який прагне та здатен здатен самостійно розібратися в історичних документах, для читача, непідвладного ні марксистсько-ленінським, ні сучасним ідеологічним штампам. Ось і пропоную йому для самостійних роздумів і висновків конкретні факти й документи.

Почнемо з історії, широко відомої в наукових колах. У лютому 1844 року Шевченко приїздив до Москви й познайомився з професором Московського університету Осипом Бодянським. Тоді вже визрів Шевченків задум видати альбом офортів «Живописная Украина». Шевченко писав Якову Кухаренку[5] з цього приводу 26 листопада 1844 року: «Був я уторік на Україні – був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями…[6] Заходився оце, вернувшися в Пітер, гравировать и издавать в картинах остатки нашої України…» Цю важливу роботу Шевченко збирався проводити на науковій основі, зокрема, залучивши історика Осипа Бодянського. Відомий шевченкознавець Степан Смаль-Стоцький навіть стверджував: «В лютім 1844 р.

[5] Кухаренко Яків Герасимович (1799–1862) – український письменник, історик, етнограф. Шевченко познайомився з ним у 1840 році в Петербурзі. На знак щирої дружби присвятив Кухаренку поему «Москалева криниця». У Щоденнику поет занотував 1 липня 1857 року: «Я дорожу его мнением чувствующего, благородного человека и как мнением неподдельного, самобытного земляка моего».

[6] Шевченка вразило те, що на колишніх землях Запорозького Коша господарювали німецькі та єврейські колоністи, яким царська влада надала значні пільги всупереч інтересам місцевого населення.

був, отже, Шевченко в Москві, очевидячки на те, щоб із своїм історичним порадником Бодянським, який до історичних малюнків мав писати історичні розвідки, все докладно обговорити» [3, с. 68].

Насправді, хронологічно це було не так. Адже на початку травня 1844 року Шевченко в листі до Бодянського лише запитував, чи в Москві «я вам розказував, що я хочу рисовать нашу Украйну», а Бодянський в липні чітко відповідав: «Ні, Ви мені нічого об їх не розказували ніколи». Так що про «Живописную Украину» в Москві між ними не йшлося.

Інша річ, що Шевченко, напевне зрозумівши в Москві чималі творчі можливості професора Московського університету Бодянського, в листі від 6–8 травня 1844 року повідомляв його про задум «Живописной Украины» і запрошував до участі у коментуванні видання:

«Я її нарисую в трьох книгах, в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні, в другій теперішній людський бит, а в третій історію. Три естампи уже готові – «Печерська Київська криниця», «Судня в селі рада» і «Дари Богданові і українському народові». У тім місяці пришлю в Москву з білетами на подписку. В год буде виходити 10-ть картин. На види і на людський бит текст буду сам писать або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтесь, будьте ласкаві, ви писать три листочки в год. Тільки по-нашому – щоби тямили безглузді кацапи» (Виділено мною. – В. М.). Наприкінці червня того ж року Тарас Григорович знову звертався до Бодянського: «… Я рисую тепер Україну – і для історії прошу вашої помоги.., текст исторический будете ви компоновать, бо треба, бачте, по нашому або так, як єсть в літописях. А ви, як що-небудь начитаєте таке, що можна нарисовать, то зараз мені і розкажіть, а я й нарисую».

Осип Бодянський активно підтримав Шевченка, в листі від 9 липня 1844 року професор писав: «… Кра-

щого не можна й придумати, як оце теє, що Ви робите. Помагай Вам, Боже, на щастя і на славу нашому козацтву! Та й хто ж найздольніший зробить сеє нам, як не Ви, що й пером і палітрою однаково вертите? Щасти ж Вам, Господи, на все добреє!» Бодянський пообіцяв: «Тоді, коли що вичитаю гарного, прикметного з батьківщини, зараз напишу і після того перешлю Вам».

Тепер, для порівняння з Осипом Максимовичем, нагадаю реакцію Пантелеймона Олександровича[7]. Спочатку, як уже давно відзначили його біографи, «П. Куліш вдав, що не зрозумів, чого хоче від нього Шевченко» [4, с. 115], а в листі від 31 грудня 1844 року написав одверто: «Мне досадно, что Вы, не списавшись со мною,

[7] До речі, в Москві Куліш завжди зупинявся у Бодянського, професор добросовісно й ретельно виконував його прохання та доручення, коли той перебував у тульському засланні, надсилав йому книжки, відбитки «Чтений» і т. ін. Куліш писав у відповідь: «Как мне возблагодарить Вас, почтеннейший из земляков, за всё, что вы для меня делаете?» Куліш звертався до Бодянського з різними побутовими дорученнями. Наприклад, у листі у вересні 1852 року просив: «Я позабыл в тёмненькой комнате тёплые калоши... Потрудитесь отослать их в ту лавку, где мы купили новые сапоги, чтобы опушили новым мехом и если нужно починили...» Про інтенсивність клопоту з Кулішем можна довідатися з щоденника Бодянського. Скажімо, 27 травня 1853 року Куліш поселився у нього з дружиною і своячкою, жив кілька днів, обідав і виїхав 1 червня. Та в дорозі зламалася карета, і в щоденнику Бодянського читаємо: «4/VI. Обратно воротился П. А. Кулиш, уехавший было в Малороссию...» 25 жовтня того ж року занотовано: «П. А. Кулиш проезжал снова, с 16 по 18-ое, через Москву и останавливался с женой и свояченицей у меня». (Бодянский О. М. Дневник. 1852–1857. – М.: Жизнь и мысль, 2006. – С. 90, 95).

Турботливість Бодянського була оцінена Кулішевою дружиною Олександрою Михайлівною, яка зупинялася у нього ще наприкінці 1848 року і писала до свого чоловіка 12 грудня: «...Радушнее принять было бы невозможно, как меня приняли. Я такое спокойствие души чувствую, как будто бы я нахожусь у милой мамы моей или с тобою вместе».

объявили моё имя в числе сотрудников тогда как я понятия не имею о Вашем литературном предприятии»[8]. Коментатори «Листів до Т. Г. Шевченка», виданих у 1962 році, пояснюючи ці слова, писали, що «Куліш з антипатією і зверхністю поставився до задуму Шевченка видати «Живописную Украину», намагався принизити його талант, знецінити значення його творчості». Пройшло три десятиліття, змінилися суспільний лад й ідеологічна парадигма, і в коментарях до видання «Листів до Тараса Шевченка» (1993) стверджувалося стосовно тих самих слів абсолютно протилежне: «Мотивом невдоволення П. Куліша були, очевидно, не якась там неприязнь до Шевченка чи небажання підтримати видання (як це часто намагалися пояснювати), а, скоріше, надзвичайна вимогливість, науковий педантизм, з яким Куліш ставився до всього, що писалося про Україну, про український народ» [5, с. 216-217].

Як добре видно, найперше в оцінці Кулішевих слів в різні часи виявлено не принципово наукові, а принципово різні ідеологічні підходи, що недопустимо в обох випадках. Саме на цьому й хочу наголосити.

Читач може сам оцінити ставлення Куліша до заявленого Шевченком видання «Живописной Украины»: «Объявление Ваше пахнет так сильно спекуляциею, что я решился было, как только выйдет в свет Ваша «Украина», написать рецензию и указать все ошибки, каких, без сомнения, будет бездна в тексте Вашей скороспелой книжки. Но время уменьшило мое негодование». В стані «меншого обурення» Куліш написав найболючіше та найобразливіше: «Вы, господа, прини-

[8] Це не так, бо ще 5 червня 1844 року Куліш писав Шевченку, що він може прислати свої «картинки» з майбутньої «Живописной Украины» в Чигирин польському письменнику Михайлу Грабовському, в якого він мав бути.

маясь с ребяческим легкомыслием за Малороссию, без советов людей, серьёзно занятых этим предметом, вредите во мнении публики самому предмету и компрометируете нас» [6, с. 33].

Це було адресовано геніальному автору поеми «Гайдамаки», віршів «Розрита могила» і «Чигрине, Чигрине…», комедії «Сон»…

Урешті-решт, як відомо, задум Шевченка щодо «Живописной Украины» не був реалізований повністю. Впродовж 1844 року художник зміг підготувати лише 6 естампів із задуманої ним серії: «У Києві», «Видубецький монастир», «Судня рада», «Старости», «Дари в Чигирині 1649 року», «Казна». Бодянський в липні дякував Шевченку за висланий йому офорт «Судня рада» і писав із властивими йому щирістю та відвертістю:

«Нестеметна[9] вона, от як буває на святій Україні! Дивлюсь разів по п'яти, по десяти в одну годину і не надивлюся: таке ласе і солодке, бо наше, не чужеє. Що за лиця у підсудимих! Тай от Вам і кривда, що совість тягне крючком у землю глядіти, але вмісті з тим і святая покора приговору старого з ціпком; а от і правда, з прямою, одкритою, ясною головою, що не жде, а сама лізе на слова судді. Гарно, козаче-земляче, дуже гарно!…».

Може, Куліш краще намалював би ту «нестеметну», дивовижну «Судню раду» та інші Шевченкові малярські твори, що стали нині безцінними?

Стосовно ключових моментів української історії добре відомо, що нерідко погляди Куліша кардинально відрізнялися від Шевченкових[10]. Скажімо, Куліш, який на

[9] Очевидно, від слова «нестеменний» – справжній, істинний.

[10] Був час, коли після арештів 1847 року їхні твори були об'єднані III Відділом у найголовнішому: «… Сочинители стараються выставить прежнее положение Украины в выгоднейшем свете в сравнении с нынешним, возбудить сожаление об утрате старинной вольницы».

час знайомства з поетом, ідеалізував Козацьку добу, пізніше писав, що був тоді «казаком в самом нелепом, костомаро-шевченковском смысле слова». Куліш опісля негативно оцінював козацькі та селянські повстання, бо вони, на його думку, руйнували культуру та початки відновлюваної української державності. Він осудив народних і літературних співців козаччини й гайдамаччини, в першу чергу Шевченка. Сама Запорізька Січ, як вважав Куліш, взагалі становила небезпеку для громадянського суспільства, цивільних станів[11]. Як пише Олександр Федорук, «у 1880–90 рр. Куліш остаточно сформував свої культурницькі погляди в ідеологічно-світоглядну концепцію, в якій не було місця ані козакофільству, ані взагалі будь-якому насильству» [7, с. 74].

Власне, про це можна було б і не згадувати, коли б Куліш не ставився так безрозсудно і зневажливо до поглядів Тараса Шевченка чи Миколи Костомарова на історію України і так по-смішному захоплено не славив самого себе:

Куліш тим часом всю природу
До себе на підмогу звав
І «духа правого» свободу
Вселенським духом покріпляв,

---

[11] Іван Нечуй-Левицький переказував зі слів Василя Бєлозерського: «В Куліша важкий характер… це чоловік важкий, упертий незвичайно. **Колись Куліш любив козаччину, любив Запорожжя так, що якби він жив у давні часи, то, мабуть, пішов би в запорожці на Січ.** А тепер він не той став… говорить і пише інче, не те, що колись говорив… І говорить проти його не можна, бо зараз сердиться та каже мені: «Василю! Ти й не говори мені проти мене, бо я тебе не послухаю і на злість тобі буду так писать, як я думаю». І пише. Якби він був не талановитий чоловік і писав не знать як, то ще не було б біди. **А то пише талановито, добре**, хоч пише і неправильно, але в його воно виходить ніби й правда, так що йому можна й повірити» (Виділено мною. – *В. М.*). (Див.: Куліш П. Матеріали і дослідження. – Львів – Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 2000. – С. 291).

А все друковане гультяйство,
Тарасовство да Костомарство,
В безчесні брехні повернув,
Князів, царів премудрих славив,
Русь над Козащину поставив,
Всіх до єдиності горнув…

Що ж до позиції Шевченка, то доречно нагадати точні й мудрі слова Івана Дзюби та Миколи Жулинського:

«У Шевченка набагато тверезіший і, можна сказати, глибший підхід до історії, гіркіше і мужніше її розуміння. Він не втішає себе ілюзіями, він розуміє, що все минає не для того, щоб повернутися. І народ ніколи не поверне собі втраченого в тому самому вигляді. Відчуття неповоротності руху від самого початку було властиве поетичній філософії Шевченка. «Було колись – минулося, не вернеться знову». **Шевченко хоче нової України, а в минулому шукає традицій волі й героїзму, щоб знайти надію, приклад, силу для боротьби за цю нову Україну, зрештою – історичне право на неї.**

Нарешті треба нагадати, що **Шевченко досить швидко подолав ідеалізацію минувшини, козацтва, виробив об'єктивніший і критичніший погляд (який, звісно, не відкидав героїчних сторінок української історії)**. А коли та ідеалізація стала «модною»(не в останню чергу під впливом слов'янофільських та україно-фільських захоплень), коли вона стала набирати об'єктивно консервативно-ретроградного характеру в «патріотичних»панків тощо, – Шевченко різко виступив проти неї, показавши її фальш і ще раз підкресливши, що саме він цінує в історії свого народу, які уроки з неї виводить» [8, с. 37]. (Виділено мною. – *В. М.*).

Пам'ятаєте, як Кобзар писав у посланні «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм…»?

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття – ваші пани
Ясновельможнії гетьмани.

Так уперше Шевченко затаврував верхівку козацької старшини, котра поперемінно прислужувалася то російським царям, то польській шляхті, зраджуючи власний народ.

Тож, не було чим пишатися, тим більше, чванитися:

Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної Украйни!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили.
Не чваньтесь, з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили.
……
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.

Що ж до Куліша, то відсилаю читача до кулішезнавця, історика Євгена Нахліка, який писав:

«… Пізній Куліш знову прийшов до думки, вже раніше проартикульованої у його «Граматці» 1861 р.: про те,

що, як писав він до Марусі Вовк-Карачевської 7 липня 1892 р., «не в козащині наш ідеал національний», – тільки зробив він це тепер на нових засадах: не демократизму, республіканізму та суспільної рівноправності, як тоді, а культурництва і «твердої законодавчої і виконавчої власті», себто абсолютизму навіть із його «крутим деспотством», позаяк той, за Кулішевим спостереженням із середини 70-х – у 90-х роках над українсько-польсько-російською історією, найкраще забезпечував «наш культурний хід»» [9, с. 43-44].

Сам Куліш і в 1876 році вважав, що створює праці, в яких «побачите історію не такою, як вона Шевченковій Україні привиджувалась, а такою, якою малює її тверезий досвід і обперта на джерелах фантазія»[12]. Та Шевченко вже не міг поспівчувати тривогам Куліша про те, що серед простого люду «таяться предубеждения про-

---

[12] Деякі відомі сучасники Куліша сприймали його творіння по-іншому. Скажімо, Іван Нечуй-Левицький писав на початку 1898 року:

«… Куліш изменил свои взгляды и воззрения на иные, выраженные им впоследствии в его «Истории воссоединения Руси» и в последующих поэтических произведениях, полных исторической неправды и всякого рода капризной фальши, свойственной слишком нервным капризным темпераментам, готовым, пожалуй, и *на злість* кому-нибудь «наговорить-наказать три мішки гречаної вовни», аби тільки «їх було зверху, а чуже насподі». «Насподі», конечно, должны были очутиться прежде всего Костомаров, с которым постоянно враждовал Кулиш, а потом и сам Шевченко с своими взглядами и воззрениями…

Однажды в разговоре со мною он начал проводить ту мысль, что только «культура и культурность» должны быть мерилом всего: и истории, и поэзии, и жизни. С этим, конечно, мне нельзя было не согласиться, так как разговор шел о культуре и культурности в общем смысле. Много лет спустя из последующих произведений Кулиша я только понял, к чему клонился тогдашний разговор. **Кулиш пустил в ход это мерило и принялся «веять этою лопатою» и поэзию Шевченка, и историю Украины, Польши и т. д.**» (Виділено мною. – *В. М.*). (Див.: Куліш П. Матеріали і дослідження. – С. 291–292.)

тив высших классов. В слове *пан* звучало у него и ругательство, и презрение». Хоча всім і так відомо, що у Шевченка на все це був інший, зовсім інший погляд:

І не в однім отім селі,
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві… Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини,
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани…
. . . . . .

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадать.
А ще поганше на Украйні
Дивитись, плакать – і мовчать!

Не буду переконувати читача в тому, що Шевченко не зміг у рідній Украйні «дивитись, плакать – і мовчать!»

Та ще доречно нагадати поетовів рядки, написані 1850 року в Оренбурзі:

Якби ви знали, паничі,
Де люде плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.

Ще короткий приклад абсолютно різного погляду на історію України. У вірші «Гімн єдиному цареві» (вперше надруковано у 1882 році) Куліш патетично писав про Петра І:

Ти наш…
Без тебе нам прийшлось би всім пропасти,
Без подвигів і праць твоїх великих.

Ми «праведним царем» тебе прозвали
Ще аж тоді, як наші людоїди
З Мазепою та шведом накладали,
Не чуючи Полтавської побіди…

І далі: «Патроне наш, заступнику небесний!»; «На небесах твій дух возвеселиться, ввесь Руський Світ, мов сонце, осіяє…» і т. д. і т. п.

Можна, звичайно, пояснювати, що ці оцінки висловлені «в полемічному запалі», або запевняти, що Куліш нібито не знав усіх царевих репресивних заходів щодо українства. Більше того, у деяких істориків виходить, що Кулішеве оспівування колонізаторської діяльності в Україні Петра І та Катерини ІІ взагалі «пояснюється головним чином сподіваннями письменника на те, що добитися рівноправних відносин із Росією Україна зможе не шляхом збройного народно-визвольного повстання, а реформами «згори»…».

Хай існує й така точка зору. Тільки пам'ятаймо Тарасові рядки:

Це той *первий*, що розпинав
Нашу Україну,
А *вторая* доканала
Вдову сиротину[1].
Кати! кати! людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися; а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

Такою бачилася Шевченкові наша історія. Куліш уїв його через кілька десятиліть:

[13] Куліш писав, що ці рядки Шевченко писав, «начитавшись псевдоісториків».

І на Петра й на Катерину
Хулу да клевету верзли.
Удвох вони нас «розпинали»
Вдвох «сиротину доконали».

Між іншим, Шевченко писав дуже конкретною:
О царю поганий,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!

Нагадаю, що в Шевченковому «Великому льосі» названо тяжким гріхом, який не пускає в рай те, що дівчина

… Цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила…

До того ж, як пише Іван Дзюба, «Шевченкова огида до царів раз у раз обертається прикрим подивом або й гнівом на тих, хто їх терпить і хто їм молиться, – на людей, на рід людський»:

О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!

Тож, ще на початку 1858 року Куліш писав у листі до Шевченка: «Що ж коли йдемо різно… шляхами!» Різно! Їхні шляхи щодалі ставали світоглядно різними, не кажучи вже про характери двох великих українців – «цинічного» Шевченка й «аристократичного» Куліша.

Се стало відомо не сьогодні, про це говорили ще Кулішеві сучасники. Скажімо, в рік його смерті – у 1897-му – український письменник Володимир Леонтович писав до Бориса Грінченка:

«Треба б змалювати різницю поглядів українців тих і наших часів, то ж російська громада не знає історії розвитку української ідеї – знов цікаво, з ким більш згоджувались земляки 60-х років, чи з Шевченком і його поглядами на першого і другу (Автор мав на увазі Петра I та Катерину II. – *В. М.*), чи з Кулішем і його хвалою їм».

Інший приклад. У грудні 1900 року український письменник Микола Чернявський в листі до Бориса Грінченка наполягав на необхідності написання статті «про відносини Шевченка і Куліша»: «Вам зарані скажу, що і мене форма вислову Кулішевої критики Шевченка ображала і ображає до глибини душі».

Певно, що домінантою сучасних наукових досліджень має нарешті стати не докучливе вихваляння-виправдання «городового казака-кармазинника», а науково-порівняльний аналіз життя та творчості Шевченка й Куліша з обов'язковим чітким, об'єктивним визначенням, у межах конкретної праці, хто є хто в історії та долі України.

У мене ж немає сумніву в їхній особистій безмежній любові до своєї Батьківщини, нагадаю лише, що Шевченко не на словах оддав свою душу за Україну…

«Куліша не треба ждать…»

Не може бути й сумніву, що Шевченка, який знав собі справжню ціну, траплялося, ображали менторські вказівки Куліша, він довгочасно пам'ятав про них. Навіть у відповідях на допиті в ІІІ відділі 21 квітня 1847 року в Санкт-Петербурзі щодо Кирило-Мефодіївського братства, Шевченко, повністю захистивши Куліша, сказав: «… Переписки с ним не имел, кроме письма, в котором он мне советует поправить некоторые места в моих печатных сочинениях».

Йдеться про лист Куліша від 25 липня 1846 року, в якому ключова Кулішева «порада» виглядала так: «Одни из этих недостатков происходят от Вашей беспечности, небрежности, лени…» Куліш настійно радив «знищити» главу «Гупалівщина» і взагалі висновував: «… Это торжество мясников, а драма Ваша – кровавая бойня, от которой поневоле отворачиваешься» [10, с. 40, 42].

Ті редакторські зауваження, які пропонував Куліш, аж ніяк не вартували таких образливих оцінок. Але не можу не сказати, що вже пізніше наполегливий Пантелеймон Олександрович, верстаючи нове видання «Кобзаря» в своїй друкарні таки зробив, на мій погляд, найкращу правку – у вірші «До Основ'яненка», хоча Шевченко на неї й не погоджувався. Він вилучив рядок про «завзятого Головатого» і замість нього поставив своє, Кулішеве, пропоноване ще 1846 року, – «Наша пісня, наша дума»[14]… Вийшло геніально:

[14] Євген Нахлік пише: «У цій контроверзі яскраво виявила себе наявна вже тоді ідеологічна суперечність між культурником Кулішем і радикально настроєним Шевченком, для якого образ кошового отамана Чорноморського козацького війська Антона Головатого символізував незнищенність серед українського народу військового духу козаччини… Зрештою вислів у запропонованій і обстояній Кулішем редакції став крилатим».

Наша дума, наша пісня[15]
Не вмре, не загине…
От де, люде, наша слава,
Слава України!

Утім, Шевченко, звичайно, не прибрав «Гупалівщину» в «Гайдамаках», й узагалі він не став переробляти цей твір, адже тоді треба було писати зовсім іншу річ[16]. У тому числі поет не відреагував на справді принциповий закид: «… В Вашей драме нет борьбы сил; ляхи везде трусы, никакого отпору, везде гибнут. От этого читатель не сочувствует торжеству победителей… кровь здесь должна быть только следствием борьбы, а не предметом жажды. Дайте побольше человечества вашим гайдамакам. Посмотрите у Шекспира: одно лицо в слепоте зверской ярости проливает кровь своих врагов, а другое говорит голосом человечества; иногда то же самое лицо содрогается и тем доказывает истину, что человеческое начало никогда не подавляется зверским». У цьому контексті хочу нагадати слова Івана Дзюби: «Можливо, він (Шевченко. – В. М.) міг би заперечити, що «голосом человечества»в його поемі говорить сам автор, та й картину мук дітовбивці Гонти можна сприймати під кутом зору шекспірівського принципу…» [11, с. 169].

У своїх «Литературных воспоминаниях», які дослідники датують кінцем 80-х – початком 90-х років XIX століття, Куліш згадав Мотрин (Мотронин) монастир, «где безобразничал Железняк со своими гайдамаками,

[15] У Шевченка цей рядок спочатку виглядав так: «Наш завзятий Головатий…»

[16] Іван Дзюба пише: «Від дитинства у Шевченкові було «козацьке» або й щось «гайдамацьке», – з чим уперто і часом злостиво, але не дуже успішно воював Пантелеймон Куліш (не раз перебільшуючи «гайдамацьке») у Шевченкові».

изображенными в стихах Шевченка достойных исторической правды, а не козацкой лжи, которой так усердно служил он в своем невежестве…» [12, с. 136]. (Виділено мною. – В. М.).

На підтвердження Куліш наводить ось ці Шевченкові рядки з «Холодного яру» (подаю за Повним зібранням творів Тараса Шевченка):

Нащо б, бачся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить познає колишнє —
Добре, що заснуло.
Хоч і Яр той, вже до його
І стежки малої
Не осталось; і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там, а згадаєш
То була й дорога
З манастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У Яр тойді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином і брат з братом
Одностайне стати
На ворога лукавого
На лютого ляха.
Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним лісом,
Чи то засадили
Нові кати? Щоб до тебе
Люди не ходили

На пораду, що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
З новими ляхами?
Не сховайте! над Яром
Залізняк витає
І на Умань позирає,
Гонту виглядає.

Відомо, що «Гайдамаки» не раз однобічно, тенденційно прочитувалися – «у дусі часу», в тому числі більшовиками. Та це ж не означає, що треба й досі трактувати Шевченкову поему з обов'язковими, «безпомильними» Кулішевими заувагами.

Навпаки, треба нарешті прислухатися до мудрих слів Івана Дзюби: «На жаль, не вперше і не востаннє Шевченка підпорядковують політичній злобі дня. Але не віддаймо його минулому – він потрібен Україні як провідник у людство майбутнього!»

Тарас Шевченко також не послухав Куліша, який радив «затерти» в «Катерині» рядки від слів «Правда ваша, правда, люди!» до рядка «З Івасем мандрує». Мотивування було мудровано-повчальним: «Эти стихи ослабляют то чувство, какое вложено в душу читателя предыдущими. Пушкин в этом отношении должен служить всем нам образцом. Как только он тронул в душе читателя желанную струну, тотчас останавливает себя с удивительною властью над своею фантазиею: иногда он бросит только зерно в наше сердце и отходит к другим трудам, уверен будучи, что собственные наши силы его раскроют и возрастят в мысль или образ».

Слава Богу, залишилася жива Шевченкова присутність:

Правда ваша, правда, люде!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало…
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились.
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче ж поміркую,
Де-то моя Катерина
З Івасем мандрує.

Коментатори сучасного Повного зібрання творів Тараса Шевченка зауважують, що «Шевченко незмінно протидіяв настирливим спробам П. О. Куліша домогтися права на втручання в текст своїх поетичних творів».

Втім, Іван Дзюба слушно зауважив:

«Не можна заперечувати, що спілкування з Кулішем та його дружня (хоч інколи й заздрісна) критика багато важили для Шевченка; Шевченків же «внутренний человек»справді приходив згодом до таких думок, які «і не снились»Кулішеві і яких він не сприймав» [13, с. 170].

Отже, Шевченко частенько відхиляв віршознавчі поради Куліша, як той сам зізнався, «гордував словами моїми», та й про Кулішеве перо, траплялося, висловлювався не кращим чином. Скажімо, на початку 1858 року, коли Куліш послав Шевченкові твори Марка Вовчка[17].

[17] Вілінська Марія Олександрівна, у першому шлюбі – Маркович (1833–1907) – українська письменниця.

За свідченням Феофана Лебединцева[18], Шевченко не відразу відгукнувся про цю книжку, бо йому не сподобалася Кулішева передмова: «… Тарас Григорович розповів мені, як спочатку зчудували його надіслані йому П. О. Кулішем в Нижній Новгород відомі «Народні оповідання Марка Вовчка»з його передмовою. «Сиджу я, бачите, в Нижньому та виглядаю того розрішенія (їхати в Москву), як стара баба літа. Коли це присилає Пантелимон оті оповідання і так уже їх захвалює та просить, щоб я їх прочитав і сказав своє слово. Я, звичайно, починаю спершу з передмови. І двох сторіночок не прочитав, згорнув та й кинув за лаву. «Тьху, – кажу, – хіба не видно Кулішевої роботи». Лежали вони там кілька неділь. Коли знов пише до мене Куліш, нагадує та просить, щоб скоріше перечитав або хоть так завернув. Тоді я розкрив посередині і читаю: «Е, – кажу собі, – це вже не Кулішева мова»і, перечитавши до остатку, благословив обома руками» [14, с. 44-45].

По дорозі з заслання Шевченко зупинився в Нижньому Новгороді. 4-5 грудня 1857 року він написав Михайлу Щепкіну великого листа, в якому сердечно дякував артистові за згоду приїхати до нього в гості:

«Спасибі тобі, Богу милий мій друже, за твої сердечнії, ласкавії письма. Спасибі тобі за приглашение в село Никольское, а тричі разом спасибі тобі за те, що ти хочеш сам приїхать в Нижній. О, як би ти добре зробив, якби приїхав! Тут би тебе, преславного, на руках понесли твої безчисленнії поклонники…

Рішися, друже мій великий, на мою просьбу і, рішившись, напиши мені гарненько, коли б тебе ждать до себе. Я сьогодні ж пишу і Кулішеві: може і він заїде за тобою, та разом і приїдете, мої гості дорогії… Прощай,

[18] Лебединцев Феофан Гаврилович (1828—1888) – український історик, перший видавець і редактор журналу «Киевская старина». Шевченко познайомився з Лебединцевим у 1859 році в Києві.

моє серце! Нехай тебе Бог милує і стереже на славу великого святого искусства. Не отринь же просьби любящого тебе друга

Т. Шевченка».

Вже підписавшись, Тарас Григорович додав:

«Куліша не треба ждать: може, він і не поїде, а мені б з ним дуже-дуже треба було б побачиться. Напиши, будь ласкав, і ти йому: може, він тебе, батька нашого, лучче послухає. Посоромиться не послухать».

Утім, 4 грудня поет просив уже Куліша безпосередньо: «Старий Щепкін на тім тижні хоче до мене приїхать в гості; а що, якби і ти, молодий[19], забіг за ним в Москву та вкупочці і прилетіли б до мене. Дуже б, дуже б добре ви зробили, други мои искреннии!.. Я жду тебе, а ти стань мені за рідного брата: поцілуй свою любу жіночку за мене і за себе, та й гайда на залізний шлях».

Про ці листи Шевченка занотовано й у його Щоденнику 4 грудня: «Написал письма Щепкину и Кулишу. Прошу их, друзей моих великих, отложить всякое житейское или служебное попечение и приехать ко мне недели на две, а ещё совесть не зазрит, то и больше. **Как бы я счастлив был, если б сбылось моё желание. Авось-либо и сбудется»** (Виділено мною. – *В. М.*).

З другом Щепкіним збулося, з Кулішем – ні. Той не збирався до Шевченка і відповів йому в середині грудня: «Не подобає мені, друже мій Тарасе, їздить на розмову з тобою, бо про тебе побиваються, як би тебе залучить до столиці; як же пійде слава, що вже й тепер до тебе збираються земляки, як жиди до рабина, то гляди – й попсується твоє діло в великих панів! Я ж, собі на лихо, чоловік у громаді замітний, то зараз усі й до-

[19] Нагадаю, що Кулішу йшов тридцять дев'ятий рік, а Щепкіну, котрий приїхав до Шевченка, – сімдесятий.

знаються, що поїхав за сім миль киселю їсти… Так не жди мене й не пеняй на мене. Мені сей з'їзд не зашкодив би, а тобі певно зашкодить». За словами Шевченкового біографа Олександра Кониського, «на огонь щиросердних, радісних сподіванок поета Куліш линув цебром холодної води».

Сучасний Кулішевий біограф Євген Нахлік навпаки вважає, що той «з обережности, а може, й через зайнятість, мотивовано відмовив…».

Як би там не було, сам Шевченко розуміюче й примирливо записав у Щоденнику: «Получил письмо от П. Кулиша. Он отказывается от свидания со мною здесь, не по недостатку времени и желания, но во избежание толков, которые могут замедлить моё возвращение в столицу. Я с ним почти согласен».

Ось це «почти», як і «Куліша не треба ждать», ятрять душу…

«Неофіти» гарна штука, та не для друку!»

Відомо, що на початку грудня 1857 року Шевченко написав поему «Неофіти», присвятивши її невдовзі Щепкіну, який приїхав до нього в Нижній Новгород: «М. С. Щепкину. На память 24 декабря 1857».[20]

Возлюбленику муз і грацій,
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.

Іван Дзюба зазначає, що вкрай важливий для Шевченка і постійний мотив «передачі» його поетичної думи починається від раннього романтичного напучення дум

[20] Шевченко також подарував Щепкіну свій автопортрет з дарчим написом: «Михайлу Семёновичу Щепкину на память 24 декабря 1857 года от Тараса Шевченка».

на дорогу в Україну і вивершується саме в «Неофітах» у тоні вельми сумовитому. Поет страждав від того, що був непочутим[21], і звернення до Щепкіна на самому початку обнадійливого життя на свободі мало для нього важливе духовне значення.

Не заглиблюючись в аналіз «Неофітів», відзначу лише, що, передаючи свою «думу скорбную» Щепкіну-другові («твоїй душі передаю») Шевченко не сумнівався в суголосності їх світосприйняття, в єдності душ, в однаковості моральних камертонів.

Привітай же благодушне
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!

Посвята першого твору, написаного Шевченком після заслання саме Щепкіну – красномовний акт високої поваги і щирої дружби з боку поета.

Нагадаю, що саме в «Неофітах» Тарас Шевченко молив у Матері Божої про Слово, яке поет і артист обидва все життя несли людям:

Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!

Та й це ще не все. Шевченко, певно, не сумнівався, що Щепкін найперше зрозуміє його бажання, щоб оте Слово святилось саме в Україні та з неї й понеслось:

[21] В поемі «Осика» («Відьма») 1847 року читаємо:
Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Німим стінам передаю.

Ридаю,
Молю ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось
Щоб людям серце розтопило.
І на Украйні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божеє кадило,
Кадило істини. Амінь.

4 січня 1858 року, пам'ятаючи про присвяту «Неофітів» Щепкіну, поет надіслав автограф поеми Кулішеві, зазначивши: «Тепер посилаю тобі… свої «Неофіти». Ще недобре виконченні. Перепиши їх гарненько і **пошли… старому Щепкіну**» (Виділено мною. – *В. М.*). Сімнадцятого-вісімнадцятого січня Шевченко повідомив і Щепкіна: «Незабаром получиш ти од Куліша мої «Неофіти». Тілько се така штука, що дрюковать її тепер не можна, а колись згодом її ще треба доробить». Але Куліш, побоюючись будь-яких ремінісценцій з Миколою І і маючи ілюзії щодо нового царя Олександра ІІ, у листі від 20 січня навчав Шевченка: «Твої «Неофіти», брате Тарасе, гарна штука, та не для друку! **Не годиться напоминать доброму синові про ледачого батька** (Тобто Олександрові ІІ про Миколу І. – *В. М.*), ждучи від сина якого б ні було добра. **Він же в нас тепер первий чоловік: якби не він, то й дихнуть нам не дали б.** А воля кріпаків – то ж його діло. Найближчі тепер до його люде по душі – ми, писателі, а не пузатії чини. Він любить нас, він йме нам віри, і віра не посрамить його. Так не тільки друковати сю вещ рано, да позволь мені, брате, не посилать і Щепкіну, бо він з нею всюди носитиметься, і піде про тебе така чутка, що притьмом не слід пускать тебе у столицю» (Виділено мною. – *В. М.*).

Шевченко, який і не збирався відразу публікувати «Неофітів», у листі до Куліша від 26 січня наполягав на передачі поеми Щепкіну: «Який там тобі нечистий казав, що я приготовив свої «Неофіти»для друку? І гадки, і думки не було. Я послав їх тобі тільки прочитать, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. **І старий Щепкін не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою. І ти оддай гарненько переписать їх і пошли старому, бо він уже знає, що «Неофіти»в твоїх руках»**[22] (Виділено мною. – *В. М.*).

Поетові біографи писали:

«Отже, для Шевченка важливою була оцінка нової поеми М. Щепкіним; з Кулішем він і не збирається дискутувати. Поет дбає, щоб й інші друзі прочитали твір, зокрема М. Лазаревський, Я. Кухаренко. Автор дуже зацікавлений, щоб з поемою обізнався С. Аксаков, про що він пише безпосередньо до російського письменника (лист від 16 лютого 1858 року): «Не знаю, получил ли Михайло Семенович мои «Неофиты» от Кулиша. Мне бы сильно хотелося, чтобы он прочитал вам это новорожденное хохлацкое дитя». Відомо, що сам Шевченко пізніше читав поему в колі близьких знайомих у А. Толстої в Петербурзі» [15, с. 354].

Врешті-решт Куліш змушений був погодитися, проте повчально зазначив: «Перешлемо й тобі екземпляр, щоб ти бачив, що воно таке – добра редакція. Так і всяке твоє писання треба процідить на решето, щоб не осталось шкаралющі або що; а розхриставшись, далебі, не годиться виходить між люде».

Звісно, сучасні коментатори цитованого листа й тут опинилися на Кулішевому боці в його, м'яко кажучи, прихильній оцінці нового царя: «Перші кроки й наміри

[22] Іван Дзюба пише: «Шевченко завжди шанував Кулішеві думку й прислухався до його порад, але не завжди слухався».

царя (Олександра II. – *В. М.*) викликали значний ентузіазм широких кіл інтелігенції, серед якої були й П. Куліш, М. Костомаров та багато інших».

Щоправда, не було серед них Шевченка, й отут між ним і Кулішем знову розверзлася прірва:

… Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду Божого страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати муровать,
Любить царя свого п'яного[23],
Та візантійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.

Між іншим, нагадаю, що невдовзі після смерті Шевченка російський скульптор, автор пам'ятника «Тисячоліття Росії» Михайло Микешин зробив спробу увічнити образ поета на цьому пам'ятнику серед видатних людей в історії Росії. Микешин звернувся з листом безпосередньо до Олександра II з пропозицією доповнити вже затверджений царем список іменем Шевченка. Дозволу на це, звісно, не дали.

«Вони споювали великого поета…»

Що стосується петербурзького періоду життя Шевченка після заслання, то Євген Нахлік зауважує:

[23] Йшлося про Олександра II.

«Уникавши нав'язливої Кулішевої опіки й поринавши в життя літературно-мистецької богеми, Шевченко натомість зблизився більше з представниками російської творчої інтелігенції Петербурга, які гостинно прийняли опального поета в своїх колах і сприймали його таким, яким він був, не вимагали від нього стати кращим, зробитися моральним, а то більше національним взірцем, радо відвідували його петербурзьке помешкання. Богемний побут Шевченка в Петербурзі контрастував із тверезим способом життя, що його провадив Куліш» [16, с. 179].

Хай контрастував, але чому Шевченко був, так би мовити, недостатньо моральним (адже говориться – «зробитися моральним»)? В чиїх очах? Кулішевих? Він і є критерієм Кобзаревої моральності?

Відомий шевченкознавець Сергій Єфремов зазначав, що, «починаючи з приїзду Шевченка до Петербургу, журнал його робиться сущим калейдоскопом зустрічів, знайомостей, осіб; сторінки журналу аж рябіють од прізвищ давніх і нових знайомих; поета просто ловлять, обгодовують обідами і вечерями. Звичайно, це була не сама тільки мода на все надзвичайне, а й потреба виявити своє спочуття жертві режиму, і цілком слушно вбачає тут біограф Шевченків (О. Я. Кониський. – *В. М.*) «живий суд історії».

Навряд чи «непомірні» петербурзькі застілля варто зараховувати до виявлення справедливого суду історії, що вже тоді насправді віддав належне Шевченкові, який став на прю з царизмом і переміг.

Але й стосовно Петербурга необхідно пам'ятати про те, що у своєму Щоденнику Шевченко занотував якось про необхідність «десь заховатися» від чергового запрошення чи зафіксував: «обід… майже царський, теж виявився якимсь нудотним…» Або записав, що «не поїхав на лукуллівський обід». А ще поет зустрічався та знайомився

не лише з випиваками, а й з достойними людьми, відвідував виставки й театри, працював у Ермітажі, готував офорти на академічні виставки та на здобуття звання академіка, став академіком із гравірування, творив поезії…

Все це було б неможливим, якби Шевченко постійно п'янствував. «Але ж не так думає заздрісна бездарність і вульгарна зарозумілість людей, які не визнають над собою нічиєї моральної переваги і кидають з-за рогу каміння у пророків землі своєї». Хай би ці слова поетового біографа Михайла Чалого, опубліковані невдовзі після смерті Шевченка, нарешті стали моральною засторогою для подібних людей.

Борис Суханов-Подколзін, який хлопчиком у 1858–1860 роках брав у Шевченка уроки малювання, розповідав: «У домі моєї матері, де він часто обідав і де вина подавалися на стіл у достатку, ніколи він не був напідпитку…» Микола Костомаров свідчив, що бачив Тараса Григоровича п'яним лише один раз, хоча багато разів був свідком, як той випивав. Він твердо заявляв, що чутки про Шевченкову порочну схильність до пияцтва пішли від його доволі частого випивання. Втім, це не шкодило його духовній сутності і творчості.

Важливим є сучасний науковий висновок лікаря та шевченкознавця Ігоря Марцинковського, зафіксований у його статті «Здоров'я Шевченка» в «Шевченківській енциклопедії»:

«Свідчення деяких мемуаристів про те, що Шевченко нібито серйозно зловживав алкоголем, очевидно, слід визнати перебільшенням. Наслідки синдрому алкогольної залежності не дали б змоги митцеві досягти надзвичайної точності рухів (малюнок на мідній дошці витравлювали сильною кислотою за допомогою сталевої голки). Митець виявив досконале володіння складною технікою гравірування» [17, с. 723].

Шевченко, як пише наш великий сучасник Іван Дзюба, не був принциповим ворогом чарки, та він і не був її бранцем, як це пробували і пробують подати пасквілянти. Поет усім їм відповів сам: «Я свою п'ю, а не кров людську».

Втім, за словами Куліша, вимальовується така драматична картина його зусиль щодо «врятування» Шевченка від п'янства:

«Перебивали Кулешеві в його спасенному силкуванні ті приятелі Тарасові, що, мов кажани проти світла, летіли з темряви своєї проти слави великого кобзаря. Вони потурали всім його дурощам… вони споювали в столиці великого поета». На Шевченкових «приятелів», які «були приводцями до п'янства, замість того, щоб навчати його історії і соціології» (!), П. О. Куліш нарікав у листі до Ол. Барвінського 12 березня 1876 р.: «Чого я не робив, щоб визволити з-між них Тараса! Дак що ж? У мене одні уста, а в їх сотня. Вони йому брехали про мене, що в дурну голову їм поналазило, і, розлучивши з моєю тверезою бесідою, вели його в таку бесіду, де тільки пили та всячину вигукували: се в їх був лібералізм! Так було спочатку, так було і при останці Тарасового віку».

У «Дописках» до «Куліша у пеклі» Пантелеймон Олександрович згадував, що по засланні, аби «рятувати Шевченка з тієї геєни п'яницької», якій потурали його петербурзькі приятелі, він «навіть на останці вже віку Тарасового дарував йому одному; без інших гостей, свої працьовиті вечори в Петербурзі, почитуючи з ним то кобзарські наші думи, то… цінованого в обох їх Пушкіна, etc., etc.». Які щедрі дарунки! Напевне, вони «перебивали» безцінну Кулішеву працю… Та чи хотів їх багатостраждальний Шевченко…

Бо ж відомо, що сторонився Шевченко тієї Кулішевої опіки. Скажімо, Павло Зайцев з цього приводу писав:

«Шевченка всі вважали за арбітра в справах мови, вірили його глибокому критичному чуттю мистця. Лише Куліш у це ставлення іноді вносив дисонанси. У попередніх відносинах із Шевченком, у 1843–1847 роках, він пережив уже певну еволюцію. Розпочавши їх порадами, виголошуваними протекційним тоном, і навіть доганами, дійшов потім до того, що таки цілком піддався очаруванню Шевченкової музи. При його безмежній амбіції нелегко йому було признати над собою вищість Шевченка як поета, але таки признав. Нові відносини з Шевченком по тому, як скінчилося їхнє заслання, почав знову з усяких порад, іноді докучливих і зайвих, іноді й слушних, але всі вони свідчили про бажання Куліша, сказати б, монополізувати опіку над Шевченком, опіку всебічну – і життєву, і літературну… Хоч Куліш одночасно й підкреслював, що свої поради робить, «ревнуючи»по Шевченковій славі й «по красоті нашого голосного слова», але в своїй зарозумілості заходив надто далеко» [18, с. 317, 318].

Проте сьогодні є й інша думка:

«Куліш мав мужність за життя Шевченкового протистояти його богемному (якщо не сказати – пияцькому) або й просто догідливому петербурзькому оточенню і згодом у принагідних спогадах відверто звинуватити це безвідповідальне оточення у згубному впливі на поета, що повернувся із заслання з утраченим здоров'ям».

Нагадаю, що Шевченків біограф Михайло Чалий свого часу крушився і гнівився: «Ледь минуло якихось 10-12 років від дня смерті поета, як уже в того ж Куліша «непорочна Муза» Тарасова перетворилася на «п'яну Музу». Оратор прилюдно поклявся (На похороні Шевченка. – В. М.), що «не зверне з дороги»й звернув; обіцяв краще мовчати, аніж говорити неправду – і не додержав слова. Не по-лицарськи, земляче, поступлено!..».

Очевидно, що ніякої Кулішевої «мужності» не було, а була ще одна звично-зверхня констатація перед історією Шевченкового «цинізму» та його «п'яних дурощів». І гудив Куліш не стільки поетове оточення, скільки самого Шевченка.

Та й не тільки. Згадаймо, як у статті «Хуторна поезія П. А. Куліша» (1882) Іван Франко гірко писав: «Коли Шевченко ридає, згадуючи діла незабутні дідів наших, і готов би віддати веселого віку половину, щоби їх забути, – д. Куліш попросту плює на ті діла і на всю нашу минувшість. «Народе без пуття, без честі і поваги, без правди у завітах предків диких, ти, що постав з безумної одваги гірких п'яниць та розбишак великих!»... Та не досить того. Д. Куліш не переминає кинути болотом і на наші пісні та думи народні, «що кобзарі п'яні по бенкетах корчемних розбої, пожари, хижацтво прославляли».

В моє завдання не входить аналіз Кулішевої позиції, вже поцінованої Франком. А тільки хочу сказати, що Шевченко вийшов якраз із того багатостраждального народу і був єдинокровним сином його, невід'ємним від нього.

Пам'ятаєте у Ліни Костенко?

Народ не вибирають.
І сам ти – тільки брунька у нього на гіллі.
Для нього і живуть, за нього і вмирають,
Ох, не тому, що він – найкращий на землі!

Оцінюючи «рятівні» Кулішеві потуги заради Шевченка, слід зазначити, що у поета були таки друзі, в присутності яких він завжди був тверезим. Найперше – поряд з Михайлом Щепкіним, у березні 1858 р. у Москві. Ні раніше, ні пізніше, духовне і культурне дозвілля та представницькі візити Шевченка не були настільки впорядкованими і керованими, настільки продуманими і протегованими ззовні, як у період його гостювання у не-

зрівнянного Щепкіна. Завдяки йому впродовж двох тижнів Шевченко познайомився і зустрівся з вершками московського суспільства, з, говорячи його словами «московською вчено-літературною знаменитістю». Досить сказати, що в Щоденнику названо понад 30 прізвищ. За частих дружніх зустрічей і знайомств у Шевченка жодного разу не траплялося надмірної випивки, не було жодної безсонної ночі, нездорового застілля, на відміну від Нижнього Новгорода, а потім і Петербурга. Приміром, після «званого обіду» в книгарні сина Михайла Семеновича Миколи Щепкіна 24 березня 1858 р. Шевченко і Щепкін спокійно поїхали на музичний вечір до купця Миколи Варенцова. Так само наступного дня після великого святкового обіду на честь Шевченка, що його дав Михайло Максимович, поет відвідав сім'ю Аксакових, а затим Олександра Кошелєва, де познайомився з декабристом Сергієм Волконським. В аурі Щепкіна культура застілля не стільки дотримувалася найсуворішим чином, скільки була закладена в його духовній ментальності. Та головне Шевченко йому довіряв, високо цінував його щиру душу і природну доброту, справді безкорисливу, дружню, не менторську, турботу й допомогу.

У Петербурзі можна назвати сім'ю Федора і Анастасії Толстих. Їхня донька Катерина Юнге згадувала: «Протягом двох років, коли я бачилася з Шевченком, за поодинокими випадками, щодня – я жодного разу не бачила його в нетверезому стані, не чула від нього жодного непристойного слова і не помічала, щоб він у поведінці чимось відрізнявся від інших добре вихованих людей…» Так і було в цій сім'ї!

Проте лише Щепкін єдиний міг на правах старшого друга жорстко шпетити Тараса Григоровича, як, скажімо, в листі від 6 лютого 1858 р., коли дізнався, що той гульнув у Нижньому Новгороді:

«Ти, кажуть, друже, кутнув трохи, никакая пощечина меня бы так не оскорбила. Бог тебе судья! Не щадишь ты и себя, и друзей твоих. Погано, дуже погано… Не взыщи за мои грубые слова. Дружба строга, а ты сам произвел меня в друзья, и потому пеняй на себя».

І тоді Тарас Григорович виправдовувався!

«Яка оце тобі сорока-брехуха на хвості принесла, що я тут нічого не роблю, тілько бенкетую. Брехня. Єй же богу, брехня!.. Плюнь, мій голубе сизий, на цю паскудну брехню і знай, коли мене неволя і горе не побороло, то сам я не звалюся… Люби мене, оклеветанного твоего щирого друга Т. Шевченка».

З таким одкритим серцем і довірливим проханням Тарас Григорович аж ніяк не міг звернутися до Куліша. Та, головне, вдумайтеся в поетові переконливо-могутні й пронизливо-точні слова: «мене неволя і горе не побороло…» Вони не належать до тих, які часто цитуються, проте саме в них – увесь нескорений Шевченко, який зафіксував їх у генетичному коді українського народу…

«Кулішу не говори правду…»

Настав час нагадати, як 18 березня 1858 року Шевченко записав у Щоденнику, знаходячись у Москві в гостях у Щепкіна:

«Кончил переписывание или процеживание своей поэзии за 1847 год. Жаль, что не с кем толково прочитать. Михайло Семёнович в этом деле мне не судья. Он слишком увлекается. Максимович – тот просто благоговеет перед моим стихом, Бодянский тоже. Нужно будет подождать Кулиша. Он хотя и жестко, но иногда скажет правду; зато ему не говори правды, если хочешь сохранить с ним добрые отношения».

У цих словах, за великим рахунком, увесь Куліш і вся його драма стосунків з Шевченком. У цих словах і наша невигубна боязнь сказати всьому суспільству повну

правду про великого українця. Щоб, говорячи словами Шевченка, «зберегти з ним добрі стосунки»?

Тарас Григорович, добре знаючи, що Бодянський, Максимович і Щепкін захоплено і беззастережно сприймають його поезію, все-таки хотів почути критичне слово гострого й прискіпливого Куліша. Але й непростий Кулішевий характер Шевченко зафіксував навічно…

У нашому контексті всі наведені факти ніякою мірою не стосуються звичного для радянського літературознавства протиставлення Куліша Шевченкові як «родоначальника українського буржуазного націоналізму» з одного боку і «революційного демократа» – з іншого[24]. Повторюся – не можна заперечувати, що Куліш чудово розумів і глибоко цінував геній Шевченка, неодноразово сприяв йому в публікаціях, а його поради поет нерідко визнавав слушними. Про чимало талантів і добрих справ Пантелеймона Олександровича та про всілякі його доброчинності можна прочитати в багатьох достойних книгах.

---

[24] Утім, український літературознавець Іван Пільгук, який понад сорок років тому не міг не декларувати, що «тільки на основі марксистсько-ленінської методології можна об'єктивно, конкретно-історично оцінити творчість такої визначної, складної і суперечливої постаті, як Куліш», виважено писав, що його неприйнятна для згаданої методології діяльність ніяк не повинна «заховати від нас те історично прогресивне, що зробив Куліш як у галузі оригінальної художньої творчості, так і на полі культурно-науковім, скажімо, в галузі фольклористики й етнографії, в розвитку мови, у видавничій справі». Підкреслювалося й те, що «Куліш переносив в українську літературу майстерність світової класики… відіграв значну роль у процесі становлення нової української літератури, літературної мови».

Багато важливих і точних оцінок історичних заслуг Куліша перед українським народом залишив український літературознавець Максим Комишанченко в книзі «З історії українського шевченкознавства» (1972): «В історії української літератури П. О. Куліш (1819–

Як пише, скажімо, Григорій Грабович, Куліш був Шевченкові і другом, і дорадником, і редактором, і критиком, і суперником: «Усе це вельми ускладнювало його бачення – але здебільша надалі, у майбутньому, тоді як на етапі безпосередньо після смерти Шевченка Куліш є його чи не найтоншим оцінювачем». Зокрема, наголошено, що саме Куліш називає Шевченка «першим істориком» України [19]. І це правда!

Утім, я не вважаю можливим забувати чи замовчувати й іншу правду, зокрема, слова Михайла Драгоманова, що Куліш був найбільш разючим прикладом «повертання» Шевченка, «як йому на той час було треба»:

«… Куліш, який у 1857–1861 рр. вислявляв Шевченка як навіки славного громадянина, поета й навіть «першого історика» України… а в 1875–1877 рр. знайшов у ньому тільки «пьяную музу, поддержанную худшими, а не лучшими умами своей родины»… В цьому примірі крутіння Шевченка діло доходить до явного скандалу тільки через те, що його робить один, той самий чоловік…»

1897) займає помітне місце. Його діяльність була напрочуд багатогранною: він виступав як письменник, літературний критик, публіцист та перекладач багатьох творів класиків світової літератури, і як історик, етнограф, фольклорист та організатор видавничої справи на Україні. Різноманітний характер участі П. Куліша в громадсько-культурному житті України зумовлений багатосторонністю його обдарування, яке найвиразніше проявилося на літературній ниві». Комищанченко також висновував: «… П. Куліш багато зробив у справі видання та популяризації спадщини Т. Шевченка як за життя поета, так і одразу по його смерті. В цей час критик висловив чимало вірних суджень про Кобзаря, про його життя і творчість. Поряд з цим він залишив також багато хибних, антинаукових тверджень про письменника».

На жаль, разом із декларованим Комишанченком «марксистсько-ленінським розумінням літературного процесу» деякі сучасні автори виплеснули й зібрану ним багату фактологію, без якої важко сказати повну правду про стосунки Куліша з Шевченком.

Може, й не так далекі були від істини радянські автори, які зазначали, що ще в середині 40-х років XIX століття Куліш зрозумів – «стати в опозицію до Шевченка – значило ізолювати себе від усього суспільства й опинитися на одній дошці з одвертими кріпосниками типу Лукашевича» [20, с. 179].

Євген Нахлік пише, що наприкінці життя у Шевченка й Куліша, через особистий розбрат, уже траплялися заочні неприхильні висловлювання один до одного. Дещо зі сказаного Шевченком доходило до Кулішевих вуст і сильно ображало його. Наприклад, пройнявшись довірою до свого катеринославського приятеля Петра Зуйченка, Куліш «вихлюпнув давню образу» в листі до нього 1 серпня 1885 року:

«Я й чув, що Тарас на мене ремствував: як я смію поправляти Марку Вовчкові його оповідання! «Він їх опрозить!»– гукав неборак по п'яну, а про те й забув, що я не опрозив «Наймички», «Назара Стодолі»і «Неофітів», доробляючи недороблене… Може, я й опрозив твори Марка Вовчка поправляючи їх, та як перестав поправляти, перестав і Марко Вовчок путнє що появляти. А тепер на що звівся? Ні на що! Шевченка ж дурні прихвости поти поїли та пестили, поки таки дурним гуртом уклали…»

Хай «ремствував» Тарас Григорович, але чому обов'язково «по п'яну»? Чому Куліш обзивав його «небораком», якщо він сам якраз і викликає жалісливе співчуття, бо ж у нього все це «вихлюпнулося» через… чверть століття після смерті Шевченка! Скільки ж лютої образи, точніше, злості треба було носити в собі так безкінечно довго. Прочитавши Куліша, можна подумати, що це він

[25] Навіть у спілкуванні зі знайомими, навіть у дрібнопобутовому контексті Куліш не стримував себе. Скажімо, в листі до Василя Тарновського (молодшого) писав у травні 1891 року: «Шевченко був троїстий поет: поет слова, пензля й співу. В двох перших часом

писав «Наймичку», «Назара Стодолю» і «Неофітів», а Марко Вовчок взагалі нічого не варта без нього…[25].

Починаєш розуміти Григорія Галагана, котрий у квітні 1859 року дуже різко висловився в листі з Петербурга до дружини: «Кулиш сделался совершенно невыносим для всех, характер до того самонадеянный, желчный, завистливый, что со всеми перессорился… Шевченко говорит, что он ожидает от Кулиша, что он с ума сойдет». Як би не трактувати це свідчення, напругу стосунків воно відображає… Професор Олександр Кістяковський убивчо зазначив, що таким Куліш «залишився до могили».

Петро Мокрицький, посилаючись на спільних знайомих Куліша та Шевченка, невдовзі після смерті поета стверджував, що «никакой симпатии не существовало между покойным поэтом и г. Кулишем…».

Не вважаю також можливим загубити висновок Сергія Єфремова про те, що Куліш дивився на Шевченка згори, з висоти свого рафінованого аристократизму: «Куліш завжди пробував його «опікати», неприємний менторський тон часто вчувається в тих напучуваннях, з якими він звертається до свого **без міри талановитішого товариша»** [21, с. 281] (Виділено мною. – *В. М.*). У наш час відомий шевченкознавець Юрій Барабаш відзначає, що у Куліша «схиляння перед Шевченковим генієм, щире бажання допомогти, прислужитися розумною порадою химерно переплiталися з переконаністю у своїй культурній зверхності, з лідерськими амбіціями та зі складним психічним комплексом… утримаюсь від слова «заздрість», скажу про творчу змагальність, – усе це може і повинно бути предметом уважного дослідження» [22, с. 173].

хибив через недосвід, а в третьому суддею над ним було саме серце: тим і зісталась така споминка про його співання (хоч би й по-нашому весільні), ніби ми нічого кращого й не чували».

Насамкінець нагадаю, що свого часу Франко не утримався й прямо написав про Кулішеву **«зависть, а далі й ненависть до Шевченка…»** [23, с. 307] (Виділено мною. – *В. М.*).

Тож не треба нітрохи применшувати значення творчості й особистості Куліша чи важливості його приятелювання з поетом, але треба пам'ятати про те, що, говорячи Шевченковими словами, Куліш «лише іноді скаже правду» та й то в жорсткій формі.

За життя Шевченка віршотворець Куліш не насмілювався конкурувати з поетовою творчістю, про що сам пізніше писав-пояснював:

Ой мовчав я, браття,
Словом не озвався,
Поки Батько український
Піснею впивався.
Хоч мовчав устами,
Співав я душею,
Та боявся з ним різнити
Кобзою моєю.

Зате після відходу Кобзаря у Вічність Куліш одразу «запретендував стати Шевченковим наступником у поезії» (Нахлік), а, точніше кажучи, самотужки поставив себе врівень з Шевченком:

Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?

Докінчаю, брате,
Не загину марне, —
Втішу Україну,
Матір безталанну.

Тоді ж почалися й уже посмертні дорікання генію від імені утішника всієї України:

Що одна в нас мати,
Ти не догадався.
Братався з чужими,
Радився з чужими,
Гордував словами
Щирими моїми.
І на той світ вибравсь
Із сем'ї чужої…

Пантелеймон Олександрович міг запросто віщувати від імені Кобзаря, не забувши наголосити на його гріхах:

«Грішив я тяжко, яко син народу
І вихованець олухів письменних,
Що, в нас укравши, вкинули у воду
Ключ розуміння, задумів спасенних».

Поселив Куліш українського генія (з Миколою Костомаровим) і в свою поему «Куліш у пеклі» (1890), куди й потрапила Шевченкова «душа, на оковиту ласа». Хто б і сумнівався, що, говорячи словами Шевченка з Кулішевої поеми, вони «й близько раю не були»:

«Тут нам, мерцям, одна й одрада, —
Рече Тарас, – все те відкрить,
Що в нас посіяла досада
Чи нетямка, чи слави хіть…
……
Без сорома ся казка, друже,
Що провинили тяжко дуже:
Плодили лжу ми в розумах!»

Неважко здогадатися про що мріяв Кулішевий поет у пеклі:

«Що хоч би чарочку маленьку
Горілки промочити пельку!»

Через три десятиліття після смерті Шевченка, коли Кулішеві було понад сімдесят років, він уперто писав про «п'яного кобзаря Тараса», який бився «лобом об знану в Петербурзі «скелю». Заодно продовжував піднімати себе на котурни, щоб у свідомості читачів саме він був явлений єдинодостойним спадкоємцем Шевченка: «Недоспів твій доспівую, мій брате...» Як зазначає біограф Євген Нахлік, Пантелеймон Олександрович, «віршуючи найкраще з усіх Шевченкових наслідувачів, відчув себе ледь чи не єдиним гідним його спадкоємцем у поезії».

Або послухайте, як упевнений у собі Куліш повчав недостойних отроків у своєму посланні до галичан:

«Ваше цвірінькання не вважаємо ми за поезію і відносим до тих стихотворних думок, які писались у нас за Сковороди – з окрасок шевченківщини... Школою вашою мусить бути школа українська, обперта не на Шевченкові, як у вас здається, а на етнографії... Сам Шевченко поти у гору, поки його не одірвано від етнографічного джерела слова і чутива...».

Утім, ще на початку 80-х років XIX століття великий Іван Франко, який цінував Куліша, сказав одверто: «Звісна річ, **ми й не думали рівняти талант Куліша з талантом Шевченка**, не думали находити подобенство між гарячим, з-під серця пливучим словом Тараса і правильно розміреним, вигладженим і холодним словом Куліша». (Виділено мною. – *В. М.*). Чого ж ми забуваємо про це?

Невдовзі після смерті Пантелеймона Олександровича Франко написав із неперевершеною точністю, як насправді йшов Куліш услід за Шевченком, як він його «доспівував»:

«Поперед усього Куліш, палений завистю проти покійного товариша, на якого втайні дивився згори, як на чоловіка неосвіченого, та якому за життя не осмілювався «зробити конкуренції»своїми більш освітніми поезіями. З його теки висипались «Досвітки»[26]. Все тут було: лірика й епіка, слов'янофільство й демократизм, Хмельниччина й козаччина перед Хмельницьким, тон народної пісні і манера Шевченка і початки спеціальної Кулішевої філософії, хоч іще невироблені… **Не було тільки одного – Шевченкового генія**, Шевченкового гарячого чуття, яким він умів осяяти, огріти все, до чого доторкнулося його перо. Даремно Куліш вишліфовував зверхню форму своїх віршів, щоб вона була ліпшою від «занедбаної» форми Шевченкових поезій, – навіть найбільш занедбані, ескізні Шевченкові вірші виходили сто раз мелодійніші, натуральніші від Кулішевих гладко підгибльованих – полін. Даремно Куліш додавав до своїх віршів ноти та вчені екскурси, щоб присоромити Шевченкове неуцтво; в словах неука Шевченка було сто раз більше глибокої життєвої, а тим самим і історичної правди, ніж в учених нотах, а потім і в цілих оберемках томів Кулішевої історіографії та історіософії. Хоч і як сердився Куліш на Шевченка – зразу тихо, а потім і голосно, аж надто голосно, то проте іронія долі визначила йому перше місце в числі *епігонів* Шевченка з усіма неприємними прикметами епігонізму…» [24, с. 306] (Виділено мною. – *В. М.*).

Нікого не закликаю щоденно й демонстративно розмахувати лише цими підсумковими Франковими оцінками. Та коли біографи Куліша разом із шевченкознавцями дивляться на нього переважно його ж очима…

[26] Йшлося про Кулішеву збірку «Досвітки, думи й поеми П. Куліша», що вийшла в Петербурзі в 1862 році.

Не кажу про кулешефілів, які здатні будь-що пояснити на його користь у стосунках з Шевченком. Але й у наукових оцінках, прийнятих нині в публікаціях про Куліша немає чіткості: «Ставлення великого подвижника українства до Т. Шевченка було неоднозначним, іноді суперечливим. Він називав Шевченка «національним пророком»і водночас полемізував з ним через поетизацію Кобзарем «запорізької вольниці», гайдамаччини і селянських повстань, але водночас високо оцінював його як митця слова, виразника національної самосвідомості, народної патріархальної моралі і – в окремих творах – національної єдності».

Інший автор, як тільки ледь заторкує Кулішевий негатив, починає писати загадковими фразами: «Не секрет, що письменник, людина емоційна й діяльна, був схильний до беззастережного обстоювання виношеної ідеї. Ідеї могли змінювати одна одну, вони живили «гарячого Панька», але вони ж його випалювали зсередини…» Чи досить цього для чіткої позиції вчених?

А звичайний читач? Заглянемо з ним в академічний п'ятий том сучасного «Повного зібрання творів Тараса Шевченка» й прочитаємо:

«Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, історик, фольклорист, етнограф, критик і перекладач. Шевченко познайомився з Кулішем 1843 р. в Києві; разом брали участь у Кирило-Мефодіївському товаристві. Під час заслання в Тулу П. Куліш отримав можливість відновити літературну роботу, а після смерті Миколи I, переїхавши до Петербурга, розвинув видавничу діяльність».

Про стосунки Куліша з Шевченком звідти багато не дізнаєшся! Відкриваємо шостий том того самого видання, в якому міститься, сказати б, енциклопедична довідка:

«Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897) – український письменник, критик, історик, фольклорист, етнограф і перекладач. З Шевченком познайомився влітку 1843 р. в Києві. «Кобзаря» сприйняв з ентузіазмом і висловив побажання внести суттєві й менш суттєві виправлення в поезії «Іван Підкова» і «До Основ'яненка», в поеми «Катерина» і «Гайдамаки»… Під час перебування Шевченка на засланні, коли його твори були заборонені, П. Куліш 1857 р. у «Записках о Южной Руси»опублікував поему «Наймичка» (без підпису), а в своїй «Граматці» – окремі твори циклу «Давидові псалми». Пізніше в альманасі «Хата» (1860) надрукував ряд поезій Шевченка, сприяв їх публікації в журналі «Основа» (1861–1862). В цьому ж журналі вперше опублікував драму Шевченка «Назар Стодоля» (1862. – № 9)».

Усе це ніхто не заперечує. Та не все сказано. Навіть, якщо врахувати, що у великій статті про Куліша в «Енциклопедії історії України» хоч і мимохідь, але все-таки зафіксовано, що він «досить грубо почав відгукуватися про Т. Шевченка…».

Що треба було б додати в межах енциклопедичної довідки? Найперше врахуємо думку Михайла Грушевського, який вважав, що Куліш «зістанеться навіки у вдячній пам'яті українців», але це не завадило йому висловити гірку правду: «Потім потягло його до історії; здавалося йому, що Костомаров і інші історики недобре описують історію України, хвалячи козаків, як оборонців українського життя; такими очима дивився на козаків перше й Куліш, але потім змінив свій погляд та став дивитися на них очима тодішнього панства, що козаки тільки руйнували життя. Через се він гудив і Шевченка, що хвалив козаків та гайдамаків як оборонців свободи української» [25, с. 310]. Або використаймо міркування Максима Рильського, висловлені понад півстоліття тому. Він зазначав, що ставлення Куліша до Шевченка

було занадто суперечливе. За життя поета Куліш у цілому позитивно висловлювався про Шевченка, високо оцінював окремі його твори, називав «національним генієм і пророком». Але після смерті поета Куліш став на шлях спотворення та фальсифікації Шевченкової спадщини, а пізніше, в 70–80-х роках XIX століття, розгорнув справжню боротьбу з ним [26, с. 271].

Ніяк не можна не врахувати суголосний сучасний висновок Івана Дзюби: «Куліш у пошуках адекватної відповіді на складну історичну реальність не відзначався послідовністю, його погляди драматично змінювалися (хоч було в нього й стале: насамперед його «хутірний»аристократизм), – і на схилі свого віку він припускався несправедливих суджень про свого колишнього побратима, (втім, слово «побратим», мабуть, не пасує до цього гоноровитого інтелектуала)» [27, с. 168-169].

Таким чином, є необхідні наукові висновки та напрацьовані констатації, що дозволяють нині познайомити зацікавлених людей з адекватною картиною ставлення Куліша до Шевченка. Немає жодних підстав для того, щоб концептуальна оцінка їх стосунків утримувалася в енциклопедичних і популярних виданнях у наївній формулі Михайла Чалого, сформульованій понад 130 років тому: «Хоча Пантелеймон Олександрович і справді висловлювався жорстко, та казав так через любов до батьківщини, через повагу до великої обдарованості Кобзаря, який нерідко звертав з істинної путі на манівці. Він не припиняв пробуджувати в поетові приспаного генія, спрямовуючи його діяльність до високої мети» [28, с. 97].

Наполягаю на тому, що сучасний читач має право на повну інформацію, передусім, у концентрованому вигляді про «будителя» і провідника «приспаного генія», тобто Шевченка, з його численних «манівців», без якого, коли декого послухаєш, і не

з'явився б узагалі Шевченковий «святої правди голос новий».

Тим більше, що мав рацію Сергій Єфремов, який писав: «Куліш – це дві людини в одній подобі, якийсь ходячий контраст, дволикий Янус, нерозгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків, перед якою з подивом стоять і читачі, й критика, – якась трагічна фігура, що бореться в життєвих суперечностях, плутається, падає, знову встає й знову падає».

На мій погляд, аби побачити обидва Кулішеві лики, моєму читачеві не завадить глянути на Пантелеймона Куліша очима Івана Франка, Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Максима Рильського, Юрія Барабаша, Івана Дзюби та врешті-решт і самого Тараса Шевченка. Не завадить. А там кожен хай робить свої висновки.

Бо наївно сподіватися, що, взагалі заплющивши очі, ми побачимо всю вже давно надбану нашими великими попередниками правду. Ведучий – Богдан Ступка – у фільмі Станіслава Клименка «Тарас Шевченко. Заповіт» навіть ставив питання: «Чи зрадив Куліш Шевченка»? Навряд, що саме так треба було запитувати, втім, і відповіді не було…

На мою думку драма Пантелеймона Куліша була в тому, що Тарас Шевченко, котрого він повчально напучував з часу їхнього знайомства, дуже швидко і вже назавжди став для Пантелеймона Олександровича недосяжним у своїй геніальності, тоді як той із «аристократичністю Кулішевою» не хотів, не міг, не вмів із цим змиритися. Шевченко, звичайно, й не помислив, щоб сказати цю правду Кулішу, але той її знав. Отже, про збереження справді добрих стосунків не могло бути й мови, в тому числі після поетової смерті Але що характерно. Впродовж усього життя Куліш нерідко міняв свої погляди на протилежні, скажімо, в оцінці

Богдана Хмельницького, та Шевченковий геній він відкрито не заперечував. Іван Дзюба пише, що «його геній він визнавав, лише намагаючись «спрямовувати»його в своєму розумінні» [29, с. 204]. Втім, Куліш не змінив і своє нутряне, заздрісне, а пізніше й злісне ставлення до Шевченка, що частенько випліскувалося назовні.

Незважаючи на запевнення Пантелеймона Олександровича в «Жизни Куліша» про рівновагу його «серця і розуму» та про те, що його ідеалом є холодна й мовчазна енергія, необорима навіть лихом, насправді сердечний неспокій в оцінці Шевченкової постаті, траплялося, переважував осмислені, розумні оцінки, та й з мовчазністю щодо великого Кобзаря нічого не вийшло – час від часу Куліш енергійно й холодно хулив і ганив Шевченка до кінця свого життя.

Отже, впевнений – в наш ідеологізований час треба не лише зачудовуватися Кулішевим захопленням, що Шевченкове «сяйво духу… було чимось надприродним», але й пам'ятати, що, за його словами, своїм осердним антимосковським віршем «Чигрине, Чигрине…» Шевченко «доводил нас… до сумасшествия…».

В енциклопедію Кулішевих стосунків із Шевченком, очевидно, можна включити висновок Григорія Грабовича про те, що «завдяки своєму доробку і своїм заслугам перед українською літературою та культурою він посів у ній місце, найближче до Шевченка». Проте так само **треба**, **нарешті, чесно зафіксувати невигойну Кулішеву заздрість, а, головне, відверто сказати не про «творчу змагальність» (яка змагальність з генієм, який десять років знаходився на засланні, а ще три з половиною десятиліття за земного життя Куліша – в Царстві Небесному, куди Пантелеймон Олександрович неодноразово звертався, «вповаючи, що Тарас громадським присудом сидить**

собі на небі»)[27]**, а про безпорадні спроби принизити генія до рівня свого. Високого Кулішевого рівня, та далеко не Шевченкового**.

Певно, що серед великих українців не було іншої такої вкрай самозакоханої постаті, як Пантелеймон Куліш. І цим він абсолютно, кардинально відрізнявся від Тараса Шевченка.

Так само, в нашій історії, здається, немає іншої такої вкрай суперечливої видатної постаті, про яку ні в радянські часи, ні в нинішній Україні вчені спромоглися б нарешті сказати повну, виважену правду.

Тому приєднуюся до вже висловленої раніше позиції Юрія Барабаша – **«усе це може і повинно бути предметом уважного дослідження»**. На мій погляд, йдеться про створення системної, комплексної, синтетичної, колективної наукової праці, бажано, на академічному рівні. В ній маємо позбавитися від уже звичного нинішнього конформізму, зінтегрованого з ідеологічною боязню дістати наліпку сучасного «гонителя» видатного українця.

Шевченко й Куліш назавжди залишаться сучасниками всіх українців, і кожне нове покоління має право знати повну правду про їхні взаємини. Не на зло Кулішеві, а в ім'я совісної пам'яті про Шевченка.

[27] Куліш, як відомо, написав вірш «З того світу», але знову ж таки від імені покійного Шевченка.

Література:

1. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. Наукова монографія у двох томах. Київ: Український письменник, 2007.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк – Париж – Мюнхен, 1955. С. 98.
3. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації. Черкаси: Брама, 2003. С. 68. Т.15.
4. Листи до Тараса Шевченка. Київ: Наукова думка, 1993. С. 216-217.
5. Листи до Тараса Шевченка. Київ: Наукова думка, 1993. С. 33.
6. Куліш П. Матеріали і дослідження. С. 74.
7. Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка. *Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 12 т.* Т. 1. Київ: Наукова думка, 2003. С. 37.
8. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. Т. 2. С. 43-44.
9. Листи до Тараса Шевченка. С. 40, 42.
10. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2008. С. 169.
11. Куліш П. Матеріали і дослідження. С. 136.
12. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. С. 170.
13. Спогади про Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1982. С. 44-45.
14. Т. Г. Шевченко. Біографія. С. 354.
15. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. Т. 1. Київ: Український письменник, 2007. С. 179.
16. Шевченківська енциклопедія в 6 томах. Т. 2. Київ, 2012. С. 723.
17. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. С. 317, 318.
18. Грабович Г. Посмертна рецепція Шевченка: перший етап (1861 рік). *Тарас Шевченко в критиці.* Том ІІ. Посмертна критика (1861). Київ: Критика, 2016.
19. Т. Г. Шевченко. Біографія. С. 179.
20. Повне зібрання творів Шевченка. Під редакцією Сергія Єфремова. Т. 4. Київ: 1927. С. 281.
21. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо– й націософська парадигма. Київ: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2004. С. 173.
22. Франко І. Твори в двадцяти томах. Том VII. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1955. С. 307.
23. Франко І. Твори в двадцяти томах. Том XVII. С. 306.
24. Грушевський М. Твори у 50 т. Т. 3. Львів, 2005. С. 310.
25. Рильський М. Твори в 10-ти томах. Т. 9. Київ: Держлітвидав, 1962. С. 271.
26. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. С. 168-169.
27. Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка. Київ: Веселка, 2011. С. 97.
28. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. С. 204.

Volodymyr Melnychenko
Doctor of Historical Sciences,
Academician of the NAES of Ukraine,
Laureate of the Shevchenko National Prize

Taras Shevchenko: "I Am Writing to Kulish Today"

In 2019, 205 years from the birthday of Taras Shevchenko and 200 years of Panteleimon Kulish will be celebrated. This article is devoted these two great Ukrainians, their uneasy creative and personal relationships.

Kulish entered into the national narrative of Ukraine as a developer of the Ukrainian alphabet and translator of the Holy Writ in Ukrainian. Shevchenko appeared in the history of Ukraine as an ingenious poet, in fact, the spiritual father of the Ukrainian nation. At the time of the formation of Ukrainian national consciousness, these two great figures walked side by side, but they represented two components of the Ukrainian intellectual elite, which was caused by an available situation at that time of "two mental Ukraines". As contemporaries wrote figuratively, representatives of two halves of the Cossacks came together: the right-bank inferior Cossack-Sichovyk (potential haidamaka) Taras Shevchenko and his opponent – Panteleimon Kulish – a bright representative of the left-bank Cossack aristocracy, which worked closely with Russian boyars and helped Catherine II to introduce serfdom in Ukraine.

In Soviet days these two figures had been fundamentally opposed to each other. In then communist writings, Taras Shevchenko embodied the progressive social movement of revolutionary democrats-narodniks, and Panteleimon Kulish – the reactionary wing of forerunners of the Ukrainian bourgeois nationalism.

With the strengthening of an independent Ukraine, the question arose about the consolidation of all nationally conscious forces around the Ukrainian history. And one of the first tasks was to become clear with national heroes and anti-heroes. This is not some whim or the whimsy of the current moment – but only one of stages of an universal trajectory common to all peoples of the consolidation of the national identity. So, the well-known German sociologist Max Weber noted that in this historic time for the people, each nation acts as a "community of feelings, which finds its adequate embodiment only in its own state." And the French philosopher Etienne Balibar even accentuates that "any national community is destined at one or another moment to represent itself in the hypostasis of the "chosen people".

In the presented article, an attempt has been made to summarize, to the extent possible, a broad panorama of opinions and judgments around these two outstanding figures of Ukrainian history. His task of an article an author formulated as follows: "The modern reader has the right to know, at least in a lapidary statement, the full truth about the relationship between Kulish and Shevchenko". Volodymyr Melnichenko admits that Kulish perfectly understood and deeply appreciated the genius of Shevchenko. He does not deny the fact that Kulish was for Shevchenko by a friend, and counselor, and editor, and critic, and rival. However, it is impossible to ignore the other side of the historical truth: Kulish was the most striking example of "turning" of Shevchenko so, "how it was good for him at that time".

In general, in this article an idea dominates that it is not worthwhile to compare Kulish's talent with Shevchenko's talent: at Kulish it would seem all – lyrics and epics, Slavophilism and democracy – there was not only a Shevchenko's genius.

Keywords: *Taras Shevchenko, Panteleimon Kulish, Osyp Bodianskyi, Mykhailo Shchepkin, Mykhailo Drahomanov, Ivan Franko, Mykhailo Hrushevskyi, Sergii Yefremov, Maxym Rylskyi, Yurii Barabash, Ivan Dziuba, Ukrainian idea, history of Ukraine.*

УДК 94: 323.2(477)

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор,
академік Академії політичних наук

«КОРИСНІ ІДІОТИ»: КЛІНІКА ЧИ ПОЛІТИЧНИЙ ҐЕШЕФТ*?

Захоплення Росією українських кораблів у Керченській протоці викликало широкий міжнародний резонанс. Зростає небезпека того, що відторгнення норм міжнародного порядку, порушення хиткого міжнародного балансу останніх років загрожує конфліктом між великими державами, де «місцем початку третьої світової війни може стати Україна».

За цих обставин на порядок денний об'єктивно виноситься питання про забезпечення стійкого миру й встановлення довіри між народами світу, що неможливо без дотримання світовою спільнотою норм міжнародного права. На жаль, Росія відкидає саму можливість ставити питання про незаконність анексії Криму, а події на Донбасі зображає як таку собі «громадянську війну», до розв'язування якої вона не має жодного відношення.

Ключові слова: *«корисні ідіоти», російський неоімперіалізм, агресія Росії, анексія Криму, Керченська протока, Головне розвідувальне управління (ГРУ), глобалізація, антиамериканізм, холодна війна, розширення НАТО, однополярний світ, європейські цінності, механізм санкцій.*

Рік тому (23-26 січня 2018 р.) на обговорення 48-го Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі були винесені ***проблеми майбутнього людства***. Головний

посил минулорічного дискурсу, за словами засновника і генерального директора ВЕФ Клауса Шваба, полягав у тому, щоб ***«створити спільне майбутнє для всього світу»***. Ставилось завдання ***«опрацювати нову модель співробітництва, яка б охоплювала не інтереси вузького кола людей, а долю людства в цілому»***. Відштовхуючись від наявних геополітичних тенденцій, учасники форуму ставили за завдання ***обговорити шляхи удосконалення механізмів глобального управління*** за умов спадаючих темпів росту, продуктивності та браку кваліфікованої робочої сили.

Минув рік. Тож закономірно постало питання про ті зрушення, які б мали статися за цей час в площині безпеки і утвердження миру на землі. Хіба не це завдання є першорядним задля забезпечення «спільного майбутнього для всього світу»? Однак впливове аналітичне видання The Diplomat висловило досить скептичну думку щодо якихось позитивних зрушень у світі: «З одного боку, ні Росія, ні Захід, не хочуть повторення холодної війни. Але з другої, коли проаналізувати тональність і зміст висловлювань з обох сторін, виникає враження, що вони своїми промовами підводять себе саме до такого сценарію, оскільки нові назви на кшталт «гібридної війни» не змінюють суті. Більш того, триваюча війна слів підкріплюється ділами. Воєнні бюджети зростають як у Росії, так і у НАТО. Швеція, що не входить у альянс, повернулася до служби згідно призову, НАТО розміщує війська у Східній Європі у таких масштабах, яких ми не знали з часів холодної війни, а Кремль відновив польоти стратегічної бомбардувальної авіації і майже кожен місяць оголошує про створення нових зразків воєнної техніки» [1].

А тим часом, зазначає професор Військового коледжу сухопутних військ США Роберт Фарлі, захоплення українських кораблів у Керченській протоці

«знову розпалило напруженість в рамках тієї кризи, котра дещо вщухла за останні декілька років», а коли враховувати факт триваючого тертя між Росією і США, то внаслідок зміщення хиткого балансу останніх років «Східна Європа може зануритися в хаос». Отже, враховуючи ситуацію, коли «Росія рішуче відторгає норми міжнародного порядку, перспектива конфлікту між великими державами знову стала реальною», а «місцем початку третьої світової війни може стати Україна» [2].

За цих обставин важко не погодитись – встановлення довіри між Росією і Заходом мало б стати одним із магістральних напрямів світової політики. Для досягнення взаєморозуміння і взаємоповаги у діалозі годилося б продемонструвати готовність сторін до компромісів та здатність взяти на себе відповідальність за минулі гріхи й помилки. Зокрема й щодо найактуальнішого зовнішньополітичного злочину Росії – анексії Криму й розв'язання військової агресії на Донбасі.

Однак добрі побажання поки що далекі від здійснення. Те, що на практиці Росія відкидає саму можливість ставити питання про Крим, а події на Донбасі зображає як таку собі «громадянську війну», до якої, мовляв, Росія не має жодного відношення, уже мало кого дивує. Та все ж важко зрозуміти досить поширену в інформаційному полі Заходу точку зору прихильників «реальної політики», де на одну дошку ставиться агресор і жертва агресії, яких закликають до «стриманості». І вже зовсім неприпустимою видається думка про необхідність «зрозуміти Путіна» (Putinversteher) та надати Росії своєрідну «зону відповідальності» в регіоні, бо, мовляв, вона «залишиться провідною державою у своєму географічному оточенні», а тому Захід має «визнати її роль» і «зрозуміти логіку, що лежить у її основі» [3].

І такі судження, на превеликий жаль, не поодинокі. Їх не можна кваліфікувати буденним «хлопським розумом» як таку собі повсякденність нашого буття: мовляв, «кожне село має право на свого власного блазня». За цими висловлюваннями проглядається тривала історія ідеологічної боротьби ХХ століття: використання більшовиками так званих «корисних ідіотів» із ліберального Заходу для виправдання злочинів Кремля та «наведення глянцу» на нужденне життя більшовицької «загірної комуни». За словами професора Університету штату Каліфорнія Брюса Торнтона, «Ленін називав їх «корисними ідіотами», – людей, які живуть в ліберально-демократичних країнах, котрі, надаючи моральну та матеріальну підтримку тоталітарній ідеології, насправді, власними руками в'яжуть петлю, на якій їх згодом повісять. Питання, чому вільні та заможні люди так несамовито прагнуть знищити і перше, і друге, досі залишається відкритим. Сьогодні корисних ідіотів можна знайти і серед прибічників примирення, рефлексивного антиамериканізму, та сентиментального ідеалізму…» [4].

І не в тім справа, чи дійсно вислів «корисні ідіоти» належав Володимиру Леніну, чи Карлу Радеку, чи ще комусь іншому. Наразі цей термін увійшов у політичний сленг, де під ним розуміють людей, уведених в оману якимось політичним рухом, терористичним угрупованням чи ворожою державою, котра цинічно використовує цих людей у своїх корисливих цілях. Так, деякі елементи привілейованих верств британського суспільства у свій час виявляли відверту симпатію до Адольфа Гітлера. Сьогодні деякі ліві активісти симпатизують радикальному ісламу.

Що вже говорити про день сьогоднішній, коли за умов російської агресії проти України тема «корисних ідіотів» набуває особливої актуальності. Так, в німецькій

версії Вікіпедії зазначається: «В зв'язку з Кримом і війною на Україні можна знайти в міжнародних засобах масової інформації багато прикладів застосування цього терміну. Він використовується здебільш, щоб підкреслити теплі стосунки між російським урядом Володимира Путіна і декількох міжнародних діячів…». Не стану відтворювати пропонований енциклопедією список, оскільки наведеними постатями ця категорія людей далеко не вичерпується. Головне для нас – розглянути феномен «корисних ідіотів» як досить поширеного нині соціального явища, розкрити витоки та живильне середовище його адептів, вникнути в суть фальшивої аргументації їхніх писань [5].

Найманці психологічної війни

Найбільш вживаним контраргументом розвідувальних і спеціальних служб Росії є звинувачення своїх опонентів у прихильності до конспірології, а ще ефективніше – до теорії «світової змови». Цей «хід конем» покликаний відразу поставити противника в невигідне становище такого собі дрімучого ретрограда, який, мовляв, погрузнув у передсудах та нав'язливих русофобіях.

А тим часом ми спостерігаємо дивну річ: мало не кожна солідна фірма у світі має свою службу безпеки, розвідку й контррозвідку; видає масу документів службового та таємного змісту; розробляє стратегію і тактику боротьби з конкурентами. Зрозуміло, що усі ці служби дотримуються суворої конспірації. Але при цьому всьому нас хочуть переконати, що дослідницько-аналітичної роботи в площині конспірології бути не може за визначенням. Що вже говорити про чисельні державні структури, покликані захистити державні таємниці та виконувати «делікатні» розвідувальні та підривні операції щодо своїх противників. Отже, судячи з

усього, при наявності масової конспірації має бути й відповідна аналітична конспірологія. Не дивлячись на те, що це поле діяльності є таємницею за сімома печатями.

Зазначу відразу – я не є спеціалістом в галузі конспірології. Тож максимально скористаюся низкою готових аналітичних матеріалів, зокрема й тих, що були розміщені у газеті The Washington Post наприкінці 2018 р. (Накасіма та Шейн Харріс працювали над цією статтею у Вашингтоні, а Наталя Аббакумова – у Москві). Цей матеріал був заснований на інтерв'ю, проведених у Москві й Вашингтоні, на документах публічного характеру та інформації, наданої співробітниками західних розвідувальних служб. Інформаційним приводом розміщеного матеріалу стала участь декількох московських шкіл у розширеній програмі військової освіти з метою привити у дітей «повагу до служб безпеки, а також підвищити рівень знань в галузі математики й комп'ютерної справи у потенційних рекрутів» [6].

Воно б все нічого – діти мають отримати спеціальність. Однак тут привертає до себе увагу той факт, що одним із партнерів цієї програми є російська військова розвідка, відома як Головне розвідувальне управління (ГРУ). Сліди діяльності цієї структури все більше виявляють себе нині під час керованих Кремлем операцій у всьому світі. Тут і керівництво російським вторгненням в Україну в 2014 р., і хакерський злам у США комп'ютерів Національного комітету Демократичної партії в 2016 р., а також напад із використанням нервово-паралітичної отруйної речовини в Британії у 2018 р. За оцінкою газети, «російське відомство військової розвідки – мережа, що охоплює увесь світ і включає в себе тисячі співробітників, бійців сил спеціальних операцій та шпигунів – стає одним із найбільш потужних інструментів» [7].

Це розвідувальне відомство, яке раніше виконувало строго військові завдання, стає нині дедалі більш універсальним. Пояснення цьому феномену аналітики вбачають у тому, що Росія вочевидь набагато слабша в економічному відношенні, ніж Сполучені Штати Америки і Європейський Союз, одначе Путін продемонстрував більш високу готовність до ризику та отримав підтримку з боку суспільства, яке сповідує наратив «Росії як оточеної фортеці». Тож ГРУ якраз вписується в авантюристичний ризикований характер політики Путіна. Опозиційний російський політик Геннадій Гудков зазначає таку особливість: офіцери ГРУ позиціонують себе «рішучими хлопцями». Мовляв, «Ми потрібні вам для того, щоб когось замочить? Ми його замочимо. – Ми потрібні вам для того, щоб захопити Крим? Ми його захопимо».

Оцей зв'язок між агресією проти України і терористичними акціями Росії у світі наочно був продемонстрований у зв'язку із «справою Солсбері» – змовою з метою вбивства полковника Скрипаля, колишнього офіцера ГРУ, який продав секрети британській MI-6. Як пише газета The Daily Telegraph у номері від 7 січня 2019 р., агенти ГРУ приїхали в Британію під іменами Олександр Петров і Руслан Баширов, але пізніше були з ганьбою викриті як Олександр Мішкін і Анатолій Чепіга – двоє старших офіцерів ГРУ, нагороджених медаллю Героя Російської Федерації, вищою нагородою країни. Вважається, що вони отримали нагороди за свої дії в Україні у 2014 р.» [8].

Попри спроби глави російської Служби зовнішньої розвідки (СЗР) Сергія Наришкіна переконати громадськість, що нібито отруєння в Солсбері було «гротескною провокацією, брутально організованою британськими і американськими спецслужбами», британські джерела повідомили газеті The Daily Telegraph про те, що «подробиці змови добре відомі, в тому числі й ланцюжок

агентів, що веде до Путіна. Саме він дав «зелене світло» для використання нервово-паралітичної речовини на британській землі». Британські спецслужби вжили належних заходів: загроза від ГРУ «була різко скорочена в результаті контртерористичної операції, а всі агенти, що здійснили напад, були викриті… Масове виселення шпигунів із російських посольств у Європі і США відіграло також величезну роль у підриві російської розвідувальної мережі за рубежем». Подальша велика інформація була зібрана західними спецслужбами після того, як Кремль наказав другій групі в Нідерландах розвалити окреме розслідування щодо використання «Новичка», що проваджується Організацією по забороні хімічної зброї (ОЗХЗ). Підрозділ ГРУ був арештований агентами голландської розвідки, було виявлено 300 підозрюваних агентів і викрита підривна діяльність ГРУ. Проведені розслідування дозволили західним розвідувальним службам пов'язати ГРУ із серією незаконних шпигунських організацій, включаючи спроби припинити розслідування російського допінгу в спорті та втручання у вибори у США в 2016 р. [9].

Немає нічого дивного в тім, що російська служба зовнішньої розвідки спішно намагається відновити свої розвідувальні мережі за рубежем. А тим часом військовий азарт настільки захопив російське суспільство, що найбільш здібні школярі та студенти прагнуть поступити на службу в розвідку. Документи обраних розвідкою шести шкіл Москви засвідчують, що їх спонсорами виступають Федеральна служба безпеки (ФСБ), а також військова частина 26165 і підрозділ ГРУ, що відає питаннями кібервійни. Командир військової частини 26165 Віктор Нетикшо, як засвідчують американські джерела, очолював хакерську атаку ГРУ на акаунти електронної почти співробітників Національного комітету Демократичної партії і членів виборчого штабу Ґіларі Клінтон.

Відігравши ключову роль у двох чеченських війнах, зазначає генерал Олексій Кандауров, генерал КДБ у відставці й критик Путіна, співробітники ГРУ «отримали досвід позасудових розправ. Це – ключовий фактор, що змінює психологію людини». Останнім часом у їх середовищі перейнялися освоєнням кіберпростору. Ті підрозділи ГРУ, які за радянських часів були сфокусовані на пропаганді й шифруванні даних, сьогодні вдаються до психологічних операцій з допомогою інтернету й кібератак. У певному розумінні інтернет нині є тим неконтрольованим простором, яким намагається опанувати ГРУ.

Газета The Washington Post наводить приклад про психологічну спецоперацію підрозділу ГРУ, відомого як військова частина 54777, або як 72-й центр спеціальної служби: «У лютому 2015 року, коли конфлікт у Східній Україні тривав уже рік, приблизно десять сенаторів отримали повідомлення по електронній пошті, що були нібито направлені членами організації під назвою «Патріоти України». В цьому повідомленні анонімі покликалися на петиції про «спасіння» України» шляхом направлення «досвідчених спеціалістів США і НАТО» для заміни українських командирів і офіцерів. На думку американських аналітиків, «ця кампанія переслідувала подвійну мету – вчинити подальший деморалізуючий вплив на українців після тяжких втрат, а також посіяти ворожнечу серед впливових американських політиків, змусивши їх повірити в те, що самі українці втратили віру у свої збройні сили» [10].

Військова частина 54777 має декілька підставних вивісочних організацій, які фінансуються за допомогою урядових грантів як спілок публічної дипломатії, хоча насправді таємно керуються ГРУ. Дві найбільш значимі з них – «ІнфоРос» та Інститут російської діаспори. Так, наприклад, у лютому 2014 р., незадовго до російської

анексії українського Криму, вказані дві організації звернулися нібито від імені російських громад в Україні із закликом до Путіна втрутитися у назріваючу кризу. Ціль цього заклику: переконати міжнародну спільноту, що Україна не єдина. Той же почерк, зазначають американські аналітики, проглядався в листопаді 2018 р., коли російські прикордонники відкрили вогонь по трьом українським суднам в Чорному морі із подальшим їх захопленням. Тоді молодим людям в прикордонних районах було направлено СМС-повідомлення з наказом негайно з'явитися на пункт збору для подальшого проходження військової служби. Переслідувана мета – внести панічні настрої в суспільство.

Привернув до себе увагу й матеріал, що з'явився в інтернеті напочатку січня 2019 р., з посиланням на південнокорейське видання International Policy Digest. У ньому йдеться про те, що нібито «недавно» у Вашингтоні «відбулася зустріч групи сенаторів-республіканців і представників ряду громадських організацій України». Хто були ці сенатори, що за громадські організації представляли Україну – все це покрито таємницею, оскільки «журналістів на цю зустріч не запросили». Однак на зустрічі нібито було зафіксовано, що «наростає протистояння між Україною і Росією, що, ймовірно, призведе до ескалації збройного конфлікту між двома країнами» Тож Європі доведеться «взяти активну участь в конфліктній ситуації». Отак налякавши публіку, учасники зустрічі, як нас намагаються переконати, закликали Україну «зосередитися на національному примиренні, припинення війни на Донбасі». А далі пішли в хід найбільш екзотичні пропозиції: «залучити Януковича у процес примирення», оскільки «досвід Віктора Януковича і той вплив, який він як і раніше має серед жителів Донецької і Луганської областей, могли б відіграти позитивну роль у припиненні там війни». Вершиною так би мовити цієї

«народної дипломатії» під орудою ГРУ було ось таке положення: «залучення Януковича могло б стати ефективним варіантом досягнення мирного урегулювання, спрямованого на спасіння національної ідентичності України». Тут, як мовиться, жодні коментарі недоречні, коли вже сам Янукович виставляється в ролі спасителя «національної ідентичності України» [11].

Із свого боку аналітики The Washington Post зазначають, що Україна нині являє собою випробувальний полігон для операцій ГРУ в галузі інформації й кіберзброї. Керовані військовою частиною 54777 шпигуни створюють фейкові персоналії й розміщують коментарі на російськомовних і англомовних платформах у соціальних мережах, а також публікують статті у західних виданнях. Частіше всього його співробітники намагаються посіяти ворожнечу між проросійськи і прозахідно налаштованими українцями і видають із себе українських «патріотів», яким по горло набридли промосковсько налаштовані й звинувачувані у застосуванні насилля «нацисти» і «фашисти». Як зазначає колишній високопосадовець Держдепартаменту, що керував відповіддю Заходу на агресію Москви проти України Даніел Фрід, «Україна в 21-му столітті є тим же полігоном для гібридної війни, чим була Іспанія у 30-ті роки минулого століття для техніки бліцкригу – це те місце, де погані хлопці випробовують ті методи, які вони зможуть потім застосувати проти нас» [12].

Насамкінець американські аналітики роблять висновок, що Росія дотримується лінії «НАСТАМНЕТ» – вогул заперечуючи той очевидний факт, що ГРУ здійснює підривну діяльність по всьому світу. Володимир Путін не збирається відмовлятися від використання цього століттям відпрацьованого військового відомства як своєї головної зброї для забезпечення російського впливу за кордоном. Що найсумніше – його позиція зміцнює віру

багатьох росіян у те, що їх країна гостро відчуває потребу саме в таких агресивних розвідувальних службах задля протидії нібито все зростаючої загрози з боку Заходу.

Дволикий Янус західних демократій

Президент і генеральний директор Міжнародної кризової групи Роберт Маллі помістив 28 грудня 2018 р. у журналі Foreign Policy велику статтю, присвячену аналізу 10 конфліктів у світі, на які слід звернути особливу увагу. Один із них стосується України. За оцінкою Маллі, «війна в Україні продовжує тліти і кінця їй не видно… Останньою точкою спалаху є Азовське море, де в листопаді відбулися зіткнення російських і українських суден, і Росія фактично заблокувала доступ до Керченської протоки в гирло моря… Цей інцидент вочевидь продемонстрував вкотре зриме бажання Москви застосувати відкриту силу проти України». Що особливо насторожує гендиректора, то це те, що «протистояння припускає, що жодна із сторін не вбачає жодної переваги в компромісі» [13].

Законно виникає питання: про який компроміс може йти мова? Якщо відштовхуватися від реалій, то маємо вибирати між двома варіантами: або 1) звільнення окупованих територій, мир і рівноправне співробітництво двох суверенних держав, або 2) «примирення», до якого нас схиляють прихильники «русского мира» й холопського «малоросійства». І це бажано б усвідомити і широкому загалу наших громадян, так і нашим союзникам й співчуваючим на Заході, насамперед у Європейському союзі.

Приміром так, як це викладає Едвард Лукас – відомий британський публіцист. Звертаючись до історичних аналогій він розглядає ситуацію в Керченській протоці через призму агресії гітлерівської Німеччини проти

Польщі у 1939 р.. Хоч, на його думку, довоєнна Польща була далеко не ідеальною, однак вона стала не чим іншим як жертвою агресії, а Німеччина – відвертим агресором. То як би мали поступити союзники Польщі: 1) закликати обидві держави до миру (примирення), а чи 2)засудити агресію Німеччини й допомогти Польщі? Позиція Лукаса чітка і однозначна: «було б абсурдним просити обидві сторони урегулювати конфлікт в ситуації, де лише одна сторона нагнітає його. Нелогічно також було б прагнути до посередництва в досягненні угоди. Німецьким військам слід було покинути Польщу; Німеччині слід було виплатити компенсацію за нанесені збитки і шкоду. Після цього можна було б спробувати поговорити» [14].

Чому цей сюжет виявився актуальним сьогодні в контексті нападу Росії на Україну на Азовському морі? Для Едварда Лукаса ситуація є вкрай однозначною. Україна має право на безперешкодну навігацію у цих водах на підставі не лише міжнародного права, але й підписаної з Росією угоди. Адже всім очевидно: Кремль після нарощування місяцями кампанії утиснень та інших злодіянь заблокував, врешті-решт, вихід України у Чорне море. Патрульні судна російської прикордонної служби відкрили вогонь по трьом українським суднам й захопили їх. Декількох членів команди було поранено. І це все було частиною російського плану. Один із його елементів – ізоляція Маріупольського порту з метою паралізувати економіку на південному сході України. Але об'єктивно випливає й інший аспект проблеми: «це піднімає градус української політики, і, що найважливіше, це дипломатична авантюра, що піддає випробуванню рішимість не України, а Заходу» [15].

Якою ж виявилася реакція Заходу на цей воістину екзистенціальний тест на цивілізованість і порядність? Тут, на думку Лукаса, Росія уже може святкувати легку пе-

ремогу: лише частина країн (особливо Канада) відреагували словами, що ідеально описують ситуацію – відкрито засудивши російську агресію. Інші ж здебільшого розводять демагогію: закликають обидві сторони до мирного урегулювання ситуації; перемежують слова підтримки України із критикою дій Росії, закликаючи до «стриманості й мирного урегулювання»; а то ще навіть аж до «крайньої стриманості». Щонайбільшого неспокою викликала відсутність ранньої реакції з боку США.

Щоправда згодом ситуація стала поступово виправлятися, хоч до нових додаткових санкцій так і не дійшло. Росії довелося відзвітувати про свої дії в Раді Безпеки ООН, при тому що російські представники вели себе вкрай зухвало. На превеликий жаль, підводить рису Едвард Лукас, «всього цього надто мало і все воно аж надто запізнюється. Кремль засвоїв однозначний урок. Захід роз'єднаний і надто повільно реагує. Він не вважає Україну своїм союзником. Замість цього *він ставить головну і найбільш сміливу із європейських жертв кремлівської агресії в один ряд з її мучителем»* (курсив наш. – Авт.) [16].

Тож які дії могли б бути адекватними ситуації? На думку Лукаса, правильна відповідь мала б бути поєднанням кінетичних, символічних та фінансових заходів. Наприклад: флотилія ВМС НАТО у Чорному морі нанесла б дружній візит в Маріуполь і за цим би прослідували кроки щодо збільшення двосторонньої військової допомоги Україні. Західні країни могли б повідомити про тимчасову затримку видачі дипломатичних і ділових віз росіянам. Країни на кшталт Великобританії заявили б, що невдовзі ухвалять закони, котрі обмежують права анонімних осіб і «тіньових фірм» на купівлю нерухомості чи їхнього доступу до фінансової системи. А все це подало б сигнал про серйозні наміри. Але тим часом маємо з сумом констатувати: «Здатність Росії до ескалації й провокацій не повинна дивувати відповідальних

за формування рішень на Заході. На жаль, ми раз за разом провалюємо це випробування – а по рахунках платять наші союзники» [17].

От така угодовська політика, розрахована на поточну кон'юнктуру – «від виборів до виборів» – уже, власне, мало кого дивує. Серйозні аналітики, як уже згадуваний Роберт Маллі, вбачає головну причину усіх негараздів у тому, що у міру згасання епохи безумовного глобального панування США міжнародний порядок у все більшій мірі поринає в хаос. І в цей же час інструменти колективних дій, такі як Рада Безпеки ООН, фактично паралізовані, а інструменти колективної відповідальності, включаючи Міжнародний кримінальний суд, ігноруються й недооцінюються. За таких умов все більше регіональних лідерів і намагаються перевіряти на міцність державні кордони, боротися за владу й збільшувати свій вплив (пригнічуючи своїх суперників), втручаючись у конфлікти на територіях інших країн.

Дехто може заперечувати цей феномен. І цьому є підстави, бо й в часи здавалось би домінуючого впливу США у ролі «світового поліцейського» теж було немало проблем. Тут можна назвати застосування Іраком хімічної зброї проти Ірану у 1980-х роках; і кровопролиття в Боснії, Руанді й Сомалі у 1990-х роках; і війни в Афганістані та Іраку після терактів 11 вересня; і жорстоку кампанію проти тамілів у Шрі-Ланці в 2009 році; а далі й крах Лівії й Південного Судану. І все це відбулося в період панування – а то й за безпосередньої участі – США і, в цілому, Заходу як такого. Узагальнюючи цей ряд міжнародних криз, можна стверджувати, що ліберальний і формально заснований на цих нормах порядок не зміг завадити тим, хто встановлює правила, ігнорувати оці самі правила тоді, коли це їм було вигідно. Отже, падіння впливу Заходу, і насамперед США, оцінюється зовсім не так з боку Москви і Пекіна, як це оцінюється з

боку Брюсселя, Лондона чи Вашингтона.

І тим не менш, при тому всьому, могутність і альянси США впродовж тривалого часу здійснювали вплив на міжнародну політику, дозволяли встановлювати кордони і формувати порядки у різних регіонах. Але у міру зменшення впливу Заходу (зневажливе ставлення Трампа до традиційних союзників, боротьба Європи з Брекситом, наростання націоналістичних і популістських настроїв) дужчають спроби лідерів найрізноманітніших країн по усьому світі перевірити, наскільки далеко вони можуть зайти у здійсненні своєї ревізіоністської політики. Найбільше занепокоєння викликає загрозливе поєднання фундаменталістського націоналізму й авторитаризму, в якому простежується відсутність поваги до міжнародних інститутів і норм.

Ніхто не стане заперечувати, що ми живемо у несправедливому, жорстокому й висококонкурентному світі. І в критиці цього світопорядку немає нічого нового. Однак, коли ця критика в минулому переслідувала прагнення до встановлення миру й міжнародної солідарності, то нині вона випливає із популізму, який над усе ставить вузьку соціально-політичну ідентичність WASP (білий, англосаксонець протестант), демонізує меншини й мігрантів, наступає на диктатуру закону й незалежність преси, прикриваючи свою ревізіоністську політику гаслом національного суверенітету.

Нинішня фортуна благоволить диктаторам по всьому світу, хоч закінчується вона часом втечею із своєї країни разом із награбованими мільярдами. Їхня нахраписта поведінка мотивується усвідомленням, що обмеження поступово зникають. Ці лідери перевіряють норми на міцність як всередині своїх країн, так і за рубежем. Так, зазначає Роберт Маллі, «анексувавши частину територій Грузії й України та спровокувавши війну на Донбасі, Росія тепер демонструє свій вплив у Азовському морі,

труїть дисидентів на території Сполученого Королівства й підриває основи західних демократій за допомогою інструментів кібервійни» [18].

І Росія не одинока у своїх агресивних діях – то там, то в іншому місці палахкотять вогнища війни і чути вибухи терористичних актів. І навряд, що ці дії можна назвати чимось новим, і вони, зрозуміло, неоднакові за своїм розмахом. Однак подібні дії стали більш відкритими й зухвалими. І у них є спільна риса: вони випливають із переконаності в тому, що за порушенням міжнародних норм не прослідує жодного серйозного покарання. Небезпека нинішнього хаосу не обмежується тим насиллям, яке уже розпочалося. Набагато більшу небезпеку несе з собою вірогідність прорахунків. Рішення вийти за рамки, до якого вдався один лідер, переконаний у своїй безкарності, може спровокувати несподівану реакцію збоку іншого лідера, а їх супротивні дії можуть призвести до ескалації при відсутності надійної системи міжнародної безпеки.

Про «регіональний вакуум» та «зону впливу» Росії

У відповідь на атаку України з боку Росії в Керченській протоці президент США Дональд Трамп відмінив свою зустріч з російським президентом Володимиром Путіним. Інші уряди Заходу засудили дії Кремля. А потім, коментує події екс-посол США в Україні Джон Гербст, ці новини якось загубилися в інформаційному полі. І даремно: «нинішня слабка реакція Заходу означає, що Путін отримав тактичну перевагу, що збільшує вірогідність того, що Москва піде на подальшу ескалацію в майбутньому. Було б легко відмежуватися від цього спалаху насильства як від суто української проблеми, але це втрачає сенс. Кремль сповідує ревізіоністську політику, спрямовану на ослаблення НАТО і ЄС. І його нинішня агресія сфокусована на Україні» [19].

Подібну точку зору висловлює й Едвард Лукас, який закликає подивитися на проблеми України з практичної сторони: «На Заході вважають, що Україна – це фізична лінія фронту, але справжня лінія проходить через Брюссель, Берлін, Вашингтон. Саме тут іде битва за російський вплив. Питання лиш в тім, наскільки швидко люди пробудяться й побачать небезпеку, що йде від Росії». На думку цього англійського автора, ситуація навколо України наразі набирає актуальності: «Це єдина країна в Європі, яка стояла під кулями, відстоюючи європейські цінності, на Майдані ми бачили європейські прапори, буквально просякнуті кров'ю… Я не пам'ятаю, щоб італійці чи бельгійці помирали за європейські цінності. На щастя, такої необхідності й не було. В якомусь сенсі ми у боргу перед вами [Україною]. Тому, думаю, стосунки між Європою і Україною могли б бути більш тіснішими» [20].

Що ж стосується екс-посла Джона Гербста, то ситуацію в українсько-російських взаєминах він знає із досвіду роботи в американському посольстві в Києві. І вболіває за Україну, розглядаючи її як європейський регіон особливої уваги. Він зазначає, що ще з квітня 2018 р. Москва вдалася до утиснення перевезень із і до українських азовських портів, зменшивши їхній обсяг мінімум на 50%. А домінуюча морська присутність в регіоні Азовського моря дає Москві можливість здійснювати десантні військові операції вздовж українського узбережжя. При цьому всьому, дивується екс-посол, «реакція США на ескалацію наприкінці листопада була посередньою, і Путін, ймовірно, буде сприймати це як зелене світло, якщо ми будемо лише відміняти зустрічі. Путін – це загроза міжнародному порядку, і він стає лише сміливішим. Настав час діяти»[21].

Джон Гербст закликає США допомогти Україні, зміцнити її морську присутність в Азовському морі. На його

думку, найбільш розумний спосіб завадити спробам Путіна – це змусити його заплатити більшу ціну за його війну проти України. І це може бути, вважає Гербст, не так і дорого для США: увести додаткові санкції проти російських лідерів й економіки, а також надати Україні необхідну зброю для оборони країни. Мова йде не лише про катери, оснащені протикорабельними ракетами і торпедами, а також про надання Україні радарів і обладнання, що допоможе українським військовим слідкувати за російським флотом у Азовському морі.

Чи означатимуть ці заходи, якщо США вдадуться до них, те, що Україна нібито є лише антиросійським знаряддям у руках євроатлантичної політики НАТО? Адже саме так намагаються зобразити курс України на євроінтеграцію пропагандисти Кремля. Більше того, останнім часом антиукраїнська істерика Москви стала особливо затятою. А тим часом ставка робиться на те, що, можливо, із Америкою і Європою вдасться домовитися і здійснити «велику оборудку» щодо розчленування України. Чи є для цього якісь підстави?

Не слід скидати з рахунку, що Путін уже не раз користався неузгодженістю країн Заходу, щоб досягти якихось короткострокових успіхів, граючи на факторі політичного плюралізму. Не слід нехтувати такою загрозою і на майбутнє. Той же Едвард Лукас застерігає українців: «Не забувайте, що природній інстинкт Заходу – дружити з Росією, не звертаючи увагу на малі країни. Це те, чого хотіли б німці – щоб малі країни не привертали уваги й вели себе тихо, і тоді б вони без проблем торгували б з Росією і отримували б дешевий газ. Ми зробили великий крок вперед, спонукавши людей у Європі визнати, що ці малі країни – непогані хлопці, а Росія – створює для них проблеми. Ми змусили їх сумніватися й роздумувати. Але я не думаю, що ми повністю досягли всього» [22].

Очевидно, такої тактики – на розкол Європи – Путін буде дотримуватися й надалі. Однак чим далі, тим більше ми приходимо до думки, що особистість російського президента – це скоріше симптом недуги російської держави, і не він є головною причиною. Ця недуга буде існувати до тих пір, запевняє нас Едвард Лукас, «допоки Росія не подолає імперського неврозу, і це непросто. Невроз іноді проявляється через напади на сусідні країни: на Естонію в 2007 році, на Грузію в 2008 році, на Україну в 2014 році, сюди можна віднести Молдову й інші країни. Іноді імперський невроз виливається в репресії у власній країні… Кремль розглядає Росію так, як Європа колись розглядала Африку, в якості джерела грошей і сировини. Це закорінена проблема, вона існувала до Володимира Путіна й буде існувати після нього» [23].

Що й казати – Європа не однорідна і переживає вона нині не кращі часи. Є серед європейців і численні прихильники російського президента, які закликають «зрозуміти Путіна», а відтак і оправдати його агресивну політику. Але чи дійсно Володимир Путін є таким досвідченим стратегом, який може маніпулювати європейською чи американською громадською думкою? Невже Захід виявився таким безпорадним перед російським авантюризмом і розповсюдженням урядової пропаганди, яка намагається посіяти ворожнечу між націями, що входять до ЄС і НАТО? Невже справа йде до розколу Європи?

Звернемося до вересневих опитувань «Євробарометра» (Evrobarometr), де учасниками є представники усіх 28 країн ЄС. Із загального контингенту опитуваних 66% відповіли, що віддали б свій голос за те, щоб їхня країна залишилася в ЄС, і лише 17% відповіли, що проголосували б за вихід. Більше того, 68% респондентів вважають, що їхня країна отримала переваги від член-

ства в ЄС, що є щонайвищим показником з часів 1983 р. Країни ЄС виявили свою солідарність і щодо підтримки України у її протистоянні проти російської агресії. Наразі лише Італія час від часу виступає з ініціативою покласти край санкціям проти Росії і «вести бізнес як завжди». Однак після спроби ГРУ отруїти батька і дочку Скрипалів у березні 2018 р. на території Великобританії, країни Заходу продемонстрували єдність, засудивши замах на вбивство із використанням хімічної зброї. А вже коли російська агентура спробувала зламати захист мережі Організації по забороні хімічної зброї (ОЗХЗ) у квітні 2018 р., то на зібранні Європейської ради в жовтні її члени закликали «й подалі посилювати спротив й стійкість ЄС, а також відповіді як на гібридні й кібернетичні загрози, так і на хімічні, біологічні, радіологічні і ядерні загрози» [24].

Механізм санкцій як головний фактор тиску на Росію триває, так само як і загроза нових санкцій продовжує висіти над російськими компаніями. Незважаючи на спроби Кремля нав'язати думку, що західні санкції не є ефективними, реальні цифри говорять про протилежне. Так, у дослідженні «Блумберг економікс» (Bloomberg Economics) вказано, що впродовж останніх чотирьох років санкції США і ЄС обійшлися Росії в 6% ВВП. Опитування «Прайс уотерхаус» (PvC) російських чиновників показав: 59% із них вважають, що західні санкції нашкодили економіці. А згідно іншому опитуванню, 86% великих російських кампаній, що працюють у щонайбільших секторах економіки, «серйозно занепокоєні» можливим розширенням американських санкцій на найближче майбутнє. І це відбивається на настроях рядових росіян, особливо у зв'язку із падінням реальних доходів та збільшенням пенсійного віку. Коли на початку 2018 р. за Путіна голосувало б 67%, то наприкінці року – лише 45%. А це означає, що «оскільки незадоволення всере-

дині країни затяжне і навіть погіршується, він [Путін] ймовірно спробує прикласти свою руку до подальших закордонних інтервенцій, як воєнних, так й інших» [25].

Як буде реагувати Захід на зростаючу загрозу інтервенції з боку Росії? Тут немалу роль відіграватиме західне експертне середовище, яке багато в чому формує громадську думку. І тут не остання роль покладається Москвою на тих самих «корисних ідіотів», обласканих Кремлем і запрошуваних до Росії на різноманітні пропагандистські заходи. Слід віддати належне пропагандистському напряму у здійсненні Росією «гібридної війни». Так, не обмежуючись традиційними прес-конференціями й інтерв'ю з провідними світовими ЗМІ, Москва вдалася до пошуку нових форм впливу на громадську думку провідних країн світу. Йдеться і про телеканал Russia Today, і інформаційний портал Russia Profile, і залучення PR-агентств (Ketchum) тощо. А ще 2004 рік був позначений початком роботи міжнародного дискусійного клубу «Валдай» – одного із найбільш вдалих піарівських проектів.

Від інших медіатусовок клуб «Валдай» відрізняється своєю цільовою спрямованістю на зарубіжне експертне середовище. Замість того, щоб адресувати повідомлення журналістам зарубіжних ЗМІ (як це загальноприйнято), тут фокус пропагандистського спрямування було зосереджено на експертів: політологів і економістів. Ще одним вдалим рішенням було переміщення роботи клубу по різноманітних містах і регіонах Російської Федерації – це мало б справити враження зарубіжних експертів, здивувати їх обширом і різноманітністю країни. Цей пропагандистський захід належним чином фінансується, і це приносить належні результати.

Візьмемо за приклад матеріал одного із членів цього дискусійного клубу – англійського політолога Ричарда Сакви. У своїй публікації «Українська криза і криза

Європи» він намагається довести, що головна суть проблеми полягає в тому, що Європейський союз, замість того, щоб перейматися проблемами економічного розвитку континенту, після 1989 р. став приділяти надто багато уваги євроатлантичній інтеграції, що є компетенцією НАТО: «суспільствам європейських країн просто не дали чіткої відповіді на запитання про те, для чого потрібен Євросоюз за умов його фактичного поглинання системою атлантичного альянсу». Ричард Саква та його однодумці вважають, що, опрацьовуючи свою політику, Європа має обов'язково зважати на думку Росії: «ЄС не може уникнути того факту, що Росія не сприймає його як щось доброзичливе, і цим він має керуватися при опрацюванні політичної відповіді». А вже коли формулювати свою концепцію взаємовідносин із Росією, то це буде «потребувати від ЄС на якийсь час забути про свої головні ідеологічні нахили», а насамперед «пропонувати простір для діалогу» [26].

Тут важко собі уявити, як це можна пропонувати простір для діалогу з Росією, відкинувши при цьому європейські принципи і цінності? Що ж конкретно пропонує Саква стосовно ситуації з анексією Криму та агресією на Донбасі? Його вихідне положення: «Що стосується України, в центрі Європи відбувся абсолютно непотрібний конфлікт», який можна було уладнати під час переговорів у Берліні ще 2 червня 2014 р. Однак, мовляв, цього не сталося з таких причин: «США стали на сторону войовничого українського націоналізму, хоча, в остаточному підсумку це конфлікт з приводу права брати участь у формуванні того, що значить бути українцем. ЄС наслідував прикладу США, не лише демонізуючи Путіна, що, зрозуміло, вітається українськими націоналістами із їхніми моністичними поглядами, але навіть опосередкованим чином намагаючись позбавити легітимності режим, який він очолює. Це ірраціонально

й дуже небезпечно згідно будь-яких мірок» [27].

От ця словесна еквілібристика має нас переконати, що жертвою агресії є не Україна, а президент Путін, режим якого, мовляв, США намагаються позбавити легітимності. А Європа нібито винувата ще й у тому, що підтримала США, а не російського агресора. До того ж «Угода про асоціацію», як виявляється, являла собою «досить невдалу спробу створити структуру для міжрегіонального співробітництва і взаємодії». Інша справа країни Північної Африки чи Центральної Європи, які уклали подібну угоду з Євросоюзом – бо вони, за судженням Сакви, перебували «в умовах регіонального вакууму». А от Україна, як виявляється, була в зоні інтересів Росії без жодного тобі «вакууму», а тому «навіть найбільш благодушний режим у Москві очікував би змістовних переговорів для погодження стратегічного зсуву в орієнтації нової Східної Європи [Україна, Білорусь, Молдова], коли вона стала зоною спільного впливу Росії й ЄС» [28].

Загальний підсумок статті Ричарда Сакви, яка з великим задоволенням була сприйнята в Росії, полягав у тому, що Росія не є агресором, а у всьому, мовляв, винуватий Захід: «Новий атлантизм епохи після закінченні холодної війни об'єднує русофобські еліти у східноєвропейських країнах – кандидатах на вступ до ЄС, ярих атлантистів у старій Європі і прихильників американського лідерства (гегемонії) у Вашингтоні, котрі змовилися підірвати від самого початку мирну мету того, що нині стало Євросоюзом. ЄС виявився втягнутим у новий атлантизм, втративши тим самим власне розуміння цілі й почуття відповідальності за свої геополітичні починання. Замість того, щоб посувати мирну інтеграцію Європи на чітко сформульованій загальноєвропейській основі, ЄС став інструментом створення розподільчих ліній на континенті» [29].

Чи є необхідність ще раз давати характеристику поняттю «корисні ідіоти»? Замість цього я тут вдався до широкого цитування Ричарда Сакви, щоб ніхто не зміг закинути, що якусь його думку «вирвали із контексту».

«Російська партія» в Європі

У наш неспокійний час, коли звідусіль чуєш схлипування й заклики до примирення з агресором, хочеться згадати настанови нашої землячки, киянки за народженням, великої політичної постаті Голди Меїр: «Бути чи не бути – це не питання компромісу. Або вам бути, або не бути». Або ще: «Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає нам не надто багато простору для компромісу» [30].

Отож, коли повернутися до теоретичних розумувань Ричарда Сакви щодо необхідності умиротворення Росії й на цій основі шукати вікно для діалогу, то важко собі уявити, хто і як буде вести цей діалог, відкинувши при цьому європейські принципи й цінності. Тут, можливо, промовистим матеріалом для роздумів може стати для нас свідчення польської сторони щодо провокаційних пропозицій Кремля по відношенню до України. Ще у своєму інтерв'ю порталу «Політико» у 2014 р. колишній міністр закордонних справ Польщі (2007-2014 рр.) Радослав Сікорський озвучив тезу про те, що під час візиту 2008 р. прем'єр-міністра Польщі (2007-2014 рр.) Дональда Туска у Москву, Володимир Путін нібито пропонував йому не менш як «розділ України»: «Росія хотіла, щоб ми взяли участь у розділі України, щоб ми відправили туди свої війська… Це була одна із найперших тем, яку підняв у розмові з прем'єром Туском Путін. Він заявив, що Україна – штучне державне утворення, а Львів – польське місто, так що ми могли б разом вирішувати цю проблему. На щастя, Туск нічого не відповів, він знав, що його записують».

Згодом, коли з приводу розголошення дипломатичної таємниці розгорівся скандал, Сікорський заявив, що його слова викривили, а до того ж «його підвела пам'ять». Ну що ж, буває… Однак у 2018 р. у своїй книзі «Польща може стати кращою: куліси польської демократії» Радослав Сікорський знову повертається до цієї теми, дещо змінюючи акценти і уточнюючи, що про «польський Львів» Путін говорив під час свого візиту у Гданськ і Сопот у 2009 р.. Путін, мовляв, натякав тоді на «розподіл впливу на Україні» і «можливу вигоду, що випливала б із угоди з Росією». Варшава не наважилася на такий крок, оскільки «вступивши в гру з Москвою, вона ризикувала скомпрометувати себе на Заході й нічого не добитись на Сході». Ці слова підтверджують ті тези, котрі прозвучали в інтерв'ю «Політико» чотири роки перед тим. Різниця лише в нюансах. Поки що з боку офіційних кіл Польщі, наскільки це відомо, жодного спростування не поступало [31].

Приведена вище інформація наводить на роздуми. Як можна говорити про якесь умиротворення Росії, коли з її боку не поступало навіть жодних сигналів про перегляд своєї великодержавної позиції щодо України? Більше того – раз у раз, як це видно із традиційного щорічного інтерв'ю 2018 р. Володимиром Путіним повторюються застарілі мантри про «близькість між народами України і РФ», про першочергову необхідність надання українцям російського громадянства (досвід Абхазії, Придністров'я і Північної Осетії) для подальшого їх втягування в «русский мир». А коли йдеться про російсько-український діалог на вищому рівні, то тут позиція Путіна взагалі непохитна: «Допоки у київських коридорах влади перебувають русофоби, які не розуміють, в чому інтерес власного народу, така ненормальна ситуація буде тривати, незалежно від того, хто перебуває при владі в Кремлі» [32].

Про яке порозуміння при таких настановах може йти мова? І як тут не сподіватися на дипломатичну та іншу підтримку з боку колективного Заходу у протистоянні російській агресії? Так, Україна постійно знаходить підтримку з боку своїх західних союзників і в плані економічної та воєнної допомоги Україні, і поширення санкцій проти Росії, і в контексті гострих заяв та закликів щодо припинення нею агресивних дій проти України на різноманітних міжнародних форумах. А ще якийсь елемент осмислення ситуації вносять і прогнози західних аналітичних служб. Так, одним із основних моментів прогнозу Stratfor на 2019 р. стало твердження про ймовірне посилення «протистояння між Росією і Заходом», оскільки Москва, на думку експертів, не буде готовою піти на поступки. А саме зустрічних кроків й очікують США та Євросоюз перед тим як покласти кінець нарощуванню воєнного потенціалу у світі та нормалізувати економічні відносини.

А тим часом існуюча конфронтація уже охопила практично увесь спектр двосторонніх відносин між Росією і колективним Заходом: від воєнної сфери до економічних санкцій, кібератак, розповсюдження пропаганди й політичного втручання. З цього приводу американський експерт Stratfor Юджин Чаусовський зазначає: «Стратегічний інтерес Росії щодо утримання України й решти колишньої радянської периферії в зоні свого впливу, на відміну від бажання Заходу позбавити Росію цієї сфери, забезпечив фон для існуючого протистояння, що розповсюдилося нині від прикордонних районів Європи до Сирії й Північної Кореї. В 2019 році це протистояння, скоріш за все, лише посилиться, оскільки договори про контроль над озброєннями припинять своє існування, а санкції будуть розширені» [33].

І от за таких умов жорсткого курсу Росії на монопольний контроль за колишнім радянським простором, за-

значає популярна італійська щоденна газета Corriere della Sera, було б непогано, якби європейці публічно (в національних парламентах, в інститутах Європейського союзу та в засобах масової інформації) задались таким питанням: а наскільки сильною може виявитися в наступні роки «російська партія» в Європі? Проблема тим більш актуальна, що нині спостерігається ослаблення міжатлантичних зв'язків, загострюється криза ЄС, все виразнішим стає сплеск популізму в низці західних демократій. І тут ситуація виявляється далеко не оптимістичною. Доводиться зважати, що хоч Росія за європейськими мірками є лише економічним карликом, але в той же час вона залишається великою військовою державою. А до того ж Росія у стосунках із Європою має ще три вагомі переваги. Перша: геополітична близькість, а відтак можливість при необхідності застосувати воєнний потенціал з тим, щоб навіяти страх на слабких і порізнених європейців. Друга перевага: можливість політично використати роль країни як постачальника енергетичних ресурсів. Третя перевага: можливість цинічно зробити акцент на тих чи інших різноманітних ідеях, на котрих сходиться багато європейців. Йдеться, зокрема, про антиамериканські настрої та деякі інші, які хоч і не так розповсюджені в Європі, але все ж таки є традиційно досить сильними.

І це не просто потенційні загрози. Вони не надумані, а випливають із задавнених традицій імперської політики Росії. До того ж існує взаємозв'язок між економічними провалами Росії та її міжнародним активізмом. Із царських часів аж до доби Путіна (в тому числі й в епоху радянської партійної олігархії) правлячі кола Росії завжди узаконювали власне становище у очах своїх підданих, вдаючись до територіального експансіонізму й агресії стосовно зовнішнього світу. Авторитарна « демократія» під керівництвом Путіна не є виключенням:

«відсутність внутрішньо економічного розвитку і погіршення умов життя росіян змушують Путіна вдаватися до відволікаючих маневрів: грати мускулами й кидатися в міжнародні авантюри. Росія безперешкодно захопила Крим, порушивши таким чином табу на односторонню зміну кордонів, на котрому тримається мир у Європі. Вона також на повну міру використовує проти країн Заходу інформаційні технології і експлуатує послаблення Америки (прискорене й поглиблене сьогодні політикою Трампа), щоб у своїх інтересах похитнути баланс воєнних сил у Європі, намагаючись одночасно з цим пробудити примару можливої ядерної війни» [34].

Немає необхідності когось переконувати, що усі ці фактори йдуть від самої Росії. Однак у центрі нашого дослідження дещо інша проблема: як же обстоять справи із сплеском симпатій до агресора всередині самих європейських країн? Аналізуючи витоки цього досить абсурдного захоплення Росією, газета констатує: «Ці симпатії підгодовують як європейські крайньо ліві (все-таки Росія залишається спадкоємницею СРСР), так і крайні праві, залучені російським авторитаризмом. Їх посилює також хвиля популізму: десь більше, десь менше, але так званий суверенністський рух поєднує в собі ворожість до Сполучених Штатів і Європейського союзу та дружнє ставлення до Росії» [35].

Було б несправедливо приписувати усі ці діючі спонуки підривним діям російської агентури, хоча й цей фактор є і він досить успішно фінансується, а тому й ефективно спрацьовує. Головною спонукою тут, очевидно, є саме ставлення до європейських «цінностей» (або ж «антиціностей»), які, як нам Ричард Саква рекомендував облишити, коли справа доходить до опрацювання політики щодо Росії. Йдеться не лише про принципи міжнародного права, а й про культурні схильності й глибинні ціннісні орієнтири. І головну роль тут,

судячи з усього, відіграє нехіть обивателя до вільного суспільства, до відповідальності за власну долю, що, на жаль, останнім часом стало досить поширеним у ситій і улаштованій Європі. А мода, як відомо, завжди сковує вільне волевиявлення. Свобода – це аж надто відповідальний вибір, і лише непересічна особистість, як от Голда Меїр, може дозволити собі такий принцип: «Вам ніколи не знайти кращого спаринг партнера, ніж мінливості долі».

І тут виникає зваба: зняти із себе відповідальність і всі витоки зла, пов'язані зокрема із глобалізмом, приписати виключно Сполученим Штатам. А що вже антиамериканізм став мало не політичною модою, то його носії часто втрачають саму здатність сприйняти той очевидний факт, що розквіт післявоєнної Європи було здійснено в тіні американського лідерства. Але далебі не в тіні Росії, що опікувала тоді країни Варшавського договору. Тут можна назвати й інший приклад: Південну Корею, що постала під опікою Вашингтона, і Північну Корею в зоні опіки Москви та Пекіна.

З другого боку не слід забувати й те, що саме серед громадян Італії й Франції комуністичний рух за часів холодної війни був досить вагомим. Саме у цих країнах були досить розповсюдженими ідеї на кшталт того, що замість «капіталістичного варварства» і диктату США слід було б запровадити «народну демократію» під захистом СРСР і Варшавського договору. І от, на жаль, ці ідеї на хвилі антиглобалізму знову були регенеровані в Європі й набули такої гротескної форми: «Якщо ти, європеєць, зневажаєш ліберальну демократію, якщо ти вважаєш, що відстоювані нею свободи – це фікція, якщо ти переконаний, що ринок – це інструмент, винайдений багатими задля пригнічення й експлуатації бідних, якщо ти думаєш, що Америка із своїм величезним багатством – найгірше із існуючих місце у світі, де панує диктат

грошей, погано прихований лицемірною конституцією і псевдодемократичними інститутами, то до кого ж ти можеш ще звернути свій погляд, як не до росіян?» [36].

Суб'єктність України

Маємо усвідомити, що суперництво між наддержавами може тимчасово зміщувати політичну рівновагу в європейському регіоні у бік то однієї, то іншої держави. Однак, в остаточному підсумку, тривалий успіх справжнього політичного діяча досягається лише тоді, коли він завойовує серця і прихильність власних громадян. Скільки б російська пропаганда не виставляла керівництво України такими собі васалами «Вашингтонського обкому», Україна твердо і послідовно прокладає собі шлях до Європейського союзу виходячи з своїх власних національних інтересів, насамперед – інтересів безпеки. Підводячи підсумки 2018 року, американський аналітичний центр Bloomberg констатував: «Україна є тим фронтом, де Путін не може перемогти. Кремль не зумів упередити розкол православної церкви, викликаний прагненням Києва віднайти духовну незалежність від Москви. Українці в цілому не перейнялися особливими симпатіями до Росії, незважаючи на економічні й воєнні труднощі своєї країни, а Україна буде все більше зближатися із Заходом. Наступному президенту України, якого виберуть у 2019 році, буде складно іти на поступки Путіну, навіть якщо це будуть поступки тактичного характеру» [37].

Проголошення Православної церкви України – тема окремого ґрунтовного дослідження. Нас в даному випадку цікавить один момент – чергові антиамериканські звинувачення з боку кремлівської пропаганди у тому, що «в процесі [церковного] розколу Сполучені Штати брали активну участь». Немає нічого дивного, що співробітник Відділу зовнішніх церковних зв'язків Мос-

ковського патріархату Дмитро Петровський тут же звинуватив Америку в нібито традиційній неприязні до Росії. Тож, за його словами, «християнство в Росії розповсюдилось дуже давно. Ще при житті Ісуса Христа святий Андрій проповідував його в Києві і Новгороді», а «в 988 році в Константинополі було хрещено князя Володимира» [38].

Тут в аргументації московського попівствующого держслужбовця відсутня будь-яка логіка, а ерудиція в його аргументації й не ночувала взагалі. По-перше, Росії за часів Ісуса Христа і близько не було. Із 1330-х до 1480 року московські князі, за рідким виключенням, були лише утримувачами ханського великокняжого ярлика. І лише в 1547 р. князь Московський Іван IV Васильович Грозний прийняв титул царя, а князівство Московське стало центром єдиної Російської держави, яка в такий спосіб і започаткувала своє існування. Новгородці ж ніколи не вважали себе московітами і ще навіть після розгрому на річці Шелоні 1471 р. Новгород зберігав свій державний устрій аж до 1478 р, коли мусів здатися, а його вічові порядки були ліквідовані й вічевий дзвін та міський архів були відправлені в Москву. Тож прийняття християнства Києвом і Новгородом не мають жодного стосунку до Росії. А те що Володимир Великий був хрещений не в Константинополі, а в Корсуні – то мав би знати кожен школяр, а не те щоб керівник департаменту Азії Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату.

Але що взяти із невігласів? Головний їхній принцип – діяти цинічно й нахраписто. Хоча часто це й приносить результати, зовсім протилежні від тих, на які сподівався Кремль. Як зазначає у своєму аналітичному матеріалі журналу Atlantic Council Георгій Церетелі, «російський авантюризм призвів до негативних наслідків для влади Путіна. Здається, серед них і незворотній розрив із

сусідньою Україною, з давніх часів порідненою як соціально так і культурно. Наслідком стало посилення санкцій проти РФ і спад популярності Путіна до найнижчого рівня з часів російської анексії Криму в 2014 році» [39].

Натомість з початком російської агресії проти України Європейський союз став потужним торговельним партнером України. Відбулися серйозні зрушення в громадській думці і в самій Україні у бік збільшення підтримки вступу до НАТО, так само як стрімко змінилося ставлення українців до Росії. Серед опитаних групою «Рейтинг» влітку 2018 р., громадян України, найбільш приязно ставилися вони до Білорусі – 74%. «Антирейтинг» очолювала Росія: позитивно до цієї держави ставилося 35% опитуваних, а негативно – 52%. Ставлення до міжнародних організацій таке: до ООН позитивно ставилося 58%, негативно – 20%; ОБСЄ – відповідно 50% і 26%; НАТО – 49% і 30%. Недарма ж у жовтні 2018 р. спеціальний представник США з питань України Курт Волкер зазначив: «Сьогодні Україна є більш об'єднаною, більш націоналістичною й більш орієнтованою назустріч Європі, НАТО і Заходу, ніж коли-небудь раніше. І це є прямим результатом російського вторгнення в Україну й убивства українців» [40].

Тож закономірним стало рішення Вселенського патріарха Константинополя дарувати незалежність Православній церкві України, відділивши її від російської – вперше з 1686 р. Такий розрив став ударом по Москві, яка самовпевнено вважала себе центром православного християнства, а заодно й по міфу, в котрому Путін увіковічнив Росію як захисницю «русского мира». І це демонструє ще один важливий, хоча й символічний, крок України на вихід із столітньої тіні її північного сусіда. Зокрема й тому, що Російську православну церкву роками розглядали як партнера Кремля щодо розповсюдження російської урядової пропаганди: «Хоча мож-

ливо йому й вдалося забрати кримський півострів і заблокувати вступ України до НАТО чи приєднанню до ЄС у найближчому майбутньому, Путін увійде в історію як лідер Росії, який підштовхнув Україну до остаточного розриву політичних, культурних і релігійних зв'язків із, так званою, братньою нацією» [41].

В контексті зазначеного вище зовсім убогими видаються спроби зобразити Україну як «американський проект», так само як сто років тому царизм зображав Україну в ролі «австро-угорського проекту». Тут ревним прихильникам концепції про «Вашингтонський обком» не гріх би було познайомитися із точкою зору ізраїльського публіциста Йоава Керні. В журналі Globes у жовтні 2018 р. він наголошував на тому, що відверто прагматичний президент США Джордж Буш намагався у 1991 році будь-що не допустити проголошення незалежності України. Завдяки низці обставин він виявився сучасником розпаду СРСР, але при тому «не було жодного зв'язку між його діями й двома монументальними подіями, що відбулися за часів його президентства – падінням Берлінської стіни менш ніж через 10 місяців після його присяги і розпадом Радянського Союзу майже три роки потому» [42].

Як засвідчують дії Буша в останні місяці керівництва Михайла Горбачова, продовження існування Радянського Союзу, хай навіть під іншою назвою і вже точно з іншим світоглядом й орієнтацією, мало в очах Буша всі переваги заради світового спокою й утвердження, як він наголошував, «розсудливості». Саме тому в червні 1990 р. Джордж Буш відвідав Москву з тим, щоб зміцнити позиції Михайла Горбачова. Уже було видно, що управління державою вислизає з рук першого і останнього президента СРСР. З Борисом Єльциним американський президент вів себе відсторонено й демонстративно холодно. Йому не подобався популізм

Єльцина і його відверта готовність розвалити радянську державу лише заради того, щоб позбавитись Горбачова.

Ось тоді Буш відправився із Москви до Києва. На той час Україна уже вийшла із-під контролю центрального уряду, але все ще залишалася складовою частиною Радянського Союзу. Тоді Буш вдався до безпрецедентного кроку, «запросивши сам себе» виступити на засіданні українського парламенту. За словами Йоава Керні, «його промова була взірцем безцеремонності й невігластва. Він проповідував мораль українцям і закликав їх відмовитися від своїх прагнень до незалежності». Аргументація Буша зводилася до того, що «американці не підтримають тих, хто прагне до незалежності, щоб змінити спільну тиранію місцевою, вони не будуть допомагати тим, хто заохочує суїцидальний націоналізм, заснований на етнічній ненависті» [43].

Де ж тут діяльність «Вашингтонського обкому», спрямована, нібито, на розвал СРСР? Навпаки, спроба Буша стримати прагнення України до незалежності, та й інших республік СРСР, провалилася. Рівно через п'ять місяців після його виступу українці переважаючою кількістю голосів у 92,3% проголосували за незалежність. Характерно, що навіть у тих регіонах, де етнічні росіяни переважали у складі населення, зокрема й в Криму, переважаюча більшість виступила за незалежність. Відразу ж після цього президенти України, Росії та Білорусі зібралися у Біловезькій пущі й вирішили розпустити Радянський Союз. Чотири тижні по тому червоний радянський стяг було спущено з кремлівської будівлі.

І саме в цей переломний для долі СРСР час президент США Джордж Буш, сам того не усвідомлюючи, уособлював собою не лише прагматичну лінію прихильників стабільності, але й імперську націоналістичну лінію Росії. Йому було важко усвідомити (при його то інфор-

маційному забезпеченні!), що найбільшою проблемою у взаємовідносинах між росіянами й українцями впродовж останніх 300 років – була відмова росіян серйозно поставитися не лише до прагнення українського народу до незалежності, але й до його самосвідомості. Як пише Йоав Керні, «в очах переважної більшості росіян, безумовно, в очах правителів й інтелігенції, українці були «молодшими братами», Україна була «малою Росією» так само, як Білорусь була «білою Росією». Південна Україна, що була заселена лише з кінця XVII століття, була «Новоросією». Ідея щодо українського націоналізму, чи навіть української мови, потішила росіян і остаточно розізлила їх» [44].

Не вірили провідні радянологи у своїй переважній більшості й у витривалість української державності: дайте, мовляв, два-три роки випробувань, і вони знову повернуться – побредуть до Росії. А вже те, що Росія заподіяла з Україною останнім часом, записано в літопису міжнародних відносин останніх п'яти років. Шляхом обману й шахрайства вона захопила й анексувала Крим. Шляхом обману й шахрайства вона спровокувала «повстання» в східних регіонах Донецької та Луганської областей, а далі й вторглася в цю зону гуманітарного лиха. Наприкінці 2018 року вона поставила під сумнів свободу судноплавства України в Азовському морі, де більша частина північного берега моря належить Україні, не кажучи вже про Крим. А в підсумку, пише Йоав Керні, «Росія нині – повністю реваншистська держава. Вона пішла на дві з половиною війни, щоб змінити кордони. Вона продовжує порушувати суверенітет трьох сусідів. Вона провокує трьох інших – маленьких прибалтійських – Литву, Латвію й Естонію, але не наважується порушити їхню територіальну цілісність. Дії Росії в Україні переконали Північноатлантичний альянс у необхідності розмістити військові підрозділи на бал-

тійській землі. Якщо Росія вирішить застосувати військову силу, ці підрозділи не зупинять падіння прибалтійських країн, але Росія знає, що тоді війни із Заходом їй не уникнути» [45].

Чи потрібні ще якісь аргументи, щоб викрити імперську сутність Росії, з одного боку, й прагнення України до незалежності – з другого? А між тим на Заході все ще точаться й точаться розмови. Одні вважають, що коли б зберігся радянський простір під вивіскою «Союз Євразійських держав», то обійшлося б без громадянських війн і міжнародних конфліктів, та й Росія не вважала б себе жертвою й не розпалювала б злість. Інші стверджують, що якби Захід зарані розмістив би свої оборонні системи над Україною та Кавказом, то Росія б поводила себе більш стримано. Але це все – гадання й домисли. Реальністю є те, що незалежна Україна проіснувала довше, чим їй пророкували песимісти. Її життя важко нормалізувати з двох причин. Перша – тому що Росія не заінтересована в цьому й постійно вдається до підривних дій. По-друге, тому що Україні все ще важко визначитися із своєю ідентичністю. Віками її життя перепліталося в імперських рамках із спільним інформаційним простором, російською культурою, православним віросповіданням і спільною боротьбою за відстоювання геополітичного простору. Тому процес державотворення йде повільно й надсадно. Та все ж процес самоусвідомлення Україною власного шляху розвитку триває – і не в останню чергу завдяки агресивним діям Росії, яка постійно дає привід українцям триматися від Росії подалі.

Росія діє всупереч міжнародним нормам. Більше того – Росія не бажає нормалізації в світі. А вже при відсутності нормальних умов всередині Росії, то й взагалі важко собі уявити виважену взаємодію із зовнішнім світом. Не хотілось би вірити, що Росія бореться із устале-

ними міжнародними нормами тому, що у неї немає вибору. Можливий позитивний вибір є – це визнання і безумовне прийняття кордонів України. І для цього ще є час.

Підтанцьовка під російську дудку

Дехто вважає, що для розуміння російського імперського реваншизму слід заглибитися у вир психопатології. Не виключено… Але що примушує західних аналітиків іти на підтанцьовку у екзотичних видовищах путінської політики? Тут є теж над чим задуматись.

Насамперед, провідні політики Заходу все ще не можуть дійти згоди і дати чітку відповідь на запитання: чи увійшов світ у фазу нової холодної війни, чи все ще тупцює в політичному полі холодного миру? І це запитання було поставлено аналітиком американського журналу Newsmax держсекретарю США Майку Помпео 3 січня 2019 р.: «Сьогодні виповнюється 25 років з моменту укладення Договору про скорочення наступальних озброєнь. В цей день президент Джордж Буш-старший оголосив про закінчення холодної війни. Чи перебуваємо ми у стані нової холодної війни?». Відповідь держсекретаря засвідчувала, що США не беруть на себе відповідальність за проголошення нової холодної війни, хоча й висловлюють занепокоєння щодо можливого її розв'язання: «Поки що ми не повернулися до того ж самого стану, і мене це радує. Однак нам потрібно, щоб Росія вела себе відповідно принципу верховенства права: за недотримання деяких цінностей ми притягли б до відповідальності будь-яку сторону. У багатьох частинах світу вони їх не дотримуються, і в рамках діалогу з ними – чи то йдеться про боротьбу з тероризмом чи про щось інше – ми показуємо, що ми будемо робити все для досягнення цієї цілі» [46].

Не діждавшись однозначної відповіді, журналіст

уточнює запитання: «Чи може так статися, що Путін вирішить, наприклад, забрати в України ще більш території, що змусить США – з огляду на статтю 5 статуту НАТО – дати на це воєнну відповідь?». Майк Помпео знову ухиляється від однозначності: «Я не хочу гадати про те, як ми можемо відповісти на якусь конкретну дію ні росіян, ні якоїсь іншої сторони… Ми ввели санкції стосовно високопоставлених російських фігур, ми відправили на Україну оборонні збройні системи – на що попередня адміністрація не пішла. Ми дали відсіч зловмисним діям Росії, паралельно намагаючись налагодити з ними діалог, котрий дозволить уникнути введення більш серйозних заходів» [47].

Судячи з усього, США продовжують дотримуватися тієї ж лінії, яка уже визначилася при президентові Бараку Обамі. Щоправда той говорив більш однозначно ніж Помпео: «Ми не будемо вести війну з Росією. Але це не означає, що Росія не буде ізольована». Крім того, Обама наголошував, що «інтерес Росії до України й історичні зв'язки між Росією й Україною не виправдовують дій Москви стосовно України, зокрема анексію Криму». Також американський президент підкреслив, що «налаштований робити ставку на дипломатію» [48].

Отже оці рамочні умови, очевидно, зовсім не означають, що Україна не повинна дбати про підвищення бойової готовності своїх Збройних Сил. Більше того – пропагандистські зусилля країни мають бути зосереджені на поглиблене осмислення ідентичності України, усвідомлення її потенціалу та місця в сучасному розкладі міжнародних сил, розуміння усіх можливих ризиків та загроз, які очікують нашу країну у зв'язку з небезпекою подальшої розширення агресії з боку Росії.

У зазначеному контексті багато важить і те, як ми сприймаємо реакцію колективного Заходу на дії нашого північного сусіда, на яких союзників можемо сподіва-

тися, як світова суспільна думка сприймає перспективи розв'язання наслідків порушення територіальної цілісності України. І тут часто-густо за формою такої собі аналітичної об'єктивності проглядаються відверта підтримка західними політологами існуючої на Заході тенденції «зрозуміти Путіна», що сповідується прихильниками Putinfercshteher.

Так, на думку колумніста Bloomberg, а з 2012 р. головного редактора українського видання Forbes Леоніда Бершидського, витоки проблеми з Росією сягають часів Єльцина, котрий навіть «не міг уявити собі, що Росія здатна повністю інтегруватися у європейські інститути». Що ж стосується Путіна, то він, мовляв, із його досвідом розвідника часів холодної війни «не бачив альтернативи – і з часом він став розцінювати європейські країни як васалів США, нездатних вести незалежну політику. В 2007 році, виступаючи в Мюнхені, Путін виголосив промову, у котрій засудив розширення НАТО і розстановку сил в «однополярному світі». З тих пір він розпочав приводити в дію план щодо відродження Росії як супердержави за допомогою військових дій у Грузії, в Україні, в Сирії, а наразі з допомогою приватних найманих армій у Африці» [49].

Далі логіка викладу з боку Бершидського починає викликати внутрішній спротив читача: де кінчається аналітика і де розпочинається пряма апологетика цим автором агресивної політики Росії. Ідеться про те, що подальші кроки Путіна, мовляв, стають дедалі логічно обґрунтовані: «гру наддержави можна вести лише в тому випадку, якщо Росія буде володіти грізною зброєю ядерного стримування – без цього Кремль не зможе брати участь у невеликих конфліктах». А тому цілком закономірним є те, що «Путін робить упор на розробку зброї, якою не володіють США і їх союзники», зокрема випробовуючи бойовий блок «Авангард», що здатний

прорватися через системи протиракетної оборони. От тому перед Європою, запевняє нас Бершидський, і постає проблема опрацювання нового курсу щодо Росії на перспективу, враховуючи її все зростаючий воєнний потенціал.

Далі Бершидський розглядає три можливі варіанти розвитку подій. Але головна установка, на яку Європа мала б орієнтуватися у опрацюванні своєї політичної лінії щодо Росії повинна враховувати, на його думку, таке: «Європа може отримати серйозний виграш, якщо у неї вистачить сміливості. Залучення Росії сприятиме вирішенню деяких фундаментальних проблем ЄС. Володіючи велетенськими запасами природного газу, Москва допоможе Європі досягнути серйозних екологічних цілей. Беручи до уваги необхідність освоєння своєї великої території, Росія може надзвичайно посприяти у вирішенні проблем міграції. Завдяки недавнім інвестиціям у сучасну воєнну могутність – так, і в «Авангард» – ***вона може забезпечити основу для сучасної європейської армії»*** [50].

Чи може собі уявити Європа більш апокаліптичний сценарій ніж російську армію, що ляже в основу європейської армії? Якщо для цього треба отримати певний досвід, то хай європейські теоретики відвідають окуповані Росією регіони Донбасу – і узагальнять кримінальний досвід оцих усіх моторолл, гіві та захарченків. Однак Бершидський перестраховується та застерігає, що «усе це, звичайно, буде мати сенс для Європи лише в тому випадку, якщо Росія буде готовою дещо поступитися своїм суверенітетом, прийняти деякі правила поведінки й європейські цінності». Ось в цьому випадку доречно, як на мій погляд, згадати слова із відомого одеського анекдоту: «Не дочекаєтесь!». Принаймні у найближчій перспективі. Але Бершидський, всупереч існуючій практиці, випромінює оптимізм: «коли б європейські лідери

були більш далекоглядними, вони зайнялися б опрацюванням всезагальної пропозиції про торгівлю й безпеку для наступника Путіна». Бо ж, мовляв, якщо не спрямувати Росію до Європи, то вимальовуються інші альтернативні сценарії: або це приведе «до повторення пострадянського хаосу, або до зміцнення Китаю» [51].

Американський політолог Пол Крейг Робертс іде у своєму аналізі далеко далі – він прямо таки облагороджує агресивну політику Росії, закликаючи громадськість Заходу «не довіряти НАТО про тисячі військових на території України», переконує, що заяви політичних діячів США щодо Росії «засновані виключно на брехні», нав'язує світовій громадськості думку, що агресія йде від України, а тому «США із своїм впливом на Київ могли б впродовж одного дня припинити кровопролиття» [52].

Далі – більше. На сьогоднішній день, береться переконувати нас Робертс, усі глави західних країн є «слугами олігархії чи васалами слуг», і лише «завдяки людяності й самовладанню Путіна вдалося зберегти мир, незважаючи на агресію й провокації з боку Вашингтона». Американський аналітик стверджує, що наразі нібито відбувається «демонізація» Росії з боку Вашингтона, і лише стримана реакція Путіна й міністра закордонних справ Сергія Лаврова на «брехню проти Росії і неправдиві звинувачення на її адресу» заспокоюють ображені патріотичні почуття росіян. Робертс намагається довести, що «росіяни очікують, що Путін заступиться за свою країну, перестане терпіти таке ставлення щодо себе й перестане ставитися до західних країн як до партнерів». А до того ж наведе порядок в Росії, де люди, мовляв, «втомилися миритися з неурядовими організаціями, ЗМІ і політичними партіями, котрі фінансуються Заходом» [53].

Як тут не згадати слова, винесені у заголовок цієї статті – «Корисні ідіоти»: клініка чи політичний ґе-

шефт?». Зазначені вище автори не одинокі – нині можна говорити про цілий напрям дослідницької аналітики, спрямованої на обілення агресивної політики Росії. Так, наприклад, у книзі «Росія без Путіна: гроші, влада і міф про нову холодну війну» американський автор, член редколегії журналу «нових лівих» Тоні Вуд не бажає визнати СРСР імперією, а політику Росії по відношенню до сусідів – імперською. Відповідно й розширення НАТО в книзі зображується як наслідок непродуманої стратегії Заходу, а не як реакція на уповні реалістичну загрозу безпеці сусідніх із Росією країн. Тоні Вуд виправдовує порушення Росією норм міжнародного права на тій лише підставі, що кремлівська еліта вважає: «ми є особливою країною, у якої свій шлях, і нормальні правила на нас не розповсюджуються».

Тож не доводиться дивуватися, що журнал «нових лівих» Jacobin вважає, що ідеї Тоні Вуда сприятимуть прийняттю Заходом істини, пов'язаної з «відмовою від автоматичної підтримки таких неліберальних (illiberal), натхненних неонацистськими ідеями, режимів як український лише внаслідок їх антиросійськості. Уряд Сполучених Штатів переймається цим уже впродовж декількох десятиліть. Подібні дії приносять лише нещастя народам іноземних держав, оскільки в землю вносяться зерна обурення, які потім буйним цвітом розквітають у нашій країні. Ймовірно, ще більш важливим є те, що це може означати зупинку просування НАТО далі на схід, що є однією із причин нинішньої кризи в Україні, а з урахуванням значної переваги військових витрат НАТО над витратами на оборону Росії – ще й позбавленої смислу провокації» [54].

Як бачимо, у писаннях «корисних ідіотів» на зразок Тоні Вуда усе поставлено з ніг на голову: уже не Росія агресор, і не Україна – жертва агресії. Навпаки, виходить так, що це Україна як нібито неонацистський режим втяг-

нула своєю антиросійською настановою колективний Захід на чолі із Сполученими Штатами у протиборство із Росією, що «приводить у панічний стан кращих і найрозумніших представників західного світу». Ця ситуація, на думку журналу Jacobin, «виконує подвійне завдання: спрямовує політику у бік конфлікту з цією країною, до якого давно прагнуть праві, і приховують при цьому роль західної політики у процесі створення більш націоналістичної і більш інтервенціоністської Росії…». Ось саме тому, вважає журнал «нових лівих», переоцінка Вудом «може виявитися особливо корисною для тих читачів, знання котрих про Росію в період нової холодної війни обмежувалася її сумнівними діями в процесі американських виборів у 2016 році, а також її попередніми втручаннями у справи таких колишніх сателітів як Україна» [55].

Висновки

Тож підводячи перші підсумки аналізу з проблеми «корисних ідіотів», які все перевертають з ніг на голову, хочеться наголосити на такому. Усі атаки на Україну, що продовжуються з боку російського агресора та його приспішників на Заході, а також настирливі дії Росії щодо підриву західних країн вказують на те, що Вашингтону і Брюсселю не вдалося поки що укоротити імперські устремління Москви. Досить хитка взаємодія Заходу, постійні внутрішні порахунки й досить обмежені колективні санкції щодо агресора, схоже на те, лише посилюють побутуючі в Кремлі уявлення, що Захід ослаблений, а у своїх діях прямолінійно передбачуваний.

Щоб стримувати російський неоімперіалізм, має бути вироблена нова цілеспрямована стратегія. Поки що, заявляє Джон Гербст, це «правда, що санкції не переконали кремлівських шефів змінити свою політику агресії. Але якщо Кремль насправді йде по шляху агре-

сії, хіба ми хочемо, щоб у них була сильна економіка? Запитання – як сказати? – відповідає само за себе. Ми хочемо, щоб їх економіка була слабшою, тому що сильна економіка підтримує сильну військову могутність. І ми не хочемо, щоб агресивна держава мала сильну армію і сильний морський флот, тому санкції, безумовно, слугують нашим інтересам» [56].

Чи передає це судження екс-посла настрої більш широкого загалу американського політикуму? Тут важко дати однозначну відповідь, але подібні судження висловлюються й на досить знаному американському вебсайті The Hill, яким користуються у Білому Домі й серед американських законодавців. Так, наприклад, в одному із розміщених матеріалів старший науковий співробітник вашингтонського Центру аналізу європейської політики Януш Бугайський зазначає: «Щоб стримати російський неоімперіалізм, потрібна нова стратегія, яка буде сприяти занепаду Росії й дозволить подолати міжнародні наслідки від її розпаду… Хоча Москва не зуміла модернізувати свою економіку, щоб вийти на рівень глобальної конкурентоздатності, Кремль досяг успіху в такій сфері як дезінформація, зображаючи з її допомогою Росію в якості держави, що зміцнюється, яка ні в чому не поступається США. В дійсності ж Росія перебуває у стані занепаду, а свою неміч маскує зовнішніми наступальними діями». В силу зазначених обставин, зазначає американський аналітик, «одних лише економічних показників недостатньо для того, щоб судити про близькість Росії до занепаду, однак посилення соціального, етнічного й регіонального тиску вказує на те, що ця країна наближається до подрібнення на частини. Росія не зуміла перетворитися у державу, що має сильну етнічну чи громадянську самоідентифікацію. Внаслідок царської й радянської спадщини вона залишається імперською структурою» [57].

А далі вже з боку автора наведеного вище матеріалу слідують конкретні пропозиції щодо майбутньої політики США стосовно Російської Федерації: «З урахуванням російських недугів напористий підхід Заходу виявиться більш ефективним, аніж захисна реакція. Вашингтон має повернутися до тих ключових принципів, які супроводжували розпад Радянського Союзу. Для цього він повинен підтримувати демократизацію, плюралізм, права меншин, дійсний федералізм, децентралізацію й самовизначення досить різних російських регіонів й етнічних груп. В той час, як Москва прагне розколоти Захід, Євросоюз і Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), підтримуючи з цією метою націоналістичні й сепаратистські партії в Європі, Вашингтону слід сприяти регіональному й етнічному самовизначенню всередині Російської Федерації. Це подасть могутній сигнал про те, що Захід уповні здатен належним чином реагувати на підривні дії Москви» [58].

Не збираючись ні хвалити, ні гудити висловлену точку зору Януша Бугайського (врешті-решт кожен дослідник може мати свою точку зору), хочу звернути увагу на те, що викладена ним програма фактично означає прийняття широкоформатної політики холодної війни, на що реально діючі політики, очевидно, можуть піти лише в крайньому випадку загрози національній безпеці самим Сполученим Штатам Америки. Тут суть проблеми зводиться до відповіді на запитання, яке стояло впродовж всього повоєнного періоду холодної війни між СРСР і Заходом: чи згоден буде Вашингтон піти на ризик повномасштабного протистояння через Берлін, Будапешт, Прагу чи якесь інше місто (часто аналітики називають Ригу чи Таллінн). Що стосується Берліна 1953 року, а також Будапешту 1956 чи Праги 1968 років, то тут історія уже все розставила на свої місця – Захід самоусунувся від воєнного протистояння Радянському Союзу.

Що ж стосується випадку з Ригою чи Таллінном, то тут у свій час своє вагоме слово сказав великий аналітик XX століття Збігнєв Бжезінський під час виступу перед комітетом Сенату США із збройних сил. На його думку, якщо Путін вирішить напасти на Латвію чи Естонію, то російські війська зможуть здійснити це впродовж одного дня. Однак на цьому справа не закінчиться: «Будемо говорити, що це страшно й шокуюче, але, вочевидь, ми нічого не зможемо зробити без ризику спровокувати початок ядерної війни». То ж якої стратегії доводиться дотримуватися у випадку неминучості ймовірного воєнного зіткнення? Бжезінський рекомендував американцям розміщувати у балтійських країнах військовий контингент, не провокуючи при тому Росію: «Декілька американських солдат в Естонії не будуть являти собою загрозу вторгнення для Росії. Однак завдяки цьому Путін буде знати, що коли нападе на Естонію, він зустріне на своєму шляху американські сили, а ще краще – декілька німців, французів і британців» [59].

Я не збираюся брати на себе непомірне зобов'язання щодо опрацювання стратегії і тактики протистояння російській агресії проти України. На це є спеціальні державні установи й аналітично-дослідницькі центри, які й покликані запропонувати Верховній Раді України та Адміністрації Президента України свої практичні пропозиції. Однак хотілось би застерегти громадську думку України від цілого ряду сумнівних виступів окремих осіб, які виставляють себе активістами певних ультрапатріотичних громадських організацій та різноманітних політичних партій і угруповань, а насправді сприймаються російською стороною як «корисні ідіоти», що закликають до невідкладного повноцінного штурму Донбасу силами української армії з подальшою жорсткою зачисткою нині окупованих районів Донбасу від усіх прихильників «русского мира».

Звучать подібні заклики архіпатріотично, однак як контраргумент хотілося б апелювати до тисячолітнього досвіду китайських урядовців: маючи нині армію чисельністю понад 2 мільйони військовослужбовців, вони, тим не менше, притьмом не форсують звільнення Тайваню і приєднання його до континентального Китаю. Можливо й ми, звертаючись до біблейських заповідей, сприймемо думку про те, що «кожній справі свій час і своя пора», «серце ж мудрого знає час і право», бо «для кожної речі час і право своє». З таких питань як національна безпека, попри усю повагу до громадської активності волонтерів, слід все ж таки покладатися на професіоналів.

Один із них – ветеран зовнішньої розвідки генерал-лейтенант Василь Богдан – звертає увагу на дещо іншу іпостась «корисних ідіотів» під час президентської виборчої кампанії 2019 р.: «Подивіться на деяких кандидатів у президенти! Що вони пропонують? Вони всі говорять про мир. Але ми не знаємо, про мир якою ціною» [60].

Звісно – люди хочуть жити в мирі. Однак у цій непростій ситуації ми маємо усвідомлювати, що Кремль буде намагатися не допустити подальшого руху України на шляху до євроінтеграції. Путін, судячи з усього, уже зрозумів, що Україна не буде такою собі легкою здобиччю, а тому буде покладати надію на те, що під час президентських виборів в Україні йому вдасться докласти сил й різко змінити зовнішньополітичний вектор України на проросійський. Хоча, в разі провалу цих планів, не можна виключати й спроб Москви здійснити повномасштабний наступ на Україну. Тому Україна має бути готовою до всілякої зміни військових планів Росії. Хоча наша країна й робить нині ставку насамперед на врегулювання ситуації дипломатичним шляхом, це не виключає того, зауважує Василь Богдан, «наскільки мені відомо,

генштаб ЗСУ підготував план щодо повернення Донбасу під контроль України. В тому числі розглядається можливість проведення військової операції… На військову операцію ми підемо лише у самому крайньому випадку» [61].

Ніхто не збирається демонізувати Росію. Але було б недалекоглядно заплющувати очі на повсякденну практику російських спецслужб, коли вони нахабно втручалися у президентські вибори США 2016 р., у кампанію 2016 р. щодо виходу Великобританії із ЄС (Брексит), у президентські вибори у Франції 2017 р. Так, коментуючи ступінь втручання Росії у американський виборчий процес, популярний таблоїд The Daily Beast зазначає: «Що російські спецслужби спритно зробили й продовжують робити – так це по максимуму використовувати уже існуючі у нашому суспільстві патології й провокувати їх… Сумніваюсь, що хто-небудь у СВР чи ГРУ може з упевненістю сказати, чи вирішило їхнє втручання результат виборів. Тому правдоподібне заперечення виражалося двома способами. Перший – це, зрозуміло, початкове заперечення того, що вони взагалі здійснювали якісь зловмисні дії. Другий, і більш ефективний, полягає в тому, щоб тонко натякнути, що навіть коли агенти й тролі Путіна і пробили пролом у американській демократії, вони все рівно поняття не мають, чи вчинили їх діяння суттєвий вплив» [62].

Як засвідчують ЗМІ, і перший, і другий варіант російської версії був сприйнятий не те що на масовому рівні – до нього апелював навіть сам президент США Дональд Трамп. Так, після зустрічі в липні 2018 р. у Гельсінкі, коли мова зайшла про російське втручання у американські вибори, президент США сказав, що Путін запевнив його у тому, що втручання не було. Коли ж це трактування викликало масове обурення опозиції, Трамп вніс корективи у своє розуміння ситуації: «Я при-

ймаю висновки розвідки, що було втручання [Росії]… І не було жодної змови [з Росією]» [63].

З приводу втручання Росії у внутріполітичні справи Великобританії англійське популярне інтернет-видання The Independent зазначало: «Ціль російського лідера зрозуміла. Він хоче, щоб Євросоюз був слабким і розколотим… Російські ферми ботів, як з'ясувалося, підтримують тих, хто виступає за вихід із Євросоюзу. Не варто забувати й звинувачення з приводу сумнівних російських грошей, спрямованих на фінансування кампанії з підтримки Брекситу… Схоже на те, що російське втручання в першопочатковий референдум виявилося недостатньо шокуючим, оскільки воно все ще триває» [64].

На Заході у все більшій мірі розуміють, що ті, хто перебуває нині при владі в Росії – не ідеологічні фанатики, а щось на порядок гірше. Вони – циніки. Вони надто добре розуміють, як діяти з урахуванням майже безмежної кількості існуючих на Заході проявів незадоволення – досить хоча б взяти за приклад рух «жовтих жилетів» у Франції. А ще добре знаються на тому, як можна спекулювати на поширенні серед людей різноманітних нав'язливих ідей. Впродовж десятиліть це було їхньою роботою, коли такі рухи шифрувалися під виглядом діячів, що згуртувалися під різними знаменами (західнонімецьких неонацистів, європейських сепаратистів, борців проти колонізації країн третього світу й релігійних терористів). Але всі вони служили одній меті – посіяти розбіжності й дестабілізувати обстановку на Заході.

І досягали в цьому певних результатів. У XX столітті найбільш сприймали кремлівську брехню ті, хто щиро вірив у реалізацію у Радянському Союзі диктатури пролетаріату. Однак, якщо у Радянського Союзу й була притаманна ідеологічна слабкість, то вона полягала в тому, щоб «догнати й перегнати Захід», тим самим перемогти його. І в цьому був хоча якийсь позитивний посил. У ни-

нішнього ж цинічного покоління російських керівників уже не залишилося жодних ідеологічних богів, жодних принципів. І вже нікого у світі особливо не дивує те, що Росія не виконала своїх зобов'язань із Будапештського меморандуму 2004 року щодо недоторканості українських кордонів і територіальної цілісності України. Бо ж нині уже не є незручним і на Заході міняти свої погляди залежно від аудиторії.

Одним із когорти «корисних ідіотів» з числа правих подобається у Путіні його націоналізм, густо замішаний на ідеології «землі і крові», іншим – корпоративістська політична економія, ще іншим – державна релігія, цензура і узаконена гомофобія. А ще інші, з числа лівих, висловлюють своє захоплення Путіним тому, що вони вбачають в Росії необхідну противагу «імперіалізму» США, НАТО і Євросоюзу. І правих, і лівих об'єднує переконання в тому, що «інституціоналізована вузькість поглядів, тактика мафії і майже повсюдне порушення прав людини є або ж побічними ефектами в процесі того, як Росія намагається повернути собі статус світової держави, або ж очевидним перебільшенням і видумкою лібералів і неоконсерваторів, що прагнуть зберегти однополярний світовий порядок» [65].

Тут слід віддати належне Путіну – він із знанням справи представника спецслужб відмітив здатність ліберальної демократії до подвійної моралі, коли це стосується матеріальних інтересів. Тут кого б не взяти – центриста, інвестиційного банкіра, менеджера технічних компаній, завсідника форумів у Давосі – всі вони, пише американський журналіст Майкл Вайс, прагнуть «заробляти гроші і не особливо люблять запитувати, відкіля вони беруться. Можливо, вони не підтримують Кремль як такий, але, як правило, вони виступають проти будь-яких спроб увести санкції щодо Росії, виключити її із глобальної економічної системи чи обме-

жити доступ її мільярдерів до офшорних юрисдикцій і американських та європейських ринків нерухомості. Справи, відповідальності за котрі вони хотіли б уникнути у своїх країнах, – це не просто допустимі побічні ефекти російського агресивного капіталізму, вони є його невід'ємною частиною, його особливостями» [66].

Про що це все говорить? Судячи з наявності духу наживи серед широкого кола оцих самих «корисних ідіотів», якими маніпулює і до яких апелює російський агресивний капіталізм, мобілізація демократичних сил на Заході на боротьбу проти комунізму в минулому була набагато простішою й більш ефективнішою, ніж нинішня мобілізація на боротьбу із такою вселенською бідою як гроші. Що вже казати про цинічне ставлення Володимира Путіна до своїх масових прихильників Putinversteher, коли правнучка колишнього радянського лідера, а нині заступниця декана університету Нова школа у США Ніна Хрущова, виходячи із своїх спостережень, засвідчила: «Як мені здається, впродовж тривалого часу Путін вважав Трампа корисним ідіотом». Однак в подальшому, зазначає Ніна Хрущова, переконавшись у непередбачуваності американського президента, Путін використав невиконану обіцянку Трампа поліпшити відносини між Москвою й Вашингтоном для того, щоб зробити із Америки «пугало» [67].

Як тут можна протистояти цьому лиху – суцільній дезінформації, в тому числі й такої, що розраховує на підтримку й розуміння з боку «корисних ідіотів». Звісно, останніх не можна притягнути до відповідальності, позаяк особисті переконання людини належать до фундаментальних прав людини і громадянина. Однак, враховуючи всю глибину навислої над нами загрози, слід давно уже проголосити боротьбу з дезінформацією переднім краєм боротьби перед викликом національній безпеці України. Зрозуміло, що йдеться насамперед не

про репресії, а про підвищення медійної та історичної грамотності. Слід активно відстежувати запроваджувані Росією пропагандистські акції й навчати українських громадян розпізнавати їхню підривну сутність. Тут не останню роль міг би відіграти досвід того покоління, яке виросло за умов радянської дійсності й навчилося за умов ідеологічного ідіотизму й брехливих заяв власних правителів тоді ще інтуїтивно розуміти й відстоювати правду. А тому розпізнати брехню ворожої держави – для них наразі звична справа.

**Geschdft (слово німецького походження) – комерційна оборудка, заснована на спекуляції нижчого штибу чи на обмані, звідси «гешефтмахерство», неблаговидна спекуляція (Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона: в 4 т. СПб., 1907-1909).*

Література

1. Не допустить новой холодной войны: миру нужен ветер перемен (The Diplomat). URL: http://inosmi.info/ne-dopustit-novoy-kholodnoy-voyny-miru-nuzhen-veter-peremen-the-diplomat.html (дата звернення 18.01.2019).

2. Третья мировая может начаться в Украине – эксперт. URL: https://korrespondtnt.net/world?worldabus/4046949-tretia-myrovaia-mozhet-nachatsia-v-ukraine-expert (дата звернення 18.01.2019).

3. Не допустить новой холодной войны: миру нужен ветер перемен (The Diplomat). URL: http://inosmi.info/ne-dopustit-novoy-kholodnoy-voyny-miru-nuzhen-veter-peremen-the-diplomat.html (дата звернення 18.01.2019).

4. Корисний ідіот. URL: https://master-vict.livejournal.com/37843.html

5. Полезные идиоты: vbulahtin. URL: htpps://vbulahtin.livejournal.com/ 1669492.html (дата звернення 18.01.2019).

6. The Washington Post: разведка – тайные мускулы в дуэли Путина с Западом. URL: http://inosmi.info/the-washington-post-razvedka---taynye-muskuly-v-dueli-putina-s-zapadom.html (дата звернення 18.01.2019).

7. The Washington Post: разведка – тайные мускулы в дуэли Путина с Западом. URL: http://inosmi.info/the-washington-post-razvedka---taynye-muskuly-v-dueli-putina-s-zapadom.html (дата звернення 18.01.2019).

8. Telegraph: «Плохой год для ГРУ». URL: http://inosmi.info/telegraph-plokhoy-god-dlya-gru.html (дата звернення 18.01.2019).

9. Telegraph: «Плохой год для ГРУ». URL: http://inosmi.info/telegraph-plokhoy-god-dlya-gru.html (дата звернення 18.01.2019).

10. The Washington Post (США): российская военная разведка – тайне мускулы в дуэли Путина с Западом (Часть II). URL: https://cjnt.ws/@contemplator/1182853 (дата звернення 18.01.2019).

11. IPD: Украина – неуправляемый вызов США. URL: http://injsmi.info/ipd-ukraina--neupravlyaemyy-vyzov-dlya-ssha.html (дата звернення 18.01.2019).

12. The Washington Post: разведка – тайные мускулы в дуэли Путина с Западом. URL: http://inosmi.info/the-washington-post-razvedka---taynye-muskuly-v-dueli-putina-s-zapadom-9.html (дата звернення 18.01.2019).

13. 10 конфликтов, которые нужно наблюдать в 2019 году – Внешняя политика. URL: https://Foreignpolicy.com/2018/12/28/10-conflicts-to-watch-in-2019-yeman-syria... (дата звернення 18.01.2019).

14. Лукас Э: Россия на Азовском море поверяет решительность Запада – Мнение – Russ.Postimees.ee. URL: https://rus.postimees.ee/6463544/edvard-lukas-rossiya-na-azovskom-more-proveryaet-reshitelnost-zapada (дата звернення 18.01.2019).

15. Лукас Э: Россия на Азовском море поверяет решительность Запада – Мнение – Russ.Postimees.ee. URL: https://rus.postimees.ee/6463544/edvard-lukas-rossiya-na-azovskom-more-proveryaet-reshitelnost-zapada (дата звернення 18.01.2019).

16. Лукас Э: Россия на Азовском море поверяет решительность Запада – Мнение – Russ.Postimees.ee. URL: https://rus.postimees.ee/6463544/edvard-lukas-rossiya-na-azovskom-more-proveryaet-reshitelnost-zapada (дата звернення 18.01.2019).

17. Лукас Э: Россия на Азовском море поверяет решительность Запада – Мнение – Russ.Postimees.ee. URL: https://rus.postimees.ee/6463544/edvard-lukas-rossiya-na-azovskom-more-proveryaet-reshitelnost-zapada (дата звернення 18.01.2019).

18. 10 конфликтов, которые нужно наблюдать в 2019 году – Внешняя политика. URL: https://Foreignpolicy.com/2018/12/28/10-conflicts-to-watch-in-2019-yeman-syria... (дата звернення 18.01.2019).

19. Atlantic Council: как заставить Путина заплатить за Украину. URL: http://inosmi.info/atlantic-council-kak-zastavit-putina-zaplatit-za-ukrainu.html (дата звернення 18.01.2019).

20. Эдвард Лукас: «Украина особенно уязвима перед грязными деньгами». URL: https://lb.ua/economics/2018/10/02/408895_edvard_lukas_ukraina_osobenno.html (дата звернення 18.01.2019).

21. Atlantic Council: как заставить Путина заплатить за Украину. URL: http://inosmi.info/atlantic-council-kak-zastavit-putina-zaplatit-za-ukrainu.html (дата звернення 18.01.2019).

22. Эдвард Лукас: «Украина особенно уязвима перед грязными деньгами». URL: https://lb.ua/economics/2018/10/02/408895_edvard_lukas_ukraina_osobenno.html (дата звернення 18.01.2019).

23. Эдвард Лукас: «Украина особенно уязвима перед грязными деньгами». URL: https://lb.ua/economics/2018/10/02/408895_edvard_lukas_ukraina_osobenno.html (дата звернення 18.01.2019).

24. Atlantic Council: негативные последствия стратегии Путина. URL: http://inosmi,info/atlantic-council-negativnye-posledstviya-strategii-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

25. Atlantic Council: негативные последствия стратегии Путина. URL: http://inosmi,info/atlantic-council-negativnye-posledstviya-strategii-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

26. Саква Р. Украинский кризис и кризис Европы. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ukrainskiy-krizis-i-krizis-evropy-perevod-n-k-rozhanovskoy (дата звернення 18.01.2019).

27. Саква Р. Украинский кризис и кризис Европы. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ukrainskiy-krizis-i-krizis-evropy-perevod-n-k-rozhanovskoy (дата звернення 18.01.2019).

28. Саква Р. Украинский кризис и кризис Европы. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ukrainskiy-krizis-i-krizis-evropy-perevod-n-k-rozhanovskoy (дата звернення 18.01.2019).

29. Саква Р. Украинский кризис и кризис Европы. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ukrainskiy-krizis-i-krizis-evropy-perevod-n-k-rozhanovskoy (дата звернення 18.01.2019).

30. Афоризмы и цитаты Голды Меир. URL: http://citaty.su/aforizmy-i-citaty-goldy-meir (дата звернення 18.01.2019).

31. Dziennik Gazeta Pravna: у него слишком длинный язык. URL: http://inosmi.info/dziennik-gazeta-prawna-u-nego-slishkom-dlinnyy-yazyk.html (дата звернення 18.01.2019).

32. Потом пусть не пищат. Путин об Украине (Корреспондент). URL: http://inosmi.info/potom-pust-ne-pischat-putin-ob-ukraine-korrespondent.html (дата звернення 18.01.2019).

33. Stratfor: «таинственная и непостижимая» Россия вблизи оказалась вполне прогнозируемой. URL: http://inosmi.info/stratfor-tainstvennaya-i-nepostizhimaya-rossia-vblizi-okazalas-vpolne-prognoziruemoy.html (дата звернення 18.01.2019).

34. Corriere della Sera: Россия, которая нравится Европе. URL: http://inosmi.info/corrire-della-sera-rossiya-kotoraya-nravitsya-evrope.html (дата звернення 18.01.2019).

35. Corriere della Sera: Россия, которая нравится Европе. URL: http://inosmi.info/corrire-della-sera-rossiya-kotoraya-nravitsya-evrope.html (дата звернення 18.01.2019).

36. Corriere della Sera: Россия, которая нравится Европе. URL: http://inosmi.info/corrire-della-sera-rossiya-kotoraya-nravitsya-evrope.html (дата звернення 18.01.2019).

37. Bloomberg: 2018 год был плохим для Путина; следующий будет еще хуже. URL: http://inosmi.info/bloomberg-2018-god-byl-plokhim-dla-putina-sleduyuschiy-budet-esche-khuzhe.html (дата звернення 18.01.2019).

38. Гуаньча: как США расололи православную церковь. URL: http://inosmi.info/guancha-kak-ssha-raskololi-pravoslavnuyu-tserkov.html (дата звернення 18.01.2019).

39. Atlantic Council: негативные последствия стратегии Путина. URL: http://inosmi.info/atlantic-council-negativnye-posledstvia-strategii-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

40. Волкер: Россия политически потеряла Украину и автокефалия это подчеркнет. URL: https:www.unian.net/world/10295631-volker-rossiya-politicheski-poteryala-ukrainu-i-avtokefaliya-eto-podcherknet.htlm (дата звернення 18.01.2019).

41. Atlantic Council: негативные последствия стратегии Путина. URL: http://inosmi.info/atlantic-council-negativnye-posledstvia-strategii-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

42. Пойдет ли Путин до конца? Вот бы покопаться у него в голове (Globes). URL: http://inosmi.info/poydet-li-putin-do-kontsa-vot-by-pokopatsya-u-nego-v-golove-globes.html (дата звернення 18.01.2019).

43. Пойдет ли Путин до конца? Вот бы покопаться у него в голове (Globes). URL: http://inosmi.info/poydet-li-putin-do-kontsa-vot-by-pokopatsya-u-nego-v-golove-globes.html (дата звернення 18.01.2019).

44. Пойдет ли Путин до конца? Вот бы покопаться у него в голове (Globes). URL: http://inosmi.info/poydet-li-putin-do-kontsa-vot-by-pokopatsya-u-nego-v-golove-globes.html (дата звернення 18.01.2019).

45. Пойдет ли Путин до конца? Вот бы покопаться у него в голове (Globes). URL: http://inosmi.info/poydet-li-putin-do-kontsa-vot-by-pokopatsya-u-nego-v-golove-globes.html (дата звернення 18.01.2019).

46. Помпео: Россия по-прежнему «не соблюдает» ДРСМД – и времени у нее остается все меньше. URL: http://inosmi.info/pompeo-rossiya-po-prezhnemu-ne-sobludaet-drsmd--i-vremeni-u-neyo-ostayotsa-vsyo-menshe.html (дата звернення 18.01.2019).

47. Помпео: Россия по-прежнему «не соблюдает» ДРСМД – и времени у нее остается все меньше. URL: http://inosmi.info/pompeo-rossiya-po-prezhnemu-ne-sobludaet-drsmd--i-vremeni-u-neyo-ostayotsa-vsyo-menshe.html (дата звернення 18.01.2019).

48. Обама навал Россию слабой и заявил, что США не будут воевать с ней. – Политика – ТСН.ua. URL: https://ru.tsn.ua/politika/obama-nazval-rossiyu-slaboy-i-zayavil-chto-ssha-ne-budut-voevat-s-ney-356966.html (дата звернення 18.01.2019).

49. Европе стоит проявить внимание к России после ухода Путина. URL: http://inosmi.info/evrope-stoit-proyavit-vnimanie-k-rossii-posle-ukhoda-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

50. Европе стоит проявить внимание к России после ухода Путина. URL: http://inosmi.info/evrope-stoit-proyavit-vnimanie-k-rossii-posle-ukhoda-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

51. Европе стоит проявить внимание к России после ухода Путина. URL: http://inosmi.info/evrope-stoit-proyavit-vnimanie-k-rossii-posle-ukhoda-putina.html (дата звернення 18.01.2019).

52. Пол Крейг Робертс: не верте лживым заявлениям НАТО о вторжении войск РФ в Украину. URL: https://odnarodyna.org/content/pol-kreyg-roberts-ne-verte-lzhivym-zayavleniyam-nato-o-vtorzhenii-voysk-rf-v-ukrainu (дата звернення 18.01.2019).

53. Foreign Policy Journal: человечность и самообладание Путина спасли мир от войны. URL: http://inosmi.info/foreign-policy-journal-chelovechnost-i-samoobladanie-putina-spasli-mir-ot-voyny.html (дата звернення 18.01.2019).

54. Jacobin: Россия без стереотипа о сверхзлодействе. URL: http://inosmi.info/jacobin-rossiya-bez-stereotipa-o-sverkhzlodeystve.html (дата звернення 18.01.2019).

55. Jacobin: Россия без стереотипа о сверхзлодействе. URL: http://inosmi.info/jacobin-rossiya-bez-stereotipa-o-sverkhzlodeystve.html (дата звернення 18.01.2019).

56. Экс-посол США: мы не хотим, чтобы у агрессивной России была сильная армия и флот. URL: http://inosmi.info/eks-posol-ssha-my-ne-khotim-chtoby-u-agressivnoy-rossii-byla-silnaya-armiya-i-flot.html (дата звернення 18.01.2019).

57. The Hill: управляя распадом России. URL: http://inosmi.info/the-hill-upravlyaya-raspadom-rossii.html (дата звернення 18.01.2019).

58. The Hill: управляя распадом России. URL: http://inosmi.info/the-hill-upravlyaya-raspadom-rossii.html (дата звернення 18.01.2019).

59. Бжезинский: Путин может занять Ригу и Таллинн за один день. URL: https://gordonua.com/news/worldnews/bzhezinkiy-putin-mozhet-zanyat-rigu-i-tallin-za-odin-den-62578.html (дата звернення 18.01.2019).

60. Факты (Украина): Украина пройдет через Керченский пролив при поддержке НАТО. URL: http://inosmi.info/fakty-ukraina-ukraina-poydet-cherez-kerchenskiy-proliv-pri-podderzhke-nato.html (дата звернення 18.01.2019).

61. Факты (Украина): Украина пройдет через Керченский пролив при поддержке НАТО. URL: http://inosmi.info/fakty-ukraina-ukraina-poydet-cherez-kerchenskiy-proliv-pri-podderzhke-nato.html (дата звернення 18.01.2019).

62. Daily Beast: секретное оружие России? Идиократия Америки. URL: http://inosmi.info/daily-beast-sekretnoe-oruzhie-rossii-idiokratiya-ameriki.html (дата звернення 18.01.2019).

63. NYT: ФБР тайно начало расследование связи Трампа с Россией– Газета.Ru. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2019/01/12_a_12125563.shtml?utm_source=push (дата звернення 18.01.2019).

64. Independent: похоже, российское вмешательство продолжается? URL: http://inosmi.info/independent-pokhozhe-rossiyskoe-vmeshatelstvo-prodolzhaetsya.html (дата звернення 18.01.2019).

65. Daily Beast: секретное оружие России? Идиократия Америки. URL: http://inosmi.info/daily-beast-sekretnoe-oruzhie-rossii-idiokratiya-ameriki.html (дата звернення 18.01.2019).

66. Daily Beast: секретное оружие России? Идиократия Америки. URL: http://inosmi.info/daily-beast-sekretnoe-oruzhie-rossii-idiokratiya-ameriki.html (дата звернення 18.01.2019).

67. Нина Хрущева: «полезный идиот» Трамп помог Путину сделать из Америки пугало. URL: http://inosmi.info/nina-khruschova-poleznyy-idiot-tramp-pomog-putinu-sdelat-iz-ameriki-pugalo.html (дата звернення 18.01.2019).

Vasyl Tkachenko
Doctor of Historical Sciences, Professor
Academician of the Academy of Political Sciences

"Useful Idiots": a Clinic or a Political Deal?

Capture by Russia of Ukrainian ships in the Kerch Strait caused a wide international resonance. It is increasing of the danger that an infraction of norms of an international order, the violation of the shaky international balance of recent years threatens to the conflict between great states, where "Ukraine can become the place of the beginning of the third world war".

Under these circumstances, there is objectively raising at an agenda the question of ensuring a sustainable peace and establishing a trust among peoples of the world, which is impossible without an international community's compliance with an international law. Unfortunately, Russia rejects an opportunity to raise the question of an illegality of an annexation of the Crimea, and events in the Donbass represents as a kind of the "civil war", to resolution of which it has not any relation.

Ukraine's course on European integration finds support and understanding on the part of governments of leading Western countries. However, that fact is worrying that in an information field of the West there are increasingly supported opinions of supporters of the school of "real politics", where on the one line are proposed an aggressor and a victim of an aggression, that equally are called for the "restraint". Moreover, there have become more frequent calls to "understand Putin" and to accept that Russia claims its own "zone of the responsibility" in the surrounding region. It is clear that such a course of "appeasement" is clearly associated in minds of the world community with the policy of the "Munich Conspiracy" 1938.

Fortunately, views of these "peacemakers" are being criticized. Their carriers are rightly attached to the definition of "useful idiots" that Lenin and Stalin formerly used to "establish lustre" on the poor life of the Bolshevik totalitarian system. Representatives of liberal-democratic forces of the West rightly warn that these "useful idiots", "providing moral and material support to totalitarian ideology, in fact, with their own hands, knit a loop, on which they will subsequently be hanged".

Thus, in the presented article for the reader was made an attempt to consider the phenomenon of "useful idiots" as a widespread social phenomenon in the West today, to reveal origins and living environment of its adherents, to go deep into an essence of the false argumentation of their writings.

Keywords: *"useful idiots", Russian neo-imperialism, Russian aggression, annexation of Crimea, the Kerch Strait, Main Intelligence Directorate (GRU), globalization, anti-Americanism, Cold War, enlargement of NATO, one-polar world, European values, mechanism of sanctions.*

УДК 94: 329.14(477)

Гай-Нижник Павло Павлович
доктор історичних наук,
академік Академії політичних наук

ВОЛОДИМИР-ЛУКА ТЕМНИЦЬКИЙ – МІНІСТР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР І ЛИЦАР ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

Висвітлюється життєвий шлях і державно-політична діяльність В. Темницького – одного з теоретиків та ідеологів західноукраїнської соціал-демократії та міністра закордонних справ УНР. Як член Бойової управи УСС та провідний діяч УСДП, він був обраний до складу Головної Української Ради (Загальної Української Ради). В. Темницький був обраний (разом із М. Ганкевичем) Був обраний делегатом на Стокгольмський конгрес Інтернаціоналу, представляв у Відні УСДП на на конференції соціал-демократичних партій Австро-Угорщини, Німеччини та Болгарії за участю всіх національних секцій СДРПА (окрім ППСД), а на скликаному Українською парламентською репрезентацією (УПР) у Львові з'їзді представників українських політичних партій, В. Темницький представляв не лише УСДП, а й усю галицько-українську соціал-демократію. З утворенням ЗУНР належав до соціал-демократичної фракції в Українській Національній Раді (УНРаді), а у січні 1919 р. став співучасником проголошення Акту Злуки ЗУНР та УНР і делегатом Трудового конгресу України. Вершиною політичної кар'єри В. Темницького стало включення його 24 квітня 1919 р. до складу Ради народних міністрів в якості міністра закордонних справ УНР. Аналізуються його політичні та державницькі погляди та діяльність як парламентаря, політика та державного діяча.

Ключові слова: *Темницький, соціал-демократія, УНР, Річ Посполита, МЗС.*

Володимир-Лука Миколайович Темницький був непересічною особою, вченим юристом і талановитим публіцистом, щирим марксистом і ідейним соціал-демократом, державно-політичним діячем, що стояв біля витоків Західно-Української Народної Республіки й міністром закордонних справ Української Народної Республіки.

Народився В. Темницький 24 липня 1879 р. у с. Хлопівка Гусятинського повіту на Тернопільщині, в етноісторичних землях Західного Поділля, приналежних у ті часи Австро-Угорській імперії (нині – Гусятинський район, Тернопільська область, Україна) у родині місцевого греко-католицького священика о. Миколи Темницького. Хрещений подвійним іменем Володимир-Лука свої дитячі роки провів у м. Хоросткові та с. Шидлівцях на Гусятинщині, де його батько мав парафію. Він належав до досить відомої в Наддністрянській Україні родини, зокрема був рідним братом Омеляна Темницького та двоюрідним братом Мирослава Січинського [23, с. 68–83].

Навчався спочатку в Коломийській гімназії, яку змушений був покинути через своє захоплення прогресивною літературою, і згодом перебрався до Золочева, де в гімназії заснував гурток-читальню для учнів, організувавши серед них обговорення рефератів та дискусії. Протягом трьох років В. Темницький був головою цього гуртка [43].

У 1897 р. вступив на правничий факультет Львівського університету. Разом з Михайлом Галущинським, Євгеном Косевичем та іншими студентами з 1899 р. домагався заснування Українсько-Руського університету у Львові.

Після першого віча усіх українських студентів вищих навчальних закладів Австрії, яке відбулося 13 липня 1899 р. у Львові, започаткувалася боротьба за відкриття українського університету в столиці Галичини. Восени того ж року В. Темницький разом із О. Грабовським, В. Старосольським, Є. Косевичем, Л. Цегельським, А. Крушельницьким та С. Горуком став співзасновником організації «Молода Україна» (1900–1902 рр.) та увійшов до складу редакційного комітету однойменного часопису, що виходив у Львові у 1900–1903 рр. [61, с. 53, 59]. У першому ж номері часопису редакційна стаття означила політичні погляди засновників «Молодої України»: «Стягом, що під ним спішитимемо в бій за наші ідеали, є для нас одне велике слово: УКРАЇНА. […] Наша національна ідея, се не само питання мови, не само питання етнографічної відрубності, се питання політичної незалежності, питання потреб поневолених верств нашого народу, повної соціальної справедливості. […] Політична воля, економічна рівність та соціальна справедливість, се прикмети нашої національної ідеї» [38, с. 1, 2]. Хто був автором її достеменно невідомо, проте В. Темницький засвідчував, що «каноном політичної віри» для цього покоління молоді стала «Україна irredenta» Ю. Бачинського [55, с. 17]. Сам В. Темницький того року опублікував у «Молодій Україні» щонайменше сім статей. В його публікаціях, як і загалом в ідеологічних засадах організації вже тоді чітко визначалися національно-державницькі стремління, що у соціально-політичній сфері відображали впливи тогочасної галицької соціал-демократії [21, с. 33].

У 1900 р. В. Темницький, спільно з «Молодою Україною» й провідними галицько-українськими політиками Ю. Романчуком, М. Павликом, В. Охримовичем, М. Ганкевичем та ін., був співорганізатором другого всеукраїнського студентського віча, що відбулося 14 липня у

Львові й зібрало близько 500 студентів. Вічевики виголосили резолюцію, в якій вимагали створення Української держави в етнографічних межах, знищення соціальної нерівності та класової експлуатації, а першочергово – відкриття у Львові українського університету. Завершувала віче промова В. Темницького, який від імені українців-студентів Львівського університету наголосив, що українська молодь організувала це зібрання «задля задемонстрування наших національних змагань та ясного заманіфестування ірредентичних ідей українського народу» [39, с. 320].

Апогеєм боротьби «Молодої України» за український університет стало віче українських студентів 19 листопада 1901 р. у Львові, яке завершилося походом вулицями міста зі співами «Ще не вмерла Україна» та «Не пора». Віче також ухвалило надіслати зі своїми вимогами до Відня делегацію у складі чотирьох студентів (в т.ч. й В. Темницького), яку невдовзі прийняв у австрійській столиці цісарський міністр освіти [57, с. 65]. Між тим ректорат Львівського університету ухвалив, аби за організацію студентських виступів виключити їхніх організаторів В. Темницького та Є. Косевича з університету без права поновлення [34, с. 357]. У відповідь 583 студенти (з близько 1 тис. 400 юнаків) заявили про вчинення акції «сецесії» – припинення навчання у Львівському університеті. Відтак В. Темницький змушений був продовжити навчання спочатку у Краківському, а потім у Віденському університетах. Студіюючи у Відні, він не покинув національно-політичної діяльності й очолив місцеве студентське товариство «Січ» [43].

Тим часом 1902 р. організація «Молода Україна» припиняє своє існування, а наступного року зникає й часопис. Тож більшість колишніх «молодоукраїнців» й В. Темницький зокрема, що й так перебували під впливом соціалістичних ідей, вступили 1903 р. до лав Україн-

ської соціал-демократичної партії (УСДП) Галичини й Буковини – легальної реформістської партії, що була автономною секцією у складі федеративної Соціал-демократичної робітничої партії Австрії й діяла на базі її програми. В. Темницький, хоч і не брав участі в І з'їзді УСДП 21–22 березня 1903 р. у Львові, проте привітав з Відня його учасників телеграмою [3; 4]. Він, власне, невдовзі примкнув до «молодого» крила партії, яка виступала проти впливів на «старих» провідників західноукраїнських соціал-демократів Польської соціал-демократичної партії Галичини та Сілезії (ППСД) [22, с. 54–65].

«Молодь» активізувала свою роботу в партії та на місцях й поступово до 1905–1906 рр. посилювала свої позиції в УСДП. У цей час В. Темницький з братом Омелялом і М. Січинським розвинули активну соціал-демократичну агітацію в Гусятинському повіті Тернопільщини й, зокрема, у 1906 р. «розворушили сильно сі два [судові] округи [Гусятин і Копичинці] і з'єднали собі такі симпатії та послух серед мужиків, що нам, безуслівно вірять і за нашим покликом усюди йдуть» [79, арк. 14–14 зв.]. За відносно недовгий період брати Темницькі з Січинським зуміли організувати і виступити на бизько 30 селянських вічах [82, арк. 20]. Наслідки не забарилися. У лютому 1906 р. у Теребовлі В. Темницького було заарештовано. Ув'язнення він відбував у Тернополі.

Майже за рік, у листі до А. Шмигельського від 10 березня 1907 р. В. Темницький повідомляв адресату, що серед членів партії з'явився «новий напрям». Головною метою його адептів було «змагання до самостійності, до окремішності організації, до відлучення від польської партії і до поставлення укр[аїнської] соц[іал]-дем[ократичної] партії як партії окремої і на ділі, а не лише у словах рівнорядної з ни-

нішніми австрійськими, передусім з польською» [79, арк. 17 зв., 18]. Наступного року він пише статті на політичні теми до альманаха «Січ». 14-15 березня 1909 р. В. Темницький уперше взяв участь у загальнопартійному зібранні – у ІІІ з'їзді УСДП у Львові. На ньому він вступив у суперечку з приводу партійно-організаційної роботи. Окрім того, ним було внесено резолюцію (яку з'їзд ухвалив), що передбачала створення крайового культурно-освітнього товариства «Воля», надання йому видавничих функцій і публікацію популярної брошури про фахову організацію сільськогосподарських робітників [26]. Невдовзі В. Темницького було обрано до складу «ширшого заряду» (виконавчого комітету) УСДП [49, с. 31; 74, арк. 8].

Тим часом партію все більше розривали організаційні протиріччя, які 1911 р. вилилися у запальні дискусії на січневій партійній конференції. На цьому тлі внутрішніх чвар В. Темницький у травні–червні 1911 р. висувається кандидатом від УСДП у виборах австрійського парламенту (виборчий округ №70: Скалат – Підволочиськ – Гусятин) [27], проте зазнає нищівної поразки від націонал-демократа М. Петрицького [18]. Невдача спіткала й його однопартійців (від УСДП парламентарем тоді став лише С. Вітик).

Розмовки у партії не лише не дали їй змоги успішно провести передвиборчу кампанію, а згодом – у грудні 1911 р. на ІV з'їзді УСДП, остаточно призведуть до розколу у її лавах. В. Темницький, спільно з іншими членами групи т.зв. «молодих» (В. Левинським, П. Буняком, Ю. Бачинським, А. Чернецьким та ін.) підписав відозву «До українських робітників», у якій було обґрунтовано їхню позицію з цього приводу [6].

Поряд із намаганням об'єднати УСДП (проведенням компромісних перемовин між партійними фракціями) [83, с. 43], він у 1912 р. став членом Українського січо-

вого союзу й займався створенням воєнізованих сокільсько-січових організацій в Західній Україні (у березні 1913 р. він став скарбником «Січових стрільців», що тоді очолювалися у Львові В. Старосольським) [78, арк. 3 зв.]. При цьому В. Темницький не припиняв і партійної роботи: у березні 1913 р. на першому етапі V з'їзду УСДП у Львові він виступає з політичною доповіддю, а вже 2 березня 1914 р. на V (об'єднавчому) з'їзді партії його було обрано головою УСДП Галичини [19], яку він очолював до червня 1918 р. [13, с. 391] Сприяли цьому, вочевидь, й чіткі та виважені державницькі переконання В. Темницького.

З початком Першої світової війни, він у серпні 1914 р. увійшов до лав Бойової Управи УСС. Більше того, УСС він розглядав як «національну міліцію» й саме тому УСДП взяла безпосередню участь у формуванні легіону. У цей час, роздумуючи над історичною долею України й традицією боротьби за її державність, В. Темницький напише на сторінках своєї праці про Українських січових стрільців розпачливі й, водночас, сповнені надії міркування, що відображають його тогочасну натуру. «Майже немає польських родин, в яких би не було борців від 31-го і до 63-х років. Боротьба за самостійність Польщі – це не спомин, не традиції, записані на пожовклих від старості документах, але щось близьке, – зауважував В. Темницький. – Скільки з нинішніх польських Легіонерів бавилося в дитинстві зброєю, вищербленою на кістках російських жовнірів, скільки разом з молоком матері ссало її гіркі сльози, якими оплакувала втрату мужа, батька чи брата. […] А українська кров за волю України проливалися так давно, що нинішнє покоління знає про це лише з книжок. […] Сама ідея державної самостійності України – це у нас українців плід політично-економічних роздумів» [60].

Бойова управа. 31 березня 1915 р. Відень.

Сидять (зліва направо): доктори В. Старосольський, Т. Кормош, К. Трильовський (голова), С. Томашівський, Д. Катамай (писар). *Стоять:* І. Боревський (скарбник), В. Темницький, доктор Л. Цегельський (заступник голови).

Тоді ж (1914 р.) він також став членом створеної у Львові Головної Української Ради (від травня 1915 р. – Загальна Українська Рада) [65, с. 17]. Наприкінці серпня 1914 р. В. Темницький, передбачаючи небезпеку російського наступу й окупацію Галичини, переїжджає разом з легіоном УСС у Закарпаття, а з початку зими осідає у Відні [42]. Там він виступає за те, що партія має підтримати у війні Центральні держави загалом й Австро-Угорщину зокрема. «УСДП Австрії вважає війну проти Росії не лише війною в обороні прав і свобод, якими тішиться український народ у Галичині, але й війною висвободження мільйонів українського народу з-під російського гніту і неволі», – писав В. Тем-

ницький в квітні 1915 р. у своїй статті «Українська соціал-демократична партія і війна». Він вважав це величезне зіткнення війною «середньоєвропейських народів проти реакції царського деспотизму», проти форми правління, «опертої на придавлення міліонних людових мас і на поневолення народностей», а прагнення своєї партії обумовлення бажанням, «щоб на руїнах царської імперії, на розвалинах тюрми народів повстали вольні людові республіки, самостійні і незалежні: українська, великоруська, польська і т.д.» [51, с. 11].

В австрійській столиці В. Темницький також тісно співпрацює з Союзом визволення України (СВУ) й регулярно публікує у його «Вістникові» статті, замітки, політичні огляди міжнародних подій, репортажі тощо [58, с. 8-10; 59, с. 10-12], а також до часопису «Світ», у «Ukrainische Nachrichten» [93; 94], про УССів [60] та ін. Свою підтримку СВУ він (як і решта віденських діячів західноукраїнської соціал-демократії) аргументує тим, що хоча й діяльність Союзу «йде вправді при помочі австрійського правительства, але в хосен [користь] тільки ідеї самостійності України» [20, с. 57, 58].

Революційні події 1917 р. в Росії трасформували окремі ідеологеми соціал-демократів. УСДП почала виступати за якнайшвидше укладання миру без анексій і контрибуцій та за демократичні перетворення в державах, до складу яких входили українські землі.

Навесні 1917 р. т. зв. Голландсько-скандинавський комітет (ГСК) розпочав підготовку до мирного соціалістичного конгресу у Стокгольмі. З цього приводу 14 червня у столиці Швеції відбулися попередні наради ГСК з делегаціями низки соціал-демократичних партій. Від імені УСДП у них взяв участь й В. Темницький, який висловився за «найскорше укладення миру без анексій та воєнних контрибуцій», а його передумовою мала б стати справедлива розв'язка національного питання,

що мусило б відбуватися «дорогою права на самовизначення кожного народу й дорогою політичної та господарської національно-територіальної автономії» [1, с. 443; 80, арк. 12, 12 зв.].

Тоді ж ним було поширено «Меморіал» УСДП, де з цього приводу наголошувалося, що «з'єднання всіх українських областей в одноцільний під політичним і господарським оглядом автономний державний організм є на тепер остаточною ціллю української національної політики» [1, с. 443; 80, арк. 12, 12 зв.]. УСДП вимагала для українців Австро-Угорщини і Росії щонайменше «повної політично-господарської, національно-територіальної автономії», а також перетворення цих імперій на «федеративні держави автономних і рівноправних народів» [1, с. 443; 80, арк. 12, 12 зв.]. При цьому партія категорично заперечувала можливість входження Галичини, Холмщини чи Підляшшя до складу майбутньої польської держави й висловилася за її відбудову виключно в етнографічних межах. Крім того, вимагалося також створення окремої української секції на конгресах Інтернаціоналу та в Міжнародному соціалістичному бюро, про що й були розіслані звернення до всіх партій II Інтернаціоналу [23, с. 68-83].

Вищевказані наради у Стокгольмі тривали протягом червня-липня 1917 р. і за цей час В. Темницький не лише розповсюджував серед делегатів інформацію про Україну та політичні устремління українського народу, а й уклав попередні домовленості про підтримку зазначених вимог з німецькою, російською і чеською делегаціями. Водночас голова УСДП звернувся з відкритим листом до Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, у якому вітав демократичну революцію в Росії й висловив переконання, що революція незабаром перетворить колишню царську імперію на «союз свобідних, рівноправних, незалежних народів» [1, с. 445].

У цей період В. Темницький влітку певний час був співробітником Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, що й послужило приводом для окремих однопартійців звинуватити його у нечистоплотності у політико-ідеологічних принципах. Зокрема віденська організація УСДП надіслала голові Української парламентської репрезентації (УПР) Ю. Романчуку, а також до усіх національних секцій СДРПА, листа із заявою про те, що вона не визнає В. Темницького головою партії. Причиною такого демаршу була його праця в австрійському МЗС, що нібито означало втрату ним політичного обличчя й перетворення на «мужа довір'я» уряду [80, арк. 11, 12]. Зрештою цю справу було винесено на розгляд конференції УСДП, що відбулася у Відні 5-6 серпня 1917 р. На ній В. Темницький спростував усі закиди та пояснив, що його посада в МЗС не є політичною, а пов'язана з перекладами матеріалів українських та інших часописів щодо українського питання. При цьому він навіть заявив, що готовий скласти з себе повноваження голови партії, яку утім не було задоволено. Більше того, залишившись головою УСДП, В. Темницький був обраний (разом із М. Ганкевичем) делегатом на Стокгольмський конгрес Інтернаціоналу, проведення якого планувалося на вересень того ж року [80, арк. 11, 12]. Невдовзі, 29–30 серпня 1917 р. він представляє у Відні УСДП на на конференції соціал-демократичних партій Австро-Угорщини, Німеччини та Болгарії за участю всіх національних секцій СДРПА (окрім ППСД) й виголошує в своїй промові вимоги припинення війни й створення окремої української секції в Інтернаціоналі [9, с. 163-166].

Згодом, 25 березня 1918 р. на скликаному Української парламентською репрезентацією (УПР) у Львові з'їзді представників українських політичних партій, В. Темницький представляв не лише УСДП, а й усю га-

лицько-українську соціал-демократію. Під час своєї промови він, висуваючи вимогу «перебудови цілої Австро-Угорщини у федерацію окремих національних держав» [29, с. 17], заперечував потребу створення єдиної надпартійної структури через так звану глибину ідеологічних суперечностей між різними українськими партіями [62]. Свою державницьку і демократичну позиції партія підтвердила й під час першотравневих свят, коли за підписами В. Темницького і П. Буняка звернулася до робітництва «висловити привітання самостійній Україні» й закликала домагатися «свободи й рівноправності українського народу в Австро-Угорщині», яке «наступить лише тоді, коли Австро-Угорщина буде перебудована на основі права самовизначення народів, коли буде перетворена в союз вільних національних держав, в котрім українські землі Галичини, Буковини та північної Угорщини будуть з'єднинені в Українську Державу» [63].

Поступово В. Темницький відходить від партійного провідництва, що формально було засвідчено 23 червня 1918 р. на конференції УСДП у Львові, коли він передав обов'язки голови партії О. Крупі, мотивуючи це своїм постійним проживанням у Відні [64]. Попри це, де-юре В. Темницький все ще залишався головою УСДП, позаяк відповідні зміни та його демісію мав прийняти з'їзд партії. З іншого боку 19 жовтня щойно створена Українська Національна Рада (своєрідний західноукраїнський передпарламент) призначила В. Темницького своїм представником у Швейцарії, проте йому так і не довелося фактично виконувати цю місію. В. Темницький підтримував факт постання ЗУНР, а УСДП виступила за негайну злуку з Наддніпрянською Україною.

У грудні 1918 р. він повернувся в Галичину, а вже 25 грудня 1918 р. Рада народних міністрів УНР ухвалила

пропозицію свого голови В. Чеховського про призначення В. Темницького товаришем (заступником) міністра закордонних справ УНР [68, арк. 11]. Проте він так і не приступав до виконання цих обов'язків й формально був звільнений з посади урядовим рішенням від 4 квітня 1919 р. «згідно з проханням з 25 грудня 1918 року» [68, арк. 103 зв.]. Водночас з січня 1919 р. він належав до соціал-демократичної фракції в Українській Національній Раді (УНРаді) ЗУНР, політику в якій по суті визначали націонал-демократи. Члени УНДП очолювали й перший та другий уряди ЗУНР (відповідно: К. Левицький й С. Голубович). УСДП ж перебувала у поміркованій опозиції [46, с. 114, 115]. В. Темницький також перебував в опозиції до уряду ЗУНР й, підтримуючи боротьбу Республіки за свою незалежність, беззастережно виступав за об'єднання ЗУНР з УНР в одну державу.

У січні 1919 р. він став співучасником проголошення Акту Злуки ЗУНР та УНР і делегатом Трудового конгресу України. Тоді ж В. Темницький зближується з наддніпрянським соціал-демократом і головним отаманом УНР С. Петлюрою, якого в лютому 1919 р. супроводжує під час його поїздки в Галичину. Ці події й перебування В. Темницького у Києві та особисте знайомство з наддніпрянськими соціалістами й провідниками УНР, відображаються на його ставленні не лише до уряду ЗУНР, а й впливають на трансформацію його центристської соціал-демократичної ідеології у більш лівий вектор.

Так, наприклад, вже 28 березня 1919 р. В. Темницький (як і УСДП) на засіданні УНРади, всупереч прийнятого нею рішення, почав вимагати ліквідації автономних владно-державних структур Західної області УНР (ЗО УНР), а фактично – самознищення ЗО УНР. «Наша політика мусить йти наліво, наліво і ще раз наліво», – безапеляційно заявив тоді він [47, с. 4]. Разом з В. Темницьким за більш лівішу, соціалістичну політику, а також

із домаганням створення соціалістичного уряду ЗО УНР, почала виступати й соціал-демократична фракція УН-Ради. У ті ж дні, 28-29 березня 1919 р. у Станіславові відбувалася партійна конференція УСДП. На ній В. Темницький виступив із доповіддю щодо стратегії зовнішньої та внутрішньої політики, суть сучасного моменту якої, на його думку, полягала в боротьбі «двох світів»: «капіталізму й імперіалізму» з одного боку зі «світом демократії» з іншого. Світ капіталу та імперіалізму, звісно ж, уособлювала собою Антанта, а світ демократії, натомість, – соціалістичні держави Сходу Європи (тобто – УНР і РСФРР!). Тож В. Темницький вітав «тріумфальний похід демократичного, визвольного руху й соціальної революції» й наполягав на неможливості «входити у воєнний союз з Антантою проти большевиків», вважаючи водночас, з іншого боку, що той «під покришкою насаджування соціялізму ограблює Україну». Вихід із цього протиріччя ідеолог УСДП бачив досить простий: «припинення війни проти большевиків на основі визнання повної самостійності та суверенності Української Народної Республіки». Виходячи з подібних міркувань, В.Темницький очікувано засудив й орієнтацію уряду ЗО УНР «виключно на Антанту» та політику уряду С. Голубовича, який «не йде… по лінії інтересів робочих мас» [25, с. 7, 8]. Відтак учасники конференції ухвалили рішення про нагальну необхідність проведення соціалістичних реформ й підписання мирної угоди з урядом Радянської Росії на засадах визнання незалежності УНР. Делегати також розробили програму боротьби за прихід до влади лівих сил на ґрунті парламентської демократії.

Цю тактику було випробувано вже невдовзі у Станіславові, коли впродовж 30–31 березня 1919 р. соціал-демократи захопили ініціативу на Селянсько-робітничому трудовому з'їзді, що був скликаний керів-

ництвом легальної, опозиційної до уряду УНР організації – Селянсько-робітничого союзу (СРС). Вочевидь його організатори мали намір скликати такий собі, подібний до київського, «Трудовий конгрес» Західної України й, надавши йому відповідних пафосу і значення, «легітимним» шляхом змінити владу та її курс ліворуч, на тотожний із урядом Директорії УНР. На з'їзді В. Темницький виступив з промовою, в якій, попри класову риторику про «братання міста із селом», було піддано гострій критиці діяльність УНРади та Державного секретаріату ЗО УНР, що «не йде по інтересах українських трудових мас». Що ж до міжнародної тематики, то речник УСДП недвозначно заявив: «Ми не є проти переговорів із Антантою, але протестуємо, щоб українські війська кровавилися за її інтереси» [52, с. 2]. У підсумку з'їздом було ухвалено: зайняти компромісну позицію в національному питанні, вимагати кооптації представників СРС до парламенту й створити єдиний пролетарський фронт. Утім, попри тиск соціал-демократичної фракції, УНРада та уряд відхилили домагання з'їзду. Разом з тим, «вірую» В. Темницького в директоріальний уряд і його соціалістичну політику вже зазнавали перших сумнівів. Так, наприклад, вже 4 квітня він, критикуючи на засіданні УНРади земельний закон УНР, категорично стверджував, що «закон Директорії не змінив відносин власності на селі в дійсно соціалістичному напрямку» [48, с. 2].

Тим не менш, попри невдачу у спробі демонтувати несоціалістичну західноукраїнську владу, соціалісти з Директорії УНР належно оцінили зусилля В. Темницького й запропонували йому місце у соціалістичному уряді УНР на чолі з Б. Мартосом. 24 квітня 1919 р. його було включено до складу Ради народних міністрів в якості міністра закордонних справ УНР [2, с. 289, 290]. Згодом сам В. Темницький згадував, що потрапив «у со-

ціялістичний кабінет міністрів Бориса Мартоса […], ніби біблійний Пілат у християнське «вірую» [56, с. 12]. «Завданням соціялістичного кабінету міністрів, до якого маю честь належати, – захоплено виголошував він на першотравневому мітингу 1919 р. у Рівному, – буде будувати вільну, незалежну соціялістичну українську республіку без хлопа і без пана» [56, с. 12].

Того ж дня, 1 травня 1919 р., урядом УНР було вирішено відрядити В. Темницького у поїздку на мирову конференцію до Парижу. Зі складу Директорії передбачалася відправка з ним також Є. Петрушевича та А. Макаренка, також кількох радників (від есерів – Ісаєвича або ж Шрага, а від есдеків – Антоновича чи кого визнає бажаним сам міністр закордонних справ). При цьому В. Темницькому надавалося «право звільнити тих осіб місії, які вже вислані до Парижу» [68, арк. 125]. До часу від'їзду він встиг 9 травня запропонувати Раді народних міністрів: 1) звільнити з посад товаришів (заступників) міністра закордонних справ С. Бачинського (з 1 травня), А. Марголіна (з 24 квітня), Є. Лівицького (з 1 квітня), Л. Цегельського (з 15 квітня); 2) призначити М. Василька на посаду Надзвичайного посла і уповноваженого міністра УНР при уряді Швейцарської Республіки (з 15 травня); 3) звільнити Ю. Гасенка з посади Надзвичайного посла УНР в Бухаресті (з 20 травня) і призначити на цю посаду з того ж числа К. Мацієвича; 4) звільнити Д. Антоновича з посади голови Надзвичайної місії УНР до Італії (з 15 травня) і призначити на цю посаду з того ж числа Надзвичайного посла в Берні Є. Лукасевича [68, арк. 133-133 зв.]. Тоді ж урядом було ухвалено, на час від'їзду В. Темницького, призначити тимчасово виконувати його обов'язки А. Лівицького. 13 травня 1919 р. на засіданні Директорії було вирішено, що на час від'їзду В. Темницького за кордон, виконання обов'язків міністра закордонних справ

доручалося народному міністру юстиції А. Лівицькому [70, арк. 10]. 22 травня 1919 р., саме у пору початку польської офензиви Ґаллера, В. Темницький через Станіславів і Карпати вирушив за кордон [77, арк. 36, 36 зв.].

В. Темницький мав не лише взяти участь у мировій конференції в Парижі, а й координувати зусилля дипломатичних представництв УНР в Європі, спрямовані на досягнення міжнародного визнання УНР та одержання військової допомоги від західноєвропейських країн. Вже 8 липня уряд розглянув його листа з приводу необхідності налагодження спільних дипломатичних зусиль й організації об'єднаної наради урядів УНР і ЗО УНР [68, арк. 169 зв.]. Крім того, він організував і провів дві наради дипломатів УНР у Відні та Карлсбаді (нині – Карлові Вари, Чехія).

18–22 червня 1919 р. Відень (Австрія).
Нарада голів закордонних дипломатичних установ УНР під головуванням міністра закордонних справ В.Темницького (стоїть у центрі)

Перша нарада українських дипломатів відбулася з його ініціативи у Відні 18-22 червня 1919 р. у зв'язку з перебуванням в австрійській столиці радника Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Паризькій мирній конференції С. Томашівського. У ній взяли участь: В. Липинський (посол УНР в Австрії), В. Сінгалевич (посол ЗО УНР в Австрії), М. Василько (голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Швейцарії), М. Порш (посол УНР в Німеччині), Д. Левицький (голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Данії), а також радники М. Здерковський та А. Жук.

Учасники наради обговорили основні пріоритети зовнішньої політики УНР. Нарада підтвердила незмінність зовнішньополітичного курсу Директорії, головними принципами якого залишалися соборність і державна незалежність усіх українських земель. Нарада послів визнала за необхідне позбутися будь-якої залежності від Польщі, натомість як «природний союзник» розглядалася Німеччина й визнавалася потреба в тісніших контактах з Угорщиною та Чехо-Словаччиною. Окремі положення стосувалися взаємин з країнами, які мали територіальні претензії до України (Румунія, Польща, Росія).

У підсумку нарада під керівництвом міністра закордонних справ УНР В. Темницького визначила такі основні напрями української дипломатичної політики на найближчий тогочасний період:

1. Провідна ідея української зовнішньої політики залишається незмінною – державна незалежність усіх українських земель;

2. До підписання миру між Антантою і Центральними державами головним завданням української міжнародної політики є мирна конференція. Успіхи української делегації на ній матимуть вирішальний вплив на політичну долю України;

3. Якщо інші держави або окремі національні чи соціальні групи будуть висувати питання щодо міцнішого зв'язку з сусідніми народами, то українські представники повинні керуватися принципом державної незалежності;

4. Це положення стосується не лише народів колишньої Росії, але й певних національних і соціальних груп у самій Україні, які досі не підтримали ідею української державності і вороже ставлення яких може зашкодити реалізації цієї великої національної мети;

5. Стосовно Західної України, то потрібно всіляко наголошувати на інтеґральності української етнографічної території, відокремлення її від західних держав. Для Галичини доцільно було б домагатися повного державного відокремлення її української частини від Польщі у формі суверенності або, коли це неможливо, хоча б у формі тимчасового нейтралітету. Потрібно б вжити всіх заходів, аби позбутися будь-якої залежності, навіть і суто господарської, від Польщі. Домагання плебісциту не повинно ініціюватись Україною. У справі ж Буковини мінімумом територіальних домагань України мав бути правий берег Черемоша і територія між Прутом та Дністром. У справі Закарпаття повинні бути здійснені всі дипломатичні заходи для врятування головної її основи для Західної України. Приділяти особливу увагу Холмщині як дуже важливій із національного й політичного сенсу території, адже розв'язання цієї проблеми матиме визначальний вплив на подальші відносини з Польщею. Волинь і Галичина у жодному випадку не можуть бути приєднані до Польщі. Домагатися приєднання до України Бессарабії з наданням автономії неукраїнському населенню цього краю. Це ж стосувалося і порядку приєднання до України Криму;

6. Домагатися, щоб національними правами тих українців, які не увійдуть до Української Держави, опіку-

вався Союз Народів (Ліга націй), який виконуватиме певні функції Антанти;

7. Щодо Франції, то тісніші відносини з нею неможливі і з політичних, і з господарських причин;

8. Природним союзником України є Німеччина. Можливо, настане час, коли треба буде подумати про союз із Німеччиною проти Польщі. Аналогічна ситуація може бути з Угорщиною. З Болгарією Україна не має жодних суперечливих інтересів;

9. Стосовно більшовицької Росії, то вирішальним у цих відносинах є національно-політичний аспект. Україна не може прийняти такого московського уряду, який виконував би роль уряду всієї Росії без огляду на його політичне та соціальне спрямування;

10. Аналогічну позицію Україна займає щодо Польщі;

11. Відносини з Чехо-Словаччиною, внаслідок суперечностей із сусідніми державами, повинні розвиватися з великою обережністю.

На нараді також зазначалося, що для виконання цієї інструкції українські дипломати збережуть усю свою увагу і тактовність, проте, якщо виникне потреба, «не зупиняться перед енергійною мовою та рішучими діями» [87].

У серпні 1919 р. у Відні В. Темницький мав кілька зустрічей з М. Грушевським з питань фінансування проектів щодо Українського соціологічного інституту (УСІ), що фактично мав би стати кузнею кваліфікованих кадрів для провідних вітчизняних соціалістичних партій (УПСР, УСДРП, УСДП), або ж, як він сам писав з цього приводу, «приготовив під їх проводом кадри людей, ознайомлених із соціальними науками, і таким чином не тільки виробив би коло співробітників для реалізації наукових завдань, але також і українському соціальному, а конкретніше – соціалістичному, рухові дав би нові сили, новий інтелектуальний зміст» [12, с. 35-36]. Крім того,

УСІ міг би стати й свого роду українським інформаційним центром на Заході, про який В. Темницький згадував у листі до О. Жуковського в липні 1919 р., підкреслюючи необхідність створення інформаційного бюро в Європі, що публікувало б книжки, брошури та статті про Україну [24, с. 99].

6–14 серпня 1919 р. в Карлсбаді (нині м. Карлові Вари, Чехія) В. Темницький зібрав другу нараду послів і голів дипломатичних місій УНР. Засідання проходили у приміщенні приватної вілли «Гогенбург» в декількох кілометрах від Карлсбада та готелі «Трирр». У ній взяли участь: радник міністра А. Жук, посол УНР у Німеччині М. Порш, голови надзвичайних дипломатичних місій УНР М. Славинський (у Чехо-Словаччині), А. Яковлів (у Нідерландах та Бельгії), Д. Левицький (у Данії), К. Лоський (у Швеції та Норвегії), радник місії у Великій Британії Я. Олесницький, радник посольства в Австрії В. Полетика, голова місії у Фінляндії М. Залізняк, уповноважений представник державного секретаря ЗО УНР О. Бурачинський, голова місії ЗО УНР в Будапешті Я. Біберович, голова делегації ЗО УНР на Паризькій мирній конференції і державний секретар закордонних справ ЗУНР В. Панейко, голова дипломатичної місії ЗО УНР в Австрії В. Сінгалевич. Учасники наради провели 12 засідань, що були присвячені обговоренню питань організації та координації діяльності дипломатичних представництв, пріоритетів зовнішньої і внутрішньої політики УНР, становище та роль України у світі.

Однією з ключових доповідей на нараді був виступ В. Темницького щодо загальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики УНР, з особливою увагою на політику «соціальної рівності» [71, арк. 5]. Найбільше ж суперечок виникло з приводу зовнішньополітичних пріоритетів УНР та ЗО УНР, які сам очільник МЗС охарактеризував як існування двох «зовнішніх політик».

Дискусійним виявилося й питання про подальші стосунки з Польщею та країнами Антанти, а «каменем спотикання» стала Галичина. Більшість дипломатів схилялися до думки про необхідність утворення антибільшовицької коаліції з усіма не комуністичними силами. Проти союзу з поляками виступали в основному вихідці з колишньої ЗУНР. Група на чолі з М. Поршем висунула ідею приєднання УНР до протибільшовицької федерації, що мала включити у себе ще і козацькі об'єднання Дону та Кубані і в майбутньому інші сили, вороже налаштовані до «Червоної Москви».

У ході роботи Карлсбадського форуму було прийнято: «Резолюцію Славінського» та «Резолюцію Порша». М. Славінський, характеризуючи загальну ситуацію в Україні, закликав до єднання республіканських сил навколо ідеї соціальної республіки. Запоруку відновлення України дипломат вбачав у проведенні планомірних соціальних реформ в УНР [71, арк. 60]. Резолюція М. Порша називала основною причиною дипломатичних невдач УНР «надзвичайне безсилля внутрішнє» [71, арк. 61]. У підсумку в резолюції наради було вказано на потребу у чіткішій координації діяльності українських дипломатичних установ, а також вирішено скорегувати основні напрями підвищеної уваги у зовнішній політиці – особливого і першочергового значення набували відносини з найближчими сусідами (Польщею, Румунією, Чехо-Словаччиною), а також з Італією, Естонією, Литвою, Латвією та Грузією [72, арк. 1-19]. Позаяк Захід наполегливо вказував Україні на доцільність оголошення федерації з Росією, то дипломати також домовилися змінити тактику дипломатичної роботи й «говорити про федерацію, а робити самостійність» [35, с. 14]. Що ж до проблем у польсько-українських стосунках, то єдиним способом вплинути на рішення Паризької комісії В. Темницький вбачав у

відправленні до Франції спеціальної делегації, котра надала би Антанті документальні матеріали стосовно звірств польської армії на українських землях [71, арк. 48] і навіть (спільно з О. Бурачинським) власними зусиллями намагався апелювати до Ж. Клемансо [86; 90].

Утім, 2 вересня 1919 р. на засіданні Кабінету І. Мазепи, урядовці «в зв'язку з сучасним політичним станом» ухвалили звернутися до Директорії з пропозицією звільнити В. Темницького з посади очільника МЗС [69, арк. 70-70 зв.]. Його відставці сприяла й позиція голови Директорії, головного отамана С. Петлюри, який у листі до прем'єр-міністра І. Мазепи розкритикував В. Темницького і вказав на необхідність заміни його у терміновий строк. Характерною в цьому контексті була й поведінка самого В. Темницького, який поїхавши інспектувати посольства УНР відмовлявся повертатися назад незважаючи на неодноразові постанови уряду. Крім того, В. Темницький неодноразово вимагав коштів від Фінансової агентури УНР в Берліні [85, арк. 12 зв.–13], а головно, підозрювався у прихильності до лідера ЗО УНР Є. Петрушевича, який перебував у вкрай загострених стосунках із головним отаманом [7, с. 254]. Більше того, головою Директорії наказувалося також домогтися від усіх приватних осіб, які отримували кошти із вказаного фонду з 50-мільйонного військового фонду за розпорядженнями В. Темницького, звітностей про витрати цих грошей, а також обов'язкового повернення решти з цих сум. Крім того, від самого В. Темницького наказувалося зажадати справоздання й пояснень щодо власних витрат, а також по тих асигнуваннях з державного військового фонду, які він без належних на те уповноважень здійснив на ім'я окремих місій та приватних осіб [84, арк. 79]. Тож С. Петлюра роздратовано вказував, що «треба одкликати на Україну тих людей, що там

сидять без діла, витрачають дурно гроші; вони псують справу» [36, с. 51]. Йшлося, вочевидь, також і про 3 млн. 116 тис німецьких марок, що були витрачені лише за перше півріччя 1919 р. на дипломатичні представництва, проте так і не принесли істотних практичних бонусів для Республіки на міжнародній арені [40, с. 368].

У жовтні 1919 р. В. Темницький, вже як колишній міністр, безрезультатно запрошував в уряду УНР дозволу для особливої комісії представників закордонних держав для ознайомлення на місці з єврейським питанням на Вкраїні [69, арк. 123-124]. Після відставки з поста міністра закордонних справ УНР він деякий час політичною діяльністю не займався, та все ж В. Темницький засудив квітневий «Варшавський договір» 1920 р. С. Петлюри з Ю. Пілсудським. Що ж до партійної діяльності, він взяв участь у конференції УСДП, що відбувалася 3-4 липня 1920 р. у Львові. У своїй промові В. Темницький залишався вірним революційним ідеям й вірив, що «одноцільний соціялістичний фронт скоро буде утворений» [5, с. 1]. На підставі його доповіді конференцією було прийнято й відповідну резолюцію, квінтесенцією тексту якої є твердження, що «Соціялістична Українська репубіка не може мати нічого спільного з державними планами тих націоналістичних та шовіністичних кіл, які бажають будувати Українську державу на взір теперішних капіталістично-імперіялістичних держав» [28, с. 1, 2].

Навесні 1921 р. В. Темницький повертається в Галичину й осідає у Станіславові. Відтоді він часто відвідував с. Устя-Зелене (нині Монастириського району), де свого часу одружився та де жила його сім'я[1]. Він прагнув відновити політичну діяльність в УСДП й 11 бе-

[1] 1997 року на будинку в Усті-Зеленому, в якому проживав, було встановлено меморіяльну таблицю.

резня 1923 р. в якості гостя був присутній на засіданні Головної управи партії [17, арк. 83]. Проте на той час УСДП різко ліворадикалізується й вже встигла вийти з під контролю своїх колишніх провідників. Зрештою 18 березня 1923 р. на VI партійному з'їзді УСДП відкрито перейшла на комуністичні позиції, що стало причиною заборони її польською владою в січні 1924 р.

На деякий час В. Темницький відходить від політичної активності й намагається налагодити життя пересічного громадянина й врятуватися від злиднів. «Не могучи ніде найти як-так платної посади, аби можна було жити з родиною, – писав він у квітні 1925 р. до Л. Ганкевича, – я рішив відвезти жінку з дітьми на село до родини, а сам, живучи… в Станіславові, відбути судову практику. У мене вже гостює матеріальна нужда. Просто їсти вже не стає!» [77, арк. 38–38 зв.]. Тим не менш, він із друзями таки намагається відродити УСДП. Шлях було обрано через просвітницьку роботу у середовищі робітництва, а відтак – засобом створення культурно-освітнього товариства «Робітнича громада», статут якого було затверджено наприкінці 1925 р., а вже з червня 1926 р. товариство почало випускати газету «Вперід!» У 1926 р. В. Темницький переселився з родиною до Стрия. У той час 5 березня 1927 р. на першій конференції «Робітничої громади», що відбулася у Львові, він увійшов до складу ради товариства [75, арк. 72].

5 грудня 1927 р. на львівській політичній конференції робітництва, що відбувалася незабаром до парламентських виборів у Польщі, В. Темницький у своїй доповіді на тему «Сучасне політичне становище і завдання українського пролетаріату» доводив, що українське робітництво було «здезорієнтоване, позбавлене проводу», а відтак й «попадає в чужі табори, в яких затрачує своє клясове обличчя». Саме тому, наголошував він, й потрібно би «створити самостійну політичну партію ук-

раїнського пролетаріяту», що стояла би на соціально-політичній платформі, оприлюдненій в газеті «Вперід!». Делегати конференції одностайно підтримали таку думку й того ж дня прийняли резолюцію про створення партії українського пролетаріату, котра до скликання «конгресу, який вирішить справу програми, виступатиме під фірмою УСГ «Вперід»» [32, с. 1]. Тож В. Темницький стає одним із співзасновників політичної організації – Українська соціалістична група (УСГ) «Вперід» й був обраний до складу її управи на чолі з І. Жовніром (крім нього, до складу управи увійшли: В. Темницький, В. Старосольський, Л. Ганкевич, І. Квасниця, П. Буняк) [16, арк. 3].

У 1928 р. В. Темницький переїжджає мешкати до Львова. Тут, у столиці Галичини, під час Українського соціалістичного конгресу, що тривав 8-9 грудня 1928 р., відбулося остаточне завершення ідейно-організаційного відновлення УСДП. Будучи його депутатом, В. Темницький 8 грудня виголосив основну доповідь на тему «Проект програми і організаційного статуту», у якій засудив політику більшовиків, проте лише за те, що мовляв «не можна насадити нового ладу», а також через те, що «на Радянщині до справжнього соціялізму дуже далеко. Там тільки капіталістичний лад в своїх початках». Оратор наголошував, що більшовики розбили робітничий рух в Галичині в особі УСДП, але натомість «не створили нової масової партії» й, водночас, саме в УСРР В. Темницький вбачав основу для будівництва української державності, а відтак й виступив «проти всякої інтервенції на радянській Україні з якого-небудь боку». Що ж до практичної галицької політики, то доповідач був переконаний, що хоча галицьке суспільство ще не визріло для соціалізму, відновлена партія (УСДП) мусить ширити організацію, скуплення, підготовку для реалізації високого соціалістичного ідеалу. Він і до того часу

був переконаний, що висунута у 1918 р. пропозиція створення одноцілого національного фронту ставила українське робітництво «на службу капіталістично-клєрикальній реакції». При цьому В. Темницький все ж визнавав, що «деякі спільні інтереси» в українському політичному таборі все ж були і вони могли зробити можливим об'єднання УСДП з іншими національно-державницькими партіями на загальнонаціональній платформі. Та при цьому чи не одразу ж згадав, що найбільш «болючим» питанням в політиці УСДП було «ставлення до соціялістичних партій інших народів» й вистував, що, як партія класова, УСДП мусить «порозумітися з іншими соціялістичними партіями», а отже українська галицька соціал-демократія мала би приєднатися до міжнародного робітничого руху [31, с. 1; 73, арк. 3].

На другий день конгресу В. Темницький також мав слово, зокрема, у перебігу дебатів. Підбиваючи підсумки дискусії, він вкотре люб'язно й застережливо висловився щодо УСРР, заявивши, що «нам [Радянська] Україна дорога, і критикуємо, що треба, аби там поправити соціялізм. […] Там справжнього соціялізму нема, а лише в назві». Галицький соціал-демократ завважив також, що в УСРР «не лише повалено старий лад револьверами, але заведено ними новий лад. А це належало завести, як казав Маркс, еволюційно» [73, арк. 9, 10]. Свою лояльність до радянської моделі й до УСРР В. Темницькому вдалося закласти й до політичної резолюції форуму, що була проголосована його учасниками одностайно. «Обстоюючи принцип самостійної, соціалістичної, соборної української республіки, не погоджуючись із централістичними зусиллями й диктатом Москви, – зазначалося у резолюції, – український пролетаріят мусить стояти в обороні радянської України, вважаючи, що її занепад погрожує поворотом до влади

чорної реакції, яка не побоїться вернути до давніх царських метод супроти українського народу» [31, с. 1, 2].

Тоді ж, 9 грудня 1928 р., в унісон із Українським соціалістичним конгресом формально було провелено й черговий (відновлюваний) з'їзд УСДП, на якому В. Темницького було обрано до складу ЦК партії та її віце-президентом.

Як один з керівників УСДП, він балатувався до польського Сейму (округ № 53, м. Станіславів). У передвиборчій риториці В. Темницький позиціонував себе прихильником взаємодії УСДП і Польської соціалістичної партії (ПСП) «у боротьбі проти націоналізму, фашизму й комунізму», водночас не відкидаючи необхідності побудови незалежної української держави [44, с. 48]. Партія ж (УСДП / УСГ «Вперід»), спільно з Українською соціалістично-радикальною партією (УСРП), сформувала виборчий блок українських соціалістичних селянських і робітничих партій[1]. Було укладено й коаліцію з Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) [10, с. 2; 53, с. 1]. Виборчий блок УСРП-УСГ «Вперід» зібрав тоді бл. 270 тис. голосів, але згідно із розташування кандидатів у списку блоку жоден соціал-демократ до парламенту не потрапив. До Сейму було обрано усього дев'ять послів та одного до Сенату й усі вони були соціал-радикали [37, с. 370–371]. Своєю чергою В. Темницький, як і всі інші есдеки-кандидати, зайняв друге місце у виборчому списку по округу (після соціал-радикала Л. Бачинського).

У цей час В. Темницький жив за рахунок юридичної практики, брав активну участь у кооперативному русі, писав для української преси («Діло»). Спільно з ним, після повернення з еміграції до Дрогобича, відновив певний час свою адвокатську діяльність й С. Витвицький. Коли ж польська влада не дозволила В. Темницькому займатися адвокатською практикою, він працював керівником прав-

ничого відділу товариства «Суспільна забезпеченість». Був час, коли він хворів і перебував в істотній фінансовій скруті такою мірою, що його колишній радник А. Жук мусив серед друзів і знайомих за кордоном збирати для В. Темницького хоч якісь кошти на життя.

В соціально-політичній діяльності партія В. Темницького без відчутних успіхів намагалася згуртувати навколо себе робітників-українців у автономних українських класових профспілках. Так, наприклад, 29 квітня 1929 р. у Львові відбулася спільна нарада ЦК УСДП та Центральної комісії Класових професійних спілок (КПС), що об'єднували робітників різних національностей у Польщі за класовою професійною ознакою. Від УСДП у нараді взяли участь В. Темницький та ще деякі його партійні товариші, від Центральної комісії КПС – її генеральний секретар Ж. Жулавський. Під час перемовин було визначено умови перебування робітників-українців у КПС, зокрема, передбачалося створення окремої Української професійної комісії, підпорядкованої Центральній комісії КПС, видання професійного органу українською мовою («Професійний вісник») і скликання Українського професійного конгресу. Проте усі ці наміри залишилися на папері, позаяк у 1930-х рр. галицьким соціал-демократам так і не вдалося створити автономні українські профспілки в рамках загальнопольських КПС [23, с. 68-83].

Тим часом перед В. Темницьким несподівано відновилися посольські (депутатські) перспективи. У зв'язку з передчасною смертю 1930 р. посла Л. Бачинського саме він мав отримати вакантний депутатський мандат у польському Сеймі. Варто зауважити, що В. Темницький продовжував шукали політичного зближення й з польськими соціалістами (ППС). Тож не дивно, що у друкованому органі саме цієї політсили у травні того ж року з'явилося його доволі просторе інтерв'ю. У ньому,

що вийшло під назвою «Перший посол української соціал-демократії в Сеймі Речі Посполитої», політик критично згадав про ОУН висловився за демократичний шлях до здобуття Україною державності. «Українські націоналісти стоять на позиції, що всі події в Польщі, якщо йдеться про боротьбу за демократичний устрій держави, їх, стоячи на принциповому становищі, не цікавлять. Ми також прагнемо до незалежності України. Однак усе, що діється в Польщі, обходить нас не лише тому, що в ній живемо, але також тому, що боротьба за демократію в Польщі є важливою для нас також, з точки зору міжнаціональної» – заявив газеті «Robotnik» В. Темницький [89, s. 3]. Він також виказав переконання, що в Речі Посполитій «українські робітники тільки у випадку збереження демократичного устрою здобудуть собі певні політичні й громадянські права» [89, s. 3]. Що ж до співпраці українських соціал-демократів із польськими соціалістами, то тут він запевнив, що стосунки між УСДП і ППС «стають щоразу ближчими», а сама ППС є єдиною силою, котра чесно бореться за демократію в Польщі й відтак УСДП йтиме з нею разом, пліч-о-пліч [89, s. 3].

Утім, стати послом Сейму Речі Посполитої В. Темницькому так і не судилося, позаяк вже в серпні 1930 р. режим диктатора Ю. Пілсудського розпустив польський парламент. Тим не менш, у 1930–1934 рр. В. Темницький стає членом Тимчасової ради міста Львова, на засіданнях якої намагався використовувати українську мову [88, s. 711-712]. Під гаслом за відновлення соборної самостійної Української держави зі столицею в Києві він сприяє консолідації семи демократичних і соціалістичних політичних сил (УСДП, УНДО, УСРП, Українська народна обнова та декілька емігрантських організацій). Так, будучи гостем на 32-му конгресі УСРП у грудні 1932 р., В. Темницький від імені УСДП заявляє про «по-

требу створення одноцілого зорганізованого фронту українських працюючих мас у змаганні за свої національні та соціяльні права» [11, с. 3]. Згодом, у 1933-1934 рр. він з однопартійцями переймається формуванням українського соціалістичного блоку, концепція якого була проголошена галицькими УСДП і УСРП, до яких незабаром приєдналися наддніпрянські еміграційні партії, зокрема, УСДРП та УПСР [23, с. 68-83]. У січні 1934 р. УСДП, УСРП, УСДРП та УПСР опублікували спільну заяву про злочини сталінського режиму і в якій було проголошено про боротьбу цих партій за народоправство та демократичний лад, що мали б принести українському народові національно-політичну свободу, успішний господарський розвиток і добробут на його землі [45, с. 3, 4; 66, с. 2]. 29-30 грудня 1934 р. ці ж партії організували у Львові з'їзд, який у своїй резолюції закликав до боротьби проти всякого роду реакції, диктатури й насильства, за «вільну незалежну демократичну Україну» й реалізацію «ідеалу соціальної справедливости» [33, с. 2; 67, с. 2; 91, s. 609].

Водночас В. Темницьким продовжується курс керівництва УСДП на політичний союз з польськими соціалістами. В. Темницький бере участь у спільній міжпартійній конференції провідних діячів УСДП і ППС, що відбулася у Львові 29 січня 1933 р. На ній було досягнуто рішення про взаємодію цих партій у боротьбі проти націоналізму, фашизму й комунізму. Виявилися, однак, і розбіжності. Зокрема у національному питанні ППС виступала за територіальну автономію західноукраїнських земель у складі Речі Посполитої, а натомість УСДП – за державну незалежність і соборність України [23, с. 68-83]. При цьому УСДП сповідувала ліво-державницькі погляди в контексті ілеології соціалізму марксистського спрямування. Тож прийняття VII конгресом УСДП 4 березня 1934 р. у Львові одностайної ухвали про вступ партії до

Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу (РСІ) було цілком закономірним для цієї політичної сили рішенням. На цьому конгресі В. Темницького знову було обрано до складу ЦК УСДП [14, арк. 1, 2].

Разом з цим, він різко критикує ОУН, закликаючи українське громадянство творити спротив цій «глупій та злочинній демагогії фашистського націоналізму» й вказуючи, що «молоду енергію підростаючого покоління треба спрямувати до серйозної громадянської праці… на основах демократії та публічного контролю» [76, арк. 60]. На противагу більшості українських політичних сил в Польщі, починаючи від ОУН і до КПЗУ та внутрішньої опозиції в УНДО, В. Темницький також виступав категорично проти т.зв. політики «нормалізації». Підтримувала його в цьому й УСДП, що 10 листопада 1935 р. на нараді своєї екзекутиви у Львові схвалила резолюцію проти «нормалізації», яка, на її думку, не була в інтересах «цілого українського народу, а тільки цих двох буржуазно-клерикальних партій: УНДО й УНО єпископа Хомишина» в той час, коли українські трудові маси опинилися «серед страшної нужди земельного безробіття», а весь народ потерпає «під обухом денаціоналізаторської політики» [41, с. 7].

Через важку хворобу В. Темницький не зміг взяти участі у VIII конгресі УСДП, що розпочався 17 жовтня 1937 р. у Львові й вкотре переобрав його членом ЦК партії [92, s. 439]. Тези його вітального листа до делегатів зібрання [50, с. 1] лягли в основу політичної резолюції конгресу, що закликала український пролетаріат до боротьби з диктатурою, фашизмом і реакцією, «проти московської націоналістичної диктатури» та нищення всіх проявів українського національного життя в УСРР й, водночас, засуджувала шовіністичну політику польського уряду і вимагала демократичних виборів до Сейму та Сенату тощо [15, арк. 4-4 зв.].

У 1938 р. В. Темницький надрукував у партійній газеті власний аналіз політичної ситуації у тогочасній Польщі та виклав своє бачення поточних завдань УСДП. Перш за все, на його думку, ця партія українського робітництва потребувала подальшої відбудови, в основі якої мали би бути закладені три «рівнорядних» чинники: «соціялізм, демократію та український патріотизм». УСДП мусила рішуче виступити проти польського окупаційного режиму, що провадив проти українців на їхніх землях ненависну та безпощадну екстермінаційну політику. Партія мала також поборювати українські «клерикальні» політичні сили (Українську народну обнову та Український католицький союз), «загрозливий наступ фашизму та гітлеризму», проти яких «суцільною бойовою лавою мусить стати український соціялістичний пролетаріат», та російський комунізм – «деспотизм московської бюрократії, помазаної на червоно», що є ніщо інше як «пародія соціялізму» [54, с. 1].

26 січня 1938 р. український державно-політичний діяч та ідеолог західноукраїнської й польської соціал-демократії, правник і талановитий публіцист Володимир Темницький, після тривалої й важкої недуги, помер о 6-й годині вечора на 58-му році життя у Львові [30, с. 2; 81, арк. 17, 18]. 28 січня в присутності дружити, двох дітей, політиків від УСДП, УСРП, УНДО, ППС, Бунду, представників міської управи Львова, українських культурно-освітніх і профспілкових установ, а також закордонного уряду УНР, його поховали на Личаківському цвинтарі столиці Галичини.

Джерела і література:

1. *Вістник Союзу Визволення України*. 1917. № 28.
2. Винниченко В. Відродження нації. К.; Відень, 1920. Ч. III.
3. *Воля*. 1903. 1 квітня.
4. *Воля*. 1903. 15 квітня.
5. *Вперед*. 1920. 7 липня.
6. Вперед. Однодневка Екзекутивного комітету УСДП. Лв., 1911.
7. Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016.
8. Гай-Нижник П. ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). Київ, 2018.
9. Ганкевич Л. Останній австрійський Інтернаціонал. *Календар «Вперед»: 1920*. Лв., 1920.
10. *Громадський голос*. 1930. 11 жовтня.
11. *Громадський голос*. 1933. 14 січня.
12. Грушевський М. В першій делегації Української Партії Соціалістів Революціонерів. *Борітеся – Поборете!* 1921. № 7.
13. Гуцал П., Пиндус Б. Темницький Володимир-Лука Миколайович. *Тернопільський енциклопедичний словник*. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат Збруч, 2008. Т. 3. П–Я.
14. *ДАІФО*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1066.
15. *ДАІФО*. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1486.
16. *ДАЛО*. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 190.
17. *ДАЛО*. Ф. 256. Оп. 1. Спр. 40.
18. *Діло*. 1911. 24 червня.
19. *Діло*. 1914. 19 березня.
20. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. Прага, 1936.
21. Жерноклеєв О. Національна ідея «Молодої України» (1900–1903). *Галичина*. 1997. № 1.
22. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). К., 2001.
23. Жерноклеєв О. С., Райківський І. Я. Володимир Темницький: сторінки політичної біографії (до 125-річчя від дня народження). *Український історичний журнал*. 2004. № 6.
24. Записна книжечка О. Жуковського з 1919 року. *Український історик*. 1986. № 3-4.
25. Звіт Партійної Конференції Української Соціял-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 березня 1919 р. в Станіславові. Дрогобич, 1919.
26. *Земля і воля*. 1909. 11 квітня.
27. *Земля і воля*. 1911. 28 квітня.
28. *Земля і воля*. 1920. 11 липня.
29. Карпенко О. Ю. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях. *Український історичний журнал*. 1993. № 1.
30. Квасниця І. Велика втрата. *Робітничий голос*. 1938. Березень.
31. V конгрес. *Вперід*. 1929. 20 січня.
32. Конференція. *Вперід!* 1928. 22 січня.
33. Конференція народоправних сил. *Громадський голос*. 1935. 19 січня.
34. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: На підставі споминів. Лв., 1926.

35. Лозовий В. Кам'янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень-листопад 1919 року): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1998.

36. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921. Мюнхен: Друкарня С.Слюсарчука, 1951. Ч. ІІ.

37. Макух І. На народній службі. Дітройт, 1958.

38. *Молода Україна*. 1900. Ч. 1.

39. *Молода Україна*. 1900. Ч. 8.

40. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1994.

41. Наради Екзекутиви УСДП. *Громадський голос*. 1935. 7 грудня.

42. Наша партія в час війни. *Українська робітнича газета*. 1918. 23 березня.

43. Наші кандидати. Тов. Володимир Темницький. *Земля і воля*. 1911. 21 травня.

44. Осташко Т. С. Темницький Володимир Миколайович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. Т–Я.

45. Проти більшовицького гнету і проти русифікації України. *Діло*. 1934. 20 січня.

46. Райківський І. Діяльність Української соціал-демократичної партії в ЗУНР (листопад 1918 року – липень 1919 року). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 1998. Вип. 1.

47. *Республіка*. 1919. 29 березня.

48. *Республіка*. 1919. 6 квітня.

49. *Робітничий календар на 1910 рік*. Лв., 1910.

50. *Робітничий голос*. 1938. Травень.

51. *Робітничий прапор*. 1915. Квітень (№ 1).

52. Селянсько-Робітничий Трудовий З'їзд. *Республіканець*. 1919. 10 липня.

53. Солідарний голос політичних партій про події в краю. *Діло*. 1930. 1 жовтня.

54. Темницький В. Завдання Української Соціял-Демократії. *Робітничий голос*. 1938. Травень.

55. Темницький В. Микола Ганкевич. Лв., 1932.

56. Темницький В. Першого Травня 1919 р. у Рівному. *Вперід!* 1927. 1 травня.

57. Темницький В. Сецесія з Львівського університету. *Історичний огляд життя в студентських українських організаціях*. Лв., 1908.

58. Темницький В. Українська оселя в Ґмінді. *Вістник Союза Визволення України*. 1915. № 37-38.

59. Темницький В. Українська оселя в Ґмінді. *Вістник Союза Визволення України*. 1915. № 41-42.

60. Темницький В. Українські Січові Стрільці. Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху. Відень, 1915.

61. Темницький В. Часопис «Молода Україна». *Історичний огляд життя в студентських українських організаціях*. Львів, 1908.

62. *Українська робітнича газета*. 1918. 6 квітня.

63. *Українська робітнича газета*. 1918. 27 квітня.

64. *Українська робітнича газета*. 1918. 28 липня.

65. Українські січові стрільці. 1914–1920. Лв., 1991.

66. Українські соціялістичні партії про положення на Україні. *Громадський голос*. 1934. 20 січня.

67. Український Соціялістичний Блок. Резолюції Української Соціялістичної Конференції. *Громадський голос*. 1935. 26 січня.

68. *ЦДАВО України*. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 14.

69. *ЦДАВО України*. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 16.

70. *ЦДАВО України*. Ф. 1065. Оп. 1. Спр. 38.

71. *ЦДАВО України*. Ф. 3518. Оп.1. Спр. 5.
72. *ЦДАВО України*. Ф. 3696. Оп. 3. Спр. 8.
73. *ЦДАГО України*. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 470.
74. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 146. Оп. 8. Спр. 1003.
75. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 442.
76. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 1918.
77. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2257.
78. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2395.
79. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2472.
80. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 360. Оп. 1. Спр. 53.
81. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 587.
82. *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 868. Оп. 1. Спр. 11.
83. Чернецький А. Спомини з мого життя. Київ, 2001.
84. *Biblioteka Narodowa w Warszawie*. Скр. 23 XXIV-4a (11). № м-ф. 87286.
85. *Biblioteka Narodowa w Warszawie*. Скр. 23 XXIV-10 (17).
86. Les atrocitйs polonaises en Galicie ukrainienne (Note tйlйgramme adressйe par Valdemar Temnytsky et Joseph Bouratchinski a Clemenceau). Paris: Bureau ukrainien, 1919.
87. *National Archives of Canada*. Andrry Zhuk Collection. MG30 C167. Vol. 16. File 21.
88. Ostatnie wybory do Rady Miejskiej Lwowa odby y si w styczniu 1913 roku. W II Rzeczypospolitej radni miasta pochodzili do 1934 roku z nominacji. Pierwsze wybory do RM od stycznia 1913 odby y si 27 maja 1934 roku. *Agnieszka Biedrzycka, Kalendarium Lwowa 1918–1939*. Krakyw: Universitas, 2012.
89. Pierwszy posel ukrain'skiej socjalnej demokracji w Sejmie Rzeczypospolitej. *Robotnik*. 1930. 24 maja.
90. Polish Atrocities in Ukrainian Galicia: A Telegraphic Note to M. Georges Clemenceau. New York: The Ukrainian National Committee of the United States Year, 1919.
91. *Sprawy narodowosciowe*. 1934. № 5-6.
92. *Sprawy narodowosciowe*. 1937. № 4-5.
93. Temnyzkyj W. Die politische Bedeutung der nationalen Legionen. *Ukrainische Nachrichten*. 1915. № 30.
94. Temnyzkyj W. Ein Eroberungs– oder ein Befreiungskrieg. *Ukrainische Nachrichten*. 1915. № 47.

Pavlo Hai-Nyzhnyk
Doctor of Historical Sciences,
Academician of the Academy of Political Sciences

Volodymyr-Luka Temnitsky – Minister of Foreign Affairs of the UPR and Knight of Western-Ukrainian Social-Democracy

The way of life and state-political activity of V.Temnytsky are described. He is one of the theoreticians and ideologists of Western Ukrainian Social Democracy and Minister of Foreign Affairs of the UPR. Analyzed his political and state views and activities as a parliamentarian, politician and statesman.

Volodymyr-Luka Nikolayevich Temnitsky was a remarkable person, scientist lawyer and talented publicist, a true Marxist and ideological Social Democrat, a state-political figure who was at the source of the Western Ukrainian People's Republic and the Minister of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic.

Since the beginning of the First World War, in August 1914 he joined the USS Combat Executive. Moreover, the USS regarded it as a "national militia", which is why the USPP took direct part in the formation of the legion. At the same time (1914), he also became a member of the Main Ukrainian Council in Lviv (since May 1915 – General Ukrainian Council). At the end of August 1914, V.Temnitsky, predicting the danger of the Russian offensive and the occupation of Galicia, moved with the USS Legislation in Transcarpathia, and from the beginning of winter settled down in Vienna. There, he advocates that the party should support the war in the Central States in general and Austria-Hungary in particular.

The revolutionary events of 1917 in Russia were designed by separate ideologues of the Social-Democrats. The USPP began to advocate the early conclusion of peace without aneksiyu and contraries and for democratic transformation in the states, which included Ukrainian lands. The USP demanded for the Ukrainians of Austria-Hungary and Russia at least "full political economic, national-territorial autonomy", as well as the transformation of these empires into "federative states of autonomous and equal peoples."

On March 25, 1918, at the Congress of Representatives of Ukrainian Political Parties at the Ukrainian Parliamentary Representation (UPR) convened in Lviv, V. Temnitsky represented not only the USPP but also all Galician-Ukrainian Social Democrats. In his speech, he, demanding "the restructuring of the entire Austro-Hungary into a federation of individual national states," denied the need to create a single supranational structure through the so-called depth of ideological contradictions between different Ukrainian parties. On October 19, the newly established Ukrainian Na-

tional Council (a kind of Western-Ukrainian pre-parliament) appointed V.Temnytsky as his representative in Switzerland, but he did not have to actually fulfill this mission. V.Temnitsky supported the establishment of the WUPR, and the USPP was in favor of immediate unification with the Transnistrian Ukraine.

In December 1918, he returned to Galicia, and already December 25, 1918, the Council of National Minorities of the UPR approved the proposal of his chairman V. Chekhovsky to appoint V. Temnitsky as a friend (deputy) minister of foreign affairs of the UNR. In January 1919 he became an accomplice in the proclamation of the Act of Unification of the WUPR and the UPR and a delegate to the Labor Congress of Ukraine. At the same time V.Temnitsky is approaching with the Dnieper Dnieper Social Democrat and the main ataman of the UPR S.Petliura, whom he accompanied in February 1919 during his trip to Galicia. These events and the stay of V.Temnitsky in Kyiv and personal acquaintance with the Dnieper Dnieper socialists and leaders of the UPR are reflected in his attitude not only to the Government of the WUPR, but also to the transformation of his centrist social-democratic ideology into the left-wing vector. On April 24, 1919, he was included in the Council of People's Ministers as the Minister of Foreign Affairs of the UPR.

After resigning from the post of Minister for Foreign Affairs of the UPR, he was not engaged in political activities for some time. In 1928 V.Temnitsky moved to live in Lviv. Here, in the capital of Galicia, during the Ukrainian Socialist Congress, which lasted from December 8-9, 1928, the final completion of the ideological and organizational restoration of the USPP took place. Being his deputy, V.Temnitsky December 8 issued a major report on the "Draft Program and Organizational Charter", which condemned the policy of the Bolsheviks, but only for saying that "it is impossible to impose a new system", and because" in the Soviet Union, a very far from real socialism. There is only a capitalist system in its beginnings. "On December 9, 1928, in line with the Ukrainian Socialist Congress, the regular (restoration) congress of the USPP was formally held, in which V.Temnytsky was elected to the Central Committee of the party and its vice-president. As one of the leaders of the USPP, he was balatating to the Polish Sejm (district number 53, Stanislaviv). In 1938 V.Temnitsky published in his party newspaper his own analysis of the political situation in that time in Poland and outlined his vision for the current tasks of the USPP. First of all, in his opinion, this party of Ukrainian work needed further rebuilding, based on which three "equal" factors should be laid: "socialism, democracy and Ukrainian patriotism". On January 26, 1938, Ukrainian state politician and ideologue of Western Ukrainian and Polish Social-Democracy, lawyer and talented publicist Volodymyr Temnitsky, after a long and serious illness, died in Lviv.

Keywords: *Temnitsky, Social Democracy, UPR, Commonwealth, Ministry of Foreign Affairs.*

Розділ VI.
ПОЛІТИЧНА КОФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 94 (439+477) «1956»

Держалюк Микола Степанович
доктор історичних наук,
академік Академії політичних наук

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ ТА ВІДГУКИ НА НЕЇ В УКРАЇНІ

Висвітлюються відгуки в Україні на події Угорської Революції 1956 року, її вплив на зміцнення опозиції комуністичній диктатурі, поширення невдоволення соціалістичною владою. Доводиться, що радянській пропаганді вдалося утримувати жителів Української РСР у сфері свого впливу. Однак переконати свідому частину населення у тому, що СРСР шляхом агресії проти Угорщини переслідував інтернаціональні інтереси, а насиллям захищав народно-демократичний лад, було неможливо. Значна частина жителів України реально оцінювала угорські події.

Відзначається позитивний вплив Угорської Революції на відродження й зміцнення українського національно-визвольного руху, посилення боротьби за соборну, незалежну і демократичну Україну.

Ключові слова: *Угорщина, Революція 1956 року, вплив на Україну, національно-визвольні ідеї, боротьба за державність.*

Розвиток подій під час Угорської Революції осені 1956 року висвітлювалися в Україні у загальнорадянському контексті, у руслі радянської воєнно-політичної пропаганди, вибудованій на суцільній фальсифікації, у

дусі «холодної війни» між двома ворожими військово-політичними блоками – Варшавським Договором і НАТО, уособленням яких були країни соціалістичної та капіталістичної систем Європи та Америки. В СРСР Революція оцінювалася виключно як контрреволюційний путч, інспірований імперіалізмом і внутрішньоугорською реакцією з метою повалити народно-демократичну владу робітників і селян та реставрувати у цій країні фашистський режим.

Практичні дії Радянського Союзу у вирішенні угорської проблеми подавалися ідеологічною машиною виключно як прогресивні і безальтернативні для захисту завоювань соціалізму, а здобутки реформаторів та маси повстанців по усуненню сталінської моделі, подоланню її тяжких наслідків, формуванню демократичного устрою подавалися виключно як контрреволюційні та реакційні. Така позиція випливала з природи тоталітарного устрою СРСР і була побудована на основі замаскованої гегемоністської політики Москви у Східній Європі під виглядом допомоги у захисті соціалістичних завоювань угорських трудящих після перемоги над фашизмом у Другій світовій війні. За допомогою розповсюджуваних грубих фальсифікацій про події в Угорщині доводилося, що втручання радянських військ як 23 жовтня, так і 4 листопада 1956 року у внутрішньополітичне життя Угорщини, спрямовувалося на захист народних завоювань угорського народу і було відповіддю на мілітаризацію Західної Німеччини, наростання агресивної політики Англії, Франції, США у світі в цілому, зокрема й у Єгипті. Стверджувалося, що на імперіалістичні асигнування в Угорщині «діяли фашистські елементи, нілашисти і хортисти», реакційні, антинародні та контрреволюційні сили, яким попередній уряд на чолі з Імре Надєм все більше здавав позиції. Наголошувалося, що угорський народ на чолі з новим Робітниче-селянським

урядом Яноша Кадара зупинив ліквідацію народно-демократичного ладу і захистив країну від реставрації хортистського режиму.

Вся радянська пропаганда, активно формуючи псевдодійсність про угорські події замість автентичної, була спрямована на переконання усіх народів СРСР, особливо його європейської частини, у тому, що соціалістичний лад був єдино благодатним для угорських трудящих, а групка контрреволюціонерів, недобитих фашистів та чорної реакції осмілилися спробувати його повалити.

Внутрішні причини революції, породжені помилками комуністичної диктатури, замовчувалися, аналіз її рушійних сил та розвиток подій заборонявся. Вся вина перекладалася на зовнішні чинники – підривну роботу імперіалістичних сил, хортистів, фашистів, що перебували в еміграції, озброєних молодчиків, які з часів війни готувалися у західних країнах, і напередодні цих подій нелегально повернулися в Угорщину. Підкреслювалося, що контрреволюціонери прагнули повалити народно-демократичний лад, соціалістичні завоювання, знищити комуністів і активістів народної влади, відновити реакційну владу великих землевласників та капіталістів. Мало того, що не допускалося визнання прогресивних реформаторських процесів, зміцнення консолідуючих тенденцій у ході Революції в діяльності усіх течій демократичної опозиції (від антикомуністичного і антирадянського спрямувань до лівих, центристських і правих ідеологій, патріотично налаштованих воєнних, поліцейських та робітничих комітетів), які закономірно взяли гору в суспільно-політичному житті країни, так іще й їхня боротьба оцінювалася одним гамузом злочинною, реакційною і ворожою для трудящих УНР, а політична платформа брутально шельмувалася нарівні з послідовниками

хортизму, салашизму, реваншизму й іредентизму. Суцільною ворожістю усіх політичних течій в Угорщині обґрунтовувалася приреченість застосування збройних сил СРСР для придушення контрреволюції. Зокрема, що завдяки інтернаціоналістській підтримці і допомозі радянської армії завоювання угорських робітників та селян було захищено, а активістів народної влади і комуністів врятовано від знищення, бо реакція розгорнула в країні масовий білий терор. Цілковито замовчувалося, як радянські війська, загони КДБ і МВС СРСР збройно знищували завоювання Революції та цивільних повстанців, які змели сталінсько-ракошистську диктатуру і започаткували демократичний незалежний розвиток країни; як повалили законний багатопартійний коаліційний уряд УНР на чолі з комуністом-реформатором Імре Надєм; як на радянських багнетах до влади було у протиправний спосіб приведено промосковський уряд УНР на чолі з комуністом-реформатором Я.Кадаром.

З пропагандистського обігу виключалася інформація про причини повстання та вимоги його учасників: виведення радянських військ з території УНР, виправлення попередніх помилок комуністичної диктатури, притягнення до відповідальності керівних злочинців попереднього режиму, винних у масових злочинах, демонтаж сталінської моделі влади і формування демократичного за змістом соціалізму. Адже саме ці фактори виявилися рушійними, завдяки яким упродовж п'яти діб масове народне повстання блискавично, упродовж 23-28 жовтня змело сталінську деспотію, в країні започаткувалося формування демократичного соціалізму на основі політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. За характером влади, її змістом посилилися національні принципи, хоча за формою вона ще тимчасово залишалася інтернаціональною.

Єдині і всеохоплюючі установки тотальної комуністичної пропаганди про події в Угорщині особливо активно застосовувалися на просторі сусіднібої з нею УРСР, західні регіони якої мали тривалі історичні корені співіснування з угорцями. Переважною частиною українського суспільства ці події сприймалися, хоч і пасивно, але через призму саме офіційних установок, проте значна його частина оцінювала їх критично, публічно висловлювала власні думки, що не співпадали чи й суперечили офіційній пропаганді.

Завдяки розторопності окремих мешканців України суцільного схвалення збройного повалення радянськими військами Угорської революції не відбулося. Аналіз першоджерел показав, що населення усіх західних регіонів УРСР, які у минулому були загарбані Габсбурзькою монархією чи Річчю Посполитою, адекватніше розуміли й оцінювали події в Угорщині та Польщі, ніж жителі центральних і особливо її східних регіонів. Мешканці тамтешніх країв у порівнянні з українцями земель підмосковського колоніалізму завжди зазнавали меншого впливу російсько-радянської пропаганди та дезінформації. У Львівській та Закарпатській областях угорські події знаходили найбільш адекватне розуміння і підтримку. У центральній частині УРСР, особливо у Київській та Черкаській областях, в оцінках угорських подій простежувалася менша доля її критичності. І чим далі на схід, далі від Європи, то тим менш адекватно реагували місцеві жителі на події в Угорщині; відповідно більше зростав вплив офіційної комуністичної пропаганди. Зате невдоволення радянською владою в СРСР демонструвалося з боку усіх верств населення, у тому числі й серед представників органів влади нижчої ланки усіх регіонів України, як Заходу і Центру, так і Сходу Республіки. Такі відмінності і тотожності закономірні для усіх регіонах України, були віддзеркаленням

історичних, національних, ментальних, психофізичних та геополітичних традицій, але вони засвідчили, що українська нація, до складу якої б держави не входила (царської чи радянської Росії, Польщі, Австрії, Угорщини чи Румунії) завжди перебувало пригніченим, національно приниженим, позбавленим державності та повноцінного розвитку на своїй землі. Для українства, яке позбавлялося національної і самостійницької ідеології у складі різних державних утвореннях, почувалося не державницьким етносом, тому державна політика була для нього чужою, не національною. У той же час національно-визвольні й антикомуністичні рухи чи революції у сусідніх країнах завжди сприймалися українством позитивно, зміцнювали віру у можливість досягнення самостійності й для України, надихали поводирів визвольних змагань до радикальних дій, свідчило про безперервність прагнень нації до свободи як основного закону повноцінного розвитку українства.

Події у Польщі та Угорщині 1956 року, засудження і неприйняття втручання СРСР у внутрішні справи цих країн цьому є добрим підтвердженням, які сприяли зміцненню здорових тенденцій в українському суспільстві, наростанню невдоволення радянською владою, відродженню ідей самостійної України, посиленню вимог українізації та зупиненню тотальної русифікації, піднесенню чергової хвилі українського визвольного руху та зміцненню почуття окремішності українців від москалів, поширенню національної свідомості, наростанню неприязні до політики Москви.

Свідома частина українства підтримувала революційні процеси у ПНР та УНР, бачила у них головне – боротьбу за повний державний суверенітет, усунення комуністичної диктатури, демократизацію режиму. У людей знову відродилася віра, що скоро наступить час, коли Україна повторить приклад Польщі і Угорщини

і здобуде незалежність. Не приховувалися сподівання дочекатися розпаду СРСР, переможних повстань на його теренах на зразок ПНР та УНР.

Репресивна машина продовжувала працювати. Особи, які правдиво й публічно оцінювали події у Польщі та Угорщині, агітували українців до подібних акцій, органами КДБ переслідувалися, арештовувалися й ув'язнювалися.

Для надання допомоги міськкомам і райкомам партії у посиленні політичної роботи серед населення у зв'язку з 39-ю річницею «Жовтневої революції» та міжнародними подіями у Польщі, Угорщині, Єгипті ЦК Компартії України, обкоми партії, починаючи з жовтня 1956 року, провели інструктивні наради перших секретарів РК та голів райвиконкомів, а також семінари для професорсько-викладацьких кадрів вузів і технікумів столиці та обласних центрів.

На нараді в ЦК КПУ 5 листопада 1956 р. взяли участь усі секретарі ЦК, завідуючі відділами ЦК, усі 6 заступників Голови Ради Міністрів УРСР, 30 міністрів, 47 голів комітетів, 21 представник науки, культури, творчої інтелігенції, 14 секретарів парторганізацій відділів ЦК КПУ; 38 редакторів газет, журналів; 35 секретарів РК, МК, ОК КПУ; 75 членів і кандидатів у члени ЦК КПУ. Було заслухано доповідь про події в Угорській Народній Республіці (УНР). Текст доповіді було підготовлено у ЦК КПРС, через КДБ привезено на цю нараду і після її озвучення на нараді тим же каналом повернуто до партійного центру. і централізовано Кожна союзна республіка отримала уніфіковані матеріали для розгортання через місцеві партійні органи роз'яснювально-пропагандистської роботи серед трудящих про події у Польщі, Угорщині та Єгипті [1, арк.236].

Для підвищення рівня ідеологічної та роз'яснювальної роботи ЦК КП України направив 17 листопада 1956 р. у всі області республіки групи відповідальних праців-

ників ЦК. У всіх ОК партії проведені наради працівників апаратів обкомів та райкомів партії, а ті у відповідь провели наради працівників своїх апаратів, секретарів первинних парторганізацій та керівників підприємств. Організаційно-пропагандистські заходи забезпечувалися місцевим керівництвом, а змістовна частина (документи, факти, події, порядок їх висвітлення) наповнювалася Центром, до якої ввійшли Декларація уряду СРСР про основи розвитку та подальшого зміцнення дружби і співробітництва між Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами від 30 жовтня 1956 року, інші роз'яснювальні матеріали. Останні не позначалися високим аналітичним рівнем та об'єктивністю, бо за характером були ідеологічними постулатами, проте дотримання їх положень були обов'язковими для пропагандистів.

ЦК КПУ звертав увагу обкомів партії на необхідність посилення політичної роботи серед населення, проведення широкої роз'яснювальної роботи, давати правильну, тобто радянську, оцінку подіям у Польщі та Угорщині. Особлива увага зверталася на активізацію роботи серед інтелігенції та молоді, яка навчається, а також серед угорського та польського населення у Західній Україні та у Закарпатській області. З перших днів подій в Угорщині у прикордонні області України направлялися з групами відповідальні працівники ЦК (зокрема, секретар ЦК КП України М.В.Підгорний до Закарпатської області, де проживало багато угорців, а член Президії ЦК КПУ М.С.Гречуха – до Львівської області, де проживало багато поляків) [2, арк.14]. Для проведення роз'яснювальної і політичної роботи серед населення України були залучені понад 50 тисяч лекторів, доповідачів, пропагандистів. У Львівській області були задіяні усі члени ОК та облвиконкому області, 100 чол. агітаторів та лекторів.

ЦК КПУ Упродовж листопада 1956-січня 1957 рр. щотижня направляв до ЦК КПРС «Информацию о настроениях трудящихся Украинской ССР в связи с событиями в Польше, Венгрии и Египте». У першій з них від 03.XI.1956 р. підкреслювалося, що «трудящі Української РСР проявляють великий інтерес до подій у Польщі та Угорщині», «у своїх висловлюваннях робітники, колгоспники, інтелігенція дають правильну політичну оцінку цим подіям. Зміни, що відбуваються в Угорщині, розглядаються як результат контрреволюційної змови зовнішніх і внутрішніх реакційних сил, як мерзенна провокація агентів американо-англійського імперіалізму та їхніх угорських прихвостнів, які намагаються використати труднощі соціалістичного будівництва з метою підриву народно-демократичного ладу та відновлення капіталістичного порядку» [3, арк.2]. Трудящі України переконані, що робітники і селяни УНР зможуть ліквідувати контрреволюційні виступи, відстояти народно-демократичний лад, забезпечити подальший розвиток країни по соціалістичному шляху. Повністю схвалювали дії СРСР по наданню воєнної допомоги уряду Угорщини у боротьбі з путчистами. Наводилося переконання кандидата медичних наук Київського ортопедичного інституту Менжіної, що «ці жалюгідні виродки не можуть змінити народно-демократичний устрій і повернути до фашизму» [4, арк.3].

Разом з тим давалися приклади окремих жителів, які мали власні позиції. Так, доцент Ужгородського університету Сабо заявляв, що не треба було викривати культ особи Сталіна, бо вороги СРСР цим скористалися, що радянська преса не дає детальних повідомлень про події в Угорщині, скривається, що керівництво країни відірване від народу, не рахується з ним [5, арк.4-5].

Наголошувалося, що «негативні і ворожі висловлювання частіше всього зустрічаються серед осіб по-

льської, угорської, єврейської національностей, а також серед колишніх українських націоналістів», які проживають у Західній Україні, зокрема у Львівській, Закарпатській областях [6, арк.6].

«Абсолютна більшість населення прикордонних з УНР районів Закарпатської області, яке складається переважно з угорців, правильно оцінює антинародну суть путчу в Угорщині, добре виконують свої обов'язки на підприємствах і в колгоспах, засуджують путчистів, схвалюють дії радянських військ, які надають допомогу уряду Угорської республіки. Колгоспники цих районів, як правило, добре забезпечені, отримують на трудовий день до трьох кілограмів хліба і до п'яти карбованців грошима» [7, арк.7-8].

Однак мали місце окремі випадки ворожих відгуків на події в УНР. 28 жовтня у м. Берегове на багатьох вулицях було розкидано 152 антирадянські листівки угорською та «русскою» мовами, спрямовані проти комунізму і євреїв, на вітання угорської революції. Угорець Кекеші, який повернувся з УНР до батьків у селище Тячеве на Закарпатті, розповідав місцевим мешканцям, що в Угорщині настало краще життя після того, як зняли Ракоші, цього великого злодія. «Він разом із Сталіним дуже багато невинних людей арештував і розстріляв». На місце Ракоші народ хоче повернути Імре Надя. «Ми не будемо довго чекати свободи, русские так будуть тікати, як німці у 1944 році. Ви що думаєте, що ми тікали в Угорщину і там спали? Чи ті, які втекли в Австрію чи Західну Німеччину? Ми всі емігранти працюємо, а тут у вас ніхто нічого не робить, тому що ви боїтеся отримати 25 років. Ви думаєте, що ми боїмося, от ми не боїмося і не будемо боятися і далі будемо працювати, щоб Закарпаття і другі землі повернути Угорщині назад. Скоро знову буде велика Угорщина, як було у 1914 році. У першу світову Угорщина втратила частину своєї тери-

торії, те ж саме сталося і у Другій світовій війні. Але якщо буде третя війна, ми вже не будемо втрачати територію тому, що Америка і Західна Німеччина сильні, як ніколи» [8, арк. 9]. Наводилися приклади ворожого ставлення окремих угорців Закарпаття до військових Радянської армії. В Ужгороді 21 жовтня окремі з них викрикували «Убирайтесь отсюда, оккупанты!», 25 жовтня місцеві угорці запитували радянських військових: «Для чого ви свої війська послали в Будапешт, там і без вас справляться». Угорка Анжела Вішкі (Ужгород) заявляла: «Угорський народ скинув колишнього прем'єр-міністра єврея і обрав свого – угорця». Шофер автотранспортної контори Бабіта (угорець) погрожував розправою особам неугорської національності: «Підождіть, настане час, коли ви будете у мене біля ніг повзати. Кісток своїх не винесете». Працівник Мукачівської взуттєвої фабрики Пап заявляв радянським людям: «Ви ще будете ходити до церкви і молитися на колінах, так як скоро совіти можуть отримати вказівку залишити Закарпаття, яке приєднається до Угорщини». Голова обласного комітету профспілки працівників культури Фільпер говорив: «От засіли Івани на відповідальні місця, а нашим місцевим (тобто угорцям) роби що хочеш. Хоча вони з вищою освітою, а роботи їм належної немає» [9, арк. 10].

Особлива увага зверталася на те, що українські націоналісти події у ПНР та УНР трактували наступним чином: за Угорщиною підуть інші країни, що матиме величезний вплив і на республіки СРСР, у т.ч. й на Україну. Бухгалтер Львівської ощадної каси Микола Рівак вважав, що «У нас буде жорстока боротьба між русским елементом і українським. Уже тепер українські письменники виступають проти русифікації України». Науковий співробітник Львівського інституту землеробства, націоналіст Грабар (повернувся із заслання) підкреслю-

вав, що як би не завершилися події у Польщі та Угорщині це призведе до величезного удару по міжнародному престижу СРСР, усе завершиться подальшою демократизацією життя в СРСР та у країнах народної демократії [10, арк. 11].

Відзначалося, що у зв'язку з подіями у ПРН та УНР у Києві активізувався колишній студент Київського держуніверситету ім. Т.Г.Шевченка Абрамський (1926 р.н., єврей, безпартійний), виключений з університету ще у 1947 році і з тих пір ніде не працював. Він сформував групу однодумців, переважно з євреїв, які плюндрують радянський лад, підтримують політику В.Гомулки та події в Угорщині, які спрямовані на удосконалення соціалізму [11, арк. 11-12].

У наступній Інформації ЦК КП України до Центру у середині листопада 1956 р. наголошувалося, що практичні заходи СРСР по надання допомоги Угорському революційному робітниче-селянському уряду знаходять повне схвалення. Однак, серед певної групи людей, особливо серед українських націоналістів, церковників, які повернулися із заслання, мають місце антирадянські висловлювання. Останнім часом спостерігається піднесення націоналістичних мотивів серед українського та єврейського населення Відповідно до цього, посилено політичну роботу серед прикордонних районів західних областей України, зокрема серед угорців та поляків [12, арк.157-158].

Про наростання опору русифікаторській політиці Москви інформувалося вищими партійними органам УРСР: серед частини інтелігенції і перш за все серед письменників порушуються питання розвитку в УРСР національної культури, особливо багато розмов велося щодо недооцінки української мови у вузах, технікумах та училищах, в яких навчання почало провадитися головним чином на «русском языке», що

у містах зменшувалася кількість шкіл з українською мовою навчання, а діловодство у радянських установах почало вестися на «русском языке». «Отдельные писатели высказывают мнение, что на Украине фактически проходит как бы руссификация и что это отрицательно сказывается на развитии украинской культуры». Так, «за націоналістичні висловлювання» письменника В.Швеця було виключено з рядів КПРС [13, арк.159].

Чергова Інформація від 21 листопада 1956 року доводила до відома Москви, що трудящі УРСР висловлюють протест проти проявів імперіалістичної реакції в Угорщині, підтримують дії Радянської армії по наданню допомоги новій владі по ліквідації контрреволюційного путчу**.** Разом з тим мали місце висловлювання антирадянського і провокаційного характеру. Завідуючий швейно-ремонтною майстернею Філімонов (м. Полтава, член КПРС) у розмові з робітниками говорив: «Соціалізм і колгоспи у нас довго існувати не будуть. Ось візьміть, наприклад, Польщу і Угорщину. Там народ повстав і не хоче їх заклятого соціалізму, і це правильно. Вони, безумовно, доб'ються свого. У нас також повинно все помінятися, тому що народ не може терпіти голоду» [14, арк.258-259].

Так, робітник Лобанчук (українець, слухач автошколи у м. Бердичеві Житомирської області), перукар Фішбейн (єврей, Київ) заявляли про те, що факти у доповідях лекторів-пропагандистів про досягнення СРСР, про покращення життя радянських людей не відповідають дійсності. Зокрема, Фішбейн заявляв: «Так прозябати, як прозябає у нас трудова людина у жодній країні такого не видано. Ми ж не маємо і прожиткового мінімуму, і це при соціалізмі. До біса цей соціалізм, на якого біса він нам здався. Досить нам страждати за якийсь майбутній комунізм» [15, арк.260].

Особлива увага приділялася з боку КДБ контролю за поведінкою угорських студенів, які навчалися у вузах УРСР. У КПІ восени 1956 року навчалося 22 студенти з Угорщини. У «Довідці про деякі недоліки в ідейно-виховній роботі серед студентів Київського політехнічного інституту», підготовленій партійними органами Компартії України, зверталася увага на те, що студенти з Угорщини «у переважній більшості гаряче підтримують ті зміни, які відбулися в угорському уряді і партії. Ці питання вони пов'язують з культом особи, який був в їхній країні, а також з культом особи Й.В.Сталіна. Багато студентів заявили про свою солідарність з демонстраціями і маніфестаціями, які, як вони заявили, проходили під 7 пунктами: за підтримку Імре Надя і проти М.Ракоші, за уряд корінної національності, вивести з країни частини Радянської Армії, за незалежну політику держави, солідарність з подіями в Польщі і т.д. [16, арк.31].

Київський та Харківський обкоми КП України на початку грудня 1956 р. порушили перед Міністерством вищої освіти СРСР питання про відрахування з Київського політехнічного інституту Дьордя Чаби (IУ-й курс навчання), Української сільськогосподарської академії Зольтана Валишека (У-й курс навчання), Харківського автодорожнього інституту Міхая Конду (IУ-й курс навчання) за ворожі висловлювання на адресу СРСР за його участь у поваленні революції в Угорщині осені 1956 року. З інформації КДБ при РМ УРСР, підписаної головою КДБ Нікітченком В.Ф., дізнаємося, що студент КПІ Дьордь Чаба сам відмовився продовжувати навчання в СРСР через незгоду з політикою Радянського уряду щодо Угорщини: нерівноправність відносин, втручання у внутрішні справи Угорщини, введення в Будапешт радянських військ, повернути Ракоші і Герьо з Москви в Угорщину і віддати під суд самих угорців. «Студент Зольтан Валишек повністю розділяє погляди контрре-

волюційних заколотників в Угорщині, допускає антирадянські вислови», говорилося у листі КДБ України за підписом голови Нікітченка В.Ф. до партійних органів УРСР [17, арк.303]. З матеріалів випливає, що за своїми переконаннями Дьордь Чаба, Зольтан Валишек та інші угорські студенти прихильники незалежної демократичної Угорщини, але поза соціалістичним табором. Така позиція радянською стороною розцінювалася як націоналістична і шовіністична точка зору і тому обкоми партії просили відрахувати цих студенів з українських вузів [18, арк. 297, 300, 301,303].

У той же час інформація голови КДБ Нікітченка про ворожу позицію студента Київського медінституту угорця Яноша Хорвата не підтверджувалася секретарем парторганізації Київського медінституту тов. Осадчим. Зокрема, у довідці тов. Осадчого наголошувалося, що «Янош Хорват схвалював перший період угорських подій (до 2 листопада 1956 року); антирадянських проявів або ворожих висловлювань з його боку не помічалось. Тому для вживання адміністративних заходів нема достатніх підстав» [19, арк. 303].

Важливими є також матеріали про відгуки в Україні на події в Угорщині, що надходили від обкомів КПУ до ЦК КП України. В Інформації про негативні реагування у Київській області щодо подій в Угорщині, Польщі та Єгипті від 30 листопада 1956 р., підписаній секретарем Київського ОК КПУ П.Ю. Шелестом вказувалося, що «в связи с обострением международной обстановки на Ближнем и Среднем Востоке, событиями в Венгрии и Польще, среди робочих, ИТР и служащих оборонных и других предприятий города Киева имеется значительное количество отрицательных высказываний на указанные события и мероприятия Советского правительства и Центрального Комитета КПСС» [20, арк. 274].

І після цього наводилися наступні висловлювання працівників адміністративних органів, інтелігенції, студентів, зроблені на основі повідомлень Київського обласного управління КДБ при РМ УРСР. Невдоволення торкалися наступного: СРСР кормить даремно майже цілу Європу, як наприклад, Угорщину, Польщу, Румунію і т.п., а свій народ живе бідно; недовіра до усіх країн народної демократії, які у зручний момент відвернуться і зрадять Радянський Союз; треба страйкувати, щоб змусити керівництво країни покращити становище власного народу.

Начальник фінансового відділу Міністерства бумажної і деревообробної промисловості УРСР (Київ) Т.С.Цимбал говорив: «Наші радники в Угорщині як цивільні, так і воєнні проморгали початок подій. Гра у демократію в умовах ворожого оточення – велика помилка. У нас контрреволюцію ми знищували десяток років, а у них цього не було і потрібно було передбачити такий поворот справи. Зараз, коли ввели війська і наші подавили контрреволюцію вийшло негарно, занадто грубо, що спричинить нарікання закордоння» [21, арк. 244].

Учитель середньої школи № 2 Починок Є.С., українець, безпартійний відгукувався на події у Польщі наступним чином: «Правильно польський народ зробив, що наполіг на обранні першим секретарем партії В. Гомулки, який є любимцем польського народу і він свою політику поведе іншим шляхом. Усіх сталінських ставлеників у Польщі прибере, тобто він зробить так, як з ним зробили у свій час». Полька із Вроцлава писала рідним у Львові наступне: «У нас в Польще радостная новость. Гомулку избрали секретарем. Теперь дело пойдет по другому, он покажет русским, что значит Польща. Одним словом, Польща свободная и народ ликует. Это мог только В. Гомулка так сильно выступить

против Хрущева и он хотел это сделать и против Сталина, но Берия его по голове и …» [22, арк. 79,81]. Викладач 87 середньої школи м. Києва Бондаровський М.В. сказав: «Мадяри праві, що не хочуть нашого соціалізму. У нас лад нічого спільного не має із соціалістичним. Будапештські студенти підняли велику справу, вони піднімуть не тільки Угорщину, а і нас заставлять призадуматися про правильність здійснюваної політики» [23, арк. 239].

Українка Макарова Л.В. та росіянка Бурова М.І., обидві з вищою освітою, працівниці об'єднання «Укргаз», «вважають неправильним втручання нашого уряду у внутрішні справи інших держав, зокрема, Польщі та Угорщини». А старший економіст заводу Медичних приладів Цукрун С.О. (Київ, 1923 р.н., кандидат у члени КПРС) з приводу подій в Угорщині заявив: «З тих подій Радянські уряд і партія повинні зробити висновок, що далі тримати народ у таких злиднях, як у нас, не можна. Потрібна корінна перебудова економіки. За 40 років існування Радянської влади народ вправі вимагати більш забезпеченого життя». Також додавалося, що стосовно Цукрун і раніше надходили матеріали про його антирадянські настрої. 25-ти літній інженер ТЕЦ-4 комсомолець Кокорін Є.С. (Київ, 1931 р.н.) вважав, що причиною подій в Угорщині є невдоволення частини угорського народу «втручанням» у справи Угорщини. Кокорін вважає, що ЦК КПРС не слід було публікувати матеріали щодо питання «про культ особи «та помилках Сталіна, оскільки опублікування цих матеріалів підірвало престиж Радянського Союзу». Студент Київського технологічного інституту легкої промисловості Анатолій Зубченко з цього приводу сказав: «Якщо в Угорщині із повсталими нацистськими елементами не могли справитися угорські війська, держбезпека і туди були введені радянські війська, то це уже говорить про те, що

там не тільки виступали нацистські елементи, а весь угорський народ. СРСР, як і раніше – царська Росія, став жандармом Європи» [24, арк. 80,276,278,259].

Студенти 3-го курсу Київського художнього інституту Гуліватий Я.Т. та Науменко С.С. відзначали, що не тільки в Угорщині, а й в інших країнах незадоволені радянським втручанням у їхні внутрішні справи. В Угорщині революція народна і справедлива, бо соціалістична система себе не виправдала. Вони бажали цій революції перемоги, але цього не сталося через придушення «народного повстання» радянськими військами, що було радянською агресією. Науменко відзначив, що «якби у нас що-небудь сталося, я б першим бив би їх – комуністів». Швайгер В. А. (м.Київ) вважав, що «в Угорщині відбулася справжня народна революція, а не контрреволюція як це змальовують наші. Народ Угорщини комуністами не задоволений до крайньої межі, замучений, тому вони з таким обуренням розправляються з комуністами» [25, арк. 242-243].

Помітною була підтримка українського єврейства подій у Польщі, Угорщині та Ізраїлі. Бестель А.М. (бухгалтер дитячого садочка №8 у м. Бердичів, єврей) виступив на захист і виправдання агресії Ізраїлю проти Єгипту. На його думку, саме Президент Єгипту Насер порушив конвенцію про міжнародний статус Суецького каналу і намагався захопити території, що відійшли до Ізраїля. Дразник М.І. (єврей, м.Київ) з приводу подій в Угорщині заявив: «Дивіться, у кого стріляли радянські війська. З ким вони боролися – з мирним населенням. І вони обурюються поведінкою Ізраїлю, який захищає своє існування і бореться з фашистським диктатором Насером». Рабін Б.Н. (начальник цеху №5 заводу №308, м. Київ, єврей) заявив про події у Польщі та Угорщині наступне: «Наші нав'язують їм колгоспи, а вони не хочуть, демократії у прямому смислі немає, вибори про-

водять за списками. Так і треба нашим керівникам, нехай знають як треба керувати» Інженер тресту Львів-вугілля» Дунаєвський П.В. (1909 р.н., безпартійний, єврей) у присутності Петровського Олександра Івановича та Пілявського Ізраіля Ісааковича сказав про Угорщину наступне: «Мені більше всього подобається, що уряд визнав свої помилки і обіцяє їх виправити. Значить, там був такий же прес, як і у нас відносно заробітної плати та життєвого рівня, що робочі дійшли до цього. Нинішні обіцянки уряду – лише маневр, а на самому ділі, коли заспокояться, то буде по-старому». Працівник експедиції заводу № 485 Спирт А.Г. (Київ, єврей, 1888 р.н., безпартійний, вища юридична освіта) заявляв: Ні угорці, ні поляки не терплять русских і якби в Угорщині не було радянських військ, то вони б від нас зовсім відвернулися». При цьому в Інформації додавалося, що «Спирт А.Г. і раніше проходив за матеріалами як націоналістично налаштована особа». Подібної позиції дотримувався й начальник 4-ї частини Печерського райвійськкомату (м.Київ) майор Вєтошкін А.А., обговорюючи події в Угорщині, висловлював невдоволення політикою партії, заявляв, що «життєвий рівень у нас злиденний, що терпіти такі умови життя можуть тільки наші люди. … Народ невдоволений життям, але немає підґрунтя для таких виступів як в Угорщині, оскільки «задушать усяку спробу відразу ж» [26, 1) арк. 79, 261, 275, 277; 2) ф.1, оп.24, спр.42, арк. 237].

Не поступалися інтелігенції за рівнем свободомислення й робітники. Михненко П.К.(Київ, столяр) події в Угорщині оцінював так: «Вони підняли бунт, очевидно, тому, що не хочуть стояти у чергах у магазинах, як у нас стоять. Треба було покінчити з контрреволюційним елементом в Угорщині тоді, коли зайшли туди наші війська, тоді б не мали мороки зараз з ними, а то міндальничали з ними, та ще, мабуть, продукти і машини їм даємо». Фі-

ліпович Л.К. (механік машинолічильної станції заводу «Більшовик» (Київ) заявляв, що подібного, що сталося в Угорщині, слід було чекати, бо «народи демократичних держав мали краще життя ніж зараз. Загострення подій знайшли б свій відгук і в інших державах, але цьому перешкоджає присутність наших військ за кордоном…». Подрезов А.К. (українець, 1906 р.н., слюсар цеху №14 заводу №308, Київ) говорив серед робітників наступне: «Розпочали поляки, за ними – угорці, а тепер черга за нами». Довженко Д.І. (українець, 1899 р.н., мідник цеху №6 цього ж заводу, малоосвічений) говорив: «Там (в Угорщині – автор) не звикли жити так як у нас живуть люди. От і пішли боротися за право на краще життя. Там за демократію, але тільки без соціалізму». Аналогічні висловлювання звучали й зі сторони електрозварювальника Зінченка та трубника Буртного. Арешкін І.Т. (русский, 1900 р.н., електромонтер 12 цеха заводу № 308, Київ), обговорюючи події в УНР, сказав: «Там люди не такі дурні, як у нас. Це нас могли «затиснути», а там люди знають, що таке життя і не хочуть з цим миритися. А ми нажеремося хліба, натягнемо на себе ганчірки і цим задоволені…». Салобай О.Г. (українець, 1915 р.н., безпартійний, старший майстер ТЕЦ-3, Київ) заявив про події в УНР: «Угорці поступили цілком правильно і цього треба було очікувати, оскільки вони жили раніше значно краще ніж при радянській владі… І якщо тільки спалахне війна (а цього можна очікувати в умовах, що склалися) , і в якій ми візьмемо участь, то немає ніякої гарантії, що і у нас в тилу не спалахне те, що було в Угорщині через те, що наш народ незадоволений своєю владою після всього того, що він бачив, побувавши за кордоном» [27, 1) арк. 245; 2) арк.275-278].

В Інформації Черкаського ОК від 30 листопада 1956 року до ЦК КП України приділялася увага окремим ан-

типартійним виступам в деяких партійних організаціях області. На звітно-виборних зборах залізничної станції смт Христинівка 17 жовтня 1956 р. Астахов А.П. відзначав, що в країні не забезпечуються права на свободу слова, друку, хоча такі права гарантовані Конституцією СРСР і Статутом КПРС. Говорячи про культ особи він твердив, що це явище було властиве і Й. Сталіну, і М. Хрущову. 29 жовтня первинна парторганізація виключила його з лав КПРС.

Під час обговорення 11 листопада 1956 р. на нараді у м. Каневі питання про виконання планів хлібозаготівлі один із голів колгоспу району Шкурченко І.А. не схвалював поставок продовольства до УНР, відстоював позицію щодо покращення економічних критеріїв оплати поставок хліба державі. На засіданні бюро райкому партії 16 листопада враховуючи те, що він щиросердечно покаявся і визнав свої помилки, і плани хлібозаготівлі було виконано обмежилося дише різким засудженням його позиції. А коли секретар первинної парторганізації, агроном колгоспу села Ребедайлівка Камінського району Швець А.С. 2 листопада спровокував паніку серед колгоспників, що «держава забере весь хліб», тому організував роздачу хліба колгоспникам і сам серед перших взяв собі 2 центнери проса бюро райкому партії у той же день 2 листопада обсудило дії Швеця і за «антипартійну поведінку, за організацію саботажу у період здачі хліба державі виключило його із членів КПРС». За публічну підтримку розправи контрреволюції над комуністами в Угорщині заворганізаційним відділом Монастирищенського РК КП України Волошенка І.І. рішенням бюро райкому було звільнено з посади і оголошено догану. Секретар Черкаського ОК КП України Б.Вольтовський наголошував: «у зв'язку з подіями в Угорщині та Польщі ці та інші факти нездорових висловлювань окремих комуністів, а також одиничні ан-

типартійні випади обговорювалися з усіма членами бюро обкому КП України. Накреслені заходи для посилення партійної пильності і вжиті заходи для активного реагування комуністів на подібні випадки»… «Всі члени бюро обкому партії у ці дні проводять особисті бесіди в цехах великих підприємств, виступають з доповідями на зборах» [28, арк.148-152].

Повідомлення Львівського, Дрогобицького, Закарпатського ОК представляють підвищений інтерес відрізнялися, оскільки інакомислення тут набуло найбільш масового звучання та гострих форм у порівнянні з іншими регіонами України. «Торкаючись фашистського путчу в Угорщині трудящі Львівської області з невдоволенням вказували, вказувалося в Інформації Львівського обкому партії, що реакційні кола англо-американського імперіалізму відкрито втручаються у внутрішні справи інших держав, зокрема УНР та ПНР. Особливо негативне невдоволення викликає у трудящих політика англо-американського імперіалізму щодо провокації воєнних дій у Єгипті».

Трудящі м. Львова погоджувалися з тим, що радянські війська не слід виводити з УНР, поки там не буде до кінця відновлений порядок; а угорська армія не буде очищена від імперіалістичних агентів. У той же час угорка-студентка Львівської консерваторії поставила перед викладачем запитання: «Із повідомлень угорського радіо відомо, що новий угорський уряд вимагає від Радянського Союзу вивести свої війська з Угорщини. Чому це не робиться?»

У висновках «Інформації про реагування населення на події у Польщі та Угорщині, що відбулися», Львівського ОК партії під грифом цілком таємно для секретаря ЦК КП України тов. Кириченка А.І. у кінці листопада 1956 року відзначалося: «На усі запитання трудящі отримують правильні відповіді від товаришів, які залучені

до масово-політичної і роз'яснювальної роботи. Обкомом, міськкомами і райкомами партії вживаються заходи щодо покращення політичної роботи серед усіх верств населення області» [29, арк.84-85].

У довідці управління КДБ по Дрогобицькій області від 22 листопада 1956 р. вказувалося, що «основна частина населення Дрогобицької області на події, що відбулися в останній час у Польській та Угорській народних республіках, а також у Єгипті, реагує правильно». Студенти Дрогобицького педінституту, Самбірського педучилища засуджували звірства путчистів в УНР, підтримували дії радянських військ, «завдяки своєчасному їхньому введенню в Угорщину вони не дали контрреволюції захопити владу»….«Багато фактів свідчать про побажан– ня, щоб радянські війська провчили мадяр не тільки за те, що вони зробили зараз, а й за те, що вони у 1915 році знущалися над нашим українським народом. Вони тоді вішали наших людей на телефонних стовпах», як і за те, що «вони робили під час Великої Вітчизняної війни, співпрацюючи з німцями». Український націоналіст, робітник нафтопереробного заводу Григорій Хруник публічно 3 та 7 листопада 1956 р. заявляв, що «мадяри як і поляки сильно не люблять русских і українців. Вони дуже невдячні, у них нічого немає. СРСР давав їм усе, навіть на збиток своєму народу, а вони зараз ще й виступають проти Радянського Союзу».

При цьому визнавалося, що такі висловлювання були поодинокими. Насправді особи серед українських націоналістів та інші антирадянські елементи вихваляють дії реакціонерів, ведуть антирадянську агітацію і поширюють повстанські настрої. Серед педагогічного колективу середньої школи №5 м. Борислав, за повідомленням агента КДБ «Вчитель», який вчителював у цій школі, упродовж листопада часто обговорювалися події у ПНР та УНР. Деякі педагоги вважали, «що контр-

революційний путч в Угорщині стався не тільки завдяки втручанню агентури західних країн, а і народу Угорщини, так як більшість його, в усякому разі значна частина населення незадоволена діями угорського уряду та партії, що призвело до великих труднощів матеріального характеру». Деякі викладачі вважають, що «події в Угорщині та Польщі є у значній мірі наслідком втручання Радянського Союзу у політичне життя Польщі, Угорщини та інших країн народної демократії, яке проявляв Радянський Союз у минулому».

Люди дрогобиччини висловлювалися проти колгоспного ладу, комуністичного режиму, які «окрім нещастя і горя нічого не дали народу» і щиро вірили, що «не прийдеться довго чекати нової світової війни, яка вирішить також і долю України». Так, активіст ОУН Чабан І.К. 28 жовтня у розмові з агентом КДБ «Кулінічем» заявляв: «Угорський народ повстав проти свого уряду лише тому, що він не хоче, щоб русские втручалися у справи Угорщини, вони хочуть самі керувати своєю країною. … От поляки своїм повстанням зробили те, що хотіли. Вони обрали свій уряд, який сам народ хотів, а зараз те ж саме робить і Угорщина. Так зроблять й інші держави, у тому числі і Радянський Союз». Українського націоналіста Яніва І.В., 1925 року народження, за висловлювання 5 листопада в одному з буфетів м. Дрогобича про те, що комуністи обдирають Україну, що нам також треба так же розправлятися з комуністами, як це зробили Угорщині, було арештовано КДБ і притягнуто до кримінальної відповідальності. Технік– будівельник Іван Бабієвський 2 листопада «прибув у с. Яворів Турковського району і, перебуваючи у нетверезому стані, звернувся до голови колгоспу товариша Бруча з проханням зібрати збори колгоспників, на якому обговорити питання про повстання проти радянської влади. Звертаючись до Бруча з цим проханням, він заявив, що

діє за дорученням штабу, який готує повстання». КДБ інформувало, що на Бабієвського було отримано санкцію на арешт, проте йому вдалося сховатися. За антирадянські заклики і погрози на адресу осіб «русской национальности», що «з ними треба зробити те, що зробили в Угорщині» у м. Старий Самбір 17 листопада трьох молодих людей (Васюту В.В., Карпінського І.В., Ощипка Я.М) було заарештовано КДБ і проводилося розслідування. Мешканець м. Дрогобич Пагута Т.Т. 28 жовтня говорив про події в Угорщині з агентом «Шмайда»: Якби не москалі, то Угорщина була б самостійною державою. Коли повстав угорський народ, то радянські війська стріляли по них із гармат. Скільки там жертв було, але це нічого, а все ж мадяри молодці, не те, що ми. Нас так зажали, що зітхнути не можемо. Попробуй скажи, що ти українець і маєш тризуб. Тебе зразу ж знищать». Лучинчин П.П., 1926 р.н., мешканець м. Стрий, 1 листопада говорив про необхідність піднімати повстання в Україні, він роз'їжджав по місту на велосипеді і закликав жителів до боротьби: «Українці! До зброї. Боріться за створення «самостійної України.., не жаліючи своєї крові». Інший націоналіст Вернер В.Т., 1913 р.н., 8 листопада у м. Дрогобич закликав молодь: «Настав час і нам починати те, що робиться в Угорщині. Настає кінець радянській диктатурі» [30, арк. 84-85, 117-121, 123-126].

За подібні обнародувані думки, донесені до КДБ, міліції чи інших органів, особи жорстоко каралися. З цих матеріалів випливає, що усі вищезазначені особи були тут же заарештовані КДБ і притягнуті до кримінальної відповідальності.

Окремої уваги у повідомленнях заслуговувала реакція населення Закарпаття на угорські події. Відзначалося, що у районах та містах компактного проживання угорців (Берегівський, Виноградівський, Рахівський, Мукачівський, Тячівський, Ужгородський райони) поси-

лилися нездорові тенденції: підтримка угорської революції, засудження втручання радянської армії у внутрішні справи Угорщини, невдоволення радянською владою; наростання міжнаціональної неприязні та ворожнечі: з боку місцевих угорців до русских, а з боку українців і русских до угорців. У Берегівському районі незрілі елементи співали антирадянські пісні, на парканах з'являлися написи з погрозами на адресу партійно-радянських працівників, у листівках віталася вільна Угорщина, засуджувалася радянська окупація. Реакція на чутки, що контрреволюціонери в Угорщині вбивали дружин і дітей радянських військових, була схвальною: «так русским и надо, пусть не лезут в Венгрию». У Виноградівському районі поширювалися чутки про насування нової світової війни, що викликало паніку серед населення, масовий вибір грошей з ощадних кас, закупівлю солі, мила, сірників та керосину. У Рахівський райком партії було підкинуто анонімний лист, у якому погрожувалася розправа з працівниками райкому. В Ужгороді під час жовтневих подій в Угорщині мали місце антирадянські висловлювання та акти прямого шкідництва (псування техніки в автобусному парку, залізнодорожнього полотна). 31 жовтня бригадир облбудтресту угорець Балаж під час спору з десятником Кубикіним заявив останньому: «Ты русская свинья, тебя надо гнать отсюда». У той же день було скликано збори і засуджено таку поведінку Балажа, його було звільнено з посади бригадира і переведено до розряду робітників.

В «Інформації про реагування трудящих Закарпатської області на події в Угорщині і в Єгипті» для ЦК КПУ від 15 листопада 1956 року вказувалося наступне. Фізрук школи №4 м. Мукачеве Гомонай у кафе «Україна» заявляв: «Я п'ю за тих, хто зараз бореться в Угорщині, я з ними солідарний». На знак солідарності з повстанцями в Угорщині він упродовж наступних двох днів не виходив

на роботу. А в одній із столових міста Мукачеве 28 жовтня молодь обговорювала події в Угорщині в антирадянському дусі. На зауваження двох присутніх комуністів з їхнього боку прозвучала викрики: «А що, вас ще не повісили? Ну, підождіть».

5 листопада ввечері у двір бригадира будівельної бригади колгоспу «Сталінський шлях» Ужгородського району тов. Варги було кинуто гранату, від вибуху якої були пошкоджені вікна. Це зробили юнаки 16-ти річного віку. Мали місце випадки, які викликали невдоволення серед угорського населення. 5 листопада механік автобази станції Ужгород Ступаченко у гастрономі став викрикувати продавцям: «Скоро тут не буде ні одного угорця, вам тут не місце».

З метою посилення роз'яснювальної роботи серед угорського населення бюро Закарпатського обкому КПУ прийняло рішення (28 грудня 1956 р., протокол №19) видати силами обласного видавництва угорською мовою: окремою брошурою (2 тис. примірників) редакційну статтю журналу «Коммунист» (Москва) під назвою «Велика єдність соціалістичних країн непорушна» за 1956, № 16 (листопад); та збірник матеріалів «Про звірства фашистських бандитів в Угорщині» тиражем 3 тисячі примірників [31, 1) арк. 11-15; 2) арк.18].

В інформації про звітно-виборні партійні збори в Ужгородському державному університеті від 20 грудня 1956 р., надісланій Закарпатським ОК КПУ до ЦК КПУ 25 грудня 1956 року читаємо наступне: «У виступах комуністів багато уваги приділялося питанням виховної роботи серед студентів. Викладач кафедри історії СРСР тов. Арсентьєв, аспірант тов. Хланта та інші комуністи вказували на те, що партійне бюро не приділяло необхідної уваги виховній роботі в академічних групах. Під час подій в Угорщині партійне бюро не організувало

своєчасно роз'яснювальної роботи в академічних групах, внаслідок чого студентська молодь не завжди давала рішучу відсіч неправильним виловлюванням студентів» [32, арк. 69].

Революційне потрясіння в Угорщині ускладнило вирішення й особистих та сімейних питань між жителями Закарпаття та УНР. Так, Богдюкевич С.В. (1938 р.н., українка, проживала у м. Ужгород), яка 25 липня 1956 р. вийшла заміж за громадянина УНР Кароя Бузаші (Дебрецен), зіштовхнулася з перешкодами при спробі виїхати до чоловіка на постійне місце проживання. Причиною зволікання з боку радянських органів влади на її виїзд до чоловіка було її публічне засудження втручання СРСР у внутрішні справи Угорщини у період Революції 1956 року, ворожі і антирадянські висловлювання. За це її у квітні 1957 року виключили з рядів комсомолу та з Ужгородського університету. На підставі всього цього Закарпатський ОК КПУ (секретар Ваш) вважав 3 жовтня 1957 року, що «виїзд Богдюкевич до Угорщини є недоцільним» [33, арк. 452]. І тільки 13 січня 1958 р. ЦК КП України, враховуючи те, що чоловік С. Богдюкевич та громадські організації м. Дебрецен неодноразово клопотали про надання дозволу для її виїзду до Угорщини, а також зважаючи на те, що С.Богдюкевич допустила неправильні висловлювання у 17-и річному віці, а потім засудила свою поведінку і те, що вона чекала на дитину, вирішив «позитивно розглянути дане питання». При цьому вважалося за доцільне записку ЦК КП України з даного питання надіслати для інформування завідуючого відділом ЦК КПРС тов. Андропова Ю.В. Перший секретар ЦК КПУ Кириченко А.І. 24 січня 1958 р. доручив секретарю ЦК КПУ Червоненку С.В. передати секретарю Закарпатського ОК КПУ тов. Вашу вказівку ЦК позитивно вирішити це питання [34, арк.449-450].

За повідомленнями звітів пропагандистських та лекторських груп під час проведення лекцій, доповідей слухацькі аудиторії найчастіше ставили запитання, які свідчили про підвищений інтерес до подій в Угорщині, обізнаність про них значної частини жителів України. Люди інтересувалися, зокрема, як і чим можна пояснити угорську трагедії, які конкретні помилки були допущені колишнім керівництвом Угорщини, зокрема М.Ракоші. Чому не розповідається детально про помилки керівництва Угорщини та про вимоги робітників. Які конкретні вимоги робітників Угорщини. Які відхилення від марксизму-ленінізму було допущено у виступах угорської преси. Чому не можна було на другий же день подавити контрреволюційний путч в Угорщині. Наскільки було доцільним виведення радянських військ із Будапешта 29-30 жовтня. Де були робітнича партія, її керівництво, уряд, армія, органи держбезпеки Угорщини. Чому було допущено розпуск Угорської партії трудящих. Який статус робітничих, армійських, революційних рад (комітетів). Чому із Закарпаття не були виселені в Угорщину угорці, як були відселені із Західної України поляки в Польщу.

Такі й подібні запитання свідчили про одне: слухацька аудиторія проявляла підвищений інтерес до подій в Угорщині, володіла інформацією більш наближеною до правди від тої, що подавалася офіційними джерелами. Мислячі жителі України через призму угорських подій у думках проводили паралелі з радянською дійсністю і все активніше шукали шляхи для подолання колоніального становища, в якому вони, як і вся Україна, перебували в часи комуністичної диктатури.

Висновки

Угорська Революція 1956 року, як найбільш масове і переможне повстання серед усіх 34 країн світу комуніс-

тичного періоду, була спрямована на подолання трагічних помилок сталінсько-ракошистської диктатури і завершилася торжеством здорових сил титульної нації, формуванням демократичного устрою, стала прикладом іншим народам для наслідування.

На просторі СРСР, насамперед в УРСР, правда про причини, мету та результати Угорської Революції скривалася тотальною пропагандою, якою охоплювалися усі без винятку суспільні сфери. У її здійсненні брали участь тисячі кваліфікованих лекторів усіх рівнів партійної ієрархії, від ЦК КПУ, ОК, міськкомів партії до райкомів партії. Жодне відхилення від методологічних чи фактичних установок, сформованих політичним Центром, як і використання інших чи власних оцінок, заборонялося і каралося. У боротьбі з інакомисленням серед населення УРСР застосовувалися жорстокі методи залякування, арешти, катування, засудження й виселення до Сибіру.

Усі агітаційно-пропагандистські матеріали були уніфіковані й підібрані таким чином, щоб висвітлювати події Революції 1956 року в Угорщині виключно як боротьбу добра (соціалізму) проти зла(антикомунізму), оцінювати політику і практичну участь у них СРСР виключно з позицій інтернаціональної допомоги у захисті соціалістичних завоювань, влади угорських робітників і селян, народної інтелігенції від прагнень контрреволюції й реакції повалити завоювання трудящих УНР та відновити у цій країні попередній хортистський режим.

Об'єктивних причин Революції 1956 року радянські народи не могли до кінця зрозуміти, оскільки перебували у повній ізоляції від демократичного світу, від достовірної інформації та під впливом тоталітарної пропаганди.

Для цьому було віроломно використано досвід Другої світової війни, коли Угорщина до кінця воювала за свої державницькі інтереси проти Радянського Союзу,

за що отримала ярлика «останнього сателіта Німеччини». Події Революції 1956 року змальовувалися виключно як намагання реакційних сил взяти реванш за програну війну і відновити попередній режим, який сприймався радянськими людьми через призму тотальної війни Угорщини проти СРСР. Тоді як тяжкі помилки післявоєнної комуністичної диктатури М. Ракоші, що насправді спричинила масове повстання 1956 року, не тільки замовчувалися, але й лукаво перекладалися на довоєнний режим М.Хорті. Перенесення оцінок фашизму, хортизму й реакції часів війни на події 1956 року значною мірою спрацювало на користь радянської ідеології. Подібними маніпулюваннями пропаганда СРСР домоглася утримувати радянську громадськість, у т.ч. й УРСР, під своїм впливом, не допускала посилення українського національно-визвольного руху.

Однак, тотальне довір'я до пропаганди знизилося після повторного введення 4 листопада радянських військ в Угорщину та її суцільної окупації, кровавого повалення Революції, після перемоги якої з 29 жовтня у цій країні розпочалися демократичні перетворення. Свідому частину населення не вдалося переконати у тому, що агресивна політика СРСР в Угорщині була пронизана лише інтернаціоналізмом і братерською допомогою, спрямованою на захист народно-демократичного ладу та інтересів угорських робітників і селян, проти внутрішньої реакції та міжнародного імперіалізму, що західні цінності були ворожими і неприйнятними для трудящих Угорщини.

Сфальсифіковані оцінки подій в Угорщині забаламутили переважну частину суспільства України, але навіть в умовах тотальної дезінформації, відсутності засад громадянського суспільства ця подія справила великий позитивний вплив на свідомість українства. Значна частина жителів України змогла об'єктивно оцінювати угор-

ські події. Матеріали засвідчують, що найбільш реалістично ідеї революції сприймали угорці, поляки, євреї та українці; найменше – русские.

Під впливом Угорської Революції в Україні помітно зміцніли ряди опозиції комуністичній диктатурі, з'явилася впевненість у можливості її реформування й демонтажу не тільки в Угорщині, а й в СРСР, як і тих, хто симпатизував угорським подіям, висловлював невдоволення радянською владою, прагнув до відновлення незалежності України, демократизації суспільно-політичного та соціально-економічного й духовного життя. Революція постала об'єктивним прискорювачем відродження й зміцнення українського національно-визвольного руху, посилення боротьби за соборну, незалежну і демократичну Україну.

Розв'язання «угорського питання» у брутальний спосіб постає в один ряд з Карібською кризою 1962 року, з поваленням реформації у Чехословаччині у 1968 році, які у кінцевому підсумку обернулися для Радянського Союзу стратегічною поразкою на міжнародній арені, вагомість якої розкриється з усією повнотою через 30-ть років. Були втрачені можливості для мирного конкурування двох світових систем. Внаслідок загострення «холодної війни» радянська модель соціалізму не витримала історичного випробування, зазнала руйнації та докорінного демонтажу. Трансформація соціалістичної системи на рубежі XX-XXI століть здійснювалася із значним залученням реформаторських ідей соціалістичних країн, насильницьки зупинених догматичною верхівкою Москви.

Міжнародного визнання набули ті складові спадщини Угорської Революції, які прискорили відродження угорства на національних та історичних традиціях, а державотворення – на християнсько-консервативних засадах, витіснили соціалістичні, ліберальні цінності й

глобалізм на другорядні позиції, забезпечили соціально-економічний розвиток країни у рамках Європейського Союзу. Завдяки цьому було подолано комплекс меншовартості й розчленування угорської нації через поразки в обох світових війнах та прилучення її у черговий раз до табору вільних країн і народів.

Джерела:

1. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 42. Арк. 236.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк.14.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 2.
4. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 3.
5. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 4-5.
6. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 6.
7. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 7-8.
8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 9.
9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 10.
10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 11.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 11-12.
12. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 157.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 159.
14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 258-259.
15. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 260.
16. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 31.
17. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 303.
18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 293, 297, 300, 301, 303.
19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 303.
20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 274.
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 42. Арк. 244.
22. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 79, 81.
23. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 42. Арк. 239.
24. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 80, 276, 278, 259.
25. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 42. Арк. 242-243.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 79, 261, 275, 277. Ф.1. Оп. 24. Спр. 42. Арк. 237.
27. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 42. Арк. 245. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 275-278.
28. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4302. Арк. 148-152.
29. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4265. Арк. 84-85.
30. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4377. Арк. 84-85, 117-121, 123-126.
31. Закарпатський Обласний державний архів (ЗОДА). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2816. Арк. 11-15. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2780. Арк. 18.
32. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4377. Арк. 69.
33. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4582. Арк. 452.
34. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4582. Арк. 449-450.

Mykola Derzhaliuk
Doctor of Historical Sciences,
Academician of the Academy of Political Sciences

The Hungarian Revolution of 1956 and a Few Feedbacks in Ukraine

Abundant assessments in Ukraine of the Hungarian Revolution of 1956 (sometimes named as Uprising) together with its influence upon extending of communist dictatorship opposition and rising discontent with soviet power are enlightened in the article. The author asserts that soviet propaganda had managed to retain Ukrainian SSR citizens in the sphere of its influence. But it was impossible to convince the deliberate part of population, that USSR aggression against Hungary was supporting the country's its international interests, and defended people's democratic order by violence.

The article points out that long-suffering and demoralised Ukrainian society was a result of incredible severity of Stalin's totalitarian regime, mass repressions and extermination of population, deprivations of people during years of German occupation and catastrophic impacts and consequences of war and post-war devastation. Nevertheless, in the face of milder Khrushchev's dictatorship, the people of Ukraine were gradually reviving then, demonstrating in everyday life their national features, showing alienation to the world.

The author states that a parallelism between Hungarian events of 1956 and active participation of Hungary in the war against USSR on the side of Germany raised the level of propaganda perception in Soviet society.

The article stresses that soviet people then were in isolation and suffered from strictly built propaganda system having no chance to estimate foreign world objectively. The majority perceived Hungarian developments of 1956 as they were reported in the USSR, namely as a purely counter-revolutionary coup d'йtat, which had been inspired by imperialist states and inner Hungarian reaction in order to overthrow socialistic conquests of workers' and peasants' power and restore fascist regime in the country. In addition, the brutal defeat of the victorious revolution by Soviet armed forces was presented as an international aid to defend socialist winnings of Hungarian workers. However, taking into account that ordinary life of considerable part of Ukraine's inhabitants was hard and sometimes unbearable, similar affairs in Hungary made them think it over, encouraging Ukrainians become unhappy with realities of soviet life.

The materials show that soviet authorities hid the following: Bolsheviks and their victory in 1917 obtained mass support among Hungarian nation;

its representatives fought for socialism more actively than other peoples of Europe and of the world. That was illustrated by the victory of the Hungarian Soviet Republic in 1919 and its 133-day war against surrounding troops of Triple Entente and its allies. The rise of communist movement in Europe was directed against unjust boundaries established by Entente and its associates' treaties. It was also aimed at realisation of Vladimir Lenin and Robert Woodrow Wilson's concept to right of a people to self-determination, to the victory of world socialist revolution to overcome the domination of Triple Entente states. In 30-s, Soviet leadership strained from these principles, destroyed the testament of world communist and socialist movement including Hungary, drawing in its place puppets, who served only hegemonic interests of the USSR and not Hungarian state.

The author also notes that successful uprising of 1956 was a Hungarian nation's revenge to Moscow for ignoring its national interests. USSR played a principal role in restauration real Hungarian borders after World War II instead of the predatory boundaries, imposed on the country by the Triple Entente. Reports from NKVD (People's Commissariat for Internal Affairs) authorised undercover agents about local reactions to Hungarian events of 1956 ensure that a network of NKVD informants and infiltrators covered the whole country and see that the society control was comprehensive, as special authorities did not neglect a single collective, a category or a group of population. It is necessary to draw appropriate conclusion that every village or a town, every house or a building, local and national administrations of all levels, industrial, educational, medical and cultural objects and institutions, entertaining and sporting centres and structures, dormitories and eating facilities, mass recreation areas were under total control of internal affairs organs.

Such materials led to perception that hundreds of thousands of people of Ukraine were involved into the total tracking system; district and regional departments of NKVD and MVD (Ministry of Home Affairs) provided their management. There were about half a million of permanent and freelance agents in the network throughout Ukraine of those years.

Personnel management system of organisations, institutions and establishments of all levels including party, governmental and parliamentary authorities was fully in the hands of NKVD. According to the reports transmitted in time, often forged, farfetched and exaggerated, their authors (secret agents and informants) deserved a significant progress up the promotional ladder.

Positive effect of the Hungarian Revolution of 1956 upon the revival and strengthening of the Ukrainian national liberation movement, reinforcing and enhancing of the work for synodic, independent and democratic Ukraine are reflected in the article.

Keywords: *Hungary, the Hungarian Revolution of 1956, influence upon Ukraine, national liberation ideas, struggle for statehood.*

УДК 316.012+327

Толстов Сергій Валеріанович
кандидат історичних наук, доцент

СЕПАРАТИЗМ І ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В ІСПАНІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

Іспанія є унітарною державою, в якій використовується принцип асиметричної автономії областей і провінцій. З точки зору іспанської конституції баланс відносин між центральною владою і автономними співтовариствами розглядається як гнучкий і підлягає корекції за взаємною згодою сторін. На практиці ця система виявилася неефективною, оскільки не змогла забезпечити відповідь на виклик сепаратизму. З численних регіональних проблем країн ЄС саме каталонська криза представляє пряму загрозу виходу автономії зі складу Іспанії.

Триваюча в Іспанії конституційна і політична криза була викликана претензіями націоналістично орієнтованих політичних партій Каталонії на відокремлення від Іспанії та проголошення незалежної республіки. Автор дотримується думки, що при мирному характері каталонського сепаратизму іспанська влада не зможе вирішити проблему самостійно без істотних поступок вимогам національного руху. Основною перешкодою для реалізації цілей сепаратистів стала позиція Європейської Комісії, яка відкидає можливість вступу в ЄС нових незалежних держав в разі їх відокремлення від нинішніх членів Союзу.

***Ключові слова**: Іспанія, Каталонія, ЄС, регіоналізм, сепаратизм, націоналізм, автономія, федерація.*

В політичному просторі Європейського Союзу проблема регіонального сепаратизму не входить до переліку головних викликів безпеці та стабільності. Адже феномен сепаратистських рухів різної інтенсивності існує далеко не в усіх країнах. Серед країн-членів європейської спільноти сепаратистські тенденції найбільш суттєво зачіпають Іспанію, Об'єднане Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, та меншою мірою – в Бельгію. В ЄС існує лише одна країна – Кіпр, яка не контролює всю власну конституційно окреслену територію. Адже внаслідок міжетнічного конфлікту північна частина Кіпру (бл. 37% території), яка в 1974 р. була окупована турецькими військами, заявила про відокремлення в формі Турецької республіки Північного Кіпру (1983 р.).

В ряді інших країн ЄС проблеми етнонаціональних меншин та пов'язаних з ними рухів, які претендують на представництво інтересів провінцій з іноетнічним чи змішаним населенням, представлені в менш гострих формах, насамперед у формі просування ідей політичного та економічного партикуляризму. Певні тертя між центральною владою та представницькими органами провінцій чи регіональних автономій присутні в Австрії та Італії. Проте в європейських країнах поза межами ЄС ситуація виглядає набагато складнішою. На сьогодні не вирішено або лише частково вирішено більшість проблем розподілу влади в багатоетнічних державах, що виникли на теренах колишньої Югославії. На етапі розпаду СРСР сепаратистські анклави утворилися в Азербайджані, Молдові, Грузії та Україні. При цьому сепаратизм у пострадянському просторі набував ознак збройного протистояння і був різною мірою пов'язаний з результатами політики центральної влади часів пізнього СРСР та просуванням інтересів Російської Федерації.

Що стосується Західної Європи, після успішного запровадження процесу мирного врегулювання в Північній Ірландії (1998 р.) та остаточного припинення збройної терористичної кампанії баскської таємної організації ЕТА (2011 р.) націоналізм та пов'язані з ним суспільні рухи втратили насильницько-терористичне забарвлення. Сучасні політичні організації, що виступають за відокремлення окремих провінцій та створення на їх основі нових незалежних держав, дотримуються легальних методів включно з політичною агітацією, що не дозволяє розглядати їх як фактор, що становить критичну загрозу дестабілізації громадсько-політичного життя, принаймні в Іспанії та Об'єднаному Королівстві. Водночас це не зменшує значення очікуваних або прихованих наслідків появи нових незалежних держав у контексті європейських міжнародних відносин та розхитування нинішньої моделі побудови Європейського Союзу.

При цьому урядові кола Іспанії та Великої Британії розглядають перспективи відокремлення автономних провінцій (Каталонії та Шотландії) як пряму й болісну загрозу деформації традиційного конституційно-правого статусу своїх державних утворень. На думку провладних експертів таке відокремлення може спричинити негативні наслідки не тільки в сенсі статусу й престижу, але й викликати суттєві зміни в політичних настроях населення включно з посиленням впливу праворадикальних націоналістичних течій у середовищі домінуючих етнополітичних груп, які становлять статистичну більшість населення зазначених країн.

Отже, попри те, що в країнах західної демократії форми прояву сепаратистської політики істотно змінилися, у деяких регіонах країн ЄС проблема національного самовизначення аж до відокремлення продовжує зберігати свою актуальність.

Проблеми регіоналізму в Іспанії привертали увагу дослідників насамперед у зв'язку з виникненням та діяльністю сепаратистських рухів у Країні Басків та Каталонії. При цьому проблема баскського сепаратизму розглядалася здебільшого в контексті діяльності таємної терористичної організації ЕТА.

Впродовж останнього десятиліття особливу увагу дослідників привертало розгортання національного руху в Каталонії. Каталонська проблема виступає в формі конфлікту між центральною владою Іспанії та каталонськими політичними угрупованнями, які впродовж останньої декади одержували більшість голосів на виборах до парламенту автономії, що забезпечувало їм можливість формування місцевого уряду та висунення політичних вимог про перегляд статусу автономії. При цьому каталонський національний рух являє собою новітній соціальний феномен, який у своїй діяльності використовує постмодерністський технологічний інструментарій й становить цілком реальну загрозу територіальній цілісності Іспанії. В політичній літературі зазначена проблема дістала висвітлення в працях багатьох західних авторів, зокрема Х. Бенгоэчеа, Б. Джордано, Л. Морено [1], Д. Конверсі [2], Е. Кріадо [3], Е. Роллер та ін., а також у розробках російських дослідників [4-7].

У наукових і періодичних виданнях України проблемі Каталонії присвячено низку статей, в яких здебільшого розглядався перебіг подій у зв'язку з радикалізацією вимог з боку каталонського регіонального уряду та спробами організувати референдум щодо незалежності регіону [8-10].

Окремий напрям становлять праці у галузі соціології та політичних досліджень, присвячені порівняльному аналізу регіональних проблем і національних рухів у сучасній Європі. Порівняльна база досліджень стосується

насамперед конституційних аспектів, регіональних проблем і діяльності сепаратистських рухів в Іспанії, Великій Британії, Бельгії, Італії та Франції [11-13], та в вужчому контексті – проблем Каталонії, Шотландії та Квебеку як найбільш типових прикладів [14-17].

Мета цієї статті полягає в дослідженні проблеми сепаратизму в сучасній Іспанії, та в ширшому контексті – в оцінці потенційної можливості появи нових незалежних держав у разі відокремлення автономних провінцій та утворення нових незалежних держав у політико-правовому просторі ЄС.

Порівнюючи стан регіональних проблем у просторі ЄС доцільно відзначити, що настрої населення на підтримку створення нових держав різною мірою присутні в країнах, яким властиві значні внутрішні розбіжності в рівнях розвитку між окремими територіями. Проте лише в двох регіонах країнах ЄС регіональні проблеми набули принципового значення у зв'язку з діяльністю політичних партій, здатних акумулювати відцентрові тенденції та ефективно трансформувати їх у формі політичних програм як засобів мобілізації громадської активності. Такими регіонами є Каталонія в Іспанії та Шотландія в Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.

Хоча історичні передумови виникнення сепаратистських рухів у Каталонії та Шотландії мають певні схожі риси, політична ситуація та динаміка політичних процесів в цих регіонах має власну, доволі відмінну й несхожу логіку розвитку. В історичному контексті спільним між Каталонією та Шотландією є лише те, що обидва регіони у минулому мали досвід власної державності та традицію боротьби за незалежність. У різні часи обидві території, хоча й неоднаковою мірою, потерпали від політики культурно-мовної, етнополітичної асиміляції та репресій з боку центральної влади проти опозиції. Хоча

в обох випадках наслідки входження до єдиної централізованої феодальної, а згодом – і капіталістичної держави з іншокультурним центром були різними, в обох регіонах місцеве населення зберегло історичну пам'ять про своє минуле як невід'ємну ознаку специфічної регіональної та до певної міри – національної свідомості. Приміром, більшість населення Каталонії виявляє традиційну прихильність до республіканської політичної традиції. Не менш суттєву роль у політичній свідомості відносної більшості населення Каталонії відіграють ще живі спогади про масові репресії часів диктатури Ф. Франко. Так, голова автономного уряду (женералітату) Каталонії Луїс Компаніс, який 6 жовтня 1934 р. проголосив створення Каталонської держави в складі Федеративної іспанської республіки, після перемоги франкістів та тривалих катувань в ув'язненні був розстріляний у жовтні 1940 р. Така ж доля спіткала й інших лідерів каталонського руху, які залишилися в Іспанії.

Шотландський досвід перебування у складі унітарної держави був менш драматичним. Принаймні за часів імперії місцевий бізнес мав доступ до колоніальних ринків і широкі можливості для міжнародної торгівлі. Проте і в цьому регіоні з середини ХХ ст. спостерігалося посилення прагнення до автономії.

Доцільно відзначити, що сепаратистські тенденції в районах розселення недержавних етнічних спільнот посилюються здебільшого на хвилі економічного піднесення. Проте таку констатацію не можна вважати за абсолютну, позаяк існує чимало випадків, коли етнонаціональні рухи активізувалися і на низхідних хвилях економічної кон'юнктури.

Отже, для визначення тенденцій, пов'язаних з розвитком і активізацією сепаратистських рухів у сучасних розвинених країнах, застосування суто етнокультурних чи політико-економічних критеріїв виявляється недос-

татнім. Не вдаючись до містичних пояснень, які окремі автори зазвичай пов'язують з пробудженням «національного духу» чи стихійним збігом обставин, здатних вивести з летаргії національну свідомість, можна стверджувати, що специфіка кожного етнонаціонального руху визначається збігом і співвідношенням об'єктивних і суб'єктивних факторів. Такі базові умови, як відповідність регіональної етнополітичної спільноти критеріям етнічної, політичної чи етнополітичної нації, вважаємо за об'єктивний, постійний чинник, що має враховуватися в контексті аналізу проблематики регіонального сепаратизму. В різних конкретних випадках такі критерії виступають як «умовні константи», що завжди знаходять пряме відображення в програмах національних рухів. При цьому в сучасному суспільстві необхідність поширення специфічної національної мови в сенсі націєтворчого компоненту подекуди необов'язкова, адже в Шотландії та Ірландії окрема мова або відіграє переважно символічну (як гельська в Ірландії), або відверто другорядну роль (Шотландія з її міноритарною кельтською мовою Scottish Gaelic на островах та пізньосередньовічним діалектом Lallans Scots на Середньошотландській низовині). Окрема національна мова, як приміром в Австралії Новій Зеландії чи Канаді, може бути взагалі відсутня, адже за критерієм обов'язкової наявності власної національної мови в зазначених країнах такими слід було б вважати мови тубільців (племен австрійських аборигенів, новозеландських маорі чи індіанців Північної Америки). Подібне припущення вочевидь абсурдне, оскільки ще донедавна тубільні меншини Австралії та Нової Зеландії взагалі не допускалися до громадсько-політичного життя, а найбільш відоме за нового часу державне утворення індіанців (Ірокезька ліга) розпалося ще під час війни за незалежність США. Отож виходить, що окремі компоненти на-

ціональної самобутності можуть компенсуватися іншими чинниками, включно з культурними, ментальними та інформаційно-комунікаційними.

Поряд з аналізом постійних елементів структурного характеру дослідження сучасних енонаціональних та етнополітичних рухів потребує відстеження низки перемінних чинників. До них належать:

– конституційний устрій країни;

– зміст і ситуативна спрямованість політики центральної влади;

– практика дотримання громадянських прав і свобод людини;

– порівняльний стан економіки регіону по відношенню до загального рівня економічного розвитку країни, а за умов глобалізації – також і до країн-сусідів;

– ступінь підтримки місцевих регіональних політичних партій з боку населення та характер їх впливу на політику центрального уряду;

– характер артикуляції цілей і гасел національного руху;

– позиція ділових кіл регіону та їх ставлення до гасел національного руху;

– наявність у національного руху зовнішніх союзників чи спонсорів;

– серйозність перспектив дістати зовнішнє визнання та підтримку в разі спроби проголошення регіону окремою незалежною державою.

Зазначений перелік навряд чи можна вважати вичерпним, однак він охоплює більшість типових рис, які в контексті формування та функціонування етнополітичних рухів виступають як перемінні функції чи фактори впливу з боку середовища.

В ХХ ст. поява нових незалежних держав у Європі була пов'язана насамперед з наслідками світових війн і змін у глобальній системі міжнародних відносин. Після

першої світової війни та розпаду європейських імперій на карті континенту з'явилися Австрія (як республіка у межах сучасних кордонів), Угорщина, Фінляндія, Польща, Латвія, Литва та Естонія, а згодом і Югославія. Серед прикладів проголошення незалежності у формі відокремлення слід згадати Ісландію (здобула незалежність 1 грудня 1918 р. – спочатку у формі королівства, поєднаного особистою унією з Данією, а з 17 червня 1944 р. – як республіка), Норвегію (здобула незалежність за підсумками референдуму внаслідок розторгнення Шведсько-Норвезької унії 1814-1905 рр.) та Ірландію, яка здобула самостійність у два етапи – спочатку в статусі британського домініону (Ірландська вільна держава), чому передувала англо-ірландська війна 1919-1921 рр., а згодом – як незалежна держава за конституцією 1937 р. та актом проголошення республіки (1949 р.). В усіх перелічених випадках відокремлення, окрім здобуття незалежності Ірландією, процеси суверенізації відбувалися в мирних, конституційно-правових рамках, як зрештою й під час договірного роз'єднання Чехо-Словаччини в 1991-1993 рр. У випадку Ірландії відокремлення супроводжувалося примусовим від'єднанням частини історичної території країни за принципом розбіжностей в етнорелігійній структурі населення.

На початку 1990-х рр. поява нових незалежних держав на теренах СРСР і колишньої Югославії мала свої особливості, оскільки в цьому разі застосовувався принцип визнання права на самовизначення формальних державних утворень, що входили до складу об'єднань союзного, федеративного характеру.

Відзначимо, що конституційно-правовий устрій більшості держав Західної Європи мають свої історичні особливості, пов'язані як зі специфікою формування державної території у феодальні часи, так і з особливос-

тями децентралізації у період після Другої світової війни та, зокрема, в 1970-х – 1990-х рр.

Іспанія тут не виняток. Її модель адміністративно-територіального устою не має аналогів ані в Європі, ані в сучасному світі загалом. Адже на етапі лібералізації політичного режиму та пошуку загальнонаціональних компромісів у проекті конституції країни (1978 р.) було втілено специфічну модель адміністративно-територіальної реформи на основі запровадження права на автономію.

Реформа передбачала надання асиметричної автономії історичним областям, насамперед Каталонії та Країні Басків. Хоча розробка моделі автономного статусу окремих історичних регіонів та провінцій пояснювалося спробами вирішити питання регіонального самоврядування й при цьому запобігти посиленню потягу етнічно самобутніх і найбільш промислово розвинених регіонів Іспанії до відокремлення, у підсумку результат виявився м'яко кажучи не надто невдалим.

За Конституцією 1978 р. р. Королівство Іспанія вважається унітарною децентралізованою державою. В Іспанії трьохрівнева структура регіонального та місцевого самоврядування суттєво відрізняється від федеративної форми державного устрою. Вона включає:

– Автономні спільноти чи співтовариства (адміністративно-територіальні одиниці «вищого рівня»). Загалом таких утворень нараховується 17. Вони мають компактну територію, спільні історичні та культурні традиції й можуть включати одну чи декілька суміжних провінцій. Автономні спільноти мають свої власні органи самоврядування та користуються фінансовою автономією, однак не мають права на відокремлення чи вихід зі складу Іспанії.

– Провінції (адміністративно-територіальні одиниці середнього рівня), кількість яких дорівнює 50. Провінції

поділяються на округи, а ті своєю чергою – на муніципалітети («муніципії»).

– Муніципалітети – структури самоврядування низового рівня, аж до окремих селищ і мікрорайонів у межах великих населених пунктів.

Автономні спільноти мають неоднаковий статус, який може бути загальним, спеціальним чи «повним». Статус повної автономії мають Каталонія, Країна Басків, Галісія та Андалузія. Спеціальну автономію мають Наварра, Канарські острови, міста Сеута і Мелілья (іспанські анклави на узбережжі Марокко в північній Африці). Попри строкатість і нерівномірність компетенції органів влади автономних спільнот, усім підданим Королівства Іспанія гарантовані рівні права, які не залежать від місця народження чи помешкання. Так само, вибори до загальнонаціонального парламенту включно з виборами до «територіальної» верхньої палати (Сенату) проводяться на рівні провінцій, які вважаються базовими адміністративно-територіальними одиницями [18, с. 9-11; 19, с. 309].

Згідно ст. 152.1 іспанської конституції, місцеві органи влади автономних співтовариств включають законодавчі збори (обираються загальним голосуванням на основі пропорційної системи представництва), урядову раду з виконавчими та адміністративними функціями та голову місцевого уряду. Голова уряду обирається законодавчими зборами з числа його членів і призначається королем. Він керує урядовою радою і вважається вищою посадовою особою в автономному співтоваристві і представником держави в ньому. Голова і члени урядового ради несуть політичну відповідальність за свою діяльність перед законодавчими зборами.

В автономному співтоваристві створюється Вищий суд, який без шкоди для юрисдикції Верховного суду Іспанії, є найвищим судовим органом на території авто-

номного співтовариства. При цьому передбачено, що Статути автономних співтовариств можуть визначати умови та форми участі автономних співтовариств в організації здійснення правосуддя на рівні територіальних округів і навіть замінювати діючі судові інстанції судовими органами автономного співтовариства.

Згідно ст. 152.2 Статути автономних співтовариств можуть бути змінені лише у відповідності до прописаного в них порядку і мають бути схвалені на референдумі, проведеному в межах автономії.

Межі створених в Іспанії автономій здебільшого збігаються з межами історичних областей, хоча деякі кастильські регіони, зокрема Мадрид і Ла-Ріоха, також обрали автономний статус і стали розвивати свою ідентичність лише після переходу до демократії,.

Ст. 149 Конституції містить перелік питань, які належать до виключної компетенції держави. До них віднесено: регулювання «основних умов», які «забезпечують рівність усіх іспанців у здійсненні ними своїх конституційних прав і виконання своїх конституційних обов'язків»; громадянство, міграція та питання, пов'язані з іноземцями; міжнародні відносини; оборона та Збройні Сили; здійснення правосуддя; торговельне кримінальне та виправне право; трудове законодавство; цивільне право (незалежно від особливостей та окремих норм, що використовуються в автономних співтовариствах чи гарантовані спеціальними привілеями – фуерос); законодавство про інтелектуальну і промислову власність; митний режим, митні тарифи та зовнішня торгівля; грошова система, включаючи основи кредитної, банківської та страхової систем; метрологія; ухвалення рішень і координація загального планування в сфері економічної діяльності; державні фінанси і запозичення; загальна координація науково-технічних досліджень; загальна координація охорони здоров'я;

законодавство про фармацевтичні засоби; економічний режим системи соціального страхування; правові основи державної служби; основи законодавства про адміністративні контракти і концесії; морське рибальство (за винятком прав, переданих автономним співтовариствам); торговельне мореплавство; контроль за повітряним простором; залізниці, наземний транспорт і зв'язок у загальнонаціональних масштабах; використання гідроресурсів і будівництво електростанцій, коли їх використання зачіпає інтереси двох чи декількох автономних співтовариств; законодавство про охорону довколишнього середовища для забезпечення додаткових охоронних заходів; будівництво, яке стосується загальнодержавних інтересів або інтересів більше, ніж одного автономного співтовариства; основи гірничого виробництва та енергетичного режиму; визначення порядку виробництва, продажу, володіння та використання зброї; загальні правила режиму діяльності преси, радіо, телебачення та інших ЗМІ; охорона пам'яток культури, історії та мистецтва; музеї, бібліотеки та архіви державного значення; охорона громадського порядку (незалежно від можливості створення автономними співтовариствами власних поліцейських служб у порядку, визначеному їх Статутами); регулювання умов отримання і визнання вчених і професійних ступенів; ведення статистики задля інтересів держави; надання дозволів на проведення опитувань населення шляхом референдуму [20].

Ст. 157.1 Конституції описує джерела й способи фінансування діяльності автономних співтовариств, кошти яких складаються з:

– податків, які повністю чи частково передаються державою, надбавок на державні податки та «іншої участі» в податках держави;

– власних податків, спеціальних мит і внесків;

– переказів від Міжтериторіального компенсаційного фонду та інших надходжень з державного бюджету;

– прибутку від власного майна і доходів від операцій, що регулюються приватним правом;

– прибутку від кредитних операцій.

З метою обмеження автономних прав регіонів ст. 150.3 Конституції містить положення, що держава може приймати закони, які встановлюють «необхідні принципи» для узгодження нормативних положень автономних співтовариств «навіть стосовно предметів, віднесених до їх відання». Таке рішення має ухвалюватися обома палатами парламенту (Генеральних кортесів) абсолютною більшістю голосів у кожній палаті.

Таким чином за формального збереження унітарного устрою Іспанії, її Конституція передбачає вільне формування асиметричних автономій у якості адміністративних одиниць вищого рівня. З урахуванням історично обумовлених складних відносин між центром і регіонами, в ст. 2 Конституції Іспанії стверджується, що держава будується на основі «непорушної єдності іспанської Нації» та «спільної і неподільної Батьківщини усіх іспанців». Водночас документ декларує визнання і гарантування «права на автономію для національностей і регіонів, котрі її (Іспанію) складають», а також наполягає на «солідарності між ними» [20].

При цьому Конституція одночасно оперує такими поняттями, як «національний суверенітет», «іспанський народ», «іспанська Нація», «всі іспанці», «національності», «регіони» та «народи Іспанії». Ст. 137 стверджує, що органи самоврядування всіх рівнів («муніципії, провінції та створювані автономні Співтовариства») користуються автономією при веденні своїх справ. Ст. 138 окремо наголошує на здійсненні принципу солідарності, який передбачає «встановлення справедливої й адекватної економічної рівноваги між різними части-

нами іспанської території». При цьому розбіжності в Статутах різних автономних співтовариств «у жодному випадку не мають надавати їм економічних чи соціальних переваг» [20], хоча на практиці це положення було однозначно порушено на користь Країни Басків та Наварри, відносно яких застосовується особливий податковий режим, історично обумовлений традиційними спеціальними привілеями.

Конституційне визнання й подальше створення автономних співтовариств з власними Статутами і несиметричними повноваженнями зумовило втілення своєрідної моделі децентралізації влади. При цьому унітарний «центр» розглядався як уособлення державного суверенітету, гарант територіальної цілісності й арбітр, який слідкує за дотриманням норм Конституції з боку автономних законодавчих і виконавчих органів. Аби уникнути конфлікту між центром і регіонами, Конституція окремо забороняє створення «федерації автономних Співтовариств» (ст. 145), яка могла б уособлювати противагу центральній владі.

Процедура надання автономного статусу окремим регіонам відбувалася в формі ухвалення парламентом Іспанії «автономних Статутів» з подальшим їх затвердженням на місцевих референдумах. Процес автономізації розпочався в жовтні 1979 р. прийняттям Статутів Каталонії та Країни Басків. Згодом, в 1981 р. автономію одержали Андалузія, Галісія та Астурія, в 1982 р. – Валенсія, Кантабрія, Мурсія, Кастилія-Леон, Ла-Ріоха, Канарські острови, Арагон, Кастилія-Ла-Манча і провінція Наварра, і в 1983 р. – місто Мадрид («Співтовариство Мадриду»), історична область Естремадура та Балеарські острови.

Повна автономія передбачає право регіональних органів влади вирішувати всі питання, які спеціально не закріплені Конституцією за іспанською державою. Спе-

ціальна та загальна автономія передбачають звужений обсяг компетенції місцевих структур. Утім, положення Конституції про розподіл повноважень між центром і регіональними урядами взагалі викладені надто нечітко. У підсумку вони залежать від конкретної форми узгодження автономних прав і розподілу повноважень між центром і регіоном, включаючи бюджетно-фіскальні, соціальні та культурно-етнічні аспекти.

Вважалося, що автономні співтовариства, які створюють свої органи управління та подекуди мають фінансову самостійність, не матимуть права претендувати на подальшу суверенізацію з метою здобуття державного статусу або виходу зі складу Іспанії. Проте на практиці ефективність цих принципів виправдалася лише частковою. Принаймні, у випадку Каталонії, конституційні норми виявилися неспроможними запобігти спробам проголошення суверенітету і незалежності регіону.

Автори Конституції 1978 р. намагалися уникнути застосування схеми федеративного устрою, який передбачає юридичну фіксацію розподілу функцій між центральною владою і суб'єктами федерації. Натомість у державно-адміністративному устрої Іспанії дістало втілення поєднання традиційних форм унітаризму з відносно гнучкою системою автономій, обсяги якої в кожному конкретному випадку віддзеркалювали певне співвідношення між інтересами центральної влади і потребами регіональних та етнічних спільнот, насамперед басків, каталонців и галісійців у збереженні та розвитку своєї ідентичності. В літературі часто згадується висловлювання іспанського політичного діяча часів пізнього франкізму та демократичного транзиту М. Фрага Ірібарне, що за задумом творців іспанської конституції вони хотіли знайти формулу, яка б не вела ані до унітарної держави, ані до федералізму, і зберігала б територіальну єдність країни» [21].

Важлива причина загострення суперечностей у межах іспанської форми державного устрою полягає в тому, що центральна влада і автономні уряди, якщо до влади в автономіях приходять прибічники національних рухів, керуються відмінними інтересами.

До того ж, у ході адміністративно-територіальної реформи асиметрія етнорегіональної структури Іспанії була доповнена юридичною асиметрією (відсутність норми про статусну рівність регіонів), яка підмінялася формальною констатацією потреб так званих «історичних національностей» та провінцій. У випадках, коли фактична асиметрія доповнюється соціально-економічними диспропорціями, спостерігається зростання вимог, пов'язаних з розширенням обсягу автономних прав та визнанням за автономними співтовариствами особливої політичної сутності.

У перші два десятиліття після проведення адміністративно-територіальної реформи в Країні Басків та Каталонії при влади перебували помірковані націоналістичні партії – Баскська націоналістична партія (БНП) у Країні Басків та «Конвергенція і Союз» у Каталонії. У своїй програмі БНП висуває мету створення єдиної суверенної держави на територіях, населених басками. Програма БНП включає до них сусідню провінцію Наварра, частину провінцій Бургос і Кантабрія, а також французький департамент Атлантичні Піренеї. Втім, БНП не висувала іспанським урядам економічних претензій, адже Країні Басків і Наваррі вдалося зберегти традиційні податкові пільги (фуерос), надані ще в середні віки. Хоча Країна Басків займає лише 2% території Іспанії, вона забезпечує 6% ВВП країни. Наявні пільги надають автономному регіону Країни Басків можливість заощаджувати бл. €2 млрд на рік і слугують предметом заздрощів з боку каталонських націоналістів.

Натомість керівництво Каталонії, на яку припадає 18,9% ВВП Іспанії (2015 р.), таких пільг не має й скаржиться на несправедливу політику центрального уряду, який «грабує» Каталонію, перерозподіляючи податки на користь економічно менш розвинених територій. Доречно зауважити, що це гасло каталонські націоналісти запозичили в італійської «Ліги Півночі», яка пропагує відокремлення найбільш розвинених областей Північної Італії від решти країни.

Міжрегіональні економічні протиріччя суттєво посилилися в зв'язку з глобальною фінансово-економічною кризою 2008-2009 рр. та загостренням боргової кризи в ЄС. Станом на 2009 р. Каталонія перерахувала центральному уряду 19,49% бюджетних надходжень, отримавши від центру 14,3% від загальної суми видатків державного бюджетну. За показниками ВВП на душу населення, індекс Каталонії становив €27,05 тис. у порівнянні з середнім по Іспанії рівнем у €23,3 тис. Каталонія забезпечує 25% від загального обсягу іспанського експорту. Утім, її економіка зростає значно повільніше, ніж у регіоні Співтовариство Мадрид та деяких інших провінціях. Згідно доповіді Ради підприємців Іспанії, за останні 20 років темпи зростання економіки Мадриду перевищували показники зростання економіки Каталонії в 5 разів (збільшення ВВП на 15% у Мадриді проти 3,2% в Каталонії). При цьому в Каталонії спостерігалося скорочення промислового виробництва (на 9%), яке частково компенсувалося зростанням у секторі послуг (+10%). Так само, за рівнем ВВП на душу населення Мадрид і Країна Басків мали суттєво вищі показники, аніж Каталонія (€28,59 тис.). В Мадриді індекс ВВП на душу населення перевищував середній по країні рівень (€24,1 тис.) на €8512, а в Країні Басків – на €7159.

За обсягом боргових зобов'язань (€75,1 млрд або 35,3% ВВП) Каталонія потрапила на друге місце після

Валенсії (41,1% ВВП), порівняно з 13,6% для Співтовариства Мадриду і 14,4% для Країни Басків. При цьому за період 1995-2015 рр. обсяг заборгованості автономного уряду Каталонії зростав значно швидше, ніж в інших економічно розвинених автономіях (+27% для Каталонії у порівнянні з 7,2% для Країни Басків і 9,9% для Мадриду) [22].

Питання про перегляд відносин між Каталонією та центральною владою постало на початку 2000-х рр. після обрання головою автономного уряду лідера каталонських соціалістів Паскуаля Марагаля (2003 р.). Після довгого періоду правління партії «Конвергенція і Союз» до влади прийшла ліва коаліція в складі каталонського відділення Іспанської соціалістичної робітничої партії (ІСРП), «Лівих республіканців» («Эскерра републікана») та конгломерату партій «Ініціатива за Каталонію – Зелені» та «Об'єднані ліві та Альтернатива». Керівництво коаліції виступило з вимогою розширення автономних прав Каталонії, включно зі збільшенням частки видатків, що має залишатися в розпорядженні регіонального уряду, та визнанням Каталонії «країною» і «нацією» в межах «держави, яка визнає й поважає багатоманітність і самобутність народів Іспанії» [23].

В розробленому лівим урядом новому проекті Статуту автономії ст. 206 пропонувала перерозподіл зібраних на території Каталонії державних податків між місцевим і загальнодержавним бюджетами. Йшлося про те, що обсяг фінансових коштів, які перебувають у розпорядженні місцевого уряду, має враховувати потреби у видатках і податковий потенціал автономії. Для цього пропонувалося застосувати коригування податкових надходжень через «механізми застосування принципів нівелювання і солідарності».

Окрім цього узгоджений підхід більшості депутатів автономного парламенту полягав у розширенні само-

врядування, визнанні необхідності знання представниками влади двох офіційних мов (каталанської та іспанської) та створенні єдиного каталонського округу на виборах до Європарламенту. Після схвалення каталонським парламентом (30 вересня 2005 р.) проект нового Автономного Статуту був переданий на розгляд іспанського загальнонаціонального парламенту. Попри лояльне ставлення з боку іспанського прем'єра-соціаліста Х.Л. Родрігеса Сапатеро, парламент Іспанії вилучив зі Статуту автономії визначення Каталонії як «нації», залишивши його лише в преамбулі, яка, як було окремо наголошено, вважалася суто декларативною й не мала юридичної сили.

Після внесення поправок, новий Автономний Статут Каталонії був затверджений обома палатами Генеральних кортесів Іспанії та дістав підтримку на загальнокаталонському референдумі 18 червня 2006 р. В преамбулі Статуту стверджувалося: «Парламент Каталонії, втілюючи почуття і волю громадян Каталонії, визначив (своєю) широкою більшістю Каталонію як націю. Іспанська конституція в своїй другій статті визнає національну реальність Каталонії в якості національності» [24].

Після ухвалення нового каталонського Статуту 2006 р. проти нього виступили сім різних суб'єктів права, які подали скарги до Конституційного суду Іспанії. Юристи основної опозиційної Народної партії опротестували 187 статей Статуту, «народний захисник» (омбудсмен) вніс заперечення проти 112 статей. Окремі власні претензії висловили й 5 автономних співтовариств (Мурсія, Ла-Ріоха, Арагон, Валенсія и Балеарські острови).

Висновок Конституційного суду за позовом Народної партії, ухвалений 28 червня 2010 р., визнав повністю або частково неконституційними 14 статей Автономного Статуту. Серед них – положення про роль каталан-

ської мови як мови звичайного й переважного використання в роботі органів публічного управління, засобів масової інформації та основної мови в системі освіти включно з нормою про обов'язковість знання каталанської мови для «всіх громадян Каталонії»; про визнання обов'язковості висновків Ради гарантування статуту (інстанції на кшталт місцевого конституційного суду); про повноваження та функції Верховного суду справедливості Каталонії та Комісії зі скарг; про спільні компетенції держави і женералітата (автономного уряду) Каталонії; про компетенції женералітата щодо ощадних кас.

На думку каталонських експертів, новий статут автономії нагадував конституційний акт суб'єкта в складі федерації. Приміром каталонський політолог Ж. Жарія-і-Манзано (Університет Ровіра і Вірхілі, м. Таррагона) стверджував, що в статуті була зроблена спроба «знайти найліпший спосіб самовизначення національної ідентичності каталонців у межах Іспанської держави». При цьому, на його думку, окреслена в статуті нова фінансова система була «кроком уперед» попри те, що вона передбачала значно скромніші зміни, ніж того бажав парламент Каталонії [25].

Можливість певного перерозподілу податкових надходжень на користь місцевої влади була передбачена в «додаткових положеннях» Статуту. Йшлося про те, що після затвердження статуту мають бути схвалені «урядові законопроекти» про передачу місцевій владі 50% податку на доходи приватних осіб, 58% податку на видобуток енергоносіїв, тютюнову продукцію, алкоголь, супутні напої, пиво та вино, а також 50% від зібраного ПДВ.

Розгляд автономного статуту в Конституційному суді Іспанії затягнувся до середини 2010 р., що вкрай негативно вплинуло на настрої населення регіону. Новий

Статут зрештою так і не набув чинності. Водночас наслідки бюджетної та фінансової кризи в Іспанії та ЄС загалом спричинили зростання соціальної та політичної напруженості, що своєю чергою стимулювало політичне невдоволення. Прийшовши до влади 2010 р., лідер партії «Конвергенція і Союз» Артур Мас пообіцяв домогтися від Мадрида податкової незалежності, яку мають Країна Басків і Наварра. Адже сума зібраних у Каталонії податків, які підлягали перерахуванню до державного бюджету, оцінювалася в 8,5% ВВП регіону, або бл. 16-17 млрд євро. Ситуацію загострила відмова центрального уряду в наданні уряду автономії допомоги для створення фонду ліквідності. За цих обставин каталонський уряд висунув вимогу укласти особливий фіскальний пакт, за яким автономія мала б сама збирати податки й передавати до центру лише їх частину з урахуванням власних потреб.

Каталонський політолог А. Ройо. який у 2004-2007 рр. працював секретарем з міжнародного співробітництва в каталонському уряді, відзначав безпрецедентність ситуації, коли внески Каталонії до «нав'язаного» їй фонду солідарності становлять понад 7% ВВП регіону. Адже, приміром, у Німеччині «фіскальний дефіцит земель не може перевищувати 4,5% їхнього ВВП. Але іспанський уряд, стягуючи податки й розподіляючи їх між регіонами, вирішує все в односторонньому порядку» [8, с. 41].

На думку оглядачів, використання каталонськими націоналістами економічних лозунгів подвоїло кількість прихильників руху за незалежність серед електорату. За даними соціологічних опитувань, на початку 2010-х рр. їх частка стрімко зросла з 15-20% до 30-40% [26].

Зустрівши відмову іспанського уряду Маріано Рахоя (Народна партія) від переговорів про надання Каталонії фінансової самостійності, каталонський прем'єр А. Мас

оголосив проведення дострокових виборів до місцевого парламенту і в разі здобуття перемоги пообіцяв провести референдум про незалежність Каталонії. Водночас, отримавши з Мадрида відмову в питаннях податкової незалежності, А. Мас просив Європейську Комісію надати Каталонії «дорожню карту» набуття членства в ЄС. Утім, тодішній президент Єврокомісії Ж.М.Баррозу однозначно відповів, що вихід Каталонії зі складу Іспанії означатиме її автоматичний вихід зі складу ЄС.

На виборах у листопаді 2012 р. партія «Конвергенція і Союз» А. Маса не дістала абсолютної більшості місць у парламенті й вступила в коаліцію з лівими республіканцями – радикальними прибічниками проголошення незалежності. 23 січня 2013 р. парламент Каталонії ухвалив Декларацію про суверенітет і право народу Каталонії на самовизначення («за» проголосували 85 депутатів із 133 присутніх, або 63% від складу асамблеї, «проти» – 41). Декларація містила зобов'язання провести в 2014 р. референдум про відокремлення від Іспанії. У відповідь іспанський уряд пригрозив заблокувати проведення референдуму через Конституційний суд.

Попри загострення відносин з Мадридом і обмін взаємними звинуваченнями, каталонський уряд А. Маса не наважився на прямий конфлікт із центром. Референдум про незалежність 9 листопада 2014 р., як і попередні аналогічні неофіційні заходи, проведені в окремих муніципалітетах у 2009-2011 рр., був оформлений у вигляді консультативного опитування населення про політичне майбутнє Каталонії. За його підсумками, 80,72% (1 649 239 осіб) висловилися за незалежність Каталонії, однак участь у плебісциті взяла лише третина виборців.

До бюлетеню було внесено два питання: «Чи Ви хочете, аби Каталонія стала державою?» і «Якщо так, то чи

Ви хочете, аби Каталонія стала незалежною державою?». 80,72% учасників голосування ствердно відповіли на обидва питання, «ні» відповіли 4,55%, і 10,11% підтримали державний статус Каталонії без проголошення незалежності. Показово, що при організації референдуму А. Мас посилався на прецедент Шотландії та дозвіл британського парламенту на проведення аналогічного референдуму про перебування провінції у складі Об'єднаного Королівства.

На дострокових виборах до парламенту Каталонії у вересні 2015 р. перемогу знову одержали прибічники незалежності. Причому новий склад парламенту засвідчив зсув у бік більш радикального протистояння з центральною владою. 9 листопада 2015 р. парламент Каталонії ухвалив резолюцію про початок відокремлення від Іспанії та створення самостійної республіки.

В січні 2016 р. головою автономного уряду Каталонії було обрано Карлеса Пучдемона, який продовжив конфліктну лінію у відносинах з центральною владою. А. Мас був змушений відійти на другий план, позаяк Верховний суд Каталонії по результатах розгляду справи про проведення плебісциту 2014 р. про політичне майбутнє Каталонії тимчасово позбавив його права обіймати державні та виборні посади.

Новий референдум про незалежність Каталонії був призначений на 1 жовтня 2017 р. Іспанський уряд М. Рахоя заборонив його проведення і ввів до Каталонії корпус національної жандармерії чисельністю бл. 25 тис., яка заблокувала значну частину виборчих дільниць.

Напередодні цих подій окремі представники уряду Іспанії не заперечували можливість знову обговорити «варіанти відносин» між центром та автономією. В інтерв'ю «Financial Times» (20.09.2017 р.) міністр економіки Іспанії Л. де Гіндос натякав на можливість збільшення фінансової автономії регіону, якщо керів-

ництво Каталонії відмовиться від проведення референдуму. За його словами «Каталонія вже має велику автономію, але ми можемо обговорити реформу цієї системи та інші питання» [27].

Застосовані іспанським урядом запобіжні заходи переслідували мету унеможливити проведення референдуму. 20 вересня поліція затримала 14 вищих чиновників уряду Каталонії, провела обшук у ряді міністерств, а згодом взяла під контроль більшість виборчих дільниць, де конфіскувала 2,5 млн бюлетенів, 4 млн конвертів і 100 урн для голосування. 29 вересня Мадрид заявив про припинення контактів з каталонським урядом на чолі з К. Пучдемоном. Прем'єру автономного уряду було запропоновано піти у відставку й призначити позачергові вибори до регіонального парламенту.

30 вересня поліція Іспанії взяла під контроль Центр телекомунікацій та інформаційних технологій уряду Каталонії, а також заблокувала 1300 з 2315 шкіл, де мало відбуватися голосування. В день голосування відбувалися численні сутички прибічників референдуму з поліцією, у тому числі на виборчих дільницях. Поліція застосувала проти демонстрантів гумові кулі. В умовах загострення ситуації влада Каталонії прийняла рішення припинити голосування до офіційного закінчення референдуму. Іспанські силові органи вилучили 700 тисяч вже заповнених бюлетенів і заблокувати електронну систему підрахунку голосів. Через утиски та часткову блокаду в референдумі змогли взяти участь лише 2,02 млн осіб із 5,3 млн зареєстрованих виборців, або 43,03%. Водночас іспанський суд відкрив провадження проти каталонської поліції, звинувативши її в бездіяльності при придушенні непокори судовим рішенням.

2 жовтня було повідомлено про жертви сутичок (3 загиблих і 850 поранених, включаючи 38 іспанських поліцейських).

Прем'єр-міністр Іспанії М. Рахой зробив заяву про те, референдум у Каталонії не відбувся: «Правова держава зберегла свою силу. Уряд весь час наполягав, що цей референдум не відбудеться. Вони – ті, хто просували цей виклик, – знали це протягом усього часу… Переважна більшість каталонців не бажали брати участь в цьому переписі сепаратистів, і це – безперечний факт» [28].

Зі свого боку голова уряду автономії К. Пучдемон засудив дії центральної влади, яка вдалася до насильницького придушення й продемонструвала Іспанію в «поганому світлі». Уряд Каталонії заявив, що визнає результати голосування, в ході якого понад 2 млн людей побажали бачити Каталонію окремою державою. За підсумками референдуму, із 2 262 424 виборчих бюлетенів, які не були вилучені, 2 020 144 були подані за незалежність (90,18%), 176 566 – «проти» (7,83%), а решта (1,98%) виявилися порожніми чи недійсними.

На цій підставі К. Пучдемон заявив, що має намір дати хід результатам голосування та ввести в дію закон про референдум, адже «громадяни Каталонії завоювали право мати незалежну державу у формі республіки. Виграли своє право на суверенітет. Це вже не внутрішня справа, це європейська справа». Пауза в справі з референдумом завершилася 10 жовтня 2017 р., коли К. Пучдемон, ряд функціонерів уряду і депутатів парламенту Каталонії урочисто підписали «декларацію представників Каталонії», що проголосила відокремлення Каталанської Республіки від Іспанії. Документ був сформульований у формі заяви про «повний суверенітет» Каталонії і містив заклик до всіх держав і міжнародних організацій визнати Каталонію як «незалежну і суверенну державу» [29; 30].

Декларацію підписали голова каталонського уряду К. Пучдемон, його заступник О. Жункерас, спікер каталонського парламенту К. Форкадель і 72 депутати від

правлячої коаліції. При цьому практичне втілення декларації було «призупинено» з метою проведення переговорів з Мадридом «за можливого міжнародного посередництва». На відміну від Декларації про суверенітет (2013 р.), цей документ не міг вважатися навіть офіційним актом каталонського парламенту і був лише політичним меморандум, що не обумовлював юридичних наслідків.

Оскільки переговори з центральним урядом не відновилися, 27 жовтня парламент Каталонії, нехтуючи попередженням з боку Мадрида, все ж прийняв акт, що проголошував незалежність від Іспанії. Проте вдаватися до практичних дій з метою його реалізації місцевий уряд знову таки не наважився. Тім більше, що іспанська прокуратура одразу ж порушила проти лідерів каталонських сепаратистів низку кримінальних справ і видала ордери на їх арешт. Таким чином, проголосивши Каталонію незалежною, суверенною, демократичною, правовою та соціальною державою з республіканською формою правління, К. Пучдемон і його прибічники утрималися від реальної спроби втілення «односторонньо» проголошеної незалежності, й тим більше організації насильницького опору іспанській владі.

Доцільно також відзначити, що жодна спроба проведення референдуму в Каталонії не відбувалася за участі абсолютної більшості зареєстрованих виборців, що ставить під сумнів легітимність їх результатів. До того ж, лідерам автономії не вдалося домовитися з урядом і парламентом Іспанії про дозвіл на проведення референдуму про самовизначення. Оскільки всі спроби проголошення відокремлення від Іспанії суперечили чинній Конституції держави, це дозволяло іспанським органам влади застосовувати до сепаратистів передбачені законодавством репресивні дії включно з кримінальним переслідуванням.

Іспанський уряд виходив з заперечення самої ідеї незалежності Каталонії, позаяк іспанська конституція не передбачає права регіонів на відокремлення. Реагуючи на акт каталонського парламенту про проголошення незалежності, уряд М. Рахоя запровадив у Каталонії пряме правління, призначивши керівника адміністрації прем'єр-міністра Іспанії С. Саєнс де Сантамарію виконувати повноваження тимчасового глави місцевого уряду. Уникаючи арешту за звинуваченням у заколоті, заворушеннях і зловживанні державними коштами (витрати на підготовку референдуму) К. Пучдемон та частина його міністрів емігрували до Бельгії, а «перехідний етап» до незалежності, який за словами К. Пучдемона мав тривати «декілька тижнів», розтягнувся на невизначений термін.

Декларація незалежності Каталонії не дістала схвалення з боку жодної держави світу. Президент Європейської Ради Дональд Туск закликав К. Пучдемона дотримуватися конституційного порядку і «не оголошувати рішення, яке зробить діалог неможливим». Проте Д. Туск водночас звернувся й до прем'єр-міністра Іспанії М. Рахоя з закликом не вдаватися до застосування сили й шукати діалогу. Уряди країн ЄС не визнали результати референдуму і в більшості висловили застереження проти можливого самопроголошення незалежності Каталонії. При цьому президент Європейської Комісії Ж.-К. Юнкер, як і його попередник Ж.М. Баррозу, підтвердив, що відокремлення від Іспанії означатиме для автономії також вихід з ЄС і втрату чинності усіх європейських договорів, включно з преференціями митного союзу. Було безапеляційно заявлено, що в разі виникнення нової держави вона не зможе успадкувати членство в ЄС та міжнародних організаціях. Ж.-К. Юнкер підтвердив принципову позицію Європейської Комісії, що ситуація в Каталонії – це

внутрішнє питання, яке має розглядатися у відповідності до конституційного порядку Іспанії. Під час виступу в університеті Люксембурга (13 жовтня 2017 р.) Ж.-К. Юнкер стверджував: «Якщо ми дозволимо – хоча це не наша справа – Каталонії бути незалежною, інші наслідуватимуть цей приклад... Я б не хотів, щоб через 15 років Союз складався з близько 90 держав», адже управляти ЄС в такому вигляді буде набагато складніше [31].

Призупинення каталонської автономії виявилося нетривалим. Сподіваючись переломити тенденцію, іспанський уряд призначив дострокові вибори регіонального парламенту, які відбулися 21 грудня 2017 р. Проте за їх підсумками націоналістичні партії отримали 47,5% голосів і зберегли більшість у в місцевому парламенті (70 зі 135 місць).

Після виборів у Каталонії розпочався новий політичний цикл, позначений загостренням політичних дебатів та поновленням претензій місцевих лідерів на незалежність регіону від Іспанії. Враховуючи, що більшість лідерів націоналістичних партій опинилася під арештом або за кордоном, судові органи Іспанії заборонили К. Пучдемону приймати присягу глави уряду автономії без фізичної присутності в залі засідань каталонського парламенту. Суттєво це ситуацію не змінило, хоча й дещо загальмувало відновлення повноважень автономних органів влади. В червні 2018 р., майже водночас зі зміною центрального уряду Іспанії, регіональний уряд Каталонії очолив Жоакім Торра – послідовник К. Пучдемона, який став провідною фігурою в новоствореній сепаратистській партії «Разом за Каталонію».

Новопризначений глава уряду Іспанії, соціаліст Педро Санчес заявив про небажання продовжувати конфронтацію з Каталонією, проте й до компромісу сторонам прийти не вдалося. Слідуючи вимогам іспанської

конституції, П. Санчес оголосив, що виступає проти незалежності Каталонії, однак відкритий до переговорів про збільшення її автономних повноважень. З цією метою уперше з 2011 р. було проведено засідання двосторонньої комісії, створення якої було передбачено ще в статуті 2006 р. Під час засідання комісії (1 серпня 2018 р.) представники каталонського уряду порушили питання про надання центральним урядом згоди на проведення нового референдуму про незалежність Каталонії та наполягали на звільненні заарештованих каталонських політиків. Своєю чергою глава делегації іспанського уряду, міністр регіонального управління М. Бате заявила, що Мадрид не може дозволити проведення нового референдуму, «адже цього не допускає конституція», а також, що доля ув'язнених сепаратистських лідерів належить суто до компетенції судових органів.

Єдина досягнута на зустрічі домовленість полягала в узгодженні календаря подальших переговорів до кінця 2018 р. Підводячи підсумок, секретар з питань зовнішніх справ Каталонії Е. Марагаль, який очолював каталонську делегацію заявив, що сторони «мають надто різні поняття про нормальний стан» відносин, і що центральний уряд не запропонував ніяких планів щодо вирішення конфлікту [32].

Зміна уряду в Мадриді дещо розрядила напруження, однак не призвела до досягнення компромісу. Керівництво Іспанської соціалістичної робітничої партії більш ліберально ставиться до національних рухів й не маючи абсолютної більшості в іспанському парламенті залежить від голосів національних партій. Водночас сприяти самовизначенню Каталонії уряд П. Санчеса не може й не буде, оскільки в такому разі він сам опиниться в ролі порушника конституційних норм. Отож, ситуація знову повернулася до стану конституційної кризи, розпочатої

спробами уряду А. Маса (2010-2016 рр.) провести референдум про відокремлення від Іспанії та проголошення Каталанської республіки.

Намагаючись послабити протиріччя між центром і каталонським керівництвом, П. Санчес запропонував провести референдум про посилення автономного статусу Каталонії. 3 вересня 2018 р. в ефірі Radio Cadena SER він висловив згоду на «референдум щодо автономії, але не щодо самовизначення» [33].

Однак наступного дня каталонський лідер Ж. Торра демонстративно відкинув цю пропозицію й заявив, що уряд Каталонії відновить кампанію за незалежність від Іспанії. Невдовзі він знову закликав Мадрид погодитися на проведення в регіоні референдуму про незалежність за прикладом канадського Квебека. Ж. Торра дорікав П.Санчесу «постійною відмовою в реалізації права на самовизначення» та репресіями проти «тисяч каталонців», яких іспанська влада переслідує за референдум 1 жовтня 2017 р. В якості позитивного прикладу він посилався на референдум 1995 р. у Квебеку, коли 49,42% виборців підтримали незалежність провінції. До проголошення незалежності Квебеку це не призвело, однак створило умови для укладення угоди про статус провінції в складі Канади. Хитрість Ж.Торри полягала в тому, що продовжуючи курс на відокремлення, він чітко посилався на позицію каталонського парламенту й стверджував що зайде «настільки далеко, наскільки той про це проситиме» [34].

Ситуація обтяжувалася залежністю центрального уряду П. Санчеса від голосів каталонських націоналістів в іспанському парламенті, що підштовхувало Ж. Торру висувати максималістські вимоги і погрожувати припиненням підтримки, якщо до листопада результати референдуму 1 жовтня «не набудуть чинності з усіма відповідними наслідками» [35].

Іншим суттєвим конфліктним чинником залишається доля 18 каталонських політиків, проти яких Верховний суд Іспанії висунув звинувачення у спробі заколоту у формі спроби відокремлення Каталонії від Іспанії. В разі ухвалення вироку їм загрожує позбавленням волі на термін до 25 років. Серед звинувачених – колишній заступник глави уряду Каталонії О. Жункерас, екс-спікер парламенту Каталонії К. Фуркадей, керівник громадської організації «Національна каталонська асамблея» Ж. Санчес, лідер націоналістичної організації «Омніум культураль» Ж. Куйшар та ін. Іспанське правосуддя не передбачає заочного засудження, й тому суд не розглядатиме справи К. Пучдемона та інших міністрів його уряду, які перебувають у Бельгії в якості політемігрантів.

Організація процесу містить суттєву політичну небезпеку, адже судові засідання нададуть привід для громадських заворушень і будуть використані націоналістами для пожвавлення пропаганди відокремлення Каталонії від Іспанії.

Детальний огляд фактів, пов'язаних з активізацією каталонського сепаратистського руху, має значення для розуміння характеру і природи цього специфічного явища. Адже з прагматичної точки зору, для оптимальної реалізації цілей національного руху його лідери мали б бути зацікавлені в узгодженні розширеної автономії, здатної поєднати соціокультурну самобутність з розширенням фінансових повноважень, на шталт німецької практики фіксованих відрахувань частки ВВП на загальнонаціональні потреби. Водночас упертість і безкомпромісність лідерів націоналістичних партій значною мірою пояснюється й до певної міри виправдовується жорсткою позицією, якої дотримувався уряд іспанської Народної партії. Адже впродовж тривалого періоду прем'єр М. Рахой і його міністри нехтували можливостями конструктивного діалогу з лідерами автономії зок-

рема й тоді, коли вимоги націоналістів ще не набули непримиримого характеру.

Доцільно відзначити низку специфічних обставин, які характеризують сучасний каталонський сепаратизм. Попри максималістський характер висунутих його лідерами вимог, як політична течія рух за суверенізацію аж до відокремлення від Іспанії залишається суто ненасильницьким політичним і соціокультурним феноменом. В ідеології каталонського сепаратизму сутність Каталонії як окремої й унікальної нації виступає як політична константа і пріоритетне гасло. Лідерів руху за відокремлення не зупиняє навіть усвідомлення таких очевидних фактів, як неминучість суттєвих економічних втрат через ускладнення відносин з ЄС (пряма загроза припинення перебування в єдиному економічному просторі ЄС у разі проголошення незалежної держави) та перенесення штаб-квартир низки промислових і торговельних компаній до Мадриду та інших регіонів Іспанії. Лідери каталонських партій, які обстоюють ідею незалежності Каталонії, роблять вигляд, що їх не обходить втеча капіталу з регіону. Адже лише впродовж політичної кризи 2017 р. третій та четвертий за розмірами банки Іспанії (*CaixaBank* та *Sabadell* з активами в 350 і 212 млрд євро) перебралися з Барселони до Валенсії та Аліканте. Газова компанія *Gas Natural Fenosa*, будівельні *Colonial* і *Albertis*, виноробні *Freixenet* і *Codorniu*, страхова *Catalana Occidente*, поштова *MRW*, інформаційно-технологічна *Cellnex*, видавництво *Editorial Planeta* та низка інших компаній і фірм перереєструвалися в Мадриді. Загалом після референдуму 1 жовтня 2017 р. бл. 2 тис. компаній висловили бажання змінити юридичні адреси й перенести офіси за межі Каталонії.

Що стосується іноземних інвесторів, зокрема концернів *Volkswagen* і *Daimler*, вони ще з початку десятиліття почали переносити представництва та виробничі

потужності до Мадриду та інших територій, які можуть забезпечити потрібні інфраструктурні умови.

Доцільно зауважити, що впродовж спричиненої каталонськими націоналістами конституційної кризи, принаймні до масових заворушень, референдуму 1 жовтня та подальших «національних страйків», бізнес демонстрував пасивність, утримуюсь від чіткого декларування своїх застережень. Водночас не варто недооцінювати й наявності в регіоні певного сегменту ділових кіл, які позитивно налаштовані до національного руху і матеріально підтримують його лідерів. Лояльне ставлення було помічено і з боку деяких міжнародних економічних угруповань включно зі структурами, пов'язаними з Дж. Соросом та іспанським відділенням банку Ротшильда. Висловлюються припущення, що ідея незалежності Каталонії пов'язана намірами місцевих політиків отримати можливість автономного регулювання міграційних процесів задля використання іноземної робочої сили.

Загалом відтік капіталу, поряд із небажанням значної частини населення Каталонії підтримувати відокремлення від Іспанії та чіткими застереженнями з боку Європейської Комісії заганяють проблему в глухий кут.

Зіткнувшись з феноменом каталонського сепаратизму, європейські політичні інституції опинилися в складній ситуації, будучи змушені реагувати як на спроби вільного волевиявлення населення регіону, так і на заходи уряду Іспанії, який захищав право держави на збереження територіальної цілісності у відповідності до чітко окреслених вимог Конституції. З одного боку, право на самовизначення закріплене в Статуті ООН. З другого боку, у конституціях більшості багатоскладових держав воно або відсутнє, або обмежене необхідністю згоди уряду та більшості населення всієї держави, втіленого у рішеннях її парламенту та/або загальнонаціо-

нального референдуму. Інакше кажучи, у державі квазіфедеративного типу відокремлення можливе, лише якщо місцева влада домовиться з загальнонаціональним урядом і парламентом про проведення референдуму про незалежність однієї з провінцій чи автономних областей, і ці результати будуть відповідним чином підтверджені та визнані. Такий характер мали референдуми про статус Квебека (1995 р.) та незалежність Шотландії (2014 г.), адже в обох випадках з питань організації референдуму було досягнуто взаємної згоди.

Іспанська конституція взагалі не визнає можливості відокремлення. Більше того, сама ідея «країни автономій» була запропонована для того, аби зробити відокремлення чи роз'єднання неможливим. Тому єдиний законний шлях для недержавних спільнот становить самовизначення в якості «автономного співтовариства» та узгодження найбільш вигідного режиму відносин між автономією та центром. Натомість в інтересах центральної влади забезпечити такий режим відносин, за якого центр має право перерозподіляти найбільшу частку ВВП більш розвинених регіонів на потреби державного апарату та надання допомоги більш відсталим провінціям.

Якщо уявити собі ситуацію, що уряду Каталонії раніше чи пізніше вдалося б провести повноцінний референдум і захиститися від репресій з боку іспанської влади через масову кампанію громадянської непокори, нову незалежну державу все одно б спіткали значні труднощі, такі як виключення зі спільного європейського економічного простру та єврозони, дипломатична ізоляція і навіть можливе блокування торговельних зв'язків. Це означало б необхідність створення власної фінансової системи та впровадження власної валюти. При цьому Мадрид, аби запобігти спробам відокремлення інших територій, скоріше за

все вдався б до накладення вето на вступ Каталонії в ЄС. Невизначений статус нової держави міг би швидко знівелювати розрахунки на те, що незалежна Каталонія, звільнившись від обтяжливого тягаря фіскальних зобов'язань перед іспанським бюджетом, займе 13-місце в рейтингу країн ЄС за показником ВВП на душу населення.

На експертному рівні вже висловлюються припущення, що поміркована тактика каталонських сепаратистів значною мірою обумовлена побоюваннями, що дрейф до політичного радикалізму чи екстремізму налякає іспаномовних мешканців Каталонії та позбавить прибічників незалежності співчуття з боку європейської преси і ліберальної громадської думки. Так само, застосування силових методів іспанської поліції проти каталонських демонстрантів легітимізувало акції протесту з боку прибічників відокремлення навіть за відсутності однозначної підтримки на користь проголошення незалежності з боку більшості населення Каталонії.

Якщо не брати до уваги терористичний різновид сепаратизму, який брав за взірець таємні товариства часів середньовіччя, сучасний європейський політичний сепаратизм виступає як прибічник ідей європейського федералізму. Його ідеологи та активісти сподіваються на те, що посилення політичної інтеграції в ЄС дозволить усунути чи принаймні суттєво послабить «зайву» ланку управління на рівні національних держав-членів, тобто відкриє шлях до поступової суверенізації автономних регіонів у межах європейського інтеграційного проекту.

Однак оскільки підтримка тих чи інших партій на виборах в органи влади автономних регіонів залежить від рівня популярності їх ідей та гасел, програма незалежності неминуче набирає ознак складного політтехнологічного проекту, включно з пропагандою захисту прав і

достоїнства недержавної нації, апелюванням до історичної спадщини та традицій, розлогими розрахунками і проектами економічного характеру тощо.

При цьому прагматична складова відходить на другий план, принаймні доти, доки публічна гра в суверенітет не почне спричиняти економічні збитки. Однак і в цьому разі сепаратисти все одно звинувачуватимуть центральні ограни влади у всіляких негараздах, свідомо нехтуючи об'єктивним аналізом наслідків власних дій.

Форми сучасної націоналістичної ідеології також змінюються, адже в розвиненому демократичному суспільстві націоналістичні партії мають враховувати забезпечення стандартного набору вимог, пов'язаних з правами людини і громадянина. Тому обґрунтування специфічних прав окремої етнонаціональної громади подається у більшій чи меншій відповідності з чинними європейськими нормами, включно з гарантуванням прав і статусу мов меншин, зокрема й тих, хто наразі є представниками домінуючої національності в багатоскладовій державі, однак у разі відокремлення регіону може опинитися в ролі меншини. Попри те, що програма каталонських сепаратистів передбачає підвищення статусу каталанської мови, мирні форми діяльності національного руху допоки не спричинили прямої ворожнечі між двома мовними громадами регіону, хоча й сприяли поступовій консолідації іспаномовної частини суспільства [3, p. 247-250].

В усіх програмах сучасних європейських партій націонал-сепаратистської спрямованості у Каталонії, Країні Басків, Шотландії, Фландрії, Ломбардії, Венеції та ряді інших провінцій центральним пунктом виступає створення незалежної держави у складі ЄС, що від самого початку передбачає свідоме обмеження її суверенітету, однак нібито дозволяє заощаджувати на державних витратах і кількості чиновницького апарату.

Доцільно відзначити певний політичний парадокс. Попри те, що сучасні європейські сепаратисти виступають більш послідовними прибічниками європейського проекту, ніж уряди значної частини нинішніх держав-членів, європейські інституції не визнають за ними права на відокремлення без згоди загальнонаціональних урядів й не заохочують до відокремлення навіть за умов уявного досягнення такої згоди. У перспективі певним викликом для Європейської Ради та Європейської Комісії може стати проголошення незалежності Шотландії, якщо більшість її населення виявиться не задоволеною наслідками домовленостей, які регулюють умови виходу Об'єднаного Королівства зі складу ЄС. Адже в разі завершення «Брекзіту» європейські структури не матимуть формального зобов'язання дотримуватися принципу солідарності й гарантувати територіальну цілісність Великої Британії.

Підсумкові зауваження та висновки

1. В сучасній Європі явище сепаратизму виступає як пряма загроза територіальній цілісності відносно небагатьох держав, включаючи Іспанію, Велику Британію та меншою мірою – Бельгію. Проте в лише в Іспанії каталонський рух за незалежність став причиною гострої й довготривалої конституційної кризи.

2. Мета лідерів сепаратистського руху полягає в тому, аби за допомогою мирної агітації та різних протестних акцій змусити уряд Іспанії санкціонувати проведення каталонського регіонального референдуму про незалежність. Головний політичний аргумент каталонських сепаратистів полягає в тому, що населення Каталонії впродовж декількох проведених поспіль у 2012, 2015 та 2017 рр. позачергових виборів до парламенту автономії висловило підтримку партіям, які виступають за незалежність автономії.

3. Головні аргументи центральної влади ґрунтуються на положеннях іспанської конституції, яка заперечує можливість відокремлення провінцій чи автономних регіонів. Прибічники збереження єдності Іспанії апелюють до очевидного факту, що населення Каталонії не має єдності у питанні про відокремлення. Хоча на трьох останніх виборах до парламенту автономії сепаратисти діставали абсолютну більшість депутатських місць, що давало їм змогу сформувати місцевий уряд, їм жодного разу не вдалося отримати абсолютну більшість голосів на виборах, які проводяться за пропорційною виборчою системою.

4. Специфіка «правил гри» суттєво впливає на розстановку сил, тактику і методи сторін. Адже допоки опоненти дотримуються мирних і ненасильницьких методів, уряд Іспанії не може застосувати проти діячів каталонського сепаратистського руху масштабні силові репресії на кшталт масових превентивних арештів чи введення до автономії військових контингентів. Будь-які репресивні дії включно з арештами мають виконуватися лише у відповідності до судових приписів, так само як і висунення звинувачень проти конкретних осіб. Виходить, що з огляду на вимоги сучасного європейського політико-правого простру центральна влада може утримати автономію у складі держави суто мирними засобами, а надмірне використання сили не тільки викликає осуд з боку правозахисників та європейської преси, але й може перехилити шальки терезів на користь прибічників відокремлення.

5. Суттєвим чинником, який має враховуватися в аналізі ситуації в Каталонії та деяких інших автономних провінціях європейських країн, де існують сепаратистські рухи, є роль сучасної європейської ментальності й демократичної культури. Це дістає прояв зокрема і в тому, що за проведення референдуму в Каталонії вис-

тупали не лише прибічники незалежності, але й значна частина противників відокремлення, наприклад ліва партія «Подемос», що є третьою силою в іспанському парламенті.

6. Прибічники дотримання демократичних стандартів у їх максимальному вимірі вважають, що за потужної агітації проти відокремлення та отримання від сепаратистів публічного зобов'язання, що в разі програшу на «законному» референдумі вони припинять кампанію за вихід Каталонії зі складу Іспанії, уряд має погодитися на його проведення.

7. В разі продовження конституційної кризи в Іспанії, зумовленої кампанією прибічників проголошення незалежності Каталонії, реальна передумова її відокремлення може виникнути лише в разі внесення до іспанської конституції поправки, що легалізує право автономних співтовариств на проведення відповідного референдуму. При цьому положення іспанської конституції про право регіонів на асиметричну автономію виглядають як доволі слабка гарантія територіальної цілісності, що поступається чіткому розподілу повноважень між центром і провінціями (землями) у федеративному устрої таких країн, як ФРН чи Австрія.

8. Підхід до каталонської проблеми як до політичного конфлікту. яким цей казус є насправді, вимагає окреслення рамкових умов його розв'язання. Серед них важливу роль могли б відіграти переговори про корекцію автономного статусу Каталонії з метою прагматичного узгодження претензій та інтересів центру та автономії. В цьому сенсі виглядало б слушним чітке визначення частки ВВП Каталонії, яка вилучається в формі фіксованих платежів або відсотку відрахування податків до державного бюджету і фондів, призначених для компенсації дотаційним регіонам Іспанії.

9. Доцільно враховувати й те, що після низки невда-

лих спроб досягти порозуміння з центральним урядом за прем'єрства А.Маса (2010-2016 рр.) та тривалої відмови уряду М.Рахоя від переговорів з керівництвом автономії, повернення переговорів до конструктивного порядку денного видається складною проблемою. Проте з точки зору об'єктивних інтересів обох сторін (центрального уряду та уряду автономії) узгодження нової схеми відносин між центром і регіоном було б найкращим способом розв'язання конфліктної ситуації.

10. Організація прямих переговорів як потенційно найліпшого способу розв'язання конфлікту обтяжена певними труднощами. Адже каталонські сепаратисти наполягають на максимальному обсязі поступок з боку Мадрида і використовують відновлення засідань спільної двосторонньої комісії як важіль суверенізації регіону та символ визнання центром особливих повноважень Каталонії. Тобто каталонські лідери намагатимуться використовувати й подавати прямі переговори з Мадридом не з метою досягнення конструктивних рішень, а як демонстрацію прообразу майбутнього формату відносин між Іспанією та Каталонією після офіційного отримання цим регіоном незалежності.

11. Цілком очевидно, що ані каталонська проблема, ані конституційна криза в Іспанії не можуть бути вирішені силовим шляхом. Так само, досі нема ніякої впевненості, що сторони налаштовані на розв'язання існуючих проблем шляхом двосторонніх переговорів. За таких обставин простежується очевидна потреба в зовнішньому посередництві з метою зближення підходів сторін, включно з медіацією при виробленні відповідних політичних рішень. Коли мова йде про ситуацію в країні-члені ЄС, самі завдання європейського інтеграційного проекту, такі як створення політичного союзу, роблять участь і медіацію в розв'язанні конфлікту з боку Європейської Комісії цілком природними.

12. Негативне ставлення Європейської Комісії щодо відокремлення Каталонії сприяло загальному ослабленню сепаратистських тенденцій у країнах ЄС. Утім, виклавши свої застереження, Європейська Комісія зайняла позицію невтручання. Враховуючи серйозність, загальноєвропейський характер проблеми та її багатоплановий деструктивний вплив, участь європейських структур у розв'язанні внутрішніх кризових ситуацій у країнах-членах виглядає цілком логічною і потребує розробки відповідних механізмів принаймні на політичному рівні, навіть за відсутності чітких положень з цього приводу в європейських установчих договорах. Адже уникнення реагування чи замовчування завдань, пов'язаних з вирішенням складних проблем у межах європейського інтеграційного простру, становитиме по суті ухиляння від наявних викликів, які потребують неупередженого підходу та мінімізації негативних наслідків.

Література:

1. Moreno L. Europeanisation and the in(ter)dependence of Catalonia. *Debats. Journal on Culture, Power and Society*. 2017. Annual Review 2. P. 95-103.

2. Conversi D., Sanjay J. Despite the crisis: The resilience of intercultural nationalism in Catalonia. *International Migration*. 2017. Vol. 55, № 2. P. 53-67.

3. Criado H., Herreros F., Miller L., Ъbeda P. The unintended consequences of political mobilization on trust: The case of the secessionist process in Catalonia. *Journal of Conflict Resolution*. 2018. Vol 62, № 2. P. 231-253.

4. Волкова Г. И. Каталонский национализм и проблемы территориальной целостности Испании. *Сравнительная политика*. 2016. № 2 (23). С. 85-95.

5. Орлов А. А. Национализм Каталонии – фактор риска для Испании. *Обозреватель-Observer*. 2010. № 11. С. 108-120.

6. Орлов А. А. Глубинные исторические корни проблемы национализма и сепаратизма в Испании. *Вестник МГИМО университета*. 2013. № 4 (31). С. 177-186.

7. Хенкин С. М. Баскский национализм: метаморфозы развития. *Перспективы*. 11 января 2011. URL: http://www.perspektivy.info/book/baskskij_nacionalizm_metamorfozy_razvitija_2011-01-11.htm (дата звернення: 01.12.2018).

8. Горбик Р. Діти кризи. Економічні негаразди можуть змінити мапу Європи. *Український Тиждень*. 2012. 19-25 жовтня. (№ 42 (259). С. 40-42.

9. Стєкольщикова А. В., Хмель А. О. Тенденції розвитку сепаратизму в Іспанії на початку XXI ст. *Наукові праці [Чорноморського держ. ун-ту ім. П.Могили]. Серія: Історія*. 2015. Т. 264, Вип. 251. С. 74-77.

10. Рахмайлов В. В. Іберійські моделі сепаратизму: соціологічний аспект. *Грані*. 2014. Серпень. (№ 8 (112). С. 85-92.

11. Bengoetxea, J. Trilema: Crisis, Democracia y Federalismo en Europa. *Sortuz: Ocati Journal of Emergent SocioLegal Studies*. 2014. Vol. 6, № 1. P. 27-38.

12. Цумах А. Сепаратизм: цепная реакция. *IPG-journal*. 26.02.2018. URL: https://www.ipg-journal.io/rubriki/vneshnjaja-politika-i-bezopasnost/statja/show/ceparatizm-cepnaja-reakcija-476/ (дата звернення: 01.12.2018).

13. Barker F. Nationalism, Identity and the Governance of Diversity: Old Politics, New Arrivals. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2015. 237 p.

14. Элейзер Д. Дж. Сравнительный федерализм. *Полис. Политические исследования*. 1995. № 5. С. 106-115.

15. Keating M. Nations against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland. N.Y.: St. Matin's Press, 1996. 260 p.

16. Keating M. Stateless Nation-Building: Quebec, Catalonia and Scotland in the Changing State System. *Nations and Nationalism*. December 1997. Vol. 3, № 4. P. 689-717.

17. Толстов С. В. Британський досвід регулювання етнорегіональних відносин: адміністративно-територіальні та конституційні аспекти. *Дослідження світової політики*. 2001. Вип. 17. С. 120-142.

18. Система державного управління Королівства Іспанія: досвід для України / уклад. Х. М. Дейнега. К.: НАДУ, 2012. 40 с.

19. Городилов А. А., Куликов А. В. Конституционное право зарубежных стран: ученик. Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2018. 552 с.

20. Испанская Конституция. *Посольство Королевства Испании в Российской Федерации.* 1995. URL: http://vivovoco.astronet.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM#10 (дата звернення: 01.12.2018).

21. Верников В. В автономном режиме. *Известия*. 1999. 20 мая. С. 4.

22. E.P. Madrid y Cataluca, las regiones que mбs aportan al PIB nacional. *ABC*. 03.06.2017. URL: https://www.abc.es/economia/abci-madrid-y-cataluna-regiones-mas-aportan-nacional-201609091617_noticia.html (дата звернення: 01.12.2018).

23. Nvio Устав автономии Каталонии. 2006. *Parlament de Catalunya*. URL: https://www.parlament.cat/document/cataleg/150268.pdf (дата звернення: 01.12.2018).

24. VIII Legislacion. 22 de marzo de 2006. Serie B. Num. 210-14. *Boletin Oficial de las Cortes Generales*. Congreso de los Diputados. P. 246.

25. Жария-и-Манзано Дж. Новый устав Каталонии. Новое в положениях о статусе Каталонии в составе Испании**.** *Казанский федералист*. 2007. № 1-2 (21-22). URL: http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n21-22/6/ (дата звернення: 01.12.2018).

26. Carreras F. de. The economics of Catalan independence don't add up. *The Guardian*. 22 Nov 2012. URL: https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/nov/22/economics-catalan-independence-dont-add-up (дата звернення: 01.12.2018).

27. Guindos le ofrece mбs "espacio fiscal" a Cataluca a cambio de retirar el referйndum del 1-O. *20 Minutos.* 21.09.2017. URL: https://www.20minutos.es/noticia/3140430/0/guindos-ofrece-dinero-cataluna-si-retira-referendum/#xtor=AD-15&xts=467263 (дата звернення: 01.12.2018).

28. Gonzбlez R. Rajoy: «No ha habido referйndum en Cataluca». *La Verdad Multimedia*, S.A. 2 octubre 2017. URL: https://www.laverdad.es/nacional/rajoy-20171001190120-ntrc.html (дата звернення: 01.12.2018).

29. Declaraciy dels representants de Catalunya. Barcelona, 10 d'octubre de 2017. URL: https://www.ara.cat/2017/10/10/Declaracio_Independencia_amb_logo_-1.pdf (дата звернення: 01.12.2018).

30. Декларація незалежності Каталонії. Барселона, 10 жовтня 2017 р. URL: https://maksymus.wordpress.com/2017/10/27/500490/ (дата звернення: 01.12.2018).

31. Голова Єврокомісії про Каталонію: не хочу, щоб ЄС складався з 90 країн. *Радіо Свобода*. 13 жовтня 2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28792036.html (дата звернення: 01.12.2018).

32. AFP. Madrid begins talks with Catalan separatist leaders. *Digital Journal*. Aug. 1, 2018. URL: http://www.digitaljournal.com/news/world/madrid-begins-talks-with-catalan-separatist-leaders/article/528522 (дата звернення: 01.12.2018).

33. Dallison P. Spanish PM proposes referendum on greater autonomy for Catalonia. *Politico*. 9/3/2018. URL: https://www.politico.eu/article/spanish-pm-pedro-sanchez-proposes-referendum-on-greater-autonomy-for-catalonia/ (дата звернення: 01.12.2018).

34. Лідер Каталонії закликав Мадрид організувати референдум про незалежність. *РБК-Україна*. 28.09.2018. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/lider-katalonii-prizval-madrid-organizovat-1538136061.html (дата звернення: 01.12.2018).

35. Глава Каталонії висунув ультиматум прем'єру Іспанії. *Європейська правда*. 02.10.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/10/2/7087670/ (дата звернення: 01.12.2018).

Sergii Tolstov
PhD in History, Associate Professor

The Challenge of Separatism and its Consequences in Spain: International Dimension

Spain is a unitary state where the principle of asymmetric autonomy of regions and provinces is implemented. Under the Spanish constitution the balance of relations between the central government and autonomous communities is considered as flexible and subject to correction by mutual agreement of the parties. In practice, this system turned out to be ineffective because it could not prevent the challenge of separatism. Among the numerous regional problems of the EU countries it was the Catalan crisis that presented a direct threat of secession of this autonomous community from Spain.

The ongoing constitutional and political crisis in Spain was caused by the claims of Catalonian nationalist-oriented political parties for the proclamation of an independent republic. The goal of the leaders of the separatist movement is to force the Spanish government to authorize a referendum on independence in Catalonia through peaceful agitation and protest actions. The main political argument of the Catalan separatists is

that during several early parliamentary elections of 2012, 2015 and 2017, which were held in the province, the majority of Catalonian population supported the parties which favoured independence.

The main arguments of the central government are based on the provisions of the Spanish constitution, which denies the possibility of secession of provinces or autonomous regions. Supporters of the territorial integrity of Spain indicate that the population of Catalonia consists of different ethnic groups and is not unanimous on the issue of secession.

At the last three elections to the parliament of the Catalan autonomy, the separatists received an absolute majority of seats, which gave them an opportunity to form the local government. At the same time, they never managed to get an absolute majority of votes in elections held by the proportional electoral system.

In case of continuation of the constitutional crisis in Spain, caused by the campaign of supporters of Catalonian independence, the real prerequisite of its separation can arise only in case of introduction of an amendment to the Spanish constitution giving the right to autonomous communities to hold independence referendums. The Spanish constitutional provision on the right of regions for asymmetric autonomy looks like a weak guarantee of territorial integrity. From the point of view of the distribution of powers between the centre and the provinces the Spanish case seems significantly inferior in comparison with federal structures in such countries as Germany and Austria.

The author affirms that the peaceful nature of Catalan separatist movement causes the inability of the Spanish authorities to resolve the problem on their own without substantial concessions to the demands of the national movement. The main obstacle for the realization of the separatists' goals was the position of the European Commission. It clearly rejected the option that the newly independent states which might break away from the current members of the Union will have a right to succeed membership in the EU.

***Keywords**: Spain, Catalonia, EU, regionalism, separatism, nationalism, autonomy, federation.*

УДК 94: 327.82

Шморгун Олександр Олександрович
кандидат філософських наук, доцент

МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА АГРЕСОРА: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Розкрито суттєві відмінності у розробці та застосуванні міжнародних санкцій на рівні ООН, регіональних геополітичних союзів та окремих держав.

В зв'язку з цим обґрунтовано необхідність інституціонального удосконалення структури ООН задля забезпечення не тільки оперативного санкційного реагування на порушення миру і безпеки країною чи групою країн, а й прогнозування та запобігання різноманітних конфліктів на етапі їх зародження. Така модернізація на думку автора повинна відбуватись у напрямі синхронізації і навіть максимального синтезу міжнародно-правової та морально-політичної мотивацій у процесі обґрунтування та запровадження репресивно примусових заходів санкційного характеру: в діапазоні від офіційних меморандумів та дипломатичних демаршів до накладання ембарго, організації блокади, і, навіть, проведення узгоджених на міждержавному і наддержавному рівнях миротворчих воєнних операцій.

Проаналізовано міжнародний досвід використання санкційних інструментів для якнайшвидшого припинення воєнної агресії Росії проти України. Розкрито перешкоди і складності на шляху проведення ефективної санкційної стратегії проти Російської федерації, обумовлені як рівнем російського економічного, воєнного, в тому числі, ядерного потенціалу, особливостями менталітету і масової свідомості росіян, так і відсутністю належної консолідації та одностайності з російського питання у світової спільноти, наслідком чого нерідко є недостатнє врахування національних інтересів України.

Доведено, що лише комплексні системні заходи, пов'язані не тільки із застосуванням різноманітних санкцій, а й спрямовані на зміну загальносвітового кризового суспільно-економічного тренду, змусять Росію відмовитись від свого неоімперського загарбницького курсу.

Ключові слова: *міжднародні санкції, ООН, США, Євросоюз, Росія, Україна*

Концептуальні аспекти санкційної політики

Як відомо, злочинний путінський режим розв'язав проти нашої країни пряму воєнну агресію і вже захопив частину території України, спричинивши величезні, за мірками так званої гібридної війни, людські та економічні втрати. Безпосереднім наслідком цієї агресії також стала поява мільйонів біженців з окупованих територій та українських емігрантів як до ЄС, так і країни агресора.

Більше того, прагнення Росії воєнною силою здобути статус світової наддержави, який мав СРСР, а також постійний ядерний шантаж, до якого вдаються її вищі посадові особи, різко знижує рівень безпеки у всесвітньому масштабі та ще більше актуалізує проведення ефективної санкційної політики Заходу по відношенню до цієї країни, керівництво якої втратило почуття геополітичної реальності.

Але, як відзначають дослідники історії міжнародних санкцій і, в першу чергу, особливостей їх застосування після розпаду СРСР, визначення обсягу, спрямованості та часу реалізації цієї форми міжнародного примусу з метою досягнення бажаної мети *є надзвичайно складною, і багато в чому, гостро дискусійною та до кінця так і не вирішеною проблемою.* Передусім ця складність обумовлена великою ймовірністю отримання неочікувано негативних наслідків як у державах, по відношенню до яких застосовуються санкції, так і, особливо, в країнах, заради яких або, хоча б до певної міри, на користь яких, ці заходи проводяться (в даному випадку це Україна). До того ж від економічного і політичного примусу держави-порушника можуть суттєво потерпати так звані треті країни, які діють в законний, з точки зору міжнародного права, спосіб, але мають з підсанкційною державою розвинені економічні та зовнішньо політичні відносини.

Необхідно взяти до уваги також і те, що досягнення бажаного ефекту від санкційного тиску ускладняється тим, що, зазвичай, дуже важко провести межу між економічними та іншими санкціями (стосовно визначення самих цих понять у західній та вітчизняній літературі також тривають дискусії), а також іншими формами дипломатичних, а головне економічних, обмежень, що застосовуються по відношенню до так званої «країни-цілі» з метою її примусу до дотримання встановлених після Другої Світової війни міжнародних правил мирного співіснування [1, p. x-x1].

Зокрема, вкрай дотичними до економічних санкцій є економічний, політичний чи дипломатичний бойкот, блокада, ембарго на поставку (в тому числі зброї), економічні обмеження, економічна дипломатія, економічний примус тощо. Згадаймо хоча б знамениту поправку Джексона – Вейніка, яка була ні чи іншим, як додатком до Закону про торгівлю США 1974 р., але діяла не гірше за будь-які санкції, обмежуючи фінансові та торговельні стосунки із США країн, уряди яких порушують права людини, зокрема, забороняють або протиправно обмежують вільну еміграцію своїх громадян і, насамперед, завдавала нищівного удару по СРСР, сприяючи його розвалу. Також вкрай важко провести розмежування між санкціями та протекціоністськими заходами, що, як відомо, можуть набувати характеру справжніх торгівельних війн між державами, небезпека виникнення яких сьогодні реальна як ніколи: одні лише погрози Д. Трампа скасувати експортні преференції для Китаю, що були встановлені, коли він ще належав до числа слаборозвинених країн, уже викликають небезпечні коливання на валютних ринках. Тому дуже часто визначення того чи іншого способу примусового впливу обумовлено суб'єктивною позицією, аналітичними вподобаннями того чи іншого дослідника [2, p.217].

Наприклад, відомий російський опозиційний аналітик Г. Піонтковський, що зараз перебуває у вигнанні, зазначає, що перші серйозні персональні санкції проти російських посадовців та олігархів, причетних до агресивного зовнішньо політичного курсу, а саме – заморожування їх банківських активів, впроваджені навесні цього року проти Росії, беруть свої витоки у вже давно існуючому у США законі щодо заморожування коштів, отриманих нечесним шляхом[3], застосування якого Президент Б.Обама спростив у 2010 [4].

У Британії ж, навпаки, подібний закон, який забороняє повертати фінансові банківські вклади у випадку, якщо їх власник не може пояснити джерело походження цих грошей, було прийнято нещодавно. І хоча передусім цей закон також спрямований проти представників кремлівської верхівки, для багатьох з яких, ця країна вже давно стала не другою, а першою батьківщиною, формально він не відноситься до санкційного режиму (взагалі, аналогічне законодавство існує практично у всіх європейських та багатьох інших країнах світу).

Залишається не вирішеним і питання оцінки отриманого від застосування санкцій кінцевого ефекту. Адже, якщо не брати до уваги ситуації, за якої санкції накладаються з метою примусити державу-порушника припинити розробку ядерної та іншої зброї масового знищення (хоча і тут подекуди «мирний атом» важко відрізнити від технологій воєнного призначення) або припинити незаконну окупацію однією державою іншої, відразу починають виникати великі складності з оцінкою протиправних дій. Йдеться про реальну небезпеку втручання країн – санкціонерів у внутрішні проблеми іншої держави без достатніх для цього підстав [5, p.132-170].

Ще важче оцінити те, наскільки позитивними є зрушення у політичному житті начебто порушника, на якого накладаються санкції, в зв'язку з проведенням в ній ви-

борів або прийняттям «демократичної» Конституції, виходячи з уявлень про демократію, які панують у розвинених ліберальних демократіях.

Нарешті, досліджувана проблема пов'язана з низкою чинників фундаментального характеру. Зокрема, глибинні причини нездоланного антагонізму між юридичною та політичною складовою самого феномену міжнародних санкцій обумовлені тим, що дипломатичні й, особливо, економічні санкції, як то заборона експорту чи імпорту зброї або так званих технологій подвійного призначення, закриття доступу до джерел перекредитування та купівлі-продажу на міжнародному ринку енергоносіїв, – насправді дуже наближені до військових дій проти ворожої держави. Тобто, перифразуючи знаменитий вислів Клаузевіца можна сказати: «санкції – продовження воєнних дій іншими засобами».

Так, наприклад, новий пакет санкцій щодо Росії, пов'язаний із справою Скрипалів, передбачає вимогу допуску на її територію міжнародних інспекторів для огляду, за їх власним розсудом, будь-яких об'єктів, які потенційно можуть бути підприємствами з виробництва хімічної зброї. У разі ж невиконання цієї вимоги є цілком реальною перспектива визнання Росії державою-пособником (спонсором) тероризму, що потягне за собою накладання вже руйнівних для її економіки санкцій. Тому, коли нещодавно російський прем'єр-міністр Д.Медведєв у своєму коментарі стосовно перспективи запровадження згаданого пакету санкцій, заявив, що це не що інше як оголошення економічної війни проти Кремля, він був не далекий від істини. Адже застосування подібного наджорсткого санкційного режиму по відношенню до російської економіки, якщо, звичайно, воно відбудеться, справді може привести до наслідків, співставних з воєнним лихоліттям, від чого буде потерпати й мирне населення, яке із захватом вітало анексію Криму.

А воєнні дії, навіть в межах економічного протистояння, ведуться зовсім за іншою логікою, аніж розв'язання конфліктів у міжнародному правовому полі у суто мирний спосіб. Адже справді «на війні – як на війні». Не випадково, наприклад, відразу після запровадження перших санкцій за анексію Криму, Росія розпочала цілу низку заходів для того, щоб бути в змозі витримати навіть більш радикальний економічний тиск. Так, нещодавно відбувся розпродаж казначейських цінних паперів, що донедавна утримувались в американських банках, на суму майже 100 млрд. дол. [6].

Крім того, готуючись до економічної облоги, путінський режим протягом останніх років наростив золотий запас на суму близько 60 млрд. дол. та запровадив так зване бюджетне правило, згідно з яким весь надлишок валюти, отриманої від ціни вище 40 дол. за барель нафти використовується для купівлі валюти, нарощуючи питому вагу долара у міжнародних резервах.

Не можна скидати з рахунків і той факт, що в ідеалі санкції мають накладатись виключно на підставі відповідної резолюції ООН як ініціатора та, водночас, контролера цього виду покарання щодо порушника мирного співіснування. *Проте, проблема легітимації будь-якого санкційного режиму у міжнародній політиці й досі залишається багато в чому нерозв'язаною.* Адже, хоча формально санкції в особі ООН на державу – порушника накладає вся світова спільнота, насправді, за закладеними ще в Ялті, повоєнними принципами побудови системи міжнародної безпеки, для їх запровадження потрібна не просто відповідна резолюція ООН, яка приймається голосами не менше 9 його членів, а й обов'язкове рішення Ради Безпеки ООН, яке до того ж має прийматися у консенсусному режимі, тобто одностайно, чого в реальності домогтись вкрай важко. У повоєнний час другої половини XX століття члени Ради

Безпеки нерідко блокували застосування санкцій до держав, що були і залишаються під їх патронатом.

Наприклад, підтриманий США Ізраїль так і не поніс покарання за створення ядерної зброї та порушення резолюції ООН щодо звільнення окупованих територій Палестини (деякі фахівці цей історичний факт взагалі оцінюють як початок демонтажу ялтинської системи міжнародної безпеки задовго до закликів щодо її перегляду з боку Росії). Взагалі, у повоєнний час членам Ради Безпеки не рідко вдавалося домогтися, як мінімум, пом'якшення санкційного режиму по відношенню до своїх сателітів. Причому, зазвичай це робилось попри вимоги країн (в тому числі й країн-членів Ради Безпеки), що вносили проекти резолюцій про економічне покарання цього типу.

Подібна ситуація, часто-густо, змушує держави вдаватися до накладання санкцій на національному або регіональному рівнях, без згоди ООН, що, з одного боку, знижує легітимність цього акту, а з іншого – збільшує взаємне напруження між супердержавами, які є членами Ради Безпеки. А це, зрештою, збільшує загрозу збереженню миру у всесвітньому масштабі, забезпечення якого і є головним завданням цієї міжнародної організації. Більше того, СРСР та США (інколи зі своїми союзниками по НАТО) протягом другої половини XX століття неодноразово не тільки накладали санкції, а й здійснювали широкомасштабні військові акції (під виглядом операцій по боротьбі зі світовим тероризмом) проти формально суверенних країн, в односторонньому порядку, без згоди на ці військові дії ООН.

Але, подібна вкрай невизначена, щодо базових засад світової системи міжнародного права, ситуація може породжувати, і часто породжує, небезпеку зловживання країною (чи групою країн), що добровільно бере на себе роль міжнародного миротворця, своїми

економічними та військовими перевагами, використовування своєї геополітичної могутності у власних гегемоністських і, навіть, транснаціональних інтересах[7].

Зокрема, не тільки застосування санкцій, а й проведення воєнної «миротворчої» операції, без відповідної резолюції ООН, може відбуватись на основі надуманих звинувачень. Тут можна згадати діяльність американського президента Буша Молодшого, який в межах реалізації плану боротьби із світовим тероризмом і фактично без дозвільної резолюції ООН, санкціонував американську операцію проти Іраку у 2003 році, звинувативши Садама Хусейна у розробці зброї масового знищення та співробітництві з Аль-Каїдою.

Ця інформація пізніше фактично не підтвердилась, що визнали навіть представники Американського центру громадянської відповідальності та Фонду за незалежність журналістки, в зв'язку з чим виникла підозра в тому, що розв'язуючи воєнну операцію на Близькому Сході, буцімто спрямовану на знищення терористичного режиму, насправді Америка, як єдина на той час супердержава, переслідувала стратегічну мету – отримати доступ до найбільших в світі запасів високоякісних енергоносіїв. Причому зробити це, передавши контроль над родовищами американським нафтовим монополіям (обидва колишніх президента Буш Старший та Буш Молодший, як вся сімейна династія Бушів традиційно пов'язані бізнес-інтересами з американською транснаціональною нафтовидобувною промисловістю). За розв'язування війни проти Іраку критикували американську адміністрацію навіть такі проамериканськи налаштовані аналітики, як Дж. Сорос («Мильна бульбашка американської переваги», «Епоха помилок. Наслідки війни проти терору») та метр трансатлантичного геополітичного гегемонізму З. Бжезінський («Вибір: світове панування чи глобальне лідерство», «Наступний шанс:

три президенти і криза американської супердержави»).

Втім, навіть отримання дозволу ООН на проведення санкцій, шляхом одностайного ухвалення відповідної резолюції членами Ради Безпеки, а потім і воєнної операції проти країни, яка намагається здійснювати самостійний економічний та зовнішньополітичний курс, також не завжди гарантує справедливість цих акцій та досягнення миру і процвітання в певному регіоні. В даному випадку йдеться про доцільність нанесення авіа ударів по території колишньої Югославії та введення туди миротворчого контингенту. Виникають питання і щодо реальних мотивів застосування американських санкцій по відношенню до низки латиноамериканських країн, зокрема Куби та Венесуели, що звичайно не сприяє збільшенню авторитету США, як форпосту сучасного глобалізму на міжнародній арені, і до певної міри служить підставою пропутінської антиглобалістської орієнтації низки латиноамериканських та європейських країн, таких як Угорщина, Італія [8]. Не все так просто і зі збройною підтримкою Заходом сумнівної з точки зору реальних національних інтересів опозиції задля повалення режиму У.Кадафі в Лівії та накладанням жорстких санкцій на Іран.

Взагалі, необхідно визнати, що навіть у випадку запровадження санкції з благими намірами, часто нелегко провести розмежувальну лінію між авторитаризмом мобілізаційного типу або, навіть, національною диктатурою, спрямованою на порятунок конституційного ладу та тиранічним режимом, який його руйнує. Класичним прикладом тут, на мій погляд, може слугувати ситуація в Перу за президентства А.Фухіморі, який справді намагався встановити авторитарний одноосібний режим, а в деякі моменти свого перебування при владі навіть націоналістичну диктатуру. Але це робилось, перш за все, для ефективної протидії антинаціональній лівій ре-

акції та кримінальним (в тому числі й екстремістським маоїстським) угрупуванням, а також проведення необхідних економічних реформ. Не випадково, на противагу антиперуанській позиції США, санкції не підтримали геополітичні сусіди Перу – Бразилія, Болівія, Еквадор, Чилі (а пізніше більш поміркована позицію зайняли навіть США). Однак, нерозуміння міжнародною спільнотою причини запровадження надзвичайного стану в Перу призвело до вимушеної відмови президента від своєї посади [9].

Ще більш складна ситуація з Венесуелою, проти якої зовсім недавно Д.Трамп та лідери провідних країн ЄС оголосили чергове посилення санкцій (запроваджених Б.Обамою ще у 2015 році). І хоча витоки нинішнього катастрофічного стану цієї країни прийнято пов'язувати з ліво-екстремістським та авторитарним курсом політичного спадкоємця У.Чавеса – Н.Мадуро, насправді самі по собі ідеї антиімперіалізму, критики неолібералізму, заклики до єднання латиноамериканських країн на засадах боліваризму, перонізму та, так званого, чавизму (щось середнє між соціальним капіталізмом та національно орієнтованим демократичним соціалізмом, альтернативним як його радянському, так китайському варіантам) мають раціональне зерно. Але подібно до багатьох інших подібних прецедентів, таких як, скажімо, історична доля аргентинських реформ Х.Перона на основі ідей хустісіалізму (від ісп. justicia – «справедливість» та socialism – «соціалізм») позитивний потенціал цих ідей принаймні поки що не може бути реалізований через активну протидію їм сучасної глобальної системи фінансового імперіалізму [10].

Також нерідко не до кінця продумане застосування санкцій призводить до протилежних наслідків, а саме консолідації населення, для якого владою розігрується спектакль зовнішньої загрози тиранічному режиму (як

це, зокрема, нещодавно відбулось у Росії [11, p. 631-642]), що породжує скепсис стосовно ефективності застосування насамперед економічних санкцій як таких [12]. До випадків, коли недостатньо виважена санкційна політика призводить до наслідків, що суперечать очікуванням слід віднести і те, що посилений санкційний тиск на Білорусь призвів до зближення режиму О. Лукашенко з Москвою.

Часто наслідки від застосування санкцій до одних держав, можуть негативно спрацювати зовсім в іншому регіоні: наприклад, на думку колишнього радника Путіна, А.Ілларіонова, рішення про військову допомогу сепаратистам з метою відокремлення від Грузії Абхазії та Північної Осетії було прийнято російським президентом як відповідь на підтримане ООН проголошення незалежності Косово.

А як бути, коли виникає необхідність накладання санкцій на самого члена Ради Безпеки? На міжнародному рівні члени Ради Безпеки, без погодження яких, прийняття відповідної резолюції ООН неможливе, гарантовано мають можливість уникати освяченого всією міжнародною спільнотою покарання [13, p.86]. Тому, як відомо, США накладали економічні обмеження ще проти Радянського Союзу, а також вводили низку серйозних санкційних обмежень щодо Китаю за жорстоке придушення урядом серії демонстрацій, включаючи народні заворушення на площі Тяньаньмень 1989 року.

Взагалі, на думку низки фахівців з міжнародного права пріоритет Ради Безпеки над генеральною асамблеєю ООН, в тому числі й у питанні запровадження і масштабу застосування санкцій, порушує принцип юридичної рівності всіх країн-учасників. До того ж потрібно врахувати, що сам механізм утворення Ради Безпеки зі складу не тільки головних переможців у Другій світовій війні та держав-членів ядерного клубу, на думку деяких

дослідників, до певної міри відтворює вестфальський культ світових супердержав та воєнної сили як головного аргументу міжнародної політики. А в такому випадку завжди залишається небезпека того, що «держава-санкціонер» може вчиняти несправедливо з точки зору не скільки міжнародного права, скільки базових засад самої західної демократії щодо вимоги чесної і *добросовісної* конкуренції, зокрема використовуючи свій економічний потенціал з метою скидання неугодних, але законно обраних урядів, тобто переслідуючи власні егоїстичні інтереси коштом інших країн. І для таких підозр, на жаль, також є багато підстав.

Говорячи про складності, які виникають в процесі запровадження санкційного режиму також слід зазначити, що ООН неодноразово стикалась із ситуацією, коли масштаб втрат, заподіяних санкціями іде врозріз з фундаментальною гуманітарною місією цієї організації [14]. Адже завжди існує велика небезпека того, що застосування досліджуваного виду економічної та політичної обструкції може викликати настільки негативні деструктивні наслідки, що потребуватиме від світової спільноти надто великих фінансових і технологічних зусиль для відновлення у зруйнованій санкціями країні або цілому регіоні рівня життя, відповідного вимогам самої ООН. Наприклад, експерти відзначають, що накладання США нафтового ембарго на Венесуелу (а це питання зараз активно обговорюється в Конгресі) негайно призведе до її дефолту та падіння режиму Н.Мадуро, але боляче вдарить по самих США, які імпортують з Венесуели нафту, зокрема приведе до суттєвого подорожання палива [15].

Ситуацію ускладнює й те, що країни, які перебувають під санкціями, і тим більше влада Росії, ефективно використовує всі вищезгадані «вузькі місця» даного виду міжнародної політики для власного виживання. Тому

зовсім не дивно, що в ООН протягом декількох десятиліть неодноразово проводились різноманітні заходи (семінари, конференції, наради) з метою розробки оптимальної моделі санкційної політики, яка з одного боку давала б очікувані світовою спільнотою позитивні результати, а з іншого – не призвела б до гуманітарної катастрофи, що, звичайно, йде у розріз з базовими принципами західної демократії й дискредитує саму ідею досягнення за допомогою міжнародних санкцій злагоди та безпеки, як все всередині підсанкційної держави, так і за її межами [16].

Все це, своєю чергою, є показником неефективності нинішніх міжнародних інститутів у вирішенні покладеного на них завдання забезпечення миру та стабільності на планеті. Розмови про необхідність реформування ООН і Ради Безпеки в напрямку забезпечення можливості прийняття ефективних рішень в обхід блокади з боку членів Ради безпеки, ведуться вже не одне десятиліття, – не випадково, багато членів ООН вже підписали декларацію про необхідність реформування цієї організації [17].

Така ситуація використовується російської дипломатією та президентом Росії для псевдомиротворчої демагогії стосовно необхідності найближчим часом створювати нову систему міжнародної безпеки «Ялта-2», яка б діяла за принципом поділу світу на геополітичні зони впливу уже не в двополюсному, як це було за часів існування двох супердержав, а чотирьох полюсному варіанті – Росія, США, ЄС, Китай.

На мій погляд, головна вада, яка і досі не дозволяє успішно розв'язати проблему міжнародної легітимізації застосування санкцій в міжнародній політиці – недостатнє врахування того, що юридично-процедурна регламентація міжнародної (як і будь-якої взагалі) політики в силу фундаментальних властивостей людської соці-

альної *природи потребує інституціонального доповнення задля забезпечення належного балансу між кодифікованим та природним правом,* без чого неможливі нормальні міждержавні стосунки, в основі яких має бути не тільки закон, а й взаємна довіра і повага. Адже не випадково політики часто говорять про *недружнє* ставлення до їх країни, звинувачують міжнародних економічних партнерів у *недобросовісній* конкуренції, що більшою мірою є саме моральною, а не правовою оцінкою. Тобто, в даному випадку йдеться про фундаментальну проблему *співвідношення права та моралі, моралі та політики, так би мовити, винесену на міжнародний рівень.*

Своєю чергою, такий підхід дозволить встановити необхідний баланс між міжнародно-політичним та міжнародно-правовим вимірами санкційної політики. Зокрема, аргументи російських та проросійськи налаштованих «експертів» про те, що причетність Росії до нещодавнього отруєння у Великобританії сім'ї Скрипалів, яке стало підставою до запровадження чергових американських та європейських санкцій проти Росії, не доведене в судовому порядку, не витримує критики. Бо ж, за великим рахунком морально-політична мотивація, якою послуговуються політичні лідери провідних держав і не потребує надто жорсткої юридичної процедурності, а може задовольнятись дотичними доказами. Врешті-решт, кожна суверенна держава на власний розсуд вирішує питання про те, з ким їй підтримувати економічні стосунки, чиї фінансові активи розміщувати у власній юрисдикції, з яких країн імпортувати енергоносії, яким державам експортувати високі технології і надавати кредити тощо.

Але як конкретно узгодити, здавалося б несумісні підходи у розв'язанні питання справедливості та мінімальної достатності застосування примусу у накладанні

санкцій? Адже, цей процес передбачає досягнення бажаної мети шляхом насильства, в крайньому випадку, насильства збройного (показово, що у минулому довгий час замість поняття «санкції» вживався термін «репресалії»). Причому, фахівці з міжнародного права справедливо зазначають, що застосування санкцій одними національними державами проти інших уже передбачає презумпцію законності цих заходів навіть без рішення міжнародних правових організацій (тому у спеціальній літературі все частіше пропонується називати такі дії не санкціями, а контрзаходами). Разом з тим, за своїм статутом, Міжнародний суд ООН, на відміну від Міжнародного кримінального суду в Гаазі, розслідування якого спрямовані проти окремих осіб, має діяти у відповідності з принципами справедливості та узгоджувати суперечності між державами виключно у мирний спосіб.

Ось чому з метою недопущення сваволі й гегемоністських посягань, особливо з боку держав, що є економічними і воєнними важковаговиками, існує потреба у створенні, – в структурі ООН чи у якості самостійної міжнародної організації, – вищого арбітражу або наглядової ради, яка б могла виступити третейським суддею навіть стосовно колізій, що виникають на рівні ООН. Цікаво, що показником певного усвідомлення цієї проблеми на вищому наддержавному рівні є створення Комісії з міжнародного права – дорадчого органу Генеральної Асамблеї ООН, що складається тридцяти чотирьох юристів-міжнародників, які користуються визнаним авторитетом у галузі міжнародного права і виступають не у якості представників урядів і держав, а у своїй особистій якості (члени комісії обираються Генеральною Асамблеєю ООН терміном на 5 років).

Але, повторюю, в даному випадку важливо розробити не суто юридичні способи розв'язання конфлік-

тних ситуацій, а винайти переконливі морально-правові й, навіть, морально-політичні мотивації, які в принципі не потребують кодифікації та регламентації, так би мовити, в судовому порядку. В зв'язку з цим виникає нагальна потреба у своєрідному *світовому суді присяжних*, *що мав би право відкладного вето щодо рішень будь-якого міжнародного юридичного арбітражу, в тому числі й стосовно реалізації санкцій та навіть міжнародних миротворчих воєнних операцій, ухвалених на рівні Ради Безпеки ООН, і складався б не просто із представників різних держав, а із особистостей, що мають безсумнівний інтелектуальний та моральний авторитет у світової спільноти.*

В якому напрямі має вирішуватись це питання на загальнопланетарному рівні – окрема тема. Зазначимо лише, що свого часу видатний аналітик глобальних проблем сучасності Е.Фромм у програмній роботі «Здорове суспільство» для успішного вирішення етико-політичних вимірів міждержавних стосунків цілком небезпідставно пропонував створити міжнародний третейський суд свого «раду мудреців» із найбільш видатних, знаних і авторитетних особистостей з усіх країн зі статусом Всесвітнього Сенату, що сьогодні як ніколи на часі.

Причому, в даному випадку йдеться про лише верхівку айсбергу у трансформації сучасного міжнародного політичного світоустрою. Адже запропоновані інституціональні нововведення на міжнародному рівні потребують серйозного переструктурування наддержавних політичних інститутів на рівні супердержав та регіональних неоконфедерацій континентального масштабу, а також внутрішньодержавної корекції Основних Законів в напрямку посилення прямого народовладдя. Що і потребує побудови особливої етико-політичної «вертикалі влади» починаючи з федерально національного рівня: Громада (комуна) – Земля – національний Сенат, і за-

кінчуючи регіональними Верхніми Палатами (в українському варіанті – Сенату ЄС, навколо необхідності створення якого продовжують не вщухати дискусії) [18; 19]. Вінчати ж цю політичну конструкцію має вищезгадана Всесвітня Рада Мудреців (термін взято із французької конституційної практики П'ятої республіки). Втім, спокусливим є і назва Сенату яка має своє витоки в часах Цицерона – «Рада Оптиматів», тобто інтелектуалів, здатних знайти оптимальне рішення надскладних міжнародних проблем, і завдяки своєму авторитету добитись його виконання.

Деякі історичні прецеденти та паралелі

Розкриваючи історію застосування міжнародних, в тому числі регіональних та національних, санкцій, значною мірою будемо спиратись на фактичний матеріал та джерельну базу, оприлюднені у фундаментальній монографії української дослідниці Ю.Седляр «Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика» [20], водночас намагаючись піднятись від рівня опису санкційної проблеми та класифікації величезної кількості історичних прецедентів застосування санкцій до типологічних узагальнень та прогнозів, що передусім мають значення для розуміння особливостей санкційної політики Заходу стосовно сучасної путінської Росії та її подальших перспектив.

Класична ситуація, в якій повною мірою проявились практично всі нерозв'язані й нині проблеми, що виникають в процесі розробки та застосування санкцій – багатолітня економічна боротьба США та їх союзників проти спроб Ірану реалізувати буцімто суто дослідницьку власну ядерну програму, а насправді створити ядерну зброю. Як відомо, застосування перших американських санкцій проти Ірану розпочався ще у 1978 році й не припиняється досьогодні, загострившись після

того, як Д.Трамп вийшов із ядерної угоди, яка дозволяла Ірану відновити експорт нафти (проти такої позиції США сьогодні виступають країни ЄС).

Проте, вельми показово, що всі намагання примусити Іран відмовитись від створення власної ядерної зброї та нинішнього антиізраїльського зовнішньополітичного курсу поки що не привели до очікуваних результатів. Це пов'язано з усім комплексом суперечностей, а інколи й прихованих конфліктів, між головними, за економічним та збройним потенціалом, світовими геополітичними гравцями. Насамперед, звичайно, йдеться про США, які протягом багатьох років тиснули, і продовжують тиснути, на своїх міжнародних партерів, намагаючись примусити їх відмовитись від співробітництва з Іраном та, як завжди вибірково, піддавали санкціям (і збираються робити це у майбутньому) фірми, що продовжують співпрацювати з Іраном. Передусім йдеться про Китай, Росію, Велику Британію, Францію, Німеччину.

Причому доводиться констатувати, що у цій тривалій боротьбі за проштовхування санкцій через Раду Безпеки або, навпаки, гальмуванні реалізації цієї процедури, всі вищезгадані держави під високими гаслами щодо порятунку світу від небезпеки ядерної катастрофи, боротьби зі світовим ісламським тероризмом, необхідності побудови демократії у країнах Близького Сходу тощо, *насправді багато в чому переслідували власні економічні та геополітичні інтереси, що мають мало спільного з офіційно проголошеними благими намірами.* Так, США, вимагаючи припинення розробки Іраном ядерної зброї (фактично у відповідь на її створення Ізраїлем) захищали і захищають своїх стратегічних союзників на Близькому Сході – Ізраїль та Саудівську Аравію, а головне, прагнуть залишити за собою контроль над головною нафтовою скарбницею

світу – Близьким Сходом, а також побіжно намагаються відвоювати частину європейського ринку вуглеців, шляхом перекриття інших каналів їх поставки. (Не в останню чергу економічні мотиви керували Мінфіном США, який нещодавно оголосив, про зняття санкцій з холдингу «Русал», очолюваного вірним путінським сатрапом О.Дерипаскою, адже, як сповіщають ЗМІ прийняттю цього рішення сприяла суто лобістська американська кампанія Mercury LLC [21]).

Для успішної реалізації цієї мети, як і у випадку накладання економічних санкцій на Ірак, у кінцевому підсумку Америка в процесі санкційної боротьби проти розповсюдження ядерної зброї та ісламської терористичної загрози, прагнула і прагне досягти повалення існуючих в цих країнах нелояльних політичних режимів і поставити при владі «демократичні» маріонеткові уряди, які, як мінімум, не заважали б реалізації транснаціональних інтересів у цьому регіоні. В цьому плані вельми показово, що незважаючи на визнання позитивної дії санкційного режиму, зокрема погодження Іраку на відновлення всіх форм міжнародного контролю над потенційно небезпечними об'єктами на своїй території та заклики європейських країн пом'якшити цей режим, США, все ж таки, провели дві військові операції на території Іраку, фактично окупувавши його.

Якщо ж говорити про короткостроковий негативний вплив на забезпечення ефективності санкцій проти Росії, то чергове санкційне блокування Д.Трампом поставок іранської нафти до ЄС, не останньою чергою пов'язане з американськими бізнес-інтересами на європейському ринку. З іншого боку, величезна фондова спекулятивна складова підтримки штучно високої ціни на нафту, не дивлячись на реальне перевищення її пропозиції над попитом навіть попри скорочення нафтовидобутку у Венесуелі, об'єктивно допомагають Росії, яка

до того ж уклала картельну змову з країнами ОПЕК, спрямовану на те, щоб за рахунок утримання відносно великої ціни на вуглеці успішно протистояти навіть новим посиленим санкціям.

Китай, який так чи інакше, майже скрізь гальмує процес накладання будь-яких санкцій і виступає проти цього інструменту зовнішньо-економічного тиску як такого, теж, передусім, послуговується прагматичними інтересами. Потребуючи величезних обсягів нафти і газу для своєї гігантської промисловості ця держава також прагне здійснювати геоекономічний контроль над головними постачальниками вуглеців – Казахстаном, Близьким Сходом та Північною Африкою (зокрема Суданом). Але щоб не втратити величезний ринок збуту в США, Китай зазвичай вимушений іти на часткові поступки своєму головному економічному партнеру, при цьому, все одно, намагаючись максимально послабити санкційний тиск на своїх сателітів.

Щодо Росії, то на початку застосування антиіранських санкцій вона активно змагалась за отримання іранських замовлень на продаж зброї (вартість контракту – близько 25 млрд. дол.) та контракти на побудову в Ірані ядерних об'єктів, включаючи ядерні реактори (що дозволяло зберегти до 20 тисяч висококваліфікованих робочих місць переважно у ВПК та утримати на плаву російську атомну галузь); а також, наслідуючи політику СРСР, ця країна прагнула і прагне контролювати регіон Близького Сходу, безпосередньо наближений до своїх південних кордонів.

Водночас, дещо пізніше В.Путін, маючи намір захопити європейські енергетичні ринки, витіснивши іранські поставки та добитись реалізації програми побудови на своїй території підприємств із збагачення ядерного палива для інших держав, таки пішов на часткові поступки у запровадження офіційних санкцій проти Ірану

та співробітництво зі США з цього питання у форматі Ради Безпеки. Тобто, знов-таки, президент Росії спирався на мотиви, безмежно далекі від гасел про небезпеку розповсюдження ядерної зброї. Просто реальне просування російських фірм на іранський ринок виявилось значно меншим за очікуване і, крім того, зміцнення міждержавного партнерства між Тегераном і Анкарою, на думку російського керівництва, ставило під сумнів можливості її домінування у каспійсько-чорноморському регіоні й також ставало на заваді російській монополії на експорт енергоносіїв до Європи.

Що ж до європейських країн, які через свого лобіста постійного члена Ради Безпеки – Францію також прагнули, і прагнуть, «продавити» свої енергетичні, але вже імпортні, інтереси, то вони довгий час в інтересах власного бізнесу намагались максимально пом'якшувати санкції проти Ірану. В цілому ж всі ці, подекуди протилежні, мотиви у сукупності з накладанням США санкцій на китайські та російські фірми-порушники економічної блокади, утворювало і утворює в поточний момент вкрай складну неоднозначну та мінливу, а головне, вибухонебезпечну ситуацію, яка *практично унеможливлює точне прорахування кількості санкцій для досягнення необхідного ефекту – забезпечення максимальної проамераканської лояльності Ірану та потенційні наслідки від їх застосування.*

Подібно до поступового посилення санкційної політики стосовно Росії чотири пакети ухвалених ООН міжнародних антиіранських санкцій наростають за ступенем своєї жорсткості. Так, перший санкційний пакет фактично давав можливість країнам-учасникам самим вибирати до яких обмежень приєднуватись, а до яких ні (наприклад, Росія, попри формальне ембарго на продаж нової зброї продовжувала її експорт до Ірану у великих обсягах). А от недавній четвертий пакет екс-

перти вже порівнюють із запланованими на осінь 2018 р. останніми санкційними ударами по економіці Росії з боку США.

Отже, конфлікти навколо накладання санкцій на Іран між США, Росією, ЄС та Китаєм за багатьма параметрами дотичні до тих, що виникли внаслідок російської агресії проти України, що дозволяє відповідним українським установам робити аналітичні висновки стосовно можливих варіантів поведінки нинішніх «миротворців» у стосунках з Росією та можливих наслідків від реалізації подібної політики для нашої держави.

Зокрема, йдеться про намагання США, Німеччини, Китаю та інших держав поєднати грішне з праведним: *високі ідеали боротьби за мир і гранично прагматичні, часто не афішовані, приватні бізнесові інтереси що, звичайно, аж ніяк не сприяє максимально швидкому припиненню війни на Сході України, позаяк принаймні до останнього часу саме такий політичний та економічний утилітаризм Заходу давав Росії можливість мінімізувати негативний ефект від застосовуваних проти неї міжнародних санкцій.*

В цьому контексті вкрай показово, що, здавалося б, попри відчайдушні спроби США за допомогою різноманітних санкційних заходів заблокувати розробку ядерної зброї Індією та Пакистаном (деякі американські конгресмени навіть пропонували знищити ядерні об'єкти в цих країнах шляхом нанесення ракетно-бомбових ударів) ці ворогуючі держави все одно не відмовились від своїх планів й успішно розробили та випробували ядерну зброю та засоби її доставки. Причому, зновтаки, створенню єдиного *фронту боротьби за нерозповсюдження ядерної зброї у цьому регіоні завадили геоекономічні інтереси не тільки сусідніх держав, а й європейських економічних партнерів, включаючи традиційного союзника США – Велику Британію*. Не остан-

ньою чергою, виходячи із торгівельних інтересів самих США керівництво цієї держави вирішило спочатку пом'якшити санкції, а потім і взагалі скасувати їх.

Сказане стосується навіть випадку накладання американських санкцій на Північну Корею, які також пом'якшувались виходячи з різноманітних бізнес-інтересів не тільки великого геополітичних сусіда КНДР – Китаю, а навіть Японії, здавалося б найбільш зацікавленої в ядерному роззброєнні просторово наближеної до її кордонів держави з агресивно терористичними нахилами. Саме ускладненість досягнення консенсусу з питання накладання санкцій, що дуже розтягує цей процес у часі, на думку багатьох дослідників дозволила Північній Кореї адаптуватись до режиму санкцій, що лише зміцнило правлячий тоталітарний режим. Як відомо, до позитивних зрушень у зміні агресивного курсу Північної Кореї (і то не гарантованих) призвела лише нещодавно продемонстрована з подачі Д.Трампа, готовність масованого застосування збройних США проти цієї держави-терориста.

Отже, за великим рахунком, *практично ніколи у попередній історії реалізація санкційної стратегії не була послідовною, через те, що цьому заважали бізнес-інтереси і саме тому видається цілком закономірним, що, зазвичай, лише пряме збройне втручання регіональних чи оонівських сил особливого призначення або його загроза, дозволяла досягти поставлених цілей, що так чи інакше також є свідченням неефективності попереднього застосування санкцій.* Так, наприклад, сталось і в процесі операції «Буря в пустелі», коли Ірак був примушений США за допомогою зброї припинити окупацію Кувейту. Аналогічно, лише висадка, за рішенням Організації Американських Держав (ОАД) та відповідної резолюції ООН, 19 вересня 1994 року на територію Гаїті Багатонаціональних збройних сил, дозволила повалити

узурпаторський деспотичний режим генерала Р.Седраса, внаслідок чого законний президент Ж.-Д.Аристід знову очолив країну.

Достатньо переконливою виглядає подібна констатація і щодо багатолітніх санкцій, які накладались на Сірію у зв'язку із звинуваченнями режиму Б.Асада у співробітництві з терористичними організаціями, зокрема Аль-Каїдою, а також у прагненні створити власну ядерну та хімічну зброю. Адже, громадянську війну у цій країні, не останньою чергою, викликало саме катастрофічне зубожінням населення, що якраз і стало наслідком низки санкцій, запроваджених не тільки США, а й Лігою арабських країн. Все закінчилось потужної кризою і громадянською війною, які попри попереднє санкційне втручанням у внутрішні справи Сирії, призвели до воєнної інтервенції з боку цілої низки держав, які дуже важко назвати коаліцією миротворців. Причому, наслідки цих акцій, враховуючи збереження режиму Б.Асада при владі, знов-таки, скоріше негативні.

З іншого боку, в процесі накладання санкцій насамперед згідно відповідних резолюцій ООН, ця організація, так чи інакше, вимушена враховувати небезпеку гуманітарної катастрофи на підсанкційних територіях. Зокрема, за підсумками роботи санкційних комітетів, створених при Радбезі ООН, неодноразово висловлювалось занепокоєння щодо застосуванням санкцій до Іраку через різке погіршення рівня життя пересічних громадян цієї країни, зростанням захворюваності та дитячої смертності, наслідком чого, як відомо, і став процес пом'якшення економічного тиску та поява програми «нафта в обмін на продовольство». Можна згадати й катастрофічний економічний спад внаслідок застосування санкцій спочатку під егідою ОАД, а потім і ООН, проти Гаїті.

Вкрай суперечливим був ефект від застосування санкцій і по відношенню до Судану. 16 жовтня 1993 року так звана Революційна рада національного порятунку оголосила про свій саморозпуск, і, відповідно, делегувала Омар аль-Баширу повноваження президента, що викликало негативну реакцію світової громадськості – Судан оголосили державою-спонсором тероризму, а вже у 1996 році були введені санкції ООН. І хоча диктатор, все ж таки, був вимушений рахуватись із зовнішнім економічним тиском, але, швидше це сталось не через санкції, а, передусім задля того, щоб уникнути реальної загрози введення міжнародного військового контингенту. Внаслідок цього Осама бен Ладен був примушений владою Судану покинути цю країну, відбулись президентські вибори, на яких впевнену перемогу отримав все той же аль-Башир з результатом 75,7%. Цьому політичному лідеру також вдалося досягти згоди із представниками Південного Судану, що дозволило у 1997 році локалізувати конфлікти в країні й розпочати розробку нафтових родовищ, нафту з яких з 1999 року почали продавати на експорт.

Основними нафтовидобувними компаніями в Судані стали китайські Sinopec і CNPC, а також компанії з Малайзії Petronas і Індії ONGC Videsh Ltd. У січні 1999 року було здійснено ряд політичних реформ – Омар аль-Башир оголосив про проведення в країні парламентських виборів, легалізувавши перед цим політичні партії. На нових президентських виборах у 2000 році аль-Башир отримав упевнену перемогу з результатом 86,5% голосів виборців. Видобуток нафти позитивно вплинув на економіку Судану, зробивши її однією з найбільш швидкозростаючих у світі. (Щоправда близько 45% доходів від продажу нафти витрачались на придбання зброї у Китаю, Білорусі та Росії). Нарешті, під тиском ООН, було підписано мирну угоду з повстан-

цями, яка зупинила двадцятилітню війну. Невдовзі Омара аль-Башира було знову переобрано главою держави, а у січні 2011 року пройшов референдум з приводу відділення Південного Судану, на якому за його позитивно висловилися понад п'ятдесят відсотків жителів північних і майже сто відсотків південних територій, внаслідок чого 9 липня 2011 Південний Судан офіційно і отримав незалежність.

Разом з тим, внаслідок застосування санкцій у країні погіршувалися умови життя, наростали ісламізації та екстремізм, а Європейська Комісія уже у 2000-х тисячному році констатувала, що *спроба поєднати гуманітарну допомогу із санкціями різко знижує ефект останніх, позаяк створює залежність від дармових ресурсів і викликає додаткові конфлікти за контроль над ними.* Отже, оскільки ефект від санкцій на тлі перманентної громадянської війни залишався невизначеним, врешті-решт, ЄС відмінило їх, окрім ембарго на поставку зброї, яке знаходиться на межі між санкціями та економічними обмеженнями (втім, ціла низка країн, таких як Китай, Росія, Сербія і навіть Україна, яка в межах військово-технічного співробітництва поставляла Судану гелікоптери, попри офіційно оголошене ембарго, продовжували продавали диктаторському режиму зброю).

Але найбільш яскравим проявом всіх вищезгаданих труднощів, пов'язаних із забезпеченням ефективності зовнішнього впливу з метою демократизації внутрішнього життяякоїсь держави, є історія застосування санкцій щодо постійного члена Ради Безпеки – Китаю. Якщо не брати до уваги обмеження, що накладались США на комуністичний Китай, можна стверджувати, що новітній етап американського санкційного тиску на Піднебесну, пов'язаний із трагічними подіями 1989 р., відомий в Китаї як «4 червня», а на Заході як «різанина на

площі Тяньаньмень». Саме після цих подій США встановили обмеження на поставки товарів і максимальне ембарго на імпорт зброї до Китаю. До того ж серед багатосторонніх санкційних механізмів, прийнятих у 1989 р. за ініціативою США, можна відзначити заморожування видачі кредитів Китаю країнами «Великої сімки». Серед головних причин, які пояснюють застосування вищевказаних заходів –причетність цієї держави до поширення зброї масового знищення, передачі ракетних технологій, проблеми за правами людини і політичною демократією, слабкий контроль за злочинністю тощо.

Наступним кроком уряду США проти КНР було застосування по відношенню до неї поправки Джексона-Вейніка щодо порушення прав людини. Крім того, одним із поширених видів санкційних заходів, застосованих США 2000-х рр. задля обмеження інвестицій КНР у американську економіку стало внесення окремих китайських компаній у список державного департаменту як таких, що підтримують міжнародний тероризм (що багатьом фахівцям черговий раз дало підстави звинуватити США у намаганнях «поєднати потрібне з корисним»: накладаючи санкції реалізувати бізнес інтереси американських приватних кампаній у Піднебесній).

Звичайно ж, заборона подальшого кредитування і навіть відкликання вже обіцяних траншів негативно позначились на економіці Китаю. Проте, вже у червні 1990 р. Світовий банк опублікував доповідь «Між планом і ринком», згідно з висновками якої продовження економічного тиску на Китай призведе до зниження ВВП КНР і проведення політики «опори на власні сили» (що сьогодні намагається зробити Росія), що спричинило розкол у владній еліті США в питанні доцільності застосування економічних санкцій проти КНР.

Усвідомлюючи зростаючий економічний потенціал

Китаю та його здатність вжити контрстратегію у разі впровадження жорстких торговельно-економічних санкцій експерти з питань національної безпеки й колишні державні секретарі С. Венс, Л. Іглбергер, Г. Кіссінджер розкритикували ідею накладання економічних санкцій на країну, що буквально на очах перетворювалась на супердержаву. Цим же, значною мірою, пояснюється і непослідовність у виконанні прийнятих документів з боку Франції, Німеччини, Великої Британії, що з самого початку саботували застосування санкцій (зокрема французи лобіювали прийняття Пекіном рішення щодо придбання літаків «Ейрбас» замість американського «Боінга» 607 на значну суму).

До цього слід додати фактичне ігнорування як ембарго, так і санкційної програми, геополітичною сусідкою Китаю – Російською Федерацією, яка в 1990-х роках стала головним постачальником інноваційних технологій для модернізації ВПК Китаю: Росію припадає близько 43 % воєнного імпорту КНР. В цілому, можна констатувати низьку ефективність здавалося б дуже масштабних санкцій накладених за антиринковий антидемократиний курс Китаю, незважаючи на які, довгий час спостерігалась висхідна динаміка розвитку американсько-китайських економічних відносин, наслідком чого став величезний обсяг взаємних експортно-імпортних операцій між цими двома супердержавами.

Можливість реалізації сценарію, за яким намагання економічними та дипломатичними засобами примусити державу-порушника дотримуватися «правил гри» можуть дати неочікувані та небажані результати. До того ж вони вельми посилюють динамізм та глобальну інтегрованість, а значить, і взаємозалежність глобальних геоекономічних процесів. Адже враховуючи рівень кризовості та нестабільності світової економіки в поточний історичний момент, та ще й за відсутності ефектив-

них моделей її докорінного реформування кризові явища у світосистемному ядрі ведуть, як мінімум, до відтоку капіталу з так званих ринків, що розвиваються, провокуючи додаткову напругу і навіть міждержавні конфлікти у світовій периферії. Внаслідок чого суттєво зростає ймовірність того, що в процесі ескалації санкцій, з одночасним паралельним застосовування вищезгаданих міжнародних контрзаходів проти геополітичних «порушників», наприклад запровадження протекціоністських обмежень на їх експортну продукцію або масовий розпродаж емітованих державою цінних паперів та масштабний вивід доларових активів, може призвести до виникнення вкрай небажаного кумулятивного ефекту і, врешті-решт, виступити детонатором ланцюгової ескалації відразу кількох регіональних конфліктів, переводячи стан так званого керованого хаосу (що підтримується з метою отримання торгівельних преференцій) у хаос некерований, з настанням катастрофічних наслідків у глобальному масштабі.

До того ж, якщо говорити про ефективність примусу різних держав до адекватної вимогам сучасного світопорядку поведінки, то *часто формально не санкційні цільові заходи економічного тиску можуть спричиняти негативний вплив не менший, а в деяких випадках, навіть більшій, аніж прямі офіційні санкції.* Класичний приклад: запровадження торгівельної війни між США та Китаєм, обумовлене спробою Д.Трампа скасувати експортні послаблення для останнього у зв'язку з недобросовісним використанням цих преференцій, що, принаймні поки, примусило Піднебесну піти на поступки своєму головному імпортеру.

Все це, безумовно, ще більше ускладнює визначення хисткого балансу, за якого б застосування санкцій призводило б до бажаного ефекту і, водночас, не носило руйнівного характеру. В цілому ж, повторюю, всі

описані вище обставини і чинники, що впливають на поведінку провідних країн світу безумовно ускладнюють прогнозування можливого перебігу подій в будь-якій країні, що стала об'єктом застосування різного роду міжнародних санкцій, а значить і знижує гарантії ефективності цього засобу невоєнного примусу до миру.

Росія як об'єкт санкційного впливу: труднощі та перспективи

Застосування проти Росії різноманітних форм міжнародного примусу розпочалось ще з прийняття знаменитої поправки Джексона-Вейніка, яка уже у 2012 році, за сучасної Росії, була фактично замінена на «закон Магнітського», фактитчно зі збереженням тих же самих головних пунктів обвинувачення – порушення фундаментальних прав людини (проти якого, між іншим, великий американський бізнес розгорнув лобістську кампанию) [22]. Проте, необхідно визнати, що всі вищеописані перешкоди у проведенні ефективної санкційної стратегії повною мірою проявились у процесі застосування західною коаліцією, на чолі з найбільш цілеспрямованими прибічниками покарання путінського режиму – США, санкцій проти Росії з метою примусу існуючої там одноосібної тиранії до відмови від будь-яких спроб фактично здійснити новий неоколоніальний переділ світу на свою користь, в тому числі й за допомогою прямої воєнної агресії щодо Грузії та України.

Більше того, в даному випадку свого роду мегапроблема полягає в тому, що відносно інших держав, які в історії XX століття також підлягали санкційному покаранню, саме Росія *є найбільш незручним об'єктом для застосування санкцій, з метою навернення цієї держави-екстреміста до адекватної геополітчної поведінки.* Адже ця специфічна імперія справді багато в чому являє собою особливе, навіть унікальне, геополітичне

утворення, до якого дуже важко, а то й не можливо, застосовувати загальноприйняті стандарти та процедури.

Про що йдеться? Насамперед, ні для кого не секрет, що Росія як етнічний конгломерат, який утримується вкупі завдяки архаїчній бюрократично-корупційній, переважно силовій, вертикалі володіє успадкованим від СРСР, як мінімум, другим за потужністю ядерним потенціалом, відповідними технологіями виробництва ядерної зброї та засобів її доставки. Причому, чудово усвідомлюючи рівень поступливості Заходу внаслідок постійного перебування під цим домокловим мечем, російський президент та його кланове оточення постійно вдається до ядерного шантажу по відношенню до розвинених країн-санкціонерів (чого, попри нинішні економічні конфлікти із США, в цілому, уникає той же Китай). Усвідомлюючи значущість вищезгаданого чинника для приборкання західних еліт, керівництво Росії витрачає велику частину бюджету на модернізацію своїх збройних сил, і, передусім, ядерної тріади. В.Путін постійно хизується буцімто вже поставленими на бойове чергування новими видами ядерного та звичайного озброєння, з метою як залякування Заходу, так і розпалювання шовіністично-імперських та реваншистських настроїв самого російського загалу.

Отже, трагізм ситуації полягає в тому, що, на думку воєнних експертів, постійне брязкання ядерною зброєю, та ще й на тлі провокацій проти збройних сил НАТО, ведення двох локальних війн та регулярних загроз «розширення» території Росії до розмірів колишнього СРСР, реально збільшує загрозу ядерного конфлікту до рівня більшого, аніж існував навіть за часів холодної війни між СРСР і США.

Звичайно, ядерна загроза не може не стримувати навіть найбільш затятих прихильників жорстких санкцій проти правлячого російського тиранічного режиму.

Більше того, лідери сучасних економічних гігантів вимушені весь час «тримати руку на пульсі»: намагатись контролювати ситуацію в кремлівській верхівці й навіть психічний стан її очільника та його оточення. Саме це обумовлює часто вимушену необхідність західних лідерів підтримувати активні дипломатичні стосунки з Росією як державою та намагатись проводити політичний діалог персонально з нинішнім російським самодержцем.

Подібна ситуація диктує необхідність розробки механізму поступовості запровадження санкцій для того, *щоб не надто дестабілізувати ситуацію в країні та не спровокувати правлячий режим, з його прагненням до постійного «підвищення ставки», що постійно робить В.Путін, до ескалації воєнних дій.* Очевидно російським контрагентам необхідно завжди мати в запасі додаткові санкційні козирі на майбутнє як засіб уникання прямої воєнної конфронтації безпосередньо між Росією та військовим блоком НАТО на чолі із США. На цій же підставі в межах своєї санкційної практики США певний час не піднімали питання про особисті капітали В.Путіна на Заході, скоріше за все оформлені на підставних осіб. Зокрема, прізвище, щойно тріумфально переобраного, російського президента не увійшло до січневого санкційного списку, куди потрапило фактично все його оточення.

Також важливим стримуючим чинником у застосуванні вкрай жорстких санкцій є те, що вони можуть стати потужним каталізатором катастрофічного занепаду російської економіки, *небезпека якого, виходячи з паразитично-клептократичного характеру путінського режиму, цілком реальна*. Адже кремлівська верхівка нерозривно пов'язана з розкраданням величезних фінансових ресурсів, отриманих від продажу насамперед енергоносіїв та інших невідновлюваних корисних копа-

лин: із кожних п'яти нафтодоларів внаслідок відтоку капіталу чотири невдовзі повертаються на Захід та осідають в офшорах. Загальний же прибуток від продажу енергоносіїв, отриманий за часи правління В.Путіна, який так і не пішов на модернізацією економіки, соціальної та духовної сфери РФ, різні експерти оцінюють гігантською сумою від 1,5 до 3 трлн. дол! Причому, навіть а офіційними даними, чистий відтік капіталу Росії у 2018 році є безпрецедентним: у за січень-грудень 2018 року збільшився втричі в порівнянні з аналогічним періодом минулого року і становить 42,2 мільярда доларів[23].

Як наслідок: російська економіка увійшла в режим глибокої рецесії уже в 2012 – 2013 рр., тобто ще до запровадження будь-яких санкцій і продовжує стагнувати посьогодні, не дивлячись на відносно високу ціну на нафту та профіцит платіжного балансу. А це, враховуючи кількість ядерної зброї, над якою буде втрачено контроль у разі дезінтеграції Росії та кількість небезпечних з точки зору потенційної аварійності промислових об'єктів, в тому числі й працюючих ядерних реакторів, що знаходяться на російській території, також реально загрожує загальнопланетарною катастрофою.

Всі перераховані типологічні характеристики нинішньої Росії, безумовно, примушують країни, що реалізують щодо цієї держави масштабну санкційну програму, зайвий раз прораховувати можливі небезпечні наслідки від запровадження будь-яких дестабілізуючих примусових до миру заходів і проводити їх якомога більш поміркованно, прагнучи розтягти економічний та політичний тиск у часі, щоб дати шанс якщо не путінському клану, то, принаймні, більш широкому колу його поплічників, одуматися і, в той чи інший, спосіб усунути «токсичного» тирана.

Втім, необхідно брати до уваги і те, що багато аспектів поведінки російських квазіеліт під впливом санкцій важко піддаються тлумаченню через секретність інформації щодо реального стану ядерної складової збройних сил Росії. Оцінки варіюються в діапазоні від тверджень про майже повну відсутність у Кремля реального ядерного потенціалу внаслідок неможливості створення нових ядерних боєголовок на зміну відпрацьованим та застарілості парку балістичних ракет необхідних для їх доставки [24], до оцінок, згідно з якими російський ядерний потенціал навіть має якісну перевагу над американським [25].

З іншого боку, аналітики постійно підкреслюють, що Росія ніколи не наважиться навіть на локальний ядерний удар через те, що велика кількість нерухомості, що належить правлячій російській верхівці знаходиться на Заході, а в західних банках перебувають величезні авуари російських клептократів, отриманих внаслідок узаконеного пограбування росіян. А також, здебільшого там же проживають близькі родичі «непримиренних борців» з американською загрозою, включаючи дітей самого В.Путіна.

Втім, очевидно, що ніхто ніколи не наважиться перевірити на практиці ступінь ядерної боєготовності сучасної Росії.

Крім всього іншого, труднощі у послідовності реалізації режиму міжнародних санкцій, породжує вже згадувана гостра криза нинішньої моделі глобалізму, що породила зовсім не єдиний економічний, інформаційний та технологічний простір, як передбачається згідно з неоліберальною моделлю тотального космополітизму, а, навпаки – наростаючу міжнародну економічну та політичну дезінтеграцію і, як наслідок, неминучу конфронтацію між глобальними економічними гравцями [26]. А це, на превеликий жаль, також дає додаткові шанси

Росії як достатньо потужному, принаймні у військовому відношенні, гравцю швидше навіть не на світовій геополітичній шахівниці (вислів, як відомо, належить З.Бжезинському), а в партії у гегемоністський преферанс, де всі гравці так чи інакше вдаються до блефу та шулерства.

Зокрема, необхідно враховувати і постійне воєнне напруження між США та Китаєм щодо контролю за Південно-Китайським морем, яке є частиною величезного морського трафіку, вартість якого оцінюється в 1,5 трлн. дол., що також сприяє російсько-китайському політичному та економічному зближенню. Тому у процесі своєї економічної конфронтації з Китаєм у політичного керівництва США цілком може виникнути спокуса використати Росію у якості свого союзника для демонстрації військово-геополітичної переваги, розігравши Україну як «шістку» у цій геополітичній грі.

Звичайно, на це можна заперечити, що поки що Росія іде явно на зближення з Китаєм, зацікавленим у запропонованому В.Путіним максимально пільговому режимі експлуатації російських природних ресурсів (включаючи значну частину території, віддану Китаю в оренду на п'ятдесят років). Проте, цілком можливим виглядає різке погіршення економічного становища Піднебесної внаслідок протекціоністських заходів з боку США, пов'язаних з цілком справедливими звинуваченнями на адресу китайського керівництва у намаганні здобути односторонні торгівельні переваги за рахунок штучного заниження курсу юаня та незаконного привласнення західних технологій; а головне внаслідок занепаду, обумовленого системними вадами обраної Китаєм експортної енерговитратної моделі економіки.

За таких обставин Китай задля максимальної компенсанції заподіяної скасуванням згаданих преференцій шкоди і, водночас, з метою збереження величезного

товаропотоку зі США, може різко посилити свою і, без того вкрай активну, економічну і демографічну експансіоністську щодо Росії стратегію, що примусить російське керівництво шукати балансу сил шляхом максимальних поступок США з метою заручитися їх підтримкою у стримування «китайського дракона». І в цьому плані вельми показово, що практично відразу після проведення спільних російсько-китайський широкомасштабних військових навчань «Схід-2018» пролунали чергові претензії Китаю на східну частину території Росії.

З іншого боку, після приходу Д.Трампа у Білий Дім достатньо серйозно ускладнились американсько-європейські відносини, позаяк прагнучи досягти односторонньої переваги, стратегічною метою якої є завоювання величезного європейського ринку для американських товарів, кількість яких повинна зростати в процесі реіндустріалізації економіки США, американський президент фактично поховав ідею не тільки трансазійського, а й євроатлантичного економічного партнерства, що активно намагається використовувати на свою користь путінське керівництво. Тим більше, що на відміну від США, які прагнуть завоювати європейський ринок вуглеців, ЄС і, насамперед, Німеччина, орієнтується на російські альтернативні й більш дешеві, поставки, і взагалі, значно більше за США потерпає від торгівельних заборон через великий обсяг товарообороту, а фактично імпорту в Росію європейських товарів та технологій, що все більше купуються за, отриману від все того ж продажу нафти і газу, євровалюту.

Тому європейські експерти часто говорять про плани США, з метою оволодіння європейськими інформаційними, товарними та енергетичними ринками, використати російську агресію проти України задля ескалації напруженості у Східній Європі, що забезпечить відсі-

кання Росії у якості економічного партнера від ЄС. На жаль, у цьому випадку США будуть зацікавлені у затягуванні російсько-українського воєнного конфлікту.

Не можна скидати з рахунків й те, що, російським спецслужбам під керівництвом В.Путіна, частково завдяки відвертому демпінгуванню на європейському та китайському ринку енергоносіїв, а частково завдяки прямому підкупу західних ЗМІ і навіть відомих політиків, бізнесменів та журналістів почасти таки вдалось посіяти розбрат між американськими та європейськими партнерами по НАТО, а також каталізувати і без того наростаюче протистояння всередині американського політичного класу і навіть суспільства, що, безумовно, не може йти на користь Україні в її конфлікті з російським агресором.

Наступним важливим компонентом, що ускладнює розробку і успішне застосування санкцій є величезні природні ресурси євразійської однієї восьмої суходолу планети. Саме завдяки розпродажу цих ресурсів за останній період путінського правління відбувається не тільки постійна модернізація ядерних і звичайних озброєнь та утримання хоча б відносно прийнятного рівня життя населення, а й підкуп західних політиків та бізнесменів, точніше, бізнесменів від політики. Достатньо сказати, що сьогодні Росія, за збереження тренду на підвищення нафтових котирувань, вийшла на пік видобутку нафти приблизно у 11 млн. барелів на добу (в той час, як Іран добуває приблизно 1 млн. барелів).

Взагалі, при оцінці ефективності застосування санкцій не можна не враховувати того, що навіть за переважно сировинного характеру російської «економіки труби» (від експорту енергоносіїв отримується валютна виручка, що за неофіційними даними дозволяє сформувати до 60% бюджету), за ВВП економіка Росії займає одинадцяте місце в світі, а за паритетом

купівельної спроможності – шосте, що дає можливість принаймні деякий час протистояти санкціям. Тим більше, що стратегія імпортозаміщення, викликана санкціями, хоч і дуже незначною мірою, але дозволила наростити власний виробничий потенціал, особливо в сільському господарстві.

Нарешті, дуже важливою перешкодою для прорахунку обсягу санкцій, що дали б можливість хоча б погасити нинішній войовничий азарт В.Путіна, який за принципом «розділяй і владарюй», ніде правди діти, періодично переграє західних контрагентів, *є неможливість об'єктивно оцінити де у зовнішній політиці Заходу закінчуються політичні й навіть гуманітарні мотиви безкорисливого характеру, спрямовані на відновлення геополітичного балансу в світі, а де починаються бізнес-інтереси навіть не прагматичного, а брутально-утилітарного характеру*, що не мають нічого спільного з веберівською «протестантською етикою» чесного підприємництва й притаманні капіталізму, що занепадає у стадіально-цивілізаційному вимірі (за влучним висловом К.Маркса лихварський капітал заради надприбутку піде на будь-який злочин).

Насамперед це стосується європейських країн на чолі з Німеччиною, діяльність яких завела ЄС у глибоку системну кризу. Адже навіть якщо враховувати і об'єктивну необхідність в особі Росії знайти геоекономічну опору в наростаючому економічному протистоянні Європи з все більш автаркічною трампівською Америкою, та значно існуючий більший обсяг, порівняно з Америкою, взаємних торгівельних стосунків з РФ [27], часто-густо поведінка європейських бізнесменів уже виходить за межі елементарної моралі. Згадаймо, історію з фірмою «Сіменс», представники якої начебто були необізнані щодо призначення наданих Росії газових турбін для підсанкційного Криму. Кричущою є участь голландських

фірм, у спорудженні Кримського мосту, попри те, що переважна більшість із 298 дорослих та дітей, загиблих в результаті катастрофи Боїнга 777, помилково збитого російськими найманцями у Донецькій області 17 липня 2014р., були громадянами Нідерландів. До речі, суд за скоєння цього злочину, попри неодноразові заяви про існування вичерпної доказової бази, явно штучно затягується, очевидно щоб «не дратувати собак» [28].

Те ж саме стосується проекту «Північний потік – 2», навколо якого ламаються списи вже не перший місяць. Адже всі заяви про те, що він не стосується загарбницьких дій Росії проти України і що це лишень «чистий бізнес», які постійно роблять А.Меркель та В.Путін на своїх спільних зустрічах в Росії та Берліні, виглядають не інакше як глузування з усієї світової спільноти. Бо якщо в цій ситуації насправді не має «жодної політики», «нічого окрім бізнесу», виникає логічне запитання: чому А.Меркель все – таки намагається витягти з В.Путіна хоча б усну, ні до чого не зобов'язуючу, обіцянку про збереження транспортування через українську ГТС 30 млрд. кубів газу (це менше половини від попередніх обсягів прокачування блакитного палива)? *Адже якраз з точки зору чистого бізнесу Газпром після введення в дію нового трубопроводу вже буде не зацікавлений в українському газотранспортному коридорі.*

Насправді, навіть для Німеччини, яка в тісному співробітництві з Францією, за ситуації неухильного падіння видобутку енергоносіїв у їх традиційних постачальників в Європі, справді прагне диверсифікувати свої джерела надходження енергії, щоб мати додаткові козирі в торгівельних війнах зі США [29], цей проект не є чисто комерційним, позаяк концентруючи в своїх руках контроль над великою частиною європейських енергопотоків керівництво цієї країни також отримує додаткові козирі у політичному впливі на інших членів ЄС.

Що ж до Росії, то за великим рахунком, *в даному випадку тут взагалі не йдеться про виключно комерційний проект.* Адже всі ці «північні» та «південні потоки» в обхід України, на будівництво яких було витрачено величезні бюджетні кошти (понад 90 млрд. дол.[30]), за умови неминучого зниження видобутку енергоносіїв в самій Росії уже в найближчому майбутньому, невідомо коли окупляться і чи окупляться взагалі. А отже, з самого початку головною метою всіх цих мегапроектів була і залишається військова геополітика і, в першу чергу, *прагнення до руйнування економіки та підриву обороноздатності України через різке зменшення нашої експортної виручки. Бо ж майже 3 млрд. дол. за транспортування газу через нашу газотранспортну систему, які Україна недоотримає внаслідок будівництва цих проектів, практично дорівнюють українському оборонному бюджету!*

Саме тому Д.Трамп був мав цілковиту рацію, коли на недавній зустрічі «сімки» у Брюсселі звинуватив країни Європи в тому, що не виконуючи свої обов'язки з відшкодування до бюджету НАТО 2% ВВП, вони на додачу продовжують тісне співробітництво з країною-агресором, від реалізації анексійних планів якого Євросоюз захищає США. Причому, особливо американський президент підкреслив неприпустимість реалізації Німеччини спільно з Росією саме проекту «Північний потік – 2» [31]. Не випадково, нещодавно у окремі резолюції Сенат США нарешті зазначив, що в даному випадку йдеться саме про політичний проект (про що писав ще влітку) і, погрожуючи санкціями європейським фірмам-учасникам цього будівництва, закликав Німеччину зупинити спорудження газопроводу. Причому, американських політиків підтримав у своїй ухвалі Європейський парламент. Шкода лише, що американські та європейські політики офіційно так і не сказали про те, що *гроші отримані від продажу нафти по цьому трубоп-*

роводу підуть в тому числі й на модернізацію ядерного потенціалу Росії, посилювати який підчас своєї останньої прес-конференції черговий раз закликав В.Путін, що вкрай небезпечно не тільки для Європейського Союзу, а й всього світу! Але попри це заангажовані німецькі політики і бізнесмени тут же заявили, що ніякої зупинки не буде.

Втім, проблема полягає в тому, що і в цьому випадку американські тіньові бізнес-інтереси, спрямовані на завоювання США європейського енергетичного ринку з великою ймовірністю також грають не останню роль. Теж саме стосується санкцій проти Ірану, який також претендує на частину європейського енергетичного ринку.

Ніде правди діти, зближення політичної стратегії та комерційних інтересів, та ще й з врахуванням бізнес авантюризму Д.Трампа, породжує велику ймовірність тіньових домовленостей, а фактично змов, за яких стратегічні пріоритети міжнародної політики можуть бути принесені в *жертву транснаціональним компаніям, метою яких є надприбутки за будь-яку ціну, в тому числі й отримані ціною українських військових втрат.* Все це може призвести і призводить, як це нерідко траплялось у недавній історії, до порушень як режиму застосування передусім американських санкцій, так і контролю за їх запровадженням.

Крім того, подібна практика підриває авторитет західної коаліції у якості щирих поборників глобальної безпеки в очах третіх країн та сприяє появі у В.Путіна союзників серед лідерів Східноєвропейських та Латиноамериканських країн, які отримують підстави вірити у, насправді удавану, щирість путінських гасел щодо протистояння Росії «американському імперіалізму» та європейському гегемонізму брюсельскої бюрократії.

Що до ефективності самої стратегії «примусу до миру», то окрім вельми поміркованих міжнародних санкцій, запроваджених влітку 2014 року за анексію Росією Криму (попри те, що вони розширялись президентськими указами загалом 18 разів), нові санкційні обмеження було запроваджено 29 грудня 2016 р., коли Вашингтон оголосив про втручання Росії в американські чергові президентські вибори (після того, як президенту Б.Обамі розвідувальна спільнота США надала доповідь під назвою «Про шкідливу російські діяльність у кіберпросторі»). Крім того, як відомо, США депортували з країни 35 російських дипломатів та наклали арешт на два об'єкти російської дипломатичної власності.

У липні 2017 року Конгрес прийняв закон «Щодо протидії противникам Америки за допомогою санкцій», в який інкорпоровані раніше внесені окремо законопроекти о санкціях проти Ірану, КНДР та Росії, після чого відмінити санкції президентським указом стало неможливо. Показово, що саме проти російської частини закону виступав Д.Трамп, – використовуючи для її оцінки терміни з лексикону бізнесменів, він заявив, що це «погана оборудка». Очевидно у відповідь на ці демарші закон було прийнято повним консенсусом обох палат: Сенат проголосував за цей закон 98 голосами проти двох; Палата представників прийняла закон переважною більшістю – 419:3. після чого президент також був позбавлений можливості накласти вето на цей законопроект.

На основі даного закону 30 січня цього року Мінфіном США було оприлюднено «кремлівську доповідь», що містила список чиновників та бізнесменів (який постійно уточнюється), наближених до В.Путіна. До відкритої частини цього переліку потрапили 210 прізвищ: 96 підприємців, що мають статок більше $1 млрд., та 114 російських політиків, безпосередньо причетних до

розробки та реалізації агресивного курсу Кремля. Як відомо, на основі цього документу у квітні цього року були запроваджені санкції проти 7 російських олігархів на чолі З.Дерипаскою та очолюваних ними 12 кампаній.

Щоправда, наприкінці серпня цього року США, приєднавшись до європейських дипломатичних демаршів в зв'язку із черговим терористичним застосуванням хімічної зброї у Великобританії, яке привело не тільки до отруєння родини Скрипалів, а й загибелі громадянки цієї країни, та терміново ввели санкції на основі документу з вельми недвозначною назвою «Акт щодо захисту американскої безпеки від агресії Кремля 2018» (DASKAA), внесеного до Сенату США сенаторами Л. Гремом, Р. Менендесом, К. Гарднером та Б.Кардіним (сам цей документ має витоки у законі 1992 року, який стосується санкцій щодо держав, які порушили конвенцію про заборону хімічної зброї). В цьому документі окрім зведення в єдину базу всіх існуючих санкцій проти Росії – від «акту Магнітського» до закону «Про протистояння противникам Америки за допомогою санкцій» (CAATSA) пропонувалося віднайти активи самого В. Путіна, а у найближчій перспективі визнати Москву «державою спонсором тероризму». Також йдеться про поставки 21 однієї групи товарів та послуг для воєнної галузі, до яких належать технології та матеріали, що використовуються для виробництва хімічної зброї, а також товари так званого подвійного призначення: зброя, воєнна радіоелектроніка, реактивні двигуни, беспілотні літальні апарати (ці товари та послуги поставлялись із США до Росії згідно так званому «секретному коду»). Нарешті, в межах цих санкцій будь-яким банківським та фінансовим установам США забороняється надавати Росії фінансову допомогу. На думку багатьох аналітиків, ці «репресалії» (примусові заходи) уже здатні поставити російський злочинний режим навколішки.

Але, водночас, низка російських та західних експертів вважає, що сам по собі і цей пакет ще не є серйозною загрозою для російської економіки, адже в ньому частково повторюються заходи проти Росії, що вже застосовувались раніше. Крім того, обмеження з поставки технологій не розповсюджуються на громадянський сектор (в тому числі на авіоніку та двигуни пасажирських літаків).

Теоретично тільки у випадку, якщо Росія не надала гарантій припинення виробництва та використання хімічної зброї, доказом чого мала стати обов'язкова згода на допуск міжнародних спостерігачів на відповідні об'єкти, (а Росія з її амбіціями на роль наддержави безумовно, звичайно, вже не дала на це згоди) США уже наприкінці листопада повинні були ввести наступний етап санкцій, які вже критично обмежать експорт із США до Росії. Він передбачає заборону американським банкам надавати кредити уряду Росії, окрім кредитів на придбання продовольства та експорт із США продуктів сільськогосподарського сектора, а також значне обмеження дипломатичних стосунків між США та Росією, заборону на авіа перельоти «Аерофлоту». І хоча, на думку експертів, запровадження таких драконівських заходів малоймовірно, більше того, поки що «віз і нині там»: запровадження будь-яких санкцій поки відбулось, все ж таки після чергового оприлюднення інформації про можливих виконавців терористичного акту в Солсбері, яких британські спецслужби вважають співробітниками ГРУ, погрози з боку США запровадити наступний пакет санкцій посилились.

Нарешті, окрім цих «драконівських санкцій», у минулому році відбувалось обговорення ще й проекту «санкцій з Пекла» – законопроекту, що внесла до Конгресу група сенаторів, серед яких є і республіканці. Цей документ пропонує вже справді жорсткий список заходів,

зокрема заморожування активів в США семи російських банківських структур, включаючи Ощадбанк и ВТБ, заборону на операції з російським держборгом. А це потенційно справді може обрушити фондовий російський ринок, а невдовзі й всю економіку агресора.

Проте, і в цьому випадку не все так однозначно. Адже в першу чергу невідомо чи будуть взагалі прийняті вказані законопроекти і якщо так, то в наскільки в урізаному вигляді. До того ж у Президента США вже на другому санкційному етапі є право на пом'якшення або навіть відстрочування на три місяці запровадження вказаних санкцій. Вже не кажучи про те, що на превеликий жаль, поведінка Д.Трампа у питанні санкційного тиску на Росію подекуди викликає, як мінімум, здивування.

Йдеться про його висловлювання на останній двосторонній зустрічі у Гельсінкі про довіру колишньому російському спецслужбісту (серед яких, як відомо, колишніх не буває), а нині президенту Росії, на противагу інформації власних спецслужб в питанні втручання в американські вибори російських хакерів. Фактично ця позиція демонструє зневагу глави Білого Дому до солідарної позиції більшості представників американського політичного класу (в тому числі й однопартійців американського президента). Дивує також і мало не запопадлива поведінка Д.Трампа в особистому спілкуванні з В.Путіним під час цієї зустрічі.

А чого варта, абсолютно неочікувана світовою спільнотою заява американського президента щодо виведення американського контингенту із Сирії, яка фактично залишає великий регіон Близького Сходу під військовим контролем Росії, Туреччини та Ірану, з непередбачуваними наслідками для цього акту для Ізраїлю та курдського народу. Безпосереднім наслідком цих дій після яких багато політичних оглядачів уже відкрито називають американського президента «агентом кремля»

стало подання у відставку міністра оборони Дж. Меттіса, який у своєму відкритому листі до глави Білого Дому прямо заявив, що не поділяє його лояльності до країн, з якими США знаходяться у конфронтації.

Що ж до контраргументів стосовно того, що Д.Трамп, як-то кажуть, «м'яко стелить та твердо спати», а саме демонструючи на словах граничну лояльність до керівника «організованого злочинного угрупування», як називають В.Путіна російські опозиціонери, на ділі проявляє проти путінського режиму жорсткість на межі з жорстокістю, то поки що вони не дуже переконливі. Адже, не дивлячись на те, що відразу по приїзду з Хельсинки американський президент 7 серпня 2018 року миттєво задіяв нові санкції в зв'язку зі справою Скрипалів, опоненти Д.Трампа і в Росії, і США висувають версію про те, що в даному випадку швидше проглядає бажання пом'якшити антиросійську санкційну політику шляхом випереджаючого прийняття відносно м'яких економічних обмежень з метою недопущення застосовування Конгресом справді небезпечних для Росії заходів економічного тиску, а також задля збереження своєї репутації напередодні листопадових виборів до Конгресу.

Отже, не виключено, що на тлі розкручування справи П.Манафорта, звинувачуваного в тому числі у посередництві у налагоджуванні «взаємовигідних» стосунків між Д.Трампом і В.Путіним, запровадивши саме порівняно легкі чергові санкції проти Росії, президент США вирішив вдатися до превентивних заходів (за версією багатьох американських демократів Д.Трапм, пов'язаний з російським бізнесом і є мало не російський агентом впливу). На користь можливості саме такого перебігу подій свідчить і те, що підписавши 2 серпня 2018 року законопроект, що ставить Росію на один щабель із режимами Ірану та Північної Кореї, американський Прези-

дент черговий раз заявив, що він містить «антиконституційні норми».

А головне, якщо навіть у випадку якщо наступні етапи санкцій справді будуть введені в дію у повному обсязі, Україна може стати безпосередньою жертвою нового витку санкційного тиску на Росію. Адже практично всі аналітики визнають, що з великою ймовірністю безпосереднім наслідком руйнівного впливу на Росію нової серії санкцій стане так *звана асиметрична відповідь, а саме ескалація збройного конфлікту як мінімум на Донбасі.* Тобто виникає парадоксальна ситуація: перифразуючи відомий афоризм Р.Макнамари США воюватимуть з Росією за Україну до останнього живого українця [32]. Адже негайно після появи нового санкційного закону, який почав діяти з 27 серпня 2018 року, справді посилився продаж російських короткострокових облігацій та на фондовому ринку та відбулось суттєве падіння курсу російського рубля, то з цього приводу російський прем'єр-міністр Д.Медведев оголосив початок економічної війни проти «Русского мира», знову погрожуючи Заходу не тільки економічними контрсанкціями, а й «асиметричною» воєнною відповіддю.

Якщо ж говорити про додаткові чинники послаблення санкційних дій проти Росії, то перш за все, вони обумовлені порушеннями дипломатичної блокади Кремля внаслідок регулярних двосторонніх зустрічей між з В.Путіним та лідерами Німеччини (А.Меркель), Франції (Е.Макрон). Як відомо, останній також приїздив на недавній чемпіонат світу з футболу (проти проведення якого в Росії виступали практично всі опозиціонери путінського режиму). Все це фактично скасовує оголошену антиросійську дипломатичну блокаду та значною мірою сприяє міжнародній легітимізації режиму В.Путіна.

Проте, щодо чергового падіння російського рубля, багато неупереджених економічних експертів відзначають, що запроваджені санкції швидше стали лише поштовхом до вже давно прогнозованого виходу західних нерезидентів з, і без того вкрай перегрітого, спекулятивного ринку російських цінних паперів, так званих «Carry trade». Важливо й те, що ослаблення російської грошової одиниці, та ще й на тлі достатньо високих цін на головний експортний товар – енергоносії, *відбувається внаслідок багаторічної стагнації російської економіки, обумовленої розграбуванням національних багатств країни та неоліберальним курсом Центрального банку та російського уряду, безпосереднім, наслідком чого став посилений відтік капіталів з Росії.* Про це пишуть навіть такі, в цілому антиукраїнськи налаштовані російські дослідники, як академік С.Глазьєв, професори В.Катасонов, М.Делягін. Вони цілком слушно підкреслюють, що путінський уряд на чолі з президентською креатурою Д.Медведєвим та автономний Центробанк проводять провашингтонський неоліберальний курс, набагато більш згубний для російської економіки, аніж найжорстокіші антиросійські санкції (драматизм ситуації полягає в тому, що, на жаль, не менш згубно точно такий же економічний курс уже багато років вкрай негативно впливає не тільки на економіку, а й на соціальну та духовну сферу України).

Варто також враховувати, що на думку дуже багатьох неупереджених російських та західних аналітиків, запроваджені путінським режимом контрсанкції не лише здебільшого є вкрай неефективними з точки зору можливостей негативного впливу на свого головного геополітичного американського опонента, якого вже відкрито називають ворогом, а й безглузді, позаяк часто наносять більшу шкоду російським фірмам та споживачам, аніж самі західні санкції.

Зрозуміло, що все вищесказане ускладнює оцінку реального впливу американської та європейської санкційної політики на російську економіку і суспільство. Саме тому у російському експертному середовищі існують полярні оцінки санкційного впливу. Одні експерти вважають, що навіть посилені санкції суттєво не впливають на стан російської економіки, яка, попри свою стагнацію, має великий потенціал стабільності, а також часто неафішовану підтримку з боку багатьох західних і східних політиків та бізнес-структур, внаслідок чого практично необмежений час зможе забезпечувати більш-менш пристойний, за російськими мірками, рівень життя для населення країни. Такої позиції, зокрема, притримуються знані незалежні вчені-економісти, що знаходяться, якщо не в опозиції до нинішнього російського суспільного ладу, то, принаймні, вельми критично налаштовані по відношенню до нього. Насамперед, йдеться про В.Іноземцева та А.Ілларіонова. Більше того, В.Іноземцев вважає, що санкції до певної міри на руку Кремлю: обвалюючи рубль, навіть за незмінної валютної виручки переважно отриманої від продажу природних копалин, вони допомагають наповнювати російський бюджет, номінований в рублях, роблячи його фіктивно профіцитним і завдяки цьому виконувати урядові державний бюджет. Більше того, на думку Д.Потапенка у падінні рубля безпосередньо зацікавлений не тільки російський Мінфін, а й державні олігаполії, які отримують прибуток за рахунок експорту нафти та газу, та російський ЦБ, що згідно з так званим бюджетним правилом скуповує на «міжбанку» долар з метою поповнення золотовалютних запасів. Саме тому зниження курсу національної російської грошової одиниці не скільки наслідок дії санкцій, скільки свідомої гри на пониження вищеозначених структур.

Якщо ж говорити про оцінку перспектив, то російські і західні експерти вважають, що лише значно більш жорсткі санкції можуть справді стати загрозою для путінського режиму. Німецькі аналітики до таких заходів відносять заборону експорту російських вуглецiв, а також відключення Росії від системи міжбанківських фінансових телекомунікацій – SWIFT [33]. Такої ж думки притримується і український економіст Е.Нейман. Але, водночас, через небажання доводити Росію до економічного колапсу, фахівці передбачають, що ймовірність відключення Росії від SWIFT досить невисока[34].

Такі російські науковці, як Н.Зубаревич, С.Губанов, В.Соловей, С.Сулакшин, В.Сімчера вважають що у путінської Росії ще існує резерв відносної стабільності у декілька років, що для України в її нинішньому кризовому стані цілком може бути критичним. Навпаки, відверто опозиційні путінському режиму аналітики С.Демура та В.Жуковський переконані, що, за словами багатьох російських функціонерів, «смішні» санкції уже невдовзі призведуть до колапсу економіки і всього суспільного життя Росії.

Серйозною проблемою також є специфічність російського, менталітету, в його нинішньому вигляді, що, знов-таки, робить малопередбачуваною реакцію навіть на реально жорсткі та руйнівні санкції. Принаймні, великою залишається ймовірність консолідації суспільства навколо путінського клану у випадку, якщо останньому знову вдасться вдало розіграти інформаційну карту затягування пасків всередині Росії – буцімто у фортеці, що опинилась в облозі Заходу. Саме тому відомий російський опозиційний аналітик Д.Потапенко, вважає, що, завдяки цьому люмпенсько-утриманському менталітету пасивної безликої маси відповідним чином налаштованої російськими ЗМІ, В.Путін зможе правити хоч довічно.

Навіть не підтримці путінського режиму, а скоріше готовності й надалі його терпіти, також гранично сприяє й те, що *як сам нинішній очільник Росії, так і пересічний росіянин, інтуїтивно відчувають, що за великим рахунком, так звану точку неповернення вже пройдено: реальні рятівні реформи вже неможливо здійснити в принципі*. Неможливо через відсутність належного управлінського та кадрового потенціалу, необхідних фінансових ресурсів, реальної консолідації суспільства, рівня розвалу існуючої інфраструктури, врешті-решт, внаслідок радикальної *зміни геополітичних обставин, які раніше давали можливість черговового «собирания русских земель», коли цей квазідержавний конгломерат етносів черговий раз опинявся напередодні розвалу*[35].

Значною мірою, саме цим відчуттям свого роду екзистенційної безсилості обумовлена гранично консервативна, навіть реакційна щодо будь-яких модернізаційних проектів позиція самого В.Путіна та його оточення, хоча у своїх промовах він постійно проголошує мантри про необхідність так званого російського прориву і навіть реалізації месіанського призначення Росії тощо. Насправді ж, головна мета нинішнього російського керівництва, яку воно постійно втілює в життя, колись була влучно сформульована видатним російським консервативним романтиком К.Леонтьєвим: «Росію потрібно підморозити», *тобто фактично загальмувати її гниття заживо.*

Дійсно, в сучасній Росії все вже настільки прогнило згори донизу, що будь яка спроба змін, яка неминуче пов'язана з ще більшим послабленням вже існуючої, нехай і гранично закоснілої структури, може привести до її остаточного розвалу з непередбачуваними наслідками. Звідси потужний мотив підтримки путінського режиму під гаслом «тільки не б стало ще гірше!».

Парадоксальним чином з цим настроєм цілком корелюється соціально-інфантильне уявлення про В.Путіна як культуртрегера або міфологічного «культурного героя», який будь-що врятує Росію, яка начебто в останню мить завжди відроджується подібно до міфологічного птаха Фенікс. Всі ці настрої гарно передають відомі слова колишнього керівника президентської адміністрації, а нині спікера Держдуми В.Володіна: «Є Путін – є Росія, нема Путіна – немає і Росії» (втім, як гарно відомо, міфологічне сприйняття, як це завжди бувало в царській Росії та її геополітичному спадкоємці – СРСР, з небаченою легкістю переходить від обожнення свого чергового вождя до прокльонів на його адресу та звинувачення його у всіх смертних гріхах).

Отже, існуючий стан речей у російській ментальності у сукупності з реальним погіршенням економічної і соціальної ситуації, в тому числі і внаслідок застосування санкцій, неминуче породжує головну проблему*: якщо навіть стратегічна мета запровадження санкцій – усунення від влади самого В.Путіна та його камарильї, яку вже прямо сформульовано у відповідних документах Держдепу і заявах багатьох американських політиків, і буде досягнута, існує реальна загроза, що на заміну йому ще більш реакційний і небезпечний клан?!* Особливо, враховуючи те, що в Росії (як в Україні) багато років велась і ведеться цілеспрямована зачистка політичного поля від будь-яких справжніх патріотів та професіоналів або, за словами видатного соціолога та філософа історії П.Сорокіна, проводиться негативна селекція будь-яких еліт.

Міжнародні санкції як фактор сприяння захисту незалежності України

Як було показано вище, санкційний тиск на Росію, особливо з боку США, протягом 2018 року, неухильно

наростає, що, безумовно, послаблює економіку РФ, яка і без того стагнує з 2008 року. Звичайно, не слід скидати з рахунку і те, що нещодавно американський Конгрес, ухваливши бюджет на оборонні потреби США на 2019 рік, передбачив виділення у наступному році 250 мільйонів дол. на допомогу в сфері безпеки для України, причому 50 млн. дол. зазначеної суми має бути спрямовано на летальні види озброєнь. До цього слід додати і поставку Україні летальної зброї, зокрема, першої партії протитанкових комплексів «Джевелін». В Кремлі не можуть не рахуватися з неодноразовими рішучими заявами американського радника з питань України К.Волкера, щодо готовності допомогти Україні у разі ескалації Росією збройного конфлікту. Як зазначалось вище, особливо ця допомога стане значущою у тому випадку, якщо Американський Конгрес, попри офіційний та прихований опір європейських членів НАТО, східноєвропейських сателітів Росії, а також Китаю та Індії, все ж таки запровадить другий і третій пакети санкцій, можливість чого передбачена у разі невиконання вимог вже запровадженого першого пакету.

Проте, необхідно визнати, що ефективність всіх цих заходів суттєво знижується через низку вкрай складних обставин, пов'язаних із ставленням держав-миротворців до України. Частину з них було розглянуто в процесі попереднього аналізу чинників, що знижують вплив західних санкцій на Росію. Йдеться про відсутність єдності між США та ЄС з питання продовження економічної блокади Росії, прив'язку теми зняття санкцій до імплементації так званих Мінських угод, які насправді дозволяють перетворити так звані незалежні Донецьку та Луганську республіки на постійні вогнища антиукраїнського сепаратизму інтегровані в українську територію. Хоча насправді прийнятий ще у минулому році Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення

державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» (відомий як Закон про реінтеграцію або деокупацію Донбасу) фактично дезавуює ці «угоди».

До цього можна додати постійні заяви лідерів праворадикальних та ліворадикальних сил в Угорщині, Австрії, Франції, Італії, Німеччини про начебто історичну належність Криму Росії, справедливість приєднання цього півострову до РФ та необхідність скасування будь-яких «антиросійських» санкцій взагалі тощо. Як зазначалось вище, останнім часом в центрі уваги знаходяться намагання канцлера Німеччини А.Меркель у тандемі з своїм російським «колегою» В.Путіним видати будівництво «Північного потоку – 2» за суто бізнесовий проект.

Але, існують і додаткові, вкрай тривожні, симптоми у ставленні Заходу власне до України. Так, залишається відкритим питання забезпечення ефективності контролю за реалізацією вже озвучених санкцій проти російського агресора. Також явно не йде на користь справі припинення воєнних дій запізнілість реакції на агресивно експансіоністські акції Росії проти України.

Наприклад, до кінця так і не зрозуміло чи було накладено обіцяний штраф у 190 тис «євро» на фірму «Сіменс» у зв'язку з поставкою в обхід міжнародних санкцій газових турбін та іншого обладнання подвійного призначення до Криму (хоча, на мій погляд, особливо враховуючи сумнівність заяв керівництва німецької фірми про те, що воно не знало де буде використано виготовлені ними енергетичні потужності, це покарання є вельми незначним). Крім того, хоча ЄС та Британія запровадили санкції проти російських компаній, що брали участь у будівництві Кримського мосту, так і не відомо чи будуть покарані європейські фірми, про участь яких у будівництві цієї, незаконної з точки зору міжнародного права, споруди сповіщали ЗМІ.

Більше того, навіть частина українських підприємств порушує економічні санкції проти Росії (в тому числі у ЗМІ з'явилась інформація про українських поставників під час будівництва Кримського мосту[36]). Вже не кажучи про кримінальні оборудки на крові українських патріотів, якими займались і займаються українські високопосадовці, фактично не зацікавленні в припиненні цього воєнного конфлікту.

Поки що далеко незрозуміло втілюватимуться у життя погрози Д.Трампа накласти санкції на низку європейських, і передусім, німецьких, енергетичних концернів, які співпрацюють з росіянами на спорудженні трубопроводу «Північний потік – 2». Явно запізнілою і неадекватно слабкою є реакція американського Держдепу на сам факт спорудження мосту через Керченський пролив без дозволу України (за існуючим міжнародним законодавством з морського права, Росія не мала на це права навіть у випадку, якщо б Кримській півострів справді належав до її складу), а також агресивну політику Росії щодо витіснення України з акваторії Азовського моря відверто піратськими засобами, що потягло за собою значні економічні збитки для нашої країни. Зокрема, явно поблажливою є реакція наших західних симпатиків на інцидент в Азовському морі із абсолютно незаконного та провокаційного захоплення двох українських військових катерів та їх екіпажів у Керченській затоці, який фактично означає претензії Росії на встановлення свого контролю над акваторією Азовського моря. В зв'язку з цим, звертає на себе увагу той факт, що відомий британський історик-україніст Е.Вілсон у своєму недавньому інтерв'ю програмі інтерв'ю на UKRLIFE.TV, яке відбулось ще 17. вересня 2018 року, констатувавши, що зараз Росія фактично здійснює анексію Азовського моря, а також, визнавши нереальність прагнень України до вступу у ЄС і НАТО в

першу чергу через страх лідерів європейських країн перед можливими агресивними діями Кремля, зазначив, що у разі чергового масованого наступу армії Росії проти нашої держави, Захід не надасть нам необхідної воєнної допомоги і ми маємо розраховувати лише на себе.

Отже, на тлі загальних декларацій про всебічну підтримку України у її справедливій боротьбі проти окупанта, *багато дипломатичних та економічних акцій наших «союзників» все ще виглядають вкрай слабкими та непослідовними.* Хоча справедливі підстави до їх накладання існують. Чого варте одне лишень рішення Росії відмінити загальновизнаний пріоритет міжнародного права над російським законодавством у відповідь на вердикт Гаагського трибуналу про визнання воєнної агресії Росії проти України та інших рішень не на користь Росії різноманітних міжнародних арбітражів [37]. Уже одне це, за моїм переконанням, мало б потягнути за собою *виключення Росії з міжнародних організацій, таких як ВТО та негайне відключення російської банківської системи від системи SWIFT,* розмови про можливість чого у західних ЗМІ розпочались ще у 2014 році.

Не може не викликати, як мінімум, здивування й те, що найменш болючі санкції були накладені на РФ саме за окупацію Криму, тобто за порушення територіальної цілісності України! І це за тієї умови, що саме США та Британія як безпосередні учасники Будапештської угоди мали виступати головними гарантом захисту нашої держави від будь-якої зовнішньої агресії в обмін на її відмову від фактично третього в світі ядерного потенціалу (включаючи засоби його доставки). І з точки зору здорового геополітичного глузду, навпаки, саме за цей акт брутального порушення Росією, як ще одним підписантом цієї ж угоди, базових принципів існуючої системи міжнародної безпеки, що спираються на *від-*

повідні міжнародні правові норми, покарання мало б бути найбільш суворим. Зокрема, залишається гідним обурення останні повідомлення про можливість прив'язки чергових санкцій проти РФ (а також Ірану і Китаю) через втручання у вибори тепер уже американського конгресу[38]. Взагалі, може скластись враження, що якби путінський режим не втручався в американські вибори, побіжно підкуповуючи, а значить і корумпуючи європейські і американські владні та економічні еліти, то запроваджувати санкції по відношенню до нього взагалі не було за що.

Логічно виникає питання: чи не тому санкції проти Росії нашими здебільшого прив'язуються нашими «благодійниками» передусім до покарання за втручання російських хакерів у американські вибори на користь одного з кандидатів або до справи з отруєнням Скрипалів, з відповідними гучними дипломатичними демаршами з цього приводу, а українське питання в кращому разі згадується побіжно або не згадується взагалі, що насправді Захід черговий раз у новітній історії прагне лише імітувати боротьбу з агресором? І в цьому плані також показово, що на останньому виступі на Генеральній асамблеї ООН Д.Трамп, практично не згадавши про російську агресію проти України і окупацію Криму, фактично дав черговий «карт бланш» Москві [39].

Причому, всі висловлювання західних речників про те, що, мовляв, за буквою Будапештської угоди 1994 року, вони не зобов'язані гарантувати територіальну цілісність та незалежність України, яка добровільно обрала без'ядерний статус, насправді дають підстави робити припущення про те, що Захід продовжує страждати на сумнозвісний мюнхенський синдром, тобто попри широке декларування своєї прихильності фундаментальним засадам міжнародного права та готовності виконувати угоди з іншими країнами, яким на папері

були гарантовані мир і безпека, в дійсності з легкістю поступається своїми обов'язками на догоду хибно протрактованим національним інтересам. Адже, фігурально висловлюючись: «якщо слово джентльмена вже нічого не важить – ті, хто дав це слово не є джентльменами!».

Не випадково, навіть попри непрості взаємини нашої держави з Польщею, на все тій же останній асамблеї ООН її президент А.Дуда пригадав країнам Заходу, що вони допустили **порушення Будапештського меморандуму** щодо України, яка виконала свою частку домовленості – відмовилася від ядерної зброї, але захисту від російської агресії не отримала[40].

Справді, за такою «логікою» виходить, що США та Велика Британія підчас підписання цього документу фактично змовившись з Росією, заплутавши тодішнє політичне керівництво України в тенетах юридичною казуїстики (а, можливо, частково й залякавши чи матеріально заохотивши тодішню українську владу з метою забезпечення поступливості у цьому доленосному питанні), *просто обдурили народ України і, не дивлячись на добровільний демонтаж гігантського ядерного потенціалу та звичайних озброєнь, насправді не надали нашій державі жодних реальних гарантій безпеки.*

Як відверто блюзірські виглядають нещодавні заяви Спеціального представника Держдепартаменту США з питань України К. Волкера про те, що США підтримували ідею проведення зустрічі в рамках Будапештського меморандуму, однак вона не може відбутись тому що цю ініціативу відхилила… Москва, тобто головний порушник цієї ж угоди [41]. Адже ніщо не заважає іншим гарантам територіальної цілісності України, посилаючись на цей документ застосувати адекватні заходи проти порушення його положень.

На підтвердження сказаного, до речі, свідчить і те, що подібно до того, як напередодні Другої світової війни доля Чехословаччини і Польщі вирішувалась країнами Антанти та гітлерівською Німеччиною, переважна більшість консультації і перемовин стосовно подальшої долі України, зазвичай проводяться у двосторонньому форматі різного рівня зустрічей наших американських та європейських «доброзичників» з російською стороною, тобто без участі України, як це відбувалось і під час останніх зустрічей В.Путіна та А.Меркель, Е.Макрона та Д.Трампа, а також двосторонніх консультацій щодо введення миротворців на Донбас між К.Волкером та В.Сурковим.

А між тим, сумні, щоб не сказати більше, історичні аналогії можна і потрібно продовжити. Адже вперше вимоги щодо необхідності перегляду існуючої системи міжнародної безпеки і погрози на адресу світового співтовариства пролунали ще у 2007 році, у знаменитій Мюнхенській (що вельми символічно!) промові В.Путіна. Зміст цих погроз можна охарактеризувати відомим латинським висловом Sapienti sat – «розумному досить».

Втім, належних висновків західними «миротворцями» зроблено не було. А вже у наступному році, за фактичного потурання Заходу, відбулась російська збройна анексія частини суверенної Грузії, без успішного здійснення якої, з великою ймовірністю, не можлива була б і окупація Криму та подальші трагічні події останніх чотирьох років української історії (аналогії з фактичним санкціонуванням державами-переможцями у Першій світовій війні захоплення гітлерівською Німеччиною Судет, безпосереднім наслідком чого невдовзі стала окупація решти Чехословаччини та Польщі, що називається, напрошуються самі собою).

З цього приводу, вже згадуваний А.Ілларіонов, вис-

тупаючи у комітеті іноземних справ Конгресу США ще 25 лютого 2009 зазначав, що США, використовуючи подвійні стандарти, багато років проводять політику постійних поступок злочинному гебістському режиму В.Путіна. На користь цього, на думку російського опозиціонера, свідчить ставлення, продемонстроване Заходом щодо придушення будь-яких проявів опозиції злочинному путінському режиму і, навіть, актів терору по відношенню до її лідерів, дивовижна поблажливість у питанні припинення Придністровського конфлікту, обох чеченських війн, включаючи дії за наказом В.Путіна російських спецпідрозділів проти мирного населення під час ліквідації чеченських бойовиків у Беслані та Норд-Ості. А.Ілларіонов підкреслив, що саме внаслідок подібної політики «невтручання» Росія наважилась на агресію проти суверенної Грузії. Причому, російський вчений та опозиціонер висловив обурення з приводу того, що і в цьому випадку не тільки не були застосовані жодні санкції проти російської влади, а навпаки, менше ніж за півроку після російської агресії проти Грузії, США навіть зняли обмеження на відновлення співробітництва НАТО с Росією, що, фактично, є брутальним порушенням міжнародного правопорядку, Уставу ООН та відповідної Резолюції ООН.

Все це уже майже десять років тому дало підставу А.Ілларіонову зробити висновок про те, що у двосторонніх американо-російських відносинах «практично з усіх питань американська сторона *постійно відступає»,* що безумовно заохочує продовження експансіоністської політики Кремля: «Наслідки проголошення стратегії «співробітництва», «переходу від конкуренції до колабораціонізму», «покращення відносин» з чинним політичним режимом Росії гранично зрозумілі. Подібну поведінку з боку адміністрації США не можна назвати навіть *відступом*. Це навіть і не *політика умиротворення*,

всім, на жаль, добре відома після *другого мюнхенського рішення* в 1938 року. Це капітуляція. Це повна, абсолютна та безумовна капітуляція перед режимом спецслужб, чекистів, мафіозі и бандитів сучасної Росії. Це капітуляція перед владою чекистів надій і прагнень російських демократів, а також народів пострадянських держав, що мріяли вирватись із системи, що майже ціле століття контролювала та тероризувала їх. Але й це ще не все. Це гранично зрозуміла демонстрація всім демократичним та ліберальним силам у Росії та інших державах колишнього СРСР, що США віднині відмовляються навіть морально допомагати їм у боротьбі проти сил минулого і переходять на бік їх смертельних ворогів. Як наслідок російський чекістський режим отримує відкрите запрошення до нових авантюр на пострадянському просторі й за його межами» [42]. На жаль, щодо агресії проти України, ці слова стали пророчими!

До сказаного А.Ілларіоновим також можна додати зауваження А.Піонтковського стосовно того, що прем'єр-міністр Великобританії Т.Мей, яка нещодавно ініціювала масштабну санкційну кампанію в зв'язку з отруєнням Скрипалів, будучи у 2010-2016 рр. міністром внутрішніх справ цієї держави, фактично не відреагувала на аналогічну справу з отруєнням В.Литвиненко, чим, знов-таки, заохотила терористів.

А між тим, аналіз свідчить, що будь-які санкції, які є лише, часто запізнілою, реакцією на небезпечну для світової спільноти поведінку завжди менш ефективні за випереджуючу оцінку та попереджуючі дії щодо порушника. Класичний приклад: якщо рішення про створення Спільних сил миттєвого реагування (Very High Readiness Joint Task Force) – міжнародна бригада до 5 тис. солдатів, було прийнято вже після окупації Криму, то не в останню чергу саме завдяки неодноразовому оприлюд-

ненню у ЗМІ А.Піонктовським прогнозу, згідно з яким існує велика ймовірність збройних провокацій Росії проти країн Прибалтики, відбулось введення в минулому році на територію Естонії, Латвії. Литви, Польщі чотирьох (британського, німецького, канадського та американського), батальйонів чисельністю 4 тис. чоловік, що фактично означає, що агресія проти цих держав автоматично означатиме воєнний конфлікт з усім блоком НАТО.

Не є секретом і той факт, що західні плутократичні псевдоеліти, які сьогодні всередині самих США жорстко конфліктують з патріотичними силами, фактично на всьому пострадянському просторі максимально сприяли приходу до влади «младореформаторів» які, під виглядом радикальних реформ, влаштували і в Росії, і в Україні безпрецедентне у світовій практиці привласнення активів колишнього СРСР та пограбування більшості населення (В.Пинзеника, який зараз виступає мало не еталоном послідовного українського патріота, в ті часи за пропаганду реформ в режиму «шокової терапії» називали «українським Гайдаром»).

Причому, В.Путін отримав всю повноту державної влади саме з метою гарантування безпеки і збереження награбованого «новими росіянами», тобто фактично він є ставлеником єльцинського клану. *А це означає, що через недалекоглядність, обумовлену зашореністю перспективою шалених надприбутків, так чи інакше, наші міжнародні покровителі причетні до виникнення нинішньої російської етно-фундаменталістської неоімперської тиранії, а значить, в кінцевому підсумку, і російської агресії проти України.*

Здається, що всі ці історичні факти, які можна охарактеризувати відомим висловом часів Наполеона: «це більше, ніж злочин: це помилка», повинні були б стати

достатньою підставою для того, щоб лідери західних країн відчували додаткову особисту відповідальність за путінську збройну авантюру проти України, чого, на превеликий жаль, не спостерігається. Навпаки, все частіше з вуст різноманітних західних експертів та політиків, особливо європейських, лунають пропозиції заморозити ситуацію: формально не визнаючи окупацію Криму, фактично закрити на неї очі, як це багато десятиліть робили західні країни, переважно на словах засуджуючи радянську окупацію Прибалтики чи придушення народних виступів проти тоталітарного режиму у включених до «соцтабору» країнах Східної Європи.

В зв'язку з цим, потребують критичної оцінки твердження про обумовленість масової підтримки В.Путіна виключно традиційним російським імперсько-загарбницьким менталітетом та мало не підсвідомим культом самодержавства, що останнім часом часто можна почути в українських та західних ЗМІ. Насправді, заради об'єктивності слід визнати, що пануючі в Росії реваншистські імперські настрої та переконаність у ворожості Заходу по відношенню Росії не останньою чергою спричинені тією економічною катастрофою, соціальним та духовним занепадом, який пережила ця країна, як і більшість новоутворених держав на пострадянському просторі, внаслідок нав'язаних за лекалами міжнародних фінансових організації псевдореформ (згадаймо хоча б знамениту тріаду «приватизація, лібералізації, фінансова стабілізація» в режимі «шоку без терапії», до якої закликав Дж.Сакс). Тому нещодавні звинувачення Д.Трампа на адресу президента Б.Обами в тому, що він через свою політичну пасивність несе відповідальність за окупацію Криму, з таким же успіхом можна було б адресувати і, як мінімум, на адресу Бушів Старшого і Молодшого.

На мій погляд наведені факти є достатніми для того, щоб *навіть за відсутності будь-яких угод, у відповідь на добру волю народу України добровільно позбутися ядерної зброї, гарантувати цій державі незалежність та територіальну цілісність!* Насправді ж, все, значною мірою, відбувається протилежним чином: невиразна реакція Заходу на окупацію Росією Криму, (ця акція значною мірою обумовлена страхом російського керівництва повторення в Росії якщо не ініційованого, то, принаймні, активно підтриманого США та ЄС, Євромайдану), з одного боку заохотила російського агресора до продовження політики анексій тепер уже стосовно України, а, з іншого – так чи інакше, сприяла нерішучості навіть тих українських політиків і військових, хто під час окупації Криму був готовий стати на захист Батьківщини.

Поспіхом проведені на тлі російської агресії президентські та парламентські вибори, проти яких я неодноразово виступав в ЗМІ, (замість оголошення воєнного стану та тимчасової передачі Майданом Свободи повноти влади комітету національної оборони), привели до цієї влади як мінімум недієздатне в мобілізаційному відношенні нинішнє керівництво, чим допомогли зберегти в Україні не просто олігархічний режим, *а типологічно тотожний російському, компрадорсько-плутократичний суспільний лад, головні представники якого, під балаканину про необхідність термінового проведення реформ та припинення корупції, вже на тлі воєнної катастрофи, часто «у братерському єднанні» з російськими спецслужбами та кримінальним бізнесом, продовжують нещадно грабувати країну.* Безпосереднім наслідком цих руйнівних процесів стало виникнення на так званому пострадянському просторі особливого суспільного устрою – *комунолібералізму, економічного і політичного кентавра який втілив найгірші вади як ра-*

дянського комунізму, так і кризового капіталізму, спричинивши як неоімперську політику путінської Росії, так небачену Руїну в Україні.

Сказане підтверджує недавня екологічна катастрофа «Кримського титану», діяльність якого нерозривно пов'язана з Газпромом. Адже ним, незважаючи на всі санкційні заборони, через підставні німецьку, австрійську та кіпрську компанії, які платять податки до російської казни, насправді, ігноруючи заради надприбутків будь-які екологічні стандарти керує «український» кримінальний олігарх Д.Фірташ. Незважаючи на санкції проти підприємств окупованого Криму, оголошені США, ЄС та Україною, перебуваючи формально у австрійські в'язниці цей злочинець, забезпечує контрабандне транспортування сировини для «Кримського титану», робота якого вкрай небезпечна для здоров'я і життя не тільки мешканців Криму, а й прилеглих південних українських територій, з українських же родовищ ільменіту. Що красномовно свідчить про нерозривний зв'язок процесів зовнішньої та внутрішньої окупації України за повного потурання нинішніх можновладців [43].

При цьому, попри заміни назви АТО на офіційно проголошену Операцію Об'єднаних Сил і навіть оголошення тимчасового воєнного стану у зв'язку з провокацією на Азовському морі, перебування України у стані війни з РФ багато в чому продовжує залишатись лише пропагандистським гаслом, а порядок денний весь час обертається навколо проведення чергових президентських та парламентських виборів.

Водночас, дуже хочеться вірити, що головний мотив прагнення Заходу у 2014р. якомога скоріше відновити в Україні видимість нормальної діяльності всіх економічних та політичних інституцій навіть за існування, буцімто суто локальної, військової антитерористичної операції, не пов'язаний з прагненням зовнішніх кредиторів будь-

що примусити Україну виконувати у повному обсязі свої боргові зобов'язання перед міжнародними фінансовими організаціями, а також ще більше посилити боргову залежність держави з метою отримання, за можливість скасування хоча б частини існуючої заборгованості, найбільш привабливих українських активів, втому числі і для того, щоб мати можливість якомога швидше за безцінь, а за нинішнього стану війни та розрухи інакше і не може бути, *отримати поспіхом розпроданий останній стратегічний ресурс світового значення – українську землю.*

Насторожує і наростаючий диктат, на межі втручання у внутрішні справи формально незалежної держави, з боку представників як політичних, так і економічних структур США і ЄС (хоча ще пару десятиліть тому МВФ категорично заперечував так звану зв'язаність, тобто обумовленість політичними і економічними вимогами, рішення про надання своїх кредитів). Причому, особливо небезпечно те, що реальні, достатньо стандартизовані так звані реформаторські заходи, які вже прямим текстом диктуються українському уряду тим же МВФ, насправді не мають до справжніх реформ і відродження економіки в Україні жодного відношення [44].

Зокрема, що стосується недавно проголосованого Верховною Радою та миттєво підписаного Президентом Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», суддів до якого, на вимогу голови МВФ К.Лагард, за критеріями їх «доброчесності» буде затверджувати Громадська Рада, що складається з міжнародних експертів, то я погоджуюсь з висновками, згідно з якими, це рішення є антиконституційним. Більше того, така інституція на теренах України, як і постійно ворогуючі між собою, в принципі недієздатні новостворені Національне антикорупційне бюро та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, є абсолютно зайвою з точки зору

вже існуючих конституційних повноважень у правоохоронних та судових органів, а також української влади взагалі. Не виключено, що як вважає відомий український адвокат Р.Кравець й те, що ця цілковито підконтрольна ззовні структура створена з головною метою усунення будь-яких перешкод на шляху до передачі найкращих українських активів західним ТНК (не дивно, що прийняття цього закону безпосередньо прив'язане до надання Україні чергового траншу [45]).

Всі ці рішення ідуть врозріз з національними інтересами України, а це означає *відсутність зацікавленості наших західних кураторів у приході до влади справді професійних та моральних патріотів.*

Адже, як ще можна пояснити те, що невдовзі після початку так званої АТО на той час віце президент США Дж. Байден, який має можливість отримати інформацію щодо всієї попередньої діяльності кожного українського політика, оцінював тріумвірат П.Порошенко, А.Яценюка та В.Гройсмана як перспективну команду молодих реформаторів, які розбудують економіку України [46]. Або за підсумками 2016 року у журналі «Global Finance», В.Гонтареву, яку неодноразово публічно звинувачували у нанесенні величезних фінансових збитків державі та руйнуванні української банківської системи (йдеться про сто саме *українських* банків та) з якогось дива оголошують найкращим банкіром Східної Європи [47], а після своєї відставки намагалась влаштуватись на роботу саме до МВФ, за вказівками якого вона багато в чому і діяла [48].

Разом з тим, прокурор генеральної прокуратури І.Куценко заявив, що ця соратниця П.Порошенка причетна до нанесення шкоди державі на суму більше 17 млрд. грн., а слідчі прокуратури допитали її в справі розкрадання 5,5 млрд. дол. з Приватбанку, адже саме під її керівництвом НБУ завдав «смертельного удару» економіці

країни: обвалив гривню, спричинив валютну паніку, збільшив частку російських банків із 12% до 40%, наростив сукупний державний зовнішній борг із $30,2 млрд до $43,8 млрд, розтратив міжнародні валютні резерви, знизив інвестиції в економіку, а також дозволив екс-президенту В. Януковичу приховати свої активи. Про це йдеться в матеріалі "Українська економічна катастрофа 2013-2016 років"[49].

Але найбільш показовою в цьому плані є угода з МФВ щодо реструктуризації і навіть часткового списання українського зовнішнього боргу *на умовах, що насправді остаточно заганяють Україну у боргову кабалу*, підготована за участю колишнього прем'єра А.Яценюка та, на той час міністра фінансів, Н.Яресько у 2015 році, коли наша країна фактично уже потрапила у перманентний стан дефолту. Адже, за вимогами цієї угоди, з 2021 року боргове навантаження на українську економіку має збільшуватись пропорційно темпам зростання української економіки та в перспективі може сягнути десятків мільярдів доларів [50;51]. При цьому нові займи вже переважно йдуть на погашення попередньої заборгованості, загальний обсяг якої становить близько 80% ВВП України!

Я вже писав про те, що свого часу цей же механізму було застосовано міжнародним банківським капіталом до переможеної, за підсумками першої світової війни, Німеччини, безпосереднім наслідком чого стала економічна катастрофа в Німеччині та прихід до влади Гітлера [52]. Чергові вимоги до України, яка за словами спікера Верховної Ради А.Парубія, «перебуває на форпості західної цивілізації та захищає весь передовий вільний світ», а недавньою заявою П.Порошенко на тій же генасамблеї ООН, що Україна є східним форпостом НАТО, не менш грабіжницькими [53].

Насправді, наслідоком «реформаторської» діяльності вже «постмайданної» влади стало те, що за останні чотири роки зовнішній борг України зріс удвічі: з 1 трлн грн. у 2104 році до 2 трлн. у 2017 році. У 2019 році Україна має витратити 122,3 млрд. грн на обслуговування державного боргу та 178,7 млрд грн – на його погашення. Найбільші боргові виплати – понад 55 млрд. грн – припали на березень [54]. Прем'єр-міністр України В.Гройсман констатує, що в наступні чотири роки країна загалом повинна погасити 27 млрд. дол. боргів [55].

Якщо додати до цього, що, за підрахунками фахівців, внаслідок втрати транзиту через побудову «Північного потоку – 2», український бюджет не дорахується як мінімум 3 млрд. дол., що, як уже зазначалось, цілком співставно воєнними витратами, стає зрозуміло, що *подібний удар по економіці, звичайно, не може бути компенсований з жодною економічною допомогою,* яка, до речі, також часто надається нашими західними «союзниками» у формі чергових кабальних та мізерних кредитів або, наприклад, примусу до продажу в ЄС того ж лісу-кругляку.

Як відомо, нещодавно Верховна Рада України скасувала мораторій на цей ганебний розпродаж невідновлюваного національного багатства [56]. І це не зважаючи на те, що в Україні і так повним ходом триває нелегальна вирубка та експорт останніх залишків лісів (вже не кажучи про ступінь аморальності європейського бізнесу та політиків, які не бажають рахуватись з тим, що карпатські лісові масиви екологи називали легенями Європи, які балансують нині вщент розбалансований європейський клімат![57]).

Отже, на противагу оголошеному уряду цьогорічному зростанню ВВП у 3,1% насправді, якщо врахувати реальну інфляцію та низку інших макроекономічних по-

казників, зокрема показники купівельної спроможності, в Україні насправді відбувається не зростання ВВП, а його падіння.

Доводиться визнати слушність оцінок аналітиків, які стверджують, що наша «незалежна і самостійна держава» вже знаходиться під зовнішнім управлінням І, як наслідок всіх цих «реформаторських» починань – катастрофічний стан здоров'я не тільки дорослих, а й дітей та, і, що особливо трагічно, передчасна смертність громадян у працездатному віці, перевищення більш як втричі чоловічої смертності над жіночою. Україна – друга за зростанням смертності країна в світі; смертність в нашій державі, яке вже понесла значні воєнні втрати, практично вдвічі перевищує народжуваність [58].

За умови, що у відповідності до стандартів ООН, в світі встановлена межа бідності на рівні 5 дол. на день, а в Україні за нинішнім законодавством прожитковий мінімум складає 1,8 дол. [59]. При цьому очільники всіх трьох гілок влади зазвичай розводяться про свої реформаторські успіхи у економічній та соціальній царині. В той час, як, називаючи речі своїми іменами, в даному випадку йдеться про політику геноциду проти власного народу.

І не зважаючи на все це, Прем'єр-міністр прийняв рішення чергове підняття ціни на газ, яке за зізнанням самого В.Гройсмана, також є однією з вимог МВФ для надання наступних траншів. Головним аргументом світових лихварів буцімто є необхідність «недопущення корупції, пов'язаної з перепродажем дешевого газу власного видобутку», що передбачає досягнення «середньої європейського», «економічно обґрунтованого» рівня, «ринкової ціни»[60]. Насправді, в даному випадку не тільки, як завжди, йдеться про покращення розбалансованого масштабним розкраданням бюджету пла-

тіжного балансу для забезпечення повернення боргів буквально «будь-якою ціною», а й потенційні надприбутки, які завдяки високій вартості енергоносіїв зможе отримати майбутній іноземний власник після додаткової приватизації облгазів, якої також вимагає МВФ.

Отже, можна зробити висновок: в даному випадку здійснюється борговий тиск на Україну, що насправді є більш руйнівними за найжорсткіші санкції і цілком співставний з накладанням на нашу державу величезної контрибуції. Зрозуміло, що насправді, все це безумовно лише посилить вже існуючі тенденції вимирання та еміграції народу України»[61].

Тож не випадково, ціла низка українських економічних експертів та вчених економістів, таких як В.Лановий, В.Суслов, Ю.Гаврилечко, О.Охрименко, В.Степанюк, О.Соскін пропонують докорінно переглянути умови надання траншів або взагалі відмовитись від співробітництва з Міжнародним Валютним Фондом, як це недавно зробили Угорщина, Білорусь Туреччина і, оголосивши дефолт, принаймні заморозити виплату боргових зобов'язань на *підставі того, що рішення про співробітництво з міжнародними фінансовими структурами не було прийнято на всенародному референдумі, їх діяльність має суто лихварські цілі, а позики надавались заздалегідь антинародним режимам.*

Реакцію з боку Заходу на таке рішення неважко уявити. І в цьому плані вельми показово, що автор вже згадуваної монографії Ю.Седляр, яку було надруковано у 2013 році, тобто окупації Криму і Донбасу, у свої праці висуває припущення про цілковиту можливість застосування західних санкцій не проти Росії, а саме проти України у разі, якщо справді українська влада спробує проводити послідовно самостійну зовнішню та внутрішню політику [62, с.7].

Укупі з воєнними діями, що тривають в Україні четвертий рік поспіль, триваюча гуманітарна катастрофа породила не виїзд, а, фактично, втечу мільйонів найбільш кваліфікованих та працездатних українців (додатково до мільйонів тих, хто вже виїхав раніше). Зараз в Україні найгірша демографічної ситуація серед країн ЄС. При цьому наш, здавалося б, антиросійський союзник Польща, в якій уже перебувають мільйони українських вимушених переселенців, офіційно оголосила активне додаткове залучення максимальної кількості робочих рук з України і спрощений режим отримання польського громадянства саме для українців [63].

Отже, за ситуації, коли населення країн Західної і Східної Європи скорочується через страшну депопуляцію, замість реалізації державної політики, спрямованої на збереження родини і збільшення народжуваності в ЄС та США продовжує культивуватись паразитично-споживацький антигуманістичний світогляд, внаслідок чого пануючі європейські еліти марно намагаються вирішити свої проблеми за рахунок того, що, фактично, імпортують робочу силу в сусідній країні, що потерпає від війни, одночасно грабуючи останні активи знекровленої завдяки їхній же політиці глобального лихварства Україні, життя в якій стає нестерпним.

Так, нещодавно і в Німеччині прийнято закон щодо відкриття свого кордону для українських біженців, що ще більше посилить демографічну катастрофу в Україні [64]. А це означає, що незважаючи на роздуті оборонні статті бюджету (6% ВВП), реальна обороноздатність нашої держави стрімко зменшується!

Зрозуміло, що подібна ситуація аж ніяк не сприяє зростанню прагнення жителів окупованих територій України знову знаходитись в її складі, надаючи російським окупантам додаткові переваги у нинішній «гібридній війні». Якщо ж продовжувати тему військової складової

всіх цих проблем, то цілком очевидно, що В.Путін, покладаючись на свою п'яту колону в українських владних, економічних та військових структурах, безумовно розраховує на те, що «запас міцності у Росії» все ж таки більше, ніж у України, а остаточний обвал уже в короткостроковій перспективі всіх політичних та економічних інститутів нашої держави примусить Захід до радикального перегляду свого ставлення до Росії як єдиного, хто може виконати в Україні роль «регіонального поліцейського», що дасть їй право на статус геополітичного лідера так званої напівпериферії. Це допоможе Росії отримати статус, так би мовити, головного сателіта західної метрополії, незважаючи на економічну відсталість та вкрай низьку питому вагу її економіки у світовому ВВП.

Тим більше, що всі переможні реляції стосовно закінчення загальносвітової економічної кризи й початку економічного зростання, локомотивом якого буцімто є США насправді не відповідають реальності. Якщо відкинути віртуально-монетарну складову цього зростання, об'єктивні показники свідчать про поглиблення як світової, так і внутрішньої системної кризи в цій супердержаві, безпосередніми показником чого є втеча капіталів з ринків, що розвиваються – а в перспективі це означає чергове падіння не тільки російського рубля, а й української гривні [65;66].

Але попри те, що під час останнього виступу на святкуванні українського Дня незалежності президент П.Порошенко закликав розірвати всі пута, що пов'язують Україну з Російською імперією, українська влада і досі не вирішила питання націоналізації російських підприємств та пов'язаних з Росією банківських структур, які своєю діяльністю наносять шкоду Україні й навпаки економічно посилюють агресора, контролюючи велику частку української економіки [67;68] (лише у

затвердженому санкційному списку російських кампаній та їх філіалів на території України майже п'ять сотень найменувань[69]).

Не будемо забувати і про те, що Україна справді пов'язана з Росією безпрецедентно тісними економічними зв'язками. Адже за радянських часів не просто складався цілісний народногосподарський комплекс, а й проводилась цільова політика розриву замкнених промислових ланцюгів та рознесення, навіть коштом втрати рівня рентабельності виробництва підприємств, які їх утворюють по територіям різних республік (класичний приклад перевезення комплектуючих з далекого Сходу до європейської частини СРСР). Тому застосування взаємних санкцій між цими двома державами, яке неминуче тягне за собою розрив традиційних господарських зав'язків, є дуже болючим. Так, за словами відомого українського економічного експерта О. Охріменка, внаслідок розриву цих відносин за останні роки Росія втратила приблизно 60 млрд. дол., а Україна 30 млрд. дол. (що для України, враховуючи масштаб її економіки та розміри ВВП, є значно більшою втратою).

За продовження існування взаємної інтегрованості економік України та Росії й обмеженості експортного потенціалу нашої країни на інших зовнішніх ринках, попри заяви українського керівництва про розрив економічних стосунків з агресором, насправді зовнішня торгівля продовжує зростати (навіть за офіційними даними в цьому році імпорт з Росії, насамперед, енергоносіїв в тому числі й для ядерних електростанцій збільшився, а також вона тримає перше місце з інвестицій в нашу економіку та фінанси[70]). Не можна не враховувати і кількість українських заробітчан в Росії, число яких складає близько 2,1 млн. чоловік. А це означає, що економічні санкції, що накладаються на нашого

вимушеного торгівельного партнера також достатньо болюче б'ють і по Україні. Теж саме стосується і майбутніх взаємних санкції, які готують одна проти одної Росія та Україна.

Очевидно, що, не в останню чергу, саме всі ці трагічні обставини значною мірою штовхають західних державних сусідів під гаслом в Україні «все і так іде порохом»! тихою сапою все активніше намагатись реалізувати свої територіальні зазіхання.

В зв'язку з цим виникає цілком логічне запитання: що заважає американським конгресменам застосовувати той же закон щодо відмивання коштів отриманих злочинним шляхом, який вони почали застосовувати до російських олігархів та чиновників, використати проти їхніх українських «молодших партнерів» з кримінального бізнесу?!! Принаймні нещодавно колишній **президент «Світового конгресу українців» А.Лозинський домагався у Сенаті США накладення** персональних санкцій проти українських олігархів (за словами колишнього голови Світового Конгресу Українців в першу чергу з оточення П.Порошенка), а саме: заборони їм в'їзду до США, замороження рахунків у США та країнах-партнерах США [71].

Таким чином, наслідки застосування, особливо економічних санкцій, проти країни порушника існуючої міжнародної системи безпеки *часто є недостатньо ефективними, завжди неоднозначними й погано прогнозованими з точки зору отримання бажаного ефекту*. Особливо це стосується економічного примусу до миру і дотримання міжнародного права такого специфічного державного утворення, яким є Росія. Тому навіть дуже жорсткі санкції проти цієї країни спрацюють лише за умови, якщо вони будуть застосовуватись в комплексі з іншими важливими заходами, а саме наданням Україні широкомасштабної пере-

важно безоплатної економічної та воєнної допомоги (включаючи летальну зброю). А також налагодженні суворого контролю за недотриманням режиму санкцій, передусім, з боку європейських бізнес-структур і накладання санкцій вже на них за порушення цього режиму. Важливим також є досягнення взаємної довіри, порозуміння та єдності між виконавчою та законодавчою гілками влади США та між Новим і Старим світами у питанні покарання Росії як не просто загарбника частини території сусідньої суверенної держави, а й згідно з положеннями Будапештської угоди безпосереднього гаранта її національної незалежності та територіальної цілісності.

Головний же висновок проведеного аналізу полягає в наступному: по справжньому ефективними можуть бути лише санкції, які на тактичному та стратегічному рівнях *поєднуються з комплексом заходів, спрямованих на знищення причин, що породили прагнення тієї чи іншої держави порушувати у внутрішній та зовнішній політиці фундаментальні принципи людських прав і свобод.* І передусім, найважливішою передумовою ефективності застосування міжнародних санкцій є конструктивні зміни існуючого економічного та політичного світопорядку, трансформація якого, як реакція на глибоку всеохоплюючу кризу фінасово-спекулятивного квазіліберального типу глобалізму, вже почала відбуватись.

А це означає, що створення нової моделі міжнародного світопорядку справді як ніколи на часі, але ця модель не повинна мати нічого спільного с путінськими трактуваннями «Ялти – 2» на основі чергового геополітичного переділу карти світу.

Література:

1. Weintraub S. Economic Coercion and US Foreign Policy: Implications of Case Studies from the Johnson Administration. Boulder CO: Westview Press, 1982. 234 p.

2. Baldwin D. Economic Statecraft. Princeton: Princeton University Press, 1985. 409 p.

3. Механизмы и процедуры возвращения активов в США: практическое руководство для международного сотрудничества. URL: https://www.state.gov/documents/organization/276393.pdf (дата звернення: 24.12.2018).

4. Обама упростил процедуру замораживания иностранных активов, полученных преступным путем. URL: http://vlasti.net/news/113405 (дата звернення: 24.12.2018).

5. Knorr K. The Power of Nations. The Political Economy of International Relations. New York: Basic Books, 1975. 353 p.

6. Россия вывела свои деньги из США: выросли риски. Миллиарды долларов будут перенаправлены в страны Евросоюза. URL: https://www.mk.ru/economics/2018/06/17/rossiya-vyvela-svoi-dengi-iz-ssha-vyrosli-riski.html (дата звернення: 24.12.2018).

7. Drezner D. The Sanctions Paradox. Economic Statecraft and International Relations. Cambridge University Press, 1999. 342 p.

8. Тарасов А. Аргентина – еще одна жертва МВФ. URL: https://scepsis.net/library/id_738.html (дата звернення: 24.12.2018).

9. Ткаченко В. Феномен Фухимори: авторитаризм versus демократия. Москва: ИЛА РАН, 2002. 228 с.

10. Шморгун О. Демографічна катастрофа як чинник глобальної воєнної загрози. Частина 2. URL: http://www.kontrast.org.ua/news/2591.html (дата звернення: 24.12.2018).

11. Allen S. The Domestic Political Costs of Economic Sanctions. *Journal of Conflict Resolution*. 2008. Volume 52, № 6. P. 916-944.

12. Mayall J. The Sanctions Problem in International Economic Relations: Reflections in the Light of Recent Experience. *International Affairs*. 1984. № 60. P. 631-642.

13. Smith E., Ch. Ku, Harold K. Jacobson. Democratic Accountability and the Use of Force in International Law. Cambridge University Press, 2003. 468 p.

14. Доклад Генерального секретаря «Мы народы: роль ООН в XXI в.». Нью–Йорк: 2000. 75 с.

15. Мадуро под ударом: насколько опасны для Венесуэлы санкции США. URL: https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4453564 (дата звернення: 24.12.2018).

16. Доклад Неофициальной рабочей группы Совета Безопасности по общим вопросам, касающимся санкций от 18 декабря 2006 г. URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/685/08/PDF/N0668508.pdf (дата звернення: 24.12.2018).

17. 128 государств подписали декларацию о реформировании ООН. URL: https://www.unian.net/world/2141594-128-gosudarstv-podpisali-deklaratsiyu-o-reformirovanii-oon.html (дата звернення: 24.12.2018).

18. Шморгун О. Типологічні характеристики антикризової модернізаційної моделі влади. *Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації*. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С. 167-179.

19. Шморгун О. Місцеве самоврядування як основа європейської моделі громадянського суспільства. *Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи*: Збірник наукових праць. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії», 2012. С.165-191.

20. Седляр Ю. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.

21. AP: компания Mercury в США лоббировала снятие санкций с "Русала". URL: https://tass.ru/ekonomika/5374649 (дата звернення: 24.12.2018).

22. Абаринов В. Санкционная история. Американская «защита от агрессии Кремля». URL: https://www.svoboda.org/a/29419950.html (дата звернення: 24.12.2018).

23. Відтік капіталу з Росії збільшився втричі. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2018/11/13/642572/ (дата звернення: 24.12.2018).

24. Катков О. Ядерное оружие России: ржавый меч советской эпохи. URL: https://www.obozrevatel.com/crime/40297-yadernoe-oruzhie-rossii-rzhavyij-mech-sovetskoj-epohi.htm (дата звернення: 24.12.2018).

25. NI сравнил ядерное оружие России и США. URL: https://korrespondent.net/world/3675087-NI-sravnyl-yadernoe-oruzhye-rossyy-y-ssha (дата звернення: 24.12.2018).

26. Шморгун О. Всесвітньо-історичні тренди розвитку людства: порятунок чи катастрофа?! *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. №2 (1). С.17-37.

27. Европа начинает выдвигать США собственные условия. URL: https://aurora.network/articles/153-geopolitika/61169-evropa-nachinaet-vydvigat-ssha-sobstvennye-uslovija (дата звернення: 24.12.2018).

28. Компании из Нидерландов попали под следствие за Крымский мост. URL: https://www.dw.com/ru/%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%BE%D0%B2-%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%B4-%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B8%D0%B5-%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D1%8B%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82/a-43651489 (дата звернення: 24.12.2018).

29. Германия: больше экспорта в Россию, несмотря на экономические санкции. URL: https://regnum.ru/news/2427587.html (дата звернення: 24.12.2018).

30. Газопроводы России в обход Украины не выгодны даже для "Газпрома". URL: https://zn.ua/ECONOMICS/gazoprovody-rossii-v-obhod-ukrainy-ne-vygodny-dazhe-dlya-gazproma-rzeczpospolita-284607_.html (дата звернення: 24.12.2018).

31. Безп'ятчук Ж., Веприк М. НАТО й Трамп: зустріч у скляній будівлі – репортаж зі штаб-квартири. URL: https://hromadske.ua/posts/nato-i-tramp-zustrich-u-sklianii-budivli-reportazh-zi-shtab-kvartyry (дата звернення: 24.12.2018).

32. Перемога Путіна в Четвертій світовій. На що зважаться в Кремлі? URL: https://nv.ua/ukr/opinion/piontkovskiy/peremoha-putina-v-chetvertij-svitovij-na-shcho-zvazhatsja-v-kremli-2491857.html (дата звернення: 24.12.2018).

33. Чепітц Г. Die Welt: Навіть найжорсткіші санкції не поставлять Росію на коліна. URL: http://tyzhden.ua/Economics/218337 (дата звернення: 24.12.2018).

34. Система подтвердила нейтралитет в связи с санкциями Россию не отключат от SWIFT. URL: https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2018/04/18/767067-swift (дата звернення: 24.12.2018).

35. Шморгун О. Українсько-російська комбінація на світовій геополітичній шахівниці. *Віче*. 2016. №7-8. С. 53-55.

36. Украинские фирмы помогали оккупантам строить Крымский мост – постпред Порошенко. URL: https://www.unian.net/politics/10133540-ukrainskie-firmy-pomogali-okkupantam-stroit-krymskiy-most-postpred-poroshenko.html (дата звернення: 24.12.2018).

37. Госдума отменила приоритет международного права в России. URL: https://meduza.io/news/2015/12/04/gosduma-otmenila-prioritet-mezhdunarodnogo-prava-v-rossii (дата звернення: 24.12.2018).

38. США планируют ввести санкции против РФ, Китая и Ирана из-за вмешательства в выборы в Конгресс. URL: https://antikor.com.ua/articles/276747-ssha_planirujut_vvesti_sanktsii_protiv_rf_kitaja_i_irana_iz-za_vmeshateljstva_v_vybory_v_kongress (дата звернення: 24.12.2018).

39. «Росію критикувати він не наважився» – деякі оглядачі дорікнули Трампу за промову в ООН. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/tramp-promova-oon-putin/4035206.html (дата звернення: 24.12.2018).

40. Допустили явне порушення Будапештського меморандуму: Дуда в ООН заступився за Україну. URL: https://ukr.segodnya.ua/politics/dopustili-yavnoe-narushenie-budapeshtskogo-memoranduma-duda-v-oon-vstupilsya-za-ukrainu-1174480.html (дата звернення: 24.12.2018).

41. «РФ відхилила зустріч ядерних держав за механізмом Будапештського меморандуму», – Волкер. URL: https://day.kyiv.ua/uk/news/211218-rf-vidhilila-zustrich-yadernih-derzhav-za-mehanizmom-budapeshtskogo-memorandumu-volker?fbclid=IwAR08qWPymNraBJTi_5mn-mYdeBGvVcQOr5oM2T18sTKitOKvn51afDhfLSc (дата звернення: 24.12.2018).

42. Выступление Андрея Илларионова перед комитетом по иностранным делам Палаты представителей США. URL: https://aillarionov.livejournal.com/75000.html (дата звернення: 24.12.2018).

43. Офшорная ловушка «Крымского титана». URL: https://www.dw.com/ru/%D0%BE%D1%84%D1%88%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%8F-%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0-%D0%BA%D1%80%D1%8B%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0/a-45403782?maca=rus-Facebook-dwde (дата звернення: 24.12.2018).

44. Шморгун О. Цивілізаційні витоки кризи глобальної системи міжнародної безпеки та шляхи її подолання. *Трансформація стратегічної стабільності та проблеми ядерної безпеки на початку XXI століття*. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 6-31.

45. Кравец Р. Антикоррупционый балаган. URL: https://antiraid.com.ua/articles/antikorruptsionnyj-balagan/ (дата звернення: 24.12.2018).

46. Байден: Вместе Гройсман, Порошенко и Яценюк смогут создать по-настоящему свободную, единую и демократическую Украину. URL: http://gordonua.com/news/politics/Bayden-Vmeste-Groysman-Poroshenko-i-YAcenyuk-smogut-sozdat-po-nastoyashchemu-svobodnuyu-edinuyu-i-demokraticheskuyu-Ukrainu.html (дата звернення: 24.12.2018).

47. Из худших в лучшие: Гонтарева вошла в число лучших банкиров Европы. URL: https://delo.ua/econonomyandpoliticsinukraine/iz-hudshih-v-luchshie-gontareva-voshla-v-chislo-luchshih-bankiro-322165 (дата звернення: 24.12.2018).

48. Почему Гонтарева остается в НБУ: стала известна роль Лагард. URL: https://antikor.com.ua/articles/158603-pochemu_gontareva_ostaetsja_v_nbu_stala_izvestna_rolj_lagard (дата звернення: 24.12.2018).

49. Українська економічна катастрофа 2013–2016 років. Глава Нацбанка Украины Гонтарева может быть причастна к нанесению ущерба государству на сумму 17,3 млрд. грн. URL: https://bulava.biz.ua/editor1/59478/ (дата звернення: 24.12.2018).

50. Вся правда о списании внешнего долга: реструктуризация или репарации? URL: https://glavcom.ua/publications/131514-vsja-pravda-o-spisanii-vneshnego-dolga-restrukturizatsija-ili-reparatsii.html (дата звернення: 24.12.2018).

51. То, что произошло минувшей ночью украинцы будут расхлебывать десятки лет. URL: http://uaexpert.blogspot.com/2015/12/blog-post_58.html (дата звернення: 24.12.2018).

52. Шморгун О. На війні як на війні – 2. URL: http://hvylya.net/analytics/history/na-viyni-yak-na-viyni-2.html (дата звернення: 24.12.2018).

53. Повний текст меморандуму з МВФ. Геноцид українців. URL: http://antikor.com.ua/articles/105923-povnij_tekst_memorandumu

_z_mvf._genotsid_ukrajintsiv. (дата звернення: 24.12.2018).

54. Заплати, якщо зможеш: скільки Україна повинна повернути до 2045 року. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/30/633515/ (дата звернення: 24.12.2018).

55. За чотири роки Україна має повернути 27 мільярдів доларів боргів. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2018/05/2/636523/ (дата звернення: 24.12.2018).

56. Рада скасувала мораторій. URL: http://www.unn.com.ua/uk/news/1750753-rada-skasuvala-moratoriy-na-eksport-lisu-kruglyaka (дата звернення: 24.12.2018).

57. Скандал международного уровня: масштабы незаконной вырубки лесов в Украине поражают. URL: https://www.facenews.ua/columns/2018/322035/ (дата звернення: 24.12.2018).

58. Нас намеренно уничтожают, делая на этом бизнес: Украина – вторая по росту смертности страна в мире. URL: http://www.chernobyl.kh.ua/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE-%D1%83%D0%BD%D0%B8%D1%87%D1%82%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%81%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D0%B0%D1%8D%D1%82%D0%BE/ (дата звернення: 24.12.2018).

59. По данным ООН Украина находится за чертой бедности. URL: http://news2000.org.ua/news/2017/12/10797-po-dannym-oon-ukraina-nakhoditsya-za-chertoi-bednosti (дата звернення: 24.12.2018).

60. Это неизбежно: Гройсман выступил с важным заявлением относительно цены на газ. URL: https://antikor.com.ua/articles/257039-eto_neizbehno_grojsman_vystupil_s_vahnym_zajavleniem_otnositeljno_tseny_na_gaz (дата звернення: 24.12.2018).

61.Украина не сможет освободиться из плена МВФ почти полсотни лет. URL: https://vz.ru/economy/2018/10/2/944270.html (дата звернення: 24.12.2018).

62. Седляр Ю. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.

63. Польща оголосила про важливі зміни для українських мігрантів. URL: http://eizvestia.com/uk/news_politics-ukr/full/283-polshha-ogolosila-pro-vazhlivi-zmini-dlya-ukrainskix-migrantiv (дата звернення: 24.12.2018).

64. Німеччина відкриє ринок праці для українських заробітчан. URL: https://konkurent.in.ua/news/svit/30503/-nimechchina-vidkriye-rinok-dlya-ukrayinskih-zarobitchan.html (дата звернення: 24.12.2018).

65. Hamilton C. Was-disaster-for-America. URL: https://econimica.blogspot.ru/2018/04/q1-2018-.html (дата звернення: 24.12.2018).

66. Williams J. Shadow Government Statistics Analysis Behind and Beyond Government Economic Reporting. URL: http://www.shadowstats.com/article/no-438-public-comment-on-inflation-measurement (дата звернення: 24.12.2018).

67. Інвестиції країни-агресора: в який бізнес Росія вкладала гроші в Україні. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28354151.html (дата звернення: 24.12.2018).

68. Російський бізнес в Україні: на правах господаря. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2009/08/25/204814/ (дата звернення: 24.12.2018).

69. Повний список компаній, до яких буде застосовано санкції. URL: https: www.pravda.com.ua/articles/2017/05/16/7144083/ (дата звернення: 24.12.2018).

70.Чому зростає товарообіг з РФ? URL: http://tyzhden.ua/World/219047 (дата звернення: 24.12.2018).

71. Санкцій проти українських олігархів у США домагається колишній голова «Світового конгресу українців». URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29153753.html (дата звернення: 24.12.2018).

Oleksandr Shmorgun
PhD in Philosophy, Associate Professor,
Academician of the Academy of Political Sciences

International Sanctions as an Instrument of Influence on the Aggressor: History and Present

The article analyzes the history of the formation of an international sanction policy as an element of ensuring the stability and effectiveness of the Yalta system of inviolability of the established borders after the Second World War.

Significant differences are found in the development and application of international sanctions at the UN level, regional geopolitical unions and individual states. In this connection, the necessity of institutional improvement of the UN structure for providing not only operational sanction response to violations of peace and security by a country or a group of countries is substantiated, but also the forecasting and prevention of various conflicts at the time of their birth.

The article analyzes the history of the formation of an international sanction policy as an element of ensuring the stability and effectiveness of the Yalta system of inviolability of the established borders after the Second World War.

Such an upgrade, in the opinion of the author, should be in the direction of synchronization and even the maximum synthesis of international legal and moral and political motivations in the process of substantiation and introduction of repressive and coercive sanction measures: ranging from official memoranda and diplomatic dйmarches to imposing an embargo, the organization of a blockade, and even the implementation of peacekeeping military operations agreed upon at the interstate and supranational levels.

The international experience of using sanction instruments for the early termination of Russia's military aggression against Ukraine has been analyzed. The obstacles and difficulties in conducting an effective sanction strategy against the Russian Federation are determined, as a result of the level of Russian economic, military, including nuclear potential, the peculiarities of the mentality and mass consciousness of Russians, and the lack of proper consolidation and unanimity on the Russian question in the world community, the consequence of which is often insufficient consideration of Ukraine's national interests.

The negative aspects of US and EU policy towards Ukraine are revealed, due to the extremely pragmatic understanding by the West of its own geo-economic and geopolitical interests, without taking into account possible long-term consequences of destabilization of the existing international order; which allows Putin's Russia to minimize the negative effects of the use of international sanctions and, through the implementation of current European energy projects, even increase its military capabilities, including rocket and nuclear capabilities. It is shown that the existing system of corruption and oligarchization of the economic and political spheres in Ukraine substantially undermines the defense potential of the Ukrainian state, which requires the development and introduction of international sanctions against Comprador's fifth column in the middle of Ukraine itself.

It is proved that only complex systemic measures, which involve not only the application of various sanctions, but also aimed at changing the global crisis social and economic trend, will force Russia to abandon its neo-imperial aggression course.

Keywords: *international sanctions, UN, US, EU, Russia, Ukraine.*

Розділ VII.
РЕЦЕНЗІЇ

Мельниченко Володимир Юхимович
доктор історичних наук, академік НАПН України,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: «ВСТАНЕ УКРАЇНА. СВІТ ПРАВДИ ЗАСВІТИТЬ…»

У 2016-2018 рр. відомий український історіософ, політолог і публіцист, доктор історичних наук, академік Василь Ткаченко видав чотири томи наукового осмислення ним ідентифікації України в її історичному протистоянні, в тому числі воєнному, з Росією. В рецензіях на перші дві книги [1] я наголошував, що вони викликали у мене численні асоціації з пророцтвами та заповітами Тараса Шевченка, думками та висновками Михайла Грушевського. Підтверджую це й стосовно двох завершальних томів унікального видання [2]. Такий масштаб проблеми і таке глибинно-патріотичне ставлення вченого до неї.

Поясню на високому прикладі. Читаючи книгу Миколи Костомарова про Богдана Хмельницького молодий історик Михайло Грушевський зізнався в щоденнику, що «іноді аж не можу читати так тяжко». Як не згадати Тараса Шевченка:

Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю Історію України.

Так от, Василю Ткаченку напевне передалося таке сприйняття славної й тяжкої історії України на генетичному рівні. Михайло Грушевський вважав це «генетичним преємством». І тому сучасний вчений відповідає саме на заповідані Шевченком питання щодо нашої са-

моідентифікації: «Що ми?.. / Чиї сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?..»

Відзначу ще одне важливе спостереження щодо перших двох томів, підтверджене новими монографіями. Автор не лише жорстко й точно констатує, що нині «місію формування національної ідентичності в Україні перебрали на себе електронні засоби масової інформації, відсунувши наукову академічну інтелігенцію на периферію суспільного життя», але й своїми працями переконливо доказує життєву необхідність вчасного й повного врахування висновків академічної, взагалі наукової еліти для консолідації суспільства. До речі, в книзі «Україна: в пошуку ідентичності» цікаво й повчально досліджено настрої та рівень суспільної думки в «постпомаранчевий» період історії нашої держави (2005-2009 рр.), але вона побачила світ лише минулого року: «Де ж тут державний глузд? – запитує автор. – То ж факт залишається фактом: на разі ми маємо боротися проти нав'язуваної нам ситуації «двох Україн», про загрозу чого ми попереджували в рукописі книги ще десять років тому». Згадується Френсіс Бекон, який давним-давно зауважив, що науку зневажають лише невігласи, а мудреці користуються нею. Василь Ткаченко хоче бачити владу в Україні мудрою.

Аналізуючи стан суспільно-політичної думки в Росії, автор зазначає наявність в ній двох течій: з одного боку чиновницька тусовка «раболепствующего разума» зорієнтована на врахування висловлювань і побажань верховної особи держави, а з другого – поважний пласт незалежної (в більшій чи меншій мірі) академічної думки. Далі процитую один із найкращих, на мій погляд, фрагментів чотиритомника:

«Існуюча реальність багато в чому випливає із парадоксального моменту російського життя – **незалежно мислити дозволяється лише тому, що наукова**

думка, строго кажучи, за умов путінського режиму не має жодного значення для владних структур.

Чи не нагадує це чимось сучасний стан наукової думки і в Україні? Тут нам є над чим задуматись».

Поцінуйте гострий аналітичний хист автора та витонченість його науково– публіцистичного стилю.

Таким чином, необхідно радикально змінювати ставлення до науки як у владних структурах, так і в громадянському суспільстві, яке повинно мати відповідний рівень елементарної політичної освіти та належну ступінь усвідомлення своєї національної ідентичності.

Вже у вступі до книги «Україна – Росія: на сконі «пропащого часу» (назва книги походить від найменування Михайлом Драгомановим історичного періоду перебування України під Москвою – «пропащим часом»), Василь Ткаченко чітко позиціонує себе і своє дослідження:

«Маємо визнати незаперечний факт: проблема формування національної ідентичності й державницького патріотичного виховання в Україні практично віддана на відкуп телевізійним каналам... Але виникає закономірне запитання: хто в Україні на державному рівні переймається проблемою національної ідентичності й патріотичного виховання?.. Чому до цього часу проблематика національної ідентичності за умов російської агресії не стала пріоритетною для існуючої системи науки і освіти? Чи буде колись передбачене належне фінансування наукових досліджень цього напряму, а чи й далі осмислення цих актуальних проблем буде вирішуватися, так би мовити, «на громадських засадах»? Поки що ці запитання, на превеликий жаль, залишаються риторичними».

Отже, Василь Ткаченко вкотре нагадав, що в державно-політичному словоблудстві риторика залишається садом, в якому виростають більше декоративних квітів, ніж дозрілих, справжніх плодів.

Втім, сам автор дає достойний приклад наукового красномовства, наповненого змістом. Він якісно відрізняється від сучасних телевізійних поверхово-балакучих експертів, консультантів і політологів глибокою, сказати б, енциклопедичною вченістю. Це дозволяє йому зануруватися в українські проблеми з унікальним історіософським розумінням усієї складності нашого національного шляху в контексті тяглості історичного процесу. Скажімо, він охопив швидким, але чіпким поглядом історичну відстань від перенесення київських знань і духовних надбань в Москву в XVII столітті до тих часів, коли в Російській імперії Україна стала символом мужицької нації, культурної відсталості і провінціалізму, була наречена Малоросією. Вчений спостеріг, що «малоросійське» дворянство піддалося масовій русифікації, козацька еліта мала відверто промосковську орієнтацію, а значний контингент українського політичного класу дуже навіть активно виступав у ролі агента імперського будівництва.

Нагадаю, що Михайло Грушевський заклеймив цей особливий феномен, який можна назвати його словами – «українським самозреченням»: «Ох, це українське самозречення, класичне самозречення… Ці земляки-українці, які пишалися своїм зреченням від вузьких місцевих і національних інтересів на користь «загальноросійських» і загальнодержавних.» Великий українець вважав «хамом московським» кожного з українців, який «не тільки служить до самозабуття, готовий віддати всяку національну позицію, всякий національний інтерес московській політиці, але й підводить під се ідеологічні підстави».

Через сто років Василь Ткаченко нагадав і про сучасних українських діячів, які, подібно до гоголівських запорожців у творі «Ніч перед Різдвом», досі не посміли піднятися з колін перед імператрицею Катериною II:

«… На заклик встати у повний зріст на шляху євроінтеграції, деякі правнуки запорожців, під дикий регіт Басаврюка, до цих пір традиційно відповідають: «Не встанем, мамо! не встанем! умрём, а не встанем!».

На противагу поверхово-шматкованому й політично «заточеному» маніпулюванню історичними фактами, що панує в медіа-просторі, вчений продемонстрував глибоке й системне знання історії, показавши ментальну безодню, розверзнуту нині між Україною і Росією. Важливо, що в книгах Василя Ткаченка прослідкується тернистий шлях українського народу, який почув пророчу Шевченкову засторогу, висловлену 180 років тому, в 1839-му: «Бо москалі, чужі люди, / Тяжко з ними жити…»; «А до того – Московщина / Кругом чужі люде…»; «Тяжко, батьку, / Жити з ворогами!».

У завершальному 4-му томі «Україна – Росія: на сконі «пропащого часу», який охоплює період останнього десятиліття, автор зізнається: «Передчуття агресії з боку РФ не полишало мене уже після російської воєнної авантюри проти Грузії 2008 р. й окупації Південної Осетії. Це передчуття не означало приреченості – саме в цей час я намагався донести до громадськості Росії адекватне уявлення про Україну, її минувшину та прагнення до повноцінного входження нашої країни в Європу». Справді, фактично половина книги – це передрук статей, опублікованих автором у російському науковому журналі «Политическая концептология» (Ростов-на-Дону) протягом 2011-2018 рр. Хочеться сподіватися, що цей унікальний феномен мужньої, принципово української наукової присутності Василя Ткаченка в російському інтелектуальному просторі сприяв процесу нарощування потенціалу незалежної наукової думки в Росії та не залишить байдужими представників опозиційної російської громадськості, передусім наукової, і просто людей зі здоровим глуздом.

Вчений вважає, що необхідно налагоджувати порозуміння з мислячими науковцями в Росії та російською демократичною інтелігенцією, добиваючись його і на міждержавному рівні. Не безпринципного замирення, а принципового порозуміння. В ім'я стратегічних державних інтересів і кінцевої перемоги, в якій українець Василь Ткаченко не сумнівається.

Не допускай такої мислі,
Що Бог покаже нам неласку
Життя людського строки стислі.
Немає часу на поразку.
Ліна Костенко.

Але той, хто думає та дбає лише про сьогоднішній день в умовах агресії Росії проти України неминуче програє в майбутньому в умовах обов'язкового миру. Василь Ткаченко справедливо вважає, що без історичного вирішення української проблеми жодного поліпшення міжнародного клімату та й двосторонніх американсько-російських відносин бути не може. «І навпаки, при вирішенні проблеми України та ряду інших, штучно створених Росією останнім часом, певне поліпшення може відбутися навіть якщо процес контролю над ядерними озброєннями буде пробуксовувати».

Аналізуючи головну тему книги в контексті безпеки України вчений наголошує, що високий енергетичний баланс національної ідентичності є синергетичним результатом взаємодії безлічі внутрішніх і зовнішніх факторів.

Очевидно, що важливе значення має широка міжнародна підтримка України, а внутрішня мобілізація нації, мотивована націленістю на суспільну консолідацію для відсічі збройній агресії Росії, стала визначальною характеристикою української національної свідомості. Втім, особливу насолоду отримав я від авторської тези про те, що «не в останню чергу внутрішня переконаність ук-

раїнців черпає свій незборимий оптимізм із свого славного історичного минулого, зокрема з пророчого дару Тараса Шевченка, в розумінні якого освіта й науково-технічний прогрес «в скором времени пожрёт кнуты, престолы и короны». Цей високий градус оптимізму підтвердив у своїй поезії й Микола Вінграновський...» Погортайте книги Василя Ткаченка й переконайтеся з яким знанням і вмінням, з якою елегантністю він перекидає містки від національного генія Т. Шевченка до сучасних віщих українських поетів. У цьому контексті хочу нагадати пронизливі рядки Василя Стуса, який у другій половині XX століття по-шевченківськи сильно й переконливо заявив про ключове завдання самоідентифікації України – розірвання московських кайданів:

Боже, не літості – лютості,
Боже, не ласки, а мсти,
дай розірвати нам пута ці,
ретязі ці рознести.

(Ретязі – кайдани. В такому розумінні Тарас Шевченко вживав це слово в поезії «Колись-то ще, во время оно...» (1860). *«Літость* – жалощі, співчуття» – так у «Словнику застарілих та маловживаних слів»).

Автор особливо чітко й виразно пише про новий період набуття національної ідентичності – консолідації суспільства навколо справді наукового «проекту майбутнього»: «Коли хочемо рухатися вперед, то в основі такого проекту мало б стати осмислення викликів сучасного глобалізованого світу, визначення рівня наявних ресурсів та ступеню нашої готовності відповісти на ці виклики». Втім, на думку Василя Ткаченка, за пеленою ідейно-політичної риторики якийсь чіткий «проект майбутнього» українського суспільства, реалізацію якого люди відчували б у своєму повсякденному житті, так і не проглядається: «Отже, не було виконано одну з найголовніших передумов будь-якого суспільного зрушення:

як сам проект майбутнього, так і послідовність кроків щодо реформування суспільства згідно цього проекту (дорожня карта) не стали ні предметом поглибленого всенародного дискурсу, ані програмою до дії».

Монографію «Україна – Росія: на сконі «пропащого часу» завершує докладний авторський аналіз суджень російського дослідника Ігоря Клямкіна в книзі «Яка дорога веде до права?» (Москва, 2018) щодо проблеми нового досвіду України і його значення для Росії. Вражає оперативність, з якою Василь Ткаченко дослідив, говорячи його словами, «рідкісну в наш час доброзичливу позицію до України». Російський автор виходить з того, що радикальні зміни в Україні несуть у собі живий, важливий і діючий досвід реформування пострадянської державності й пострадянської соціальності, тому повчальний як успіхами, так і невдачами. Зокрема, Василь Ткаченко наголошує констатацію професором Клямкіним очевидного факту: альтернативна цивілізація Росії, що програє в історичному поступі, зробить все можливе і неможливе, щоб «європейський вибір України перекрити». Водночас, автор привертає увагу і до такої думки Клямкіна: «…В України є один плюс, який прийнято вважати мінусом. А саме – її повна залежність від Заходу, його економічної і політичної підтримки. А той висуває жорсткі умови такої підтримки, в числі яких – створення правової державності. І усвідомлення цієї залежності перекриває конфлікти інтересів і політичні розбіжності, що здаються непримиренними…»

В результаті, політична криза в Україні не є похідною від цивілізаційного вибору – євроінтеграція під сумнів узагалі не ставиться. Суперечності насправді викликані низькою результативністю ненаукового просування до визначеної мети.

Василь Ткаченко звично концентрує найголовніше:

«Висновок напрошується один – вщент вичерпала

себе стратегія балансування між: 1) громадянським суспільством, що вважає цю стратегію невідповідною духу Майдану; 2) вимогами західних союзників, незадоволених темпами і якістю перетворень; і 3) впливовими групами інтересів, що блокують ці перетворення. Чи готова Україна до зміни стратегії – залишається питанням».

Стрижнем усього чотиритомника, на мій погляд, став імператив історичної відповідальності, в тому числі персоналізованої, представників влади та науки перед народом у пошуку й утвердженні національної ідентичності, котра збирає наше життя воєдино, відкриває перед Україною життєдайну перспективу соціальної справедливості і рівності всіх людей перед законом, вимріяну ще Тарасом Шевченком і Михайлом Грушевським.

Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

Вперше цитую ці пророчі Шевченкові рядки в історично новому контексті створення помісної автокефальної Православної Церкви України.

Врешті-решт, як і в перших двох рецензіях, звертаюся до визначальної національної позиції двох великих українців. Сто десять років тому, в березні 1909 р., Михайло Грушевський виголосив проникливі слова, що звучать дуже сучасно. Взагалі їх мовлено на віки. Ліпше не скажеш:

«Перед лицем поета мусимо здати собі справу, чи живий в нас дух його? Чи не держимося ми тільки національної шкарлупи, позбавленої благородного змісту, вложеного в українство великим Кобзарем і іншими ліпшими представниками нашого відродження? Чи свідомі

ми своїх обов'язків перед народними масами – сею основою українського життя, підставою нашого розвою і надій? Чи палить нас та свята, повна пожертвування любов до України, якій дав вираз Шевченко в знаних словах…»

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!

Ідеться не про те, чи знаємо ми про святу жертовну поетову любов або чи віримо в неї. Ні! Чи палить вона саме нас?! І найперше державних очільників! Уявіть собі всенародний референдум щодо них із цим питанням. Згадуються слова Михайла Грушевського, написані з іншого приводу, але вбивчо точні: «Се правда, вони не шевченки».

Водночас, як свідчать і книги Василя Ткаченка, з'явилася велика надія на те, що живий Шевченків дух нарешті поселяється в молодих українських душах, і є підстави нині з оптимізмом передати упевненість Михайла Грушевського, який у статті «Українське свято» (1910), цитуючи Шевченкові слова, наголосив, що молоді люди «набиратимуться з них святої любові до свого народу, любові вищої над усе, по слову поетовому…».

Важливо, щоб із ними вів і далі постійний діалог автор унікального проривного чотиритомника. Було б розумно й доречно, аби член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України Василь Ткаченко прочитав спецкурс із цієї проблематики перед студентами та виступив у шкільних аудиторіях. Адже він із тих відомих і масштабних українців, яких справді палить жива Шевченкова любов до України…

Мені відомо, що мудрий Іван Дзюба схвально відізвався про труди Василя Ткаченка – це дуже багато важить. Адже великий українець є Першопроходцем у

постановці й розробці досліджуваної проблеми, зокрема нагадаю, що ще у 2006 р. вийшла книга Івана Дзюби «Україна у пошуках нової ідентичності».

На завершення. Сердечно вітаю талановитого вченого Василя Ткаченка з ювілеєм! Шановний Василю Миколайовичу, 75 – це ще не вік!

Література:

1.Ткаченко В. Россия: беспутье агрессора. Киев: Издательство Логос Украина, 2016; Україна: Quo Vadis – Куди йдемо? Київ: Видавництво Логос Україна, 2017.

2. Ткаченко В. Україна: В пошуку ідентичності (Нариси політичної освіти). Київ: Видавництво Політія, 2018; Україна – Росія: на сконі «пропащого часу». Київ: Видавництво Політія, 2018.

Відомості про авторів

Гай-Нижник Павло Павлович – доктор історичних наук, завідуючий відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік Української академії наук, академік Академії політичних наук.

Горбатенко Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, академік Академії політичних наук.

Держалюк Микола Степанович – доктор історичних наук, академік Академії політичних наук.

Мельниченко Володимир Юхимович – доктор історичних наук, академік НАПН України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Мироненко Петро Володимирович – доктор політичних наук, академік-засновник Академії політичних наук.

Наход Михайло Андрійович – кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», академік Академії політичних наук.

Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Столяров Віталій Вікторович – магістрант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Шморгун Олександр Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», академік Академії політичних наук.

До відома авторів статей, що приймаються до друку науково-популярного журналу «Суспільно-політичні процеси»
ISSN 2518-7546

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття місить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

– відмовити у публікації;

– опублікувати спростування;

– повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;

– заборонити автору публікуватися у науково-популярному журналі «Суспільно-політичні процеси»;

– вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їхньої наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

– подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;

– коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;

– правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися як автори. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;

– розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;

– негайно повідомляти редакцію про виявлені помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;

– статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Вимоги до рецензентів:

– попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;

– дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;

– дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;

– вказувати на літературу, що стосується теми статті, і не була згадана автором.

Редакційна колегія журналу

Вимоги щодо структури та оформлення наукових статей:

1. Елементи, що має містити наукова стаття:

– постановка проблеми у загальному вигляді;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, що досліджується у статті, та на які спирається автор;

– формування мети та завдань наукової статті;

– виклад основного матеріалу наукової статті;

– висновок наукового дослідження.

2. Вимоги, щодо оформлення структури та подачі матеріалу в науковій статті:

– УДК;

– прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, електронна адреса – подається українською та англійською мовами;

– назва статті, анотація та ключові слова подаються українською та англійською мовами;

– анотація (не менше 900—1000 знаків), від 7 ключових слів, анотація англійською мовою має бути на високому рівні. Без вживання слів «У статті ...» або «Стаття присвячена ...».

– список використаних джерел та літератури;

– обсяг наукової статті має бути – до 25 тисяч знаків, (без врахування анотацій та списку використаних джерел).

3. Вимоги, що до оформлення тексту наукової статті:

– всі поля 20 мм.;

– шрифт Times New Roman;

– кегель 14; інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм.

– таблиці та рисунок мають бути оформлені відповідно до ДСТУ.

Щодо символів: В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «»; дефіс «-»; тире «–». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію **«Недруковані знаки»**.

Оформлення джерельної бази наукової статті: [10, с.110] ([10, p.110], [10, S.110]), 7 – номер джерела в списку використаних джерел, 110 – сторінка (page).

Наукові статті, автор (автори) яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата (доктора філософії) або доктора наук за фахом публікації, або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію наукової статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається з відповідними печатками у сканованому вигляді електронною поштою або на диску.

Для Вебсайту подається резюме статті англійською мовою не менше як 2500 знаків. Резюме наукової статті має бути структуроване, містити мету дослідження та висновки.

Наукова стаття подається мовою оригіналу у електронному варіанті у вигляді файлу MS Word for Windows, електронною поштою (на диску) за адресою **aps-m@ukr.net**.

Відповідальність за зміст, надані у науковій статті факти, цитати, посилання несуть автори наданих матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування та скорочення, літературне виправлення статті (зі збереженням) головних висновків та стилю автора (авторів).

Статті та подані матеріали перевіряються на плагіат.

Certificate
ICI Journals Master List

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Certificates that journal

Суспільно-політичні процеси

ISSN: 2518-7546

has been indexed in
the ICI Journals Master List in 2017

Index Copernicus Sp. z o.o.
ul. Kasprzaka 31A lok. 184, 01-234 Warszawa
REGON 145900211, NIP 7010326698
KRS 0000403736

18 December 2018

Date

Signature

Академія політичних наук

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Public Political Processes

Науково-популярне видання

Випуск 1(11)-2019

Мова видання:
українська

Виходить щоквартально

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Міністерства юстиції України
Серія КВ № 22292 – 12192 ПР від 23 вересня 2016 року

Головний редактор
Мироненко Петро Володимирович

Макетування
Лебедь Дмитро Олександрович

Підписано до друку 5 лютого 2019
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 29,5
Наклад 500 прим.

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ»
вул. Леонтовича, 5, оф. 302, м. Київ, 01030
Тел. (044)-227-82-02

e-mail: aps-m@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців:
Серія ДК № 5869 від 13.12.2017 р.